

Gísli Gíslason - Íslenzkt stjórnarfar síðustu öld

Þjóðveldisins (1944)

Útgáfa 1.0 af rafræna skjalinu

Þetta PDF skjal er hluti afraksturs skönnunar á prentuðu eintaki af téðu riti. Markmið þessarar útgáfu er að veita almenningi færi á að eignast sitt eigið rafrænt eintak af því án endurgjalds.

Skjalið er upprunalega birt á vefnum <https://urlausnir.is>. Þar má finna rafrænar útgáfur hinna bindanna og verða nýrri útgáfur af skjölunum í boði þar.

Takmörkun ábyrgðar

Höfundur skjals þessa afsalar sér allri ábyrgð, að því marki sem lög heimila, vegna beinnar og/eða óbeinnar notkunar skjalsins sjálfs eða afurða sem af því leiðir. Þó að stefnt hafi verið að því markmiði að skjalið endurspegli sem best innihald upprunalegu bindanna er hvorki hægt að tryggja né ábyrgjast að það hafi tekist. Framangreint á einnig við um efnislegt innihald prentuðu eintakanna sem skönnuð voru.

Höfundaréttur

Höfundur skjals þessa álitur að hvers kyns höfundaréttur á prentaða eintakinu sé útrunninn.

Hvers kyns höfundarréttur sem höfundur skjalsins gæti hafa skapað sér til handa með skönnuninni sjálfri eða öðru framlagi sínu til sköpunar þess, skal vera meðhöndlaður í samræmi við Creative Commons Zero höfundaleyfið (CC0 1.0 Universal eða síðari útgáfa þess).

Ábendingar

Séu ábendingar um mögulegar úrbætur á skjalinu er hægt að koma þeim á framfæri við höfund þess.

Athugasemdir um þessa útgáfu

Á prenteintaki má finna formála eftir móður Gísla, en þar sem hennar höfundaréttur rennur ekki út fyrr en árið 2027, þarf hann að koma út í síðari útgáfu.

Meiriháttar gallar á bls. 40 og 272.

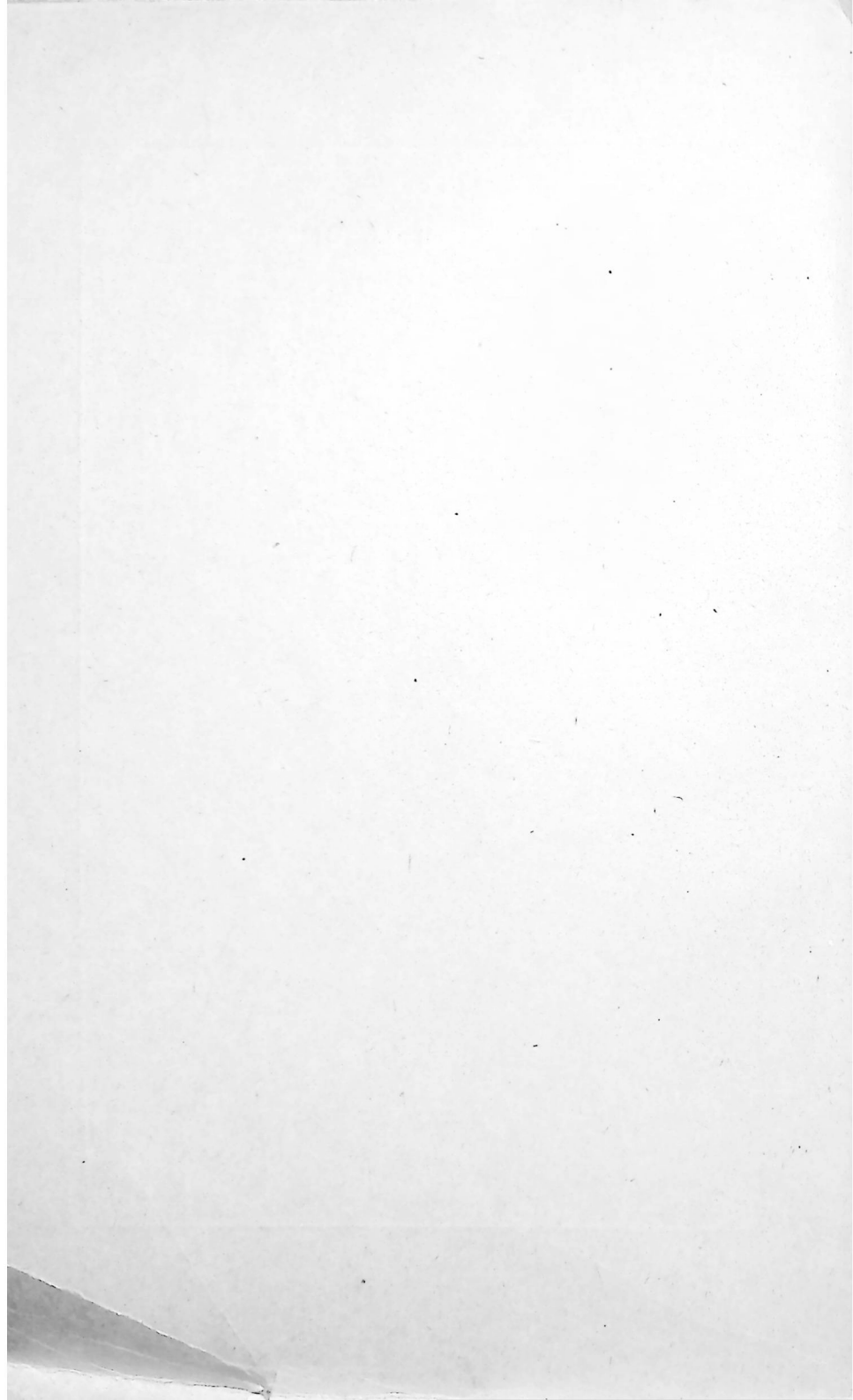
GÍSLI GÍSLASON

ÍSLENZKT STJÓRNARFAR
SÍÐUSTU ÖLD ÞJÓÐVELDISINS

REYKJAVÍK

1944

GÍSLI GÍSLASON

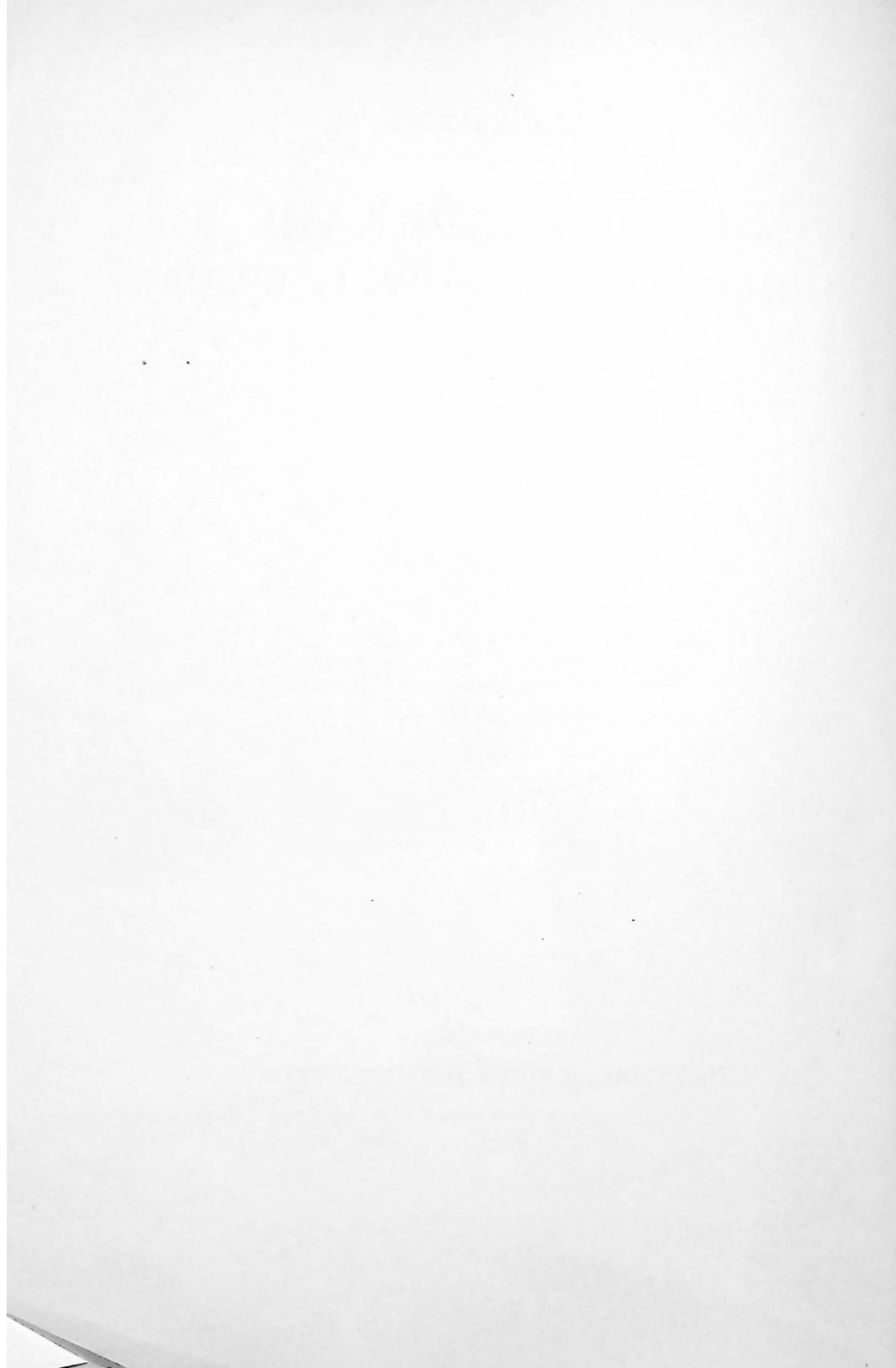
ÍSLENZKT STJÓRNARFAR SÍÐUSTU ÖLD ÞJÓÐVELDISINS

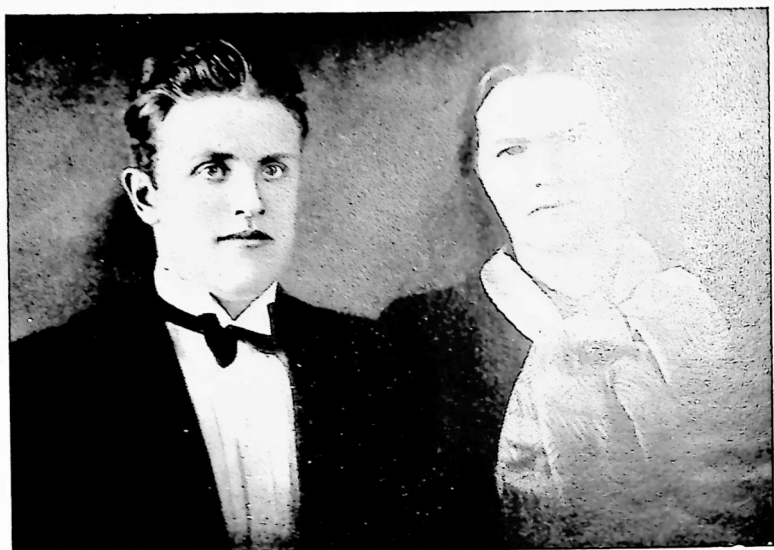

REYKJAVÍK

ÚTGEFANDI: SIGRÍÐUR ÞÓRARINSDÓTTIR

PRENTSMÍÐJAN HÓLAR H.F
1944

Gísli Gíslason og móðir hans

INNGANGUR

Miklar heimildir eru til um þetta tímabil í sögu Íslands. Af sagnaritum má þar einkum telja Sturlungu og Biskupasögur, og mestur hluti þeirra mun vera ritaður af mönnum, er sjálfir mundu atburðina. Það er að líkindum satt, sem Heusler segir í riti sínu: „Zum isländischen Fehdewesen in der Sturlungenzeit“, að ekkert af Sturlungu muni vera ritað meir en 60 árum eftir það, að atburðirnir gerðust, sem þar er skýrt frá, þótt það verði raunar eigi fyllilega sannað. A. m. k. er það rétt um þann hluta Sturlungu, er Sturla Þórðarson hefur ritað, því að hann andaðist 1284, en um hitt hafa verið skiptar skoðanir, hve mikinn hluta af Sturlungu hann muni hafa ritað. Vitanlega kemur það ekki til neinna mála að eigna Sturlu Þórðarsyni allt það, sem er ritað um tímabilið eftir 1201, eins og flestir hinir eldri fræðimenn hafa gert, því að þar ber sumstaðar svo mikið á milli, að óhugsandi er, að allt geti verið eftir sama höfund, og mun ég minnst á nokkur dæmi þess síðar. Skoðanir Guðbrands Vigfússonar voru þó spor í rétta átt, einkum hin fyrri, sem er á þá leið, að Sturla hafi hvorki ritað Hrafns sögu, prestsögu Guðmundar, sögu Guðmundar dýra, Þorgils sögu skarða né Svínfellingasögu, en síðar hugði hann þó, að Sturla mundi hafa ritað Þorgils sögu skarða. Björn M. Ólsen hefur ritað manna ítarlegast um Sturlungu og hefur hann fært fram óyggjandi rök fyrir því, að Sturla muni eigi hafa ritað Þorgils sögu skarða, heldur muni Þórður Hítnesingur hafa verið heimildarmaður hennar. Björn M. Ólsen hefur einnig fyllilega sannað, að Sturla muni eigi heldur hafa ritað Þórðar sögu kakala, því að henni ber víða eigi saman við Íslendingasögu Sturlu, og hyggur hann, að Dufgussynir muni

eitthvað hafa verið riðnir við söguna og er það sennilegt. Ennfremur hyggur Björn M. Ólsen, að Íslendingasaga Sturlu muni eigi hafa náð lengra fram en til ársins 1242, en sú skoðun er helzti hæpin og a. m. k. mun það vera algerlega rangt, að brot af sérstakri Gissurarsögu og Skagfirðinga hafi verið tekið upp í Sturlungusafnið. Björn M. Ólsen hyggur, að það af frásögnum Sturlungu um viðburðina eftir 1242, sem eigi verður heimfært til Þórðar sögu kalla, Þorgils sögu skarða eða Svínfellingasögu muni vera úr Gissurar sögu og Skagfirðinga. Sú skoðun er í sjálfu sér ærið varhuga-verð, en þó er hitt enn fráleitara, að gera ráð fyrir því, að ýmsar setningar úr Gissurar sögu hafi verið teknar upp í Íslendingasögu Sturlu. Sá maður, er hefði gert það, hefði í fyrsta lagi verið ótrúlega laginn að bræða saman heimildir, og í öðru lagi myndi þá málið vandast, er ætti að fara að gera grein fyrir því, hvers vegna eigi hefði tekizt betur að skeyta Gissurar sögu inn í Svínfellingasögu og bræða saman frásagnir hennar og Þorgils sögu skarða í síðasta hluta Sturlungu. En nú mælir einmitt ýmislegt með því, að kaflinn um Flugumýrarbrennu og frásagnirnar um komu þeirra Gissurar, Þorgils og Finnbjarnar til Íslands árið 1252 og um alþingi 1253 sé ritaður af Sturlu. Þessir kaflar munu vera úr sömu sögunni, því að þar segir, að áður en Gissur reið heim af þingi gekk hann til Lögbergs og lét þar lýsa fjörráðasökum við sig á hendur Hrafni og Sturlu og öllum þeim mönnum, er í Stafholtsför höfðu verið. Þetta er í alla staði eðlilegt, ef sættir hafa eigi komizt á fyrr en um haustið 1253, en hins vegar mjög óeðlilegt, ef sættir hafa komizt á um vorið 1253, eins og sagt er í Þorgils sögu skarða.

Hér mun ég telja helztu rökin, er mæla með því, að Sturla Þórðarson hafi ritað kaflann um Flugumýrarbrennu. Í fyrsta lagi er það eftirtektað, með hve mikilli alúð ritari sögunnar lýsir Ingibjörgu Sturludóttur eftir brennuna: „var hún mjög þrekuð, barn að aldri.“ Það er ótrúlegt að þetta hafi verið ritað af öðrum en þeim, er var henni mjög nákominn, og við vitum eigi um neinn mann annan af Sturlungaættinni, er hafi ritað sögu þessa tímabils, en einmitt föður hennar, Sturlu Þórðarson. Ennfremur verður að taka tillit til þess, að á nokkrum stöðum koma fram lík orðatiltæki í kaflanum um

Flugumýrarbrennu og í Íslendingasögu Sturlu, einkum má sjá það á tveimur stöðum, að höfundurinn vill eigi segja meira en hann veit. „Það er sumra manna sögn, að Þorsteinn genja hrynti Gró inn í eldinn.“ „Kollsveinn þreif sverðið Niðing af herðum honum Ásbirni og slöngdi útbyrðis, og hefur það aldrei síðan fundizt, að flestra manna sögn.“⁽¹⁾ Líkt orðalag kemur allvíða fyrir í Íslendingasögu Sturlu, t. d. „Það var sumra manna mál, að Snorri letti lítt Loft uppreistar á móti Birni.“⁽²⁾ „Það er flestra manna sögn, að Magnús prestur og Gunnvíkingar hafi látið gera bréf það, er kom til Ásgríms.“⁽³⁾ Hér kemur einnig á einum stað fyrir þessi setning: „Sumarið 1254 bjó Gissur mál til á hendur brennumönnum og kvaddi heiman níu búa, sem þá voru lög til.“⁽⁴⁾ Mjög líkt orðalag kemur fyrir á einum stað í Íslendingasögu Sturlu: „Órækja var réttur aðili eftir föður sinn eftir þeim lögum, er þá gengu í landi hér.“⁽⁵⁾ Björn M. Ólsen hefur rétt að mæla, er hann segir, að hið síðasttalda bendi mjög í þá átt, að Íslendingasaga Sturlu muni hafa verið færð í letur eftir 1211, en raunar þurfti það eigi að gilda nema um síðari hluta hennar, því að það, sem Björn M. Ólsen hefur þótt finna þessari skoðun stuðning í fyrri hluta Sturlungu, er allt mjög vafasamt og verður sennilega aldrei skorið úr því til fullrar hlítar. Þó virðist setningin: „Sturla lét efna til virkis í Dölum, sem enn sér stað“, benda til þess, að þetta muni hafa verið ritað allöngu eftir 1225, þótt eigi verði sagt neitt með vissu um árafjöldann.

Björn M. Ólsen hefur fullyrt, að í kaflanum um Flugumýrarbrennu sé Gissuri borin mjög vel sagan, þar sem sagt sé, að hann hafi borið sig vel og drengilega eftir slíka mannraun og harma,⁽⁶⁾ og segir Ólsen þess vegna, að sá kafli geti alls eigi verið ritaður af Sturlu. Þetta er þó hæpin fullyrðing; fyrst og fremst er það alls eigi satt, að Sturla beri Gissuri yfirleitt illa söguna, því að þótt sagt sé, að menn hafi eigi vitað, hverjum hann ætlaði að veita eða, að hann hafi látið til allra skipulega, þá þarf það eigi fremur að vera last

1) Sturlunga, útgáfa Kálunds, II. bindi, bls. 201 og bls. 220. 2) Sturlunga, útg. Kálunds, I. bindi, bls. 343. 3) Sturlunga, útg. Kálunds, I. bindi, bls. 353. 4) Sturlunga, útg. Kálunds, II. bindi, bls. 218. 5) Sturlunga, útg. Kálunds, I. bindi, bls. 554. 6) Sturlunga, útg. Kálunds, II. bindi, bls. 204.

um Gissur en það, sem sagt er um Þorvald, föður hans, að hann hafi verið vin beggja.¹⁾ Raunar verður því eigi neitað, að framkoma Gissurar í Örlygsstaðabardaga var eigi fögur, en þar vitnar Sturla til frásagnar þeirra, er hjá voru staddir, og er því engin ástæða til að ætla, að Sturla hafi tekið þetta upp hjá sjálfum sér.²⁾ Hins vegar má einnig benda á dæmi þess, að Sturla ber Gissuri sízt verr söguna en ástæða var til. Þá er Gissur Þorvaldsson kom út eftir víg Jóns murts, fór Valgarður Guðmundsson í Reykholt að finna Snorra, og þótti Gissuri hann eigi bera sér vel söguna. Þá sór Gissur eið, að hann hefði eigi verið í ráðum um víg Jóns, og lét Snorri sér það vel skiljast, enda er þannig sagt frá þessum atburði í Íslendingasögu, að svo gæti helzt virzt, að Gissur hefði viljað stilla til friðar.³⁾ Hér stóð auk þess sérstaklega á. Bæði var það, að skömmu fyrir Flugumýrabrennu höfðu þeir sætt Gissur og Sturla og bundu tengdir sín í milli, og aðför brennumanna að Gissuri verður sízt bót mælt, bæði það að ráðast að honum á næturþeli óviðbúnum og kveikja í bænum, og sérstaklega það að leyfa eigi konu hans útgöngu. Raunar reyndu höfðingjarnir á Sturlungaöld jafnan að koma að andstæðingum sínum óviðbúnum (svo var það bæði með aðför Þorvalds Vatnsfirðings að Hrafn Sveinbjarnarsyni árið 1213 og aðför Gissurar að Snorra Sturlusyni árið 1241). Sá eini, er gerði andstæðing sínum aðvart fyrir fram, var Loftur, sonur Páls biskups, þegar hann fór að Birni Þorvaldssyni, árið 1221, en vart mun nokkurn tíma hafa verið beitt slíkri grimmd sem við Flugumýrabrennu.

Eftir að ég hef reynt að gera sem best grein fyrir Íslendingasögu Sturlu, er tiltölulega lítið að segja um hinar sögurnar. Þó skal þess getið, að Íslendingasaga Sturlu mun að líkindum eigi ná lengra fram en til ársins 1254 eða 1255, því að um næstu árin, allt til 1258, má heita; að Þorgils saga skarða sé aðalheimildin, og frásagnir Sturlungu um næstu árin þar á eftir eru mjög á ringulreið og sums staðar er frásögnin svo stutt og samandregin, að meir líkist annálsbrotum en sagnaritun Sturlu. Samkvæmt því, sem áður er sagt,

1) Sturlunga saga, útg. Kálunds, I. bindi, bls. 411 og 460. 2) Sturlunga, útg. Kálunds, I. bindi, bls. 529. 3) Sturl., útg. Kálunds, I. bd., bls. 422 og 426.

munu Þorgils saga skarða og Þórðar saga kakala hafa verið færðar í letur tiltölulega skömmu eftir það, að atburðir hafa gerzt, sem þar er skýrt frá. Sama máli mun að líkindum gegna um Sturlusögu, því að ólíklegt er, að allur sá fjöldi af smávægilegum viðburðum, er sagan segir frá hefði geymt lengi í minnum manna. Um höfund hennar vitum við ekkert, og er ekkert sérstakt, er bendir í þá átt, hver hann sé, nema hvað líklegt er, að hann hafi verið Breiðfirðingur, því að einmitt þar hlaut mönnum að vera kunnugast um þessar deilur. Hins vegar er tilgáta Björns M. Ólsens, að Snorri Sturluson muni vera höfundur sögunnar, afar ósennileg. Fyrst og fremst er efnisskipunin mjög óskýr, og stingur það mjög í stúf við það, sem við annars eigum að venjast í sagnaritum Snorra, og í öðru lagi er mjög ótrúlegt, að hann hefði hermt hin alræmdu ummæli föður síns, er hann frétti andlát Þorbjargar Bjarnardóttur, konu Páls Sölvasonar í Reykholti.

Um Prestssögu Guðmundar Arasonar verður stuttlega talað síðar, þar sem minnzt verður á biskupasögur þær, er tilheyra þessu tímabili.

Þá er næst Saga Guðmundar dýra. Það er rétt, sem Björn Ólsen segir, að hún getur eigi hafa verið rituð fyrr en eftir andlát Kolbeins Tumasonar, er dó 1208, og Guðmundar dýra, er dó 1212, enda þyrfti það eigi að vera mörgum árum síðar en þeir viðburðir gerðust, sem þar er sagt frá. Orðin „þar var þá gott bóndaval í dalnum“ benda til þess, að svo hafi eigi lengur verið, er sagan var rituð, en hér stöndum við illa að vígi með tímasetningu, því að við vitum í raun réttir ekkert með vissu um það, hvenær sjálfseignarbændum hér á landi tók til muna að fækka, þótt sú tilgáta Ólafs Lárussonar sé í sjálfu sér eigi ósennileg, að þeir hafi verið orðnir mun færri en leiguliðarnir í lok 13. aldar, af því að þeim fækkar mjög á næstu öldum þar á eftir, verður þó ekkert fullyrt um það. Líkt orðalag kemur tvisvar fyrir í Íslendingasögu Sturlu, margir stórbændur voru í Eyjafirði, þegar Sighvatur Sturluson kom þangað,¹⁾ og margir stórbændur í Skagafirði um 1230,²⁾ en eins og ég

1) Sturlunga, útg. Kálunds, I. bindi, bls. 318. 2) Sturlunga, útg. Kálunds, I. bindi, bls. 453.

hef áður minnzt á, þarf þetta alls eigi að vera ritað fyrr en eftir 1271, og Björn M. Ólsen hyggur einmitt, að Guðmundar saga dýra, muni eigi vera fyrr í letur færð og færir hann til þess ástæður, er ég mun bráðum gera grein fyrir. Hér verður að geta þess, að Þorgils saga og Hafliða kemst þannig að orði um sveitirnar í Dalasýslu: „Þær sveitir voru fjölbyggðar og góðir bændur í þann tíma.“¹⁾ Hér höfum við heimildir bæði frá Norður- og Vesturlandi, er allar benda til hins sama, að efnahag bænda hafi hrakað á því tímabili, er hér um ræðir, en því miður verður það eigi takmarkað með neinni vissu. Annars er það um hina síðastnefndu sögu að segja, að þar er getið um, að Sverrir konungur kallaði slíkar lygisögur (þ. e. a. s. Fornaldarsögur) skemmtilegastar. En eins og Björn M. Ólsen hefur sjálfur jatað, þurfa þessi orð eigi endilega að benda til þess, að Sverrir konungur hafi þá verið látinn. Þau gætu bent til þess, að höfundur sögunnar hefði verið við hirð Sverris konungs eða haft tal af mönnum, er höfðu dvalið við hirð hans. Ennfremur stendur svo um skála þann, er Þorgils lét gera, meðan hann var í sektinni, að hann hafi verið óhrörlegur þá, er Magnús Gissurarson biskup andaðist, en það var 1237. En hér er tvennt að athuga. Fyrst og fremst er eigi óhugsandi, að þessu hefði verið bætt við af afritara sögunnar, eins og Guðbrandur Vigfússon hefur getið til, og Björn M. Ólsen tekur það að nokkru leyti til greina, og í öðru lagi verður að gæta þess, að orðinu „Gissurarson“ er sleppt í einu handriti Sturlungu, og gætu þá orðin eins vel átt við Magnús biskup Einarsson, en hann andaðist 1148, þótt raunar mætti segja, að það væri ekkert tiltökumál, þótt skálinn væri þá eigi orðinn hrörlegur. En nú mun ég snúa máli mínu að aðalröksemdinni, sem Björn M. Ólsen færir fram því til sönnunar, að Guðmundar saga dýra hafi eigi verið rituð fyrr en eftir 1271. Í fyrsta lagi segir sagan frá því, að þar er mál Eyjólfs Hallssonar við Þorvarð Þorgeirsson og Önund Þorkelsson eyddust á Vaðlapingi, nefndu þeir sem saksókn höfðu votta, sem lög stóðu að því, að taka svo búin mál upp á alþingi, er þar mátti eigi sækja að lögum. En nú vantar orðin „sem lög stóðu að því“ í Króksfjarðarbók, sem yfirleitt er betra handrit

1) Sturlunga, útg. Kálunds, I. bindi, bls. 8.

en Reykjavíkjafjarðarbók, og í öðru lagi segir sagan, að Vaðlaþing hafi verið lagt niður sem sóknarþing um eitt skeið á dögum Guðmundar dýra. En það er annar staður nokkru síðar í sögunni, sem Björn M. Ólsen leggur enn meiri áherzlu á. Hann er á þessa leið: „Það var mælt í lögum, að féránsdómsgögn skyldu fram komin, þá er sól væri í suðri.“ En gögn hlýtur að merkja hér kviðmenn og votta.¹⁾ Auðvitað er það alls eigi óhugsandi, að einhver afritari hafi breytt þessu, eins og Björn M. Ólsen líka minnst á. Hitt er í sjálfru sér fremur ósennilegt, að þessum lögum hafi verið breytt fyrr en, þegar Járnsíða var lögtekin, þótt ekkert verði sagt með vissu um það. Enn verður hér að minnast á eitt atriði, sem Björn M. Ólsen getur eigi um, en gæti ef til vill gefið dálitla vísbendingu um aldur sögunnar. Á einum stað framarlega í sögunni segir svo: „Það var þá siðvenja, að Brandur biskup fór yfir fjórðung sinn hvert sumar og gisti að annarri hverri kirkju“. Þessi setning er mjög merkileg, því að hún ber það með sér, að það muni eigi hafa verið venja þá er sagan var rituð, að Hólabiskup færi á hverju ári yfir fjórðung sinn, en hann var þó skyldugur til þess að gera það samkvæmt lögum. En þegar ákveða skal um hvaða biskup muni hér hafa verið að ræða, þá vandast málið. Virðist hér einkum geta verið um tvo að ræða, Guðmund biskup Arason og Heinrek biskup Kársson. Um hinn fyrrnefnda er til saga, og af henni vitum við, að því fór mjög fjarri, að hann færi á hverju sumri í yfirreið um biskupsdæmi sitt. Um hinn síðarnefnda vitum við ekki eins mikið, því að engin saga er til af honum, en hins vegar er hans allvíða getið í Þorgils sögu skarða, og af henni vitum við, að hann var eigi hér á landi nema 5 ár af þeim 13, sem hann var Hólabiskup, svo að auðsætt er, að hann hefur eigi farið á hverju sumri yfir fjórðung sinn. Auðvitað er eigi þetta eitt nægileg röksemd til þess að fullyrða megi um aldur sögunnar, en þó er enn eitt ótalið, sem heldur mælir móti því, að sagan geti verið rituð mjög seint, en það er það, hve ítarlega hún lýsir ýmsum smáatriðum.

Þá er að minnast nokkrum orðum á sögu Hrafnis Sveinbjarnarsonar. Björn M. Ólsen segir, að hún muni hafa verið rituð á næsta

1) Sjá skýringar Vilhjálms Finsens við Grágás, III. bd., bls. 619—620.

mannsaldri eftir líflát Hrafns Sveinbjarnarsonar, en þó segir hann, að hún muni vera rituð eftir brennu Þorvalds Vatnsfirðings, vegna þess að í niðurlagi sögunnar standa þessi orð: „Þorvaldur bjó í Vatnsfirði meðan hann lifði, en einmitt síðustu þrjú orðin vantar í Sturlunguhandritin, og eru þau þess eðlis, að þeim gæti hæglega hafa verið bætt inn síðar af afritara sögunnar. Mér finnst margt benda til þess, að sagan hafi verið rituð áður en Þorvaldur Vatnsfirðingur andaðist, eins og Guðbrandur Vigfússon hefur getið til. Í fyrsta lagi virðast orð formála sögunnar heldur benda til þess; sbr. einkum þessi orð: „Í þeim atburðum mun sýnast mikil þolinmæði guðs almáttugs, sú er hann hefur hvern dag við oss, og sjálf-ræði það, er hann gefur hverjum manni, að hver má gera það er vill, gott eða illt.“ Auðvitað gætu þessi orð átt við fleiri höfðingja Sturlungaaldarinnar en Þorvald Vatnsfirðing, en þó er líklegast, að átt sé við hann, því að það er augljóst á mörgu, að sagan er rituð Hrafn í vil, og er eigi grunlaust um, að sums staðar muni vera beitt hlutdrægni, t. d. í frásögninni um Loft Markússon. Hvers vegna er þess getið, að Hrafn vildi eigi fara að Lofti, eftir að kunnugt var orðið, að hann hafði verið í fjörráðum við Þorvald, þótt hann hefði gert það áður? og hvers vegna hafði Hrafn 80 menn með sér, er hann fór norður til Ísafjarðar til að flytja burt ómaga, er Þorvaldur hafði fært einum af þingmönnum Hrafns? Þetta hvorttveggja virðist benda til þess, að Hrafn hafi eigi verið algerlega sýkn saka við Þorvald, eins og sagan vill þó vera láta. Hún virðist bera það með sér, að hún muni hafa verið rituð af einhverjum ættingja Hrafns, og er sú tilgáta Guðbrands Vigfússonar sennileg, að einhver af Ragnheiðarsonum muni hafa ritað hana, enda hefur Björn M. Ólsen fallizt á þá tilgátu, en fullkomnar sannanir vantar. Það er sennilegast, að þessi saga muni hafa verið rituð í því skyni, að hnekkja orðrómi um þessa atburði, sem hefur gengið Þorvaldi í vil og eðlilegast var að slíkt hefði verið gert, meðan Þorvaldur var enn á lífi. Enn er eitt ótalið, sem mér finnst mæla mjög á móti því, að sagan muni vera rituð eftir brennu Þorvalds, og það er, að þess atburðar skuli eigi vera getið, því að það myndi brjóta mjög þá meginreglu, sem annars er fylgt í íslenskum heimildum. Okkur myndi t. d. þykja

það mjög óeðlilegt, ef aðeins væri sagt frá Njálsbrennu, en ekkert frá hefndum þeim, er urðu eftir hana.

Þá er að minnast á Svínfellingasögu. Björn M. Ólsen hefur minnst á ýmislegt, er virðist heldur benda til þess, að sú saga muni hafa verið færð í letur nokkuð löngu eftir það, að þeir atburðir gerðust, sem þar er skýrt frá, t. d. þar sem sagan getur um Brand, er síðar var biskup að Hólum, virðast þau orð benda til þess, að Brandur biskup hafi þá verið dáinn. Hins vegar verður engin ályktun með vissu dregin af því, þótt Snorri Sturluson sé nefndur hinn fróði. Það eitt er víst, að Sturla nefnir hann aldrei því nafni í Íslendingasögu sinni, en nú er það í fyrsta lagi alls eigi víst, að hún sé rituð seint á öldinni og í öðru lagi er það alls eigi rétt, sem Björn M. Ólsen segir, að Sturla Þórðarson vilji alls staðar bera Snorra vel söguna. Frásaga hans um viðskipti Snorra við Solveigu Sæmundardóttur, og þó einkum frásögnin um viðskipti Snorra við Skúla hertoga árið 1239, áður en Snorri fór heim til Íslands, bera Snorra eigi sérlega vel söguna, og hefði Sturlu verið hægðarleikur að sleppa þessu, ef hann hefði viljað. Svínfellinga saga getur eigi um það, að Sæmundur Ormsson hafi búið að Kálfafelli, né heldur, að Ögmundur hafi um tíma haft fjárforræði fyrir hann, en um það er getið í sögu Árna biskups og að nokkru leyti í sögu Þórðar. Björn M. Ólsen segir, að þetta muni vera vottur þess, að sagan sé rituð seint, en það er þó alls eigi víst. Í fyrsta lagi virðist eitthvað vanta framan af sögunni, eins og hún er nú í Sturlungu, því að eins og hún er nú er algerlega óvíst, hvers vegna Sæmundur Ormsson hefur tekið upp bú þeirra Snorra sveins og Egils skyrhnakks, en varla mun hann hafa gert það alveg að ástæðulausu, því að Brandur ábóti sagði, að sakir hefðu verið til. Í öðru lagi er það allmikið undir hendingu komið, hvaða atriði hver söguritari tekur með og hver eigi. Í annálum við árið 1233 stendur t. d. þessi grein: „Sætt Magnúsar biskups og Snorra Sturlusonar“, en í Íslendingasögu Sturlu Þórðarsonar er hvergi getið um neinar deilur milli þeirra. Svínfellingasaga nefnir Árna Þorláksson biskup, en það varð hann 1269, og hún getur auk þess um Árna Helgason, er síðar varð biskup, en

hann varð biskup árið 1304. Þó getur vel verið, að þessum orðum hafi verið bætt inn í af safnanda Sturlungu.

Eins og Björn M. Ólsen segir, mun höfundur sögunnar hafa verið Skaftfellingur, því að hann virðist vera mjög kunnugur öllu því, er gerðist þar eystra, og eigi er ólíklegt, að hann hafi verið af ætt Svínfellinga, því að hann talar mjög vel um þá ætt, t. d. er vitnisburður hans um Orm Jónsson miklu betri en Íslendingasaga Sturlu Þórðarsonar gefur í skyn, því að hún getur þess, að hann hafi þegið mútur af Kolskeggi auðga og sent Dagstyggi Jónssyni, fylgdarmanni Snorra Sturlusonar, og varð hann að selja Snorra sjálfðæmi. Höfundur Svínfellingasögu hefur að öllum líkindum verið prestur, lýsingin á því, hvernig þeir bræður, Sæmundur og Guðmundur Ormssynir, bjuggust við dauða sínum bendir eindregið í þá átt.

Þá er næst að athuga þær biskupasögur, er snerta þetta tímabil, en þær eru sögur Þorláks biskups, Saga Páls biskups og Saga Guðmundar Arasonar. Hannes Þorsteinsson Þjóðskjalavörður hefur getið þess til, að Ketill prestur Hermundarson, er síðar var ábóti á Helgafelli, muni hafa ritað Hungurvöku, Þorláks sögu hina eldri og Sögu Páls biskups, og hefur hann fært nokkur rök fram fyrir þessari skoðun sinni, þótt slíkt verði eigi fyllilega sannað. Þetta kemur fram á nokkrum stöðum í Sögu Páls biskups, t. d. í því, með hve lofsamlegum orðum er minnzt á Herdísí Ketilsdóttur, konu Páls biskups. Höfundur sögunnar telur upp þá menn, er þjónuðu Páli biskupi, og er Ketill prestur Hermundarson talinn síðastur af þeim, en hann var bæði merkur maður og af göfugum ættum og mundi hann þess vegna tæpast hafa verið talinn síðastur, ef annar en hann hefði ritað söguna. Ennfremur segir Hannes Þorsteinsson, að Þorláks saga hin eldri muni hafa verið rituð samkvæmt fyrirmælum Páls biskups, og er all sennilegt, að svo hafi verið, og er það þess vegna eðlilegt, að höfundur minnst ekkert á deilur Þorláks biskups við Jón Loftsson, því að slíkt hlaut að særa Pál biskup, þar sem faðir hans og móðurbróðir áttu hlut að máli. Það er eðlilegt, að Bæjar-Högna málum sé einnig sleppt, því að þau snertu ættmenn Ketils Hermundarsonar nokkuð. Hins vegar hyggur Hannes

Þorsteinsson, að Hallur Gissurarson muni hafa ritað hina yngri Þorlákssögu, því að þar er miklu nánar sagt frá viðræðum Þorláks biskups við Þorvald Gissurarson, þá er hinn fyrrnefndi lá banaleguna, og sumt af því mun varla nokkur maður nema nánustu ættingjar Þorvalds hafa ritað. Þar er einnig sleppt orðunum „mikill höfðingi“ um þá feðga, Gissur Hallsson og Þorvald Gissurarson, og jartein þeirri sleppt, er jarteinabókin getur um, að hafi komið fram við Hall Gissurarson. Þessi saga mun eigi hafa verið rituð fyrr en eftir 1216, því að sagt er um Magnús, að hann hafi síðan verið biskup í Skálholti.

Björn M. Ólsen hyggur, að Lambkár ábóti Þorgilsson muni hafa ritað Prestssögu Guðmundar, og hefur Hannes Þorsteinsson þjóðskjalavörður fallizt á að það muni vera rétt. Sá maður, er fyrstur hélt þessu fram, var Guðbrandur Vigfússon.¹⁾ Í handritinu B er sagt berum orðum, að sagan sé rituð af manni, er lifði fyrir minni Sturlu lögmanns, er var fæddur árið 1214, og að þeir, er rituðu söguna, hafi fæðzt upp jafnframt Guðmundi biskupi og hlýtur þar að vera átt við djákna hans. Þá er Guðmundur biskup ferðaðist um Austfirði, sumarið 1201, sagði kona ein, er Rannveig hét, biskupi frá vitrun sinni, og sagan nefnir alla þá, er voru með biskupi í þeirri ferð, og er sennilegast, að Lambkár, sem var einn þeirra, hafi ritað söguna, því að síðar má sjá, að hann hefur eigi verið með biskupi, þegar hann fór utan til vígslu. Guðmundur tók Lambkár til sín, þá er hann fór um Vestfirði 1199—1200, samkvæmt beiðni föður hans, og getur sagan þess, að hann hafi verið staddur við marga fundi og marga hluti síðar, þá sem eru í þessari sögu.²⁾ Auk þess getur sagan um það, að í fyrstunni hafði Lambkár allar ritagerðir Kolbeins, en þegar þeir komu til Hóla, þá var Kygri Björn tekinn til bréfagerðar í stað Lambkárs. Þessum Birni er borin illa sagan, og má af því ráða, að sá, er ritaði söguna, hafi verið mikill vinur Guðmundar Arasonar. Ýmislegt í sögunni virðist helzt benda til þess, að höfundur hennar hafi verið Vestfirðingur, og kemur það heim við það, að Lambkár hafi verið höfundur hennar.

1) Bisk. I, bls. LIII—LXV. 2) Bisk. I, bls. 460—461.

Sagan mun hafa verið rituð eftir 1212, því að hún getur um Helga, er síðar varð biskup á Grænlandi, en það varð hann 1212. Hins vegar verða eigi fundin nein rök fyrir því, hvenær sagan muni vera rituð í síðasta lagi, en í sjálfu sér er það all sennilegt, að sagan hafi eigi verið rituð fyrr en eftir andlát biskups, þótt raunar sé hugsanlegt, að spásögn Guðmundar um biskupsdóm sinn, hefði verið tekin upp í söguna, ef hún hefði verið rituð á síðustu árum hans. Árið 1242 átti Lambkár heima á Staðarhóli hjá Sturlu Þórðarsyni, og er það mjög trúlegt, að hann hafi þá haft gott næði til bóklegra starfa. Björn M. Ólsen hyggur, að hann muni eigi hafa komið mikið lengra með sögu Guðmundar, en fram að þeim tíma, er hann varð biskup, en þó hyggur hann, að hann muni hafa safnað einhverjum drögum saman um biskupsævi Guðmundar, en sú tilgáta er mjög hæpin, því að ekkert sérstakt bendir eindregið til þess. En hin fyrsta saga Guðmundar biskups hyggur Björn M. Ólsen að hafi verið rituð á árunum 1280—1300, líklega af klerki.

Þá vík ég máli mínu að einu af merkustu heimildarritum, er við Íslendingar eigum frá fornöld, en það er safn af lögum frá lýðríkistímanum, sem kallað er Grágás. Því miður eru þau ákvæði fá, er við getum tímasett með fullri vissu, og verður það viðfangsefni sjálfsagt aldrei leyst til fullrar hlítar, hvenær hver einstök lög hafa verið sett, og hve mikið af Grágás hafi verið gildandi lög á hverju tímabili lýðríkistímans. Það er t. d. mjög líklegt, að sumt af ákvæðum Grágásar muni hafa verið orðið úrelt á 13. öld, og verður nokkuð að því vikið síðar. Hitt má telja víst, að lögin hafa verið að smá myndast og breytast allt frá 10. öld til 13. aldar, þótt líklegt sé, að nýmælin hafi verið flest fyrst í stað. Þó verður að gera þessu viðfangsefni nokkur skil, eftir því sem föng eru á. Mun ég þá fyrst minnst á þau lög, sem við höfum sagnir um, hvenær hafi verið sett og minnst síðan nokkuð á þau ákvæði Grágásar, sem benda til þess, að þau séu eldri eða yngri en einhverjir atburðir, sem eru kunnir í sögu landsins, þótt sjaldnast verði sagt hve miklu. Ef rekja skal ákvæði Grágásar eftir aldri, þá verða Úlfjótsslög fyrst fyrir. Við vitum í raun réttir ekkert um, hve víðtæk þau hafa verið, né heldur um efni þeirra, og þótt sagt sé, að þau hafi verið að mestu

leyti sniðin eftir Gulapingslögum erum við samt engu nær. Bæði eru Gulapingslög þau, sem enn eru til, eigi eldri en frá 12. öld, og auk þess segir Ari fróði, að þeim hafi verið breytt. Í hverju þær breytingar hafi verið fólgnar vitum við ekkert með vissu; verður síðar minnst á skoðanir fræðimanna um það efni, í sambandi við löggjafar- og dómsvald Alþingis. Líkur eru til, að ekkert af innihaldi Úlfjótslaga sé varðveitt í Grágás, eins og hún er nú, þótt ekkert verði fullyrt um það. Einar Arnórsson hyggur, að það væri helzt í Baugatali, því að bæði orðfæri þess og efni bendir til þess, að það muni vera mjög fornt.

Grettis saga getur þess, að deilur hafi orðið um hvalreka milli Flosa í Árnesi á Ströndum og sona Önundar tréfóts, og segir sagan, að Þorkell máni hafi þá verið lögsögumaður, en hann hafði lögsögu á árunum 970—984. Hins vegar hyggur Guðbrandur Vigfússon í ritgerð sinni um tímatal í Íslendingasögum, að þeir atburðir, sem þar er sagt frá, hafi gerzt um 940, og leiðir hann sennileg rök að því að svo muni hafa verið. Grettis saga segir, að þá hafi verið sett lög um það, að sérhver maður skyldi eiga reka fyrir sinni jörðu. Frásögn sögunnar bendir þó fremur til þess, að þetta muni áður hafa verið venja, og er sennilegast, að það hafi tíðkæzt allt frá þeim tíma, er landið byggðist. Einar Arnórsson segir í formálanum fyrir Alþingisbókum Íslands, að vera meg, að Þorkell máni hafi verið aðalhvatamaður þess, að þetta var lögtekið, þótt hann væri þá eigi orðinn lögsögumaður. Þetta er tilgáta, sem er órökstudd, því að þess er eigi getið í sögunni, hver hafi borið þessa tillögu fram, enda er Grettissaga svo seint rituð, að eigi verður mikið byggt á henni sem sögulegri heimild.

Ari fróði getur þess, að samkvæmt tali hinna spökustu manna hér á landi, skyldu fjórir dagar hins fjórða hundraðs vera í ári, þ. e. a. s. 364. En brátt sáu þeir, að sumri munaði aftur til vors, og í fyrstu vissu þeir eigi hverju það sætti, unz Þorsteinn surtur fann það ráð, að sjöunda og stundum sjötta hvert sumar skyldi auka viku sumarauka. Guðbrandur Vigfússon segir í ritgerð sinni um tímatal í Íslendingasögum, að þessi lög muni hafa verið sett um 965, en þá var Þórarinn Ragabróðir lögsögumaður. Um 695 mun

það einnig hafa verið leitt í lög, að fjórðungsdómar skyldu settir í stað eins dómstóls, er áður mun hafa verið á Alþingi, en það verður rætt nánar í þeim hluta ritgerðar minnar, er ræðir um landsstjórn. Skarðsárþók getur um harðindavetur í heiðni, um það leyti, sem Haraldur gráfeldur féll, en annálar segja, að þessi vetur hafi orðið 975. Urðu þá margir sekir skógarmenn sakir rána. Þá var það lögtekið, að ráði Eyjólfss Valgerðarsonar, föður Guðmundar ríka á Möðruvöllum, að hver skógarmaður skyldi verða alsýkn, er dræpi þrjá aðra og hélzt það síðan í lögum.¹⁾ Þá var Þorkell máni lög-sógumaður.

Eyrbyggja saga getur þess, að engin eftirmál hafi orðið um víg Arnkels goða Þórólfssonar, er Snorri goði Þorgrímsson varð að bana, sökum þess, að konur voru þar einar til aðildar, enda mun það eigi hafa verið heiglum hent að sækja mál gegn einum voldugasta goða landsins. Þess vegna voru samþykkt lög um það, að konur mættu eigi vera vígsakaraðilar. Samkvæmt tímatali sögunnar mun þetta hafa gerzt hér um bil 994, og hafði Þorgeir Ljósvetningagoði þá lögsögu. Árið 996 kom Stefnir Þorgilsson hingað til lands í því skyni að boða landsmönnum kristna trú, en aðfarir hans voru heldur óskaplegar, hugðist hann að brjóta hof, en heiðnir menn vörðu þau. Þess vegna var það lögtekið á Alþingi, annaðhvort árið 996 eða 997, að guðlöstun skyldi verða fjörbaugsgarð, og frændur hinna kristnu manna, nánari en þriðju bræðra (fimmmenningar), en firnari en annarra bræðra (premmenningar) skyldu sækja málið, og samkvæmt þessum lögum varð Stefnir að hrökklast úr landi.

Árið 999 var það lögtekið, að menn skyldu framvegis koma til Alþingis, fimmtudaginn í 11. viku sumars, en áður hófst Alþingi viku fyrr.

Árið 1000, á Jónsmessudag skírara, var kristni lögtekin. Þó var mönnum leyft að bera út börn, éta hrossakjöt og blóta á laun, en hið síðastnefnda varðaði fjörbaugsgarð, ef unnt var að sanna það með vottum.

Á lögsagnarárum Skafta Þóroddssonar (1004—1030) voru sett ýms merkileg lög. Merkust eru lögin um fimmtardóm, en þar eð ég

1) Grág., I a, 187, II, 399—400.

mun ræða allýtarlega um þau, þar sem rætt verður um dómsvald Alþingis, skal því sleppt hér.

Flestir fræðimenn hafa verið þeirrar skoðunar, að hólmgöngur hafi verið teknar úr lögum árið 1006, því að það kemur heim við frásögn Gunnlaugs sögu ormstungu. En frásögn Ljósvetninga sögu virðist heldur mæla á móti því, að svo hafi verið, því að sagan segir, að Þórir Helgason hafi boðið Guðmundi ríka hólmgöngu, „svo sem forn lög liggja til,“ og samkvæmt tímatali Ljósvetninga sögu mun þetta hafa gerzt hér um bil 1014. Nú er um tvennt að velja, annaðhvort segir önnur sagan rangt frá, eða að hér hefur verið um gjöræði að ræða, eins og alloft kom fyrir hjá höfðingjunum, svo sem ég mun síðar minnst á. Orðin „svo sem forn lög standa til“ gætu verið viðbót sögumanns, eða þess, er setti söguna saman, til þess að lesendur héldu, að þetta hefði verið lögleg aðferð.

Stuttu eftir að Ólafur helgi Haraldsson kom til ríkis í Noregi, sendi hann Íslendingum orð með Hjalta Skeggjasyni, Skafta Þór-oddssyni lögsögumanni og öðrum höfðingjum, þess efnis, að þeir skyldu nema þau atriði úr lögum, er honum þótti mest kristnispell í, nefnilega útburð barna og hrossakjötsát og auk þess ýmislegt fleira. Mun þar einkum vera átt við launblót. Þetta mun hafa gerzt um 1016.

Um 1022 var gerð samþykkt um rétt Noregskonungs og Norðmanna á Íslandi og sömuleiðis um rétt Íslendinga í Noregi, og er enn til vottorð Gissurar biskups Ísleifssonar, Teits sonar hans, Markúss Skeggjasonar og fleiri íslenzkra manna um þetta efni.¹⁾

Enn fremur segir Ari hinn fróði Þorgilsson, að þau lög hafi verið samþykkt á lögsagnarárur Skafta lögsögumanns, að enginn vegandi skyldi lýsa vígi á hendur öðrum manni en sjálfum sér, en áður höfðu gilt svipuð lög um þetta efni hér á landi sem í Noregi. En hvaða ár þessi lög voru sett vita menn eigi.

Lög um, að fordæðuskapur eða fjölkynngi skyldi varða skóggang voru samþykkt árið 1032, samkvæmt tímatali Grettis sögu. Þá var Steinn Þorgestsson lögsögumaður.

1) Grág. I b, 197 og III, bls. 463 og Dipl. Isl., I. bindi, nr. 21, bls. 65—67 og 68—70.

Íslendingum mun eigi hafa þótt hentugt að hafa til lengdar út-
lenda biskupa, því að bæði var það, að flestir þeirra dvöldu aðeins
fá ár hér á landi, og auk þess munu þeir hafa lítið sem ekkert kunn-
að í íslenskri tungu, a. m. k. fyrst í stað, og enn fremur er svo að
sjá af frásögn Hungurvöku sem margir þeirra hafi verið misindis-
menn. Þess vegna voru um 1050 sett lög um það, að landsmenn
skyldu hafa innlendan biskup og var hinn fyrsti, Ísleifur sonur Giss-
urar hvíta frá Mosfelli, vígður til biskups árið 1056.

Bæði í Íslendingabók Ara, Hungurvöku og Haukdælahætti í
Sturlungu er sagt, að Gissur biskup Ísleifsson hafi látið telja alla þá
bændur á landinu, er voru svo efnaðir, að þeir ættu þingfararkaupi
að gegna. Ekki er þess getið, að lögréttan hafi samþykkt þetta, en
þó er það sennilegast. Af frásögn Ara er svo að sjá, sem þetta hafi
verið gert áður en tíundarlögin voru samþykkt, enda er það senni-
legt, því að með því móti mátti fara nærri um það, hve mikil tíundin
myndi verða. Þó er það eigi alveg víst, því að frásögn Ara er hér
nokkuð óljós.

Flestum fræðimönnum hefur talizt svo til, að tíundarlögin hafi
verið sett árið 1096, og fara þeir þar eftir Belgdalsbók, er mun vera
allfornt handrit, þótt eigi verði vitað með vissu um aldur þess. Ann-
ála greinir á um þetta, sumir segja, að þau hafi verið sett árið 1096,
en aðrir 1097. Hins vegar segir svo einnig í Belgdalsbók, að tíund
væri lögtekin á 16. ári biskupsdóms Gissurar, líklega 1098, og hafa
sumir haldið, að hér væri misritun XVI fyrir XIV, en slík breyting
er varhugaverð, en tíundarlögin verða eigi árfærð með vissu.

Enn fremur lét Gissur biskup Ísleifsson setja lög um, að biskups-
stóll skyldi vera í Skálholti. Af frásögn Ara er svo að sjá, sem þetta
hafi orðið eftir það, að tíundarlögin voru sett, því að þess er síðar
getið í frásögn hans heldur en tíundarlaganna, en raunar er það eigi
full sönnun, því að vel getur verið, að Ari hafi eigi talið þau lög
eins merkileg. Af frásögn Hungurvöku má sjá, að þetta hefur orðið
eftir það, að Dalla, móðir Gissurar biskups, andaðist, en við vitum
ekki hvaða ár það hefur verið, en þar er sagt frá þessu áður en sagt
er frá tíundarlögunum. En ef um mótsögn er hér að ræða verður að

trúa betur því, sem Ari segir, því að hér er um atburð að ræða, er gerðist á hans dögum, en Hungurvaka mun að líkindum eigi vera rituð fyrr en eftir daga Þorláks biskups Þórhallssonar, er andaðist árið 1193.

Hungurvaka getur þess, að þá er Gissur Ísleifsson hafði verið biskup í 20 vetur, hafi Norðlendingar beðið um að fá sérstakan biskup, og hafi hann orðið við bæn þeirra. Ari segir, að Jón Ögmundsson hafi verið vígður til biskups, þá er Gissur hafði verið biskup 24 vetur, þ. e. a. s. 1106. Þetta getur hvorttveggja staðizt, því að jafnan fór nokkur tími í utanför biskups til vígslu, eigi sízt, þar sem svo stóð á, að leyfi páfa þurfti með, sökum þess að Jón Ögmundsson hafði kvænt tvisvar. Lögin um sérstakan biskup fyrir Norðlendingafjórðung hafa verið sett árið 1103 eða 1104. Sumarið 1117 var það nýmæli leitt í lög, að rita skyldi lög landsins eftir umráði Bergþórs Hrafnssonar, lögsögumanns, og annarra spakra manna. Síðan voru þau sögð upp í lögréttu árið eftir af kennimönnum og samþykkt. Á dögum biskupanna Þorláks Runólfssonar og Ketils Þorsteinssonar var settur Kristniréttur hinn forni, að ráði Össurar erkibiskups, Sæmundar fróða og margra annarra kennimanna.¹⁾

Árið 1179 var lögtekin Agnesarmessa, Ambrosiusmessa og Cesiummessa, en afteknir tveir dagar í hvítasunnuviku.

Árið 1199 var lögtekin messa Þorláks biskups, mest fyrir tilstilli Brands Sæmundssonar Hólabiskups og árið eftir messa Jóns Ögmundssonar Hólabiskups.

Í sögu Páls biskups Jónssonar (Bisk. I, bls. 145) var lögtekið að ráði Páls biskups, Gissurar Hallssonar lögsögumanns og sona hans, Þorvalds, Halls og Magnúsar, sömuleiðis bræðra Páls, Sæmundar og Orms, og annarra höfðingja, að allir menn skyldu hafa stikur þær, er væru tvær álnir að lengd. Þessi lög hljóta að hafa verið sett einhvern tíma á árunum 1195—1201, því að Páll biskup kom hingað til lands nývígður árið 1195, og árið 1201 lét Gissur Hallsson af lögsögu. Líklega munu þau einnig hafa verið sett eftir

1) Grág., I a, 36; II, 45—46; III, 41.

árið 1197, því að líklega myndi Jóns Loftssonar vera getið, hefði hann þá verið á lífi.

Jón Sigurðsson hyggur, að lögin um pundara muni hafa verið sett um líkt leyti, en í formálanum fyrir Alþingisbókum Íslands hyggur Einar Arnórsson, að þau muni hafa verið sett heldur seinna, án þess að rökstyðja það nánar, enda er það varla unnt. Ennfremur hyggur Jón Sigurðsson,¹⁾ að lögin um pundara og lögvöxtu muni hafa verið sett um líkt leyti, og er það sennilegt, því að hér er um skyld efni að ræða, en engar sagnir eru til um þau.

Þá er Magnús Gissurarson var orðinn biskup í Skálholti, voru sett nokkur nýmæli, sem eru allmerkileg, bæði um föstuhald, frændsemi og mæðgir og um ómegð. Annálar telja, að lög þessi hafi verið sett árið 1217,²⁾ og orðalag Grágásar bendir fremur til þess, að þau muni eigi hafa verið sett löngu síðar en hann varð biskup. Þess ber og að geta, að ákvæðin um frændsemi og mæðgir eru tekin upp eftir ákvörðunum Lateran kirkjuþingsins, er var haldið árið 1215, og er einmitt sennilegt, að Magnús biskup Gissurarson hafi fengið að vita þetta hjá Guttormi erkibiskupi í vígsluför sinni og viljað koma þessu á sem fyrst, eftir að hann kom heim.³⁾

Árið 1237 var lögtekin önnur Þorláksmessa.⁴⁾

Árið 1253 var lögtekið, að þar sem guðslög og landslög greindi á, skyldu guðslög ráða. Vart gat hugsast meiri sigur fyrir kirkjuvaldið en þetta, enda vitnaði Árni biskup Þorláksson óspart til þessara laga, þá er hann krafðist forræðis yfir kirkjustöðunum á síðari hluta 13. aldar.⁵⁾

Loks má minnst á sáttmálann, er lögréttan gerði við Noregskonung árið 1262. Þetta er þó aðeins mjög lítið brot af lögum Grágásar, sem þannig er unnt að árfæra með vissu. En víða má sjá, að sum af fyrirmælum Grágásar hljóti annaðhvort að vera eldri eða yngri en tilteknir viðburðir í sögu landsins, þótt eigi sé unnt að segja hve miklu. T. d. má sjá, að fyrirmælin í Ómagabálki, um

1) Dipl. Isl. I, nr. 81 A og B, bls. 309—310; Grág. I b, 250, II, 288—289.

2) Ísl. ann. 14, 4; Bisk. I, bls. 501. 3) Dipl. Isl. I, nr. 98, bls. 374—392; Grág. I a, 37; II, 155—156. 4) Ísl. ann. 14, 4. 5) Kristniréttur Árna biskups, 16. kap.; Dipl. Isl. II, nr. 1; Bisk., I, bls. 718—719 og 720.

framfæri ómaga, og í Festabætti, um kvonfang, hljóta að sumu leyti að vera eldri en nýmæli Magnúsar biskups Gissurarsonar frá árinu 1217.

Þegar talað er um að vinna eið að krossi má sjá, að þau fyrir-mæli muni hafa verið sett eftir það, að kristni var lögtekin, og þar sem talað er um biskupa hljóta þau ákvæði að hafa verið sett eftir það, að Hólastóll var settur, en það var árið 1106. Allvíða stendur í handritunum, að þetta eða hitt sé nýmæli. Það orð kemur fyrir á 8 stöðum í Konungsbók, en á 87 stöðum í Staðarhólsbók. Aðeins einn staður er táknaður með orðinu nýmæli í þeim báðum,¹⁾ og er annað, að barn, er fæddist eftir lát föður síns, skuli eigi teljast arf-gengt, nema lifandi komi í ljós og matur komist niður. Flest af þess-um ákvæðum eru svo almenns eðlis, að þau verða eigi árfærð með neinni vissu, og mun það vera rétt hjá Vilhjálmi Finsen, að fleiri ákvæði myndu vera táknuð þannig, ef Staðarhólsbók hefði alla þá þætti Grágásar, sem eru í Konungsbók, því að þar vantar allmikið á. Í Staðarhólsbók vantar algerlega Þingskapabátt, sem er lengsti þáttur Grágásar, en auk þess Lögsögumanns- og Lögréttubátt, Baugatal og Rannsóknarþátt. Það er auk þess nokkuð einkennilegt, að 83 af þeim nýmælum, sem Staðarhólsbók hefur að geyma, eru á fyrstu 131 blaðsíðum skinnhandritsins, en aðeins 4 á hinum 52 blað-síðunum, sem þá eru eftir. Vilhjálmur Finsen hyggur, að ritari Staðar-hólsbókar hafi tekið þetta upp eftir eldri handritum, en hér muni eigi vera um þau lög að ræða, er voru nýmæli, þá er bókin var rituð. Enn fremur segir Finsen, að það sé vart hugsanlegt, að þau lög, er síðari hluti Staðarhólsbókar hefur að geyma, hefðu síður tekið breytingum en önnur lög landsins. Hér er um atriði að ræða, er líklega verður aldrei skorið úr með fullri vissu, en þó eru líkur til þess, að lagabreytingarnar muni hafa verið misjafnlega miklar, eftir því um hvers konar lög var að ræða. Í þeim kafla Grágásar, þar sem nýmælin eru fæst, er Landbrigðabáttur, er fjallar einkum um búnaðarlöggjöfina. En landbúnaður var aðalatvinnuvegur Ís-lendinga í fornöld, og munu mörg lagafyrirmæli, er þar að lúta,

1) Grág., I a, 223, II, bls. 68.

vera með því fyrsta, er leitt hefur verið í lög, og þau lög munu hafa breytzt minna en mörg önnur, sökum þess að eftir því, sem við vitum bezt, hafa tiltölulega litlar breytingar orðið á búnaðarháttum landsmanna á því tímabili, er hér um ræðir. Annað atriði, sem Finsen setur fram til að rökstyðja mál sitt, er það, að 9 lagafyrirmæli um hesta- og hrossreiðir, er standa á bls. 84—85 í skinnhandritinu af Staðarhólsbók, séu öll táknuð með orðinu nýmæli. Hann segir, að ólíklegt sé, að svo mörg lagafyrirmæli um það efni hefðu öll verið sett á síðustu áratugum lýðrikisins. Þetta er raunar sennileg tilgáta, en hún verður eigi rökstudd til fulls.

Á stöku stað eru nafngreindir lögsögumenn bornir fyrir lagákvæðum, en þeir staðir eru svo fáir, að af þeim verða eigi dregnar miklar ákvarðanir um aldur Grágásar í heild sinni. Þó verð ég að minnast litilsháttar á þá. Markús Skeggjason, er var lögsögumaður 1084—1107, er borinn fyrir ákvæði um leigugjald af skuldum látins manns,¹⁾ og mun það ákvæði þess vegna vera eldra en 1108. Úlfhéðinn Gunnarsson, er var lögsögumaður 1108—1116, er borinn fyrir lögum um meðferð mála fyrir bjargir við skógarmenn,²⁾ og er þess vegna auðsætt, að það ákvæði muni vera eldra en 1117. Loks er Guðmundur Þorgeirsson, er var lögsögumaður á árunum 1123—1134, borinn fyrir lögum um framfærsluskyldu og kviðburð um áljótsráð,³⁾ og getur það ákvæði eigi verið yngri en frá árinu 1134. Líklegast þykir mér, að hér sé um ákvæði að ræða, sem eru nokkru yngri en meginstofn Grágásar, og mun það handrit, sem Konungsbók er rituð eftir, hafa verið ritað, á meðan menn mundu enn þessa menn, það er að segja, nokkru eftir miðbik 12. aldar. Sjálf mun Konungsbók vera nokkru síðar rituð, svo sem ég mun síðar minnst á.

Ef við athugum hvern þátt Grágásar út af fyrir sig, má allviða finna ákvæði, sem eru að líkindum yngri en sjálft meginmálið, og má alloft setja neðri takmörkin en miklu sjaldnar þau efri.

Kristinna laga þáttur er fremst í öllum handritum Grágásar. Hann

1) Grág., I b, 147, II, 221. 2) Grág., I a, 122—123. 3) Grág., I a, 184, I b, 23.

er mjög stuttur í Konungsbók, aðeins 37 blaðsíður, en þess ber að gæta, að tíundarlögin, sem að réttu lagi heyra Kristinna laga þætti til, eru rituð í sérstökum þætti löngu síðar í Konungsbók. Auk þess eru allmörg ákvæði, sem í raun rétttri gætu vel átt heima í Kristinna laga þætti, á við og dreif í öðrum þáttum Grágásar. Í Festaðætti eru ákvæðin um frændsemi og guðsifjar, er hindra hjúskap, um hina meiri tíund, er hjón skulu gjalda, þá er um fimmmenninga meinbugi er að ræða, enn fremur eru þar ákvæði um hjónaskilnað og frændsemispell.¹⁾ Í Hreppskiladætti eru ákvæði um vald biskups yfir fátækramálum.²⁾ Þetta atriði, ásamt ýmsu fleiru, sýnir, hve náð samband var milli kirkjuvaldsins og hins veraldlega valds á Íslandi á þeim tímum, sem hér um ræðir.

Við vitum, að Kristinna laga þáttur var settur að mestu leyti í þeirri mynd, sem við höfum hann nú, á árunum 1122—1133, svo sem ég hef áður minnst á. En þó er líklegt, að mörg af ákvæðum hans muni vera miklu eldri, enda er unnt að sanna það beinlínis um sum þeirra. Þótt allmikill misbrestur muni hafa verið á kristnihaldinu hér á Íslandi fyrstu áratugina, munu þó þegar um leið og kristin trú var lögtekin hafa verið sett einhver lagafyrirmæli um kristnihaldið, hvað þá heldur er meira en 120 ár voru liðin frá þeim tíma. Þau lagaákvæði, er að líkindum munu vera jafngömul kristnötökunni, eru t. d. fyrsta setningin, að hver maður skuli skírn taka. Stofninn í ákvæðunum um barnaskírn og líkafærslur mun varla vera mikið yngri, þótt sums staðar komi yngri viðbætur í ljós, t. d. þar, sem svo stendur: „Ef maður skírir barn sitt sjúkt, skal fara svo um kvonfang hans, sem biskup lofar.“ Nokkrar greinar í kaflanum um færslur líka eru táknaðar með orðinu nýmæli í Staðarhólsbók, og munu þær vera eitthvað yngri en meginmálið, en að líkindum eigi mjög miklu, því að þar er óbeinlínis gert ráð fyrir því, að í sumum hreppum sé engin graftarkirkja. Bann við hrossakjötsáti og blótum er í Kristinna laga þætti, en svo sem áður var sagt, mun það hafa verið lögtekið um 1016. Ennfremur varðar

1) Grág., I. b., 30, 31, 39—43, 58—59; II, bls. 157—158, 168—172 og 190—192. 2) Grág., I. b., 179.

fjölkyngi þar skóggang, en það ákvæði var lögleitt árið 1032, svo sem ég hef áður minnst á.¹⁾ Ákvæðin um biskup geta eigi verið eldri en frá því um 1056, en sum þeirra munu vart vera mikið yngri, t. d. ákvæðin um, að biskup skuli vígja kirkjur og biskupa börn, og að eigi megi flytja kirkju úr stað, nema brýna nauðsyn beri til, og þó því aðeins, að biskup leyfi það. Sömuleiðis munu ákvæðin um það, að biskup skuli ráða hvaða kirkjur skuli vera graftarkirkjur, og að hann geti bæði leyft og bannað að grafa lík í kirkjugarði, vera allgömul.²⁾ Ákvæðið um það, að ef þeir biskupar koma hingað til lands, er eigi eru á latínu lærðir, annað hvort ermskir eða griskir, þá er rétt, að menn hlýði tíðum þeirra ef vilja, en eigi skyldu menn kaupa tíðir að þeim eða þjónustu að viðlagðri þriggja marka sekt, mun naumast vera miklu yngra en frá dögum Ísleifs biskups, því að bæði Ari fróði og Hungurvaka segja, að þessir biskupar hafi komið hingað til lands um það leyti.³⁾ Ákvæðið um það, að tveir biskupar skuli vera hér á landi, mun hafa verið sett á næstu árunum eftir 1100, þá er Norðlendingar fengu sinn sérstaka biskup.⁴⁾ Ennfremur eru fyrirmæli í Kristinna laga þætti um tíundir kirkna og biskups, og munu þau vera tekin úr tíundarlögum Gissurar biskups Ísleifssonar.⁵⁾ Einhver ákvæði um helgidagahald munu hafa verið sett á fyrstu árunum eftir kristnitökuna, þótt síðar hafi verið sett strangari ákvæði um þau efni og má sjá merki þeirra í Grágás.⁶⁾ Aðalákvæðin um jólahald og páskahelgi munu vera mjög gömul, en sum þeirra munu að líkindum vera yngri en frá 1120, því að Staðarfellsbók (Á. M. 34) fol.) segir, svo var sett í landslögum á dögum þeirra Þorláks biskups og Brands biskups.⁷⁾ Ákvæðin um messudaga og föstutíðir munu að líkindum hafa verið sett nokkru síðan en þau ákvæði, er ég minnst síðast á, en þó er sennilegt, að eitthvað af þeim muni vera eldra en frá því um 1120.⁸⁾ Ennfremur eru nokkur fyrirmæli um þræla

1) Grág., I a, 22; II, 27. 2) Grág., I a, 12, 13, 14, 19; II, 7, 14, 22. 3) Grág., I a, 22; II, 27; Íslendingabók, 8. kap.; Bisk., I, bls. 64—65. 4) Grág., I a, 19; II, 22. 5) Grág., I a, 14, 19; II, 16 og 23. 6) Grág., I a, 23—25; I. b., 218; II, 28—32. 7) Grág., I a, 28—29; II, 36—38, sbr. Grág., III, 79. 8) Grág., I a, 30—31, 32—36; II, 38—40, 41—45.

í Kristinna laga þætti, og er það rétt, sem flestir fræðimenn hafa getið til, að þau muni vera eldri en frá því um 1120, en hins vegar er sú ályktun all hæpin, að þrælalald muni þá hafa verið úr sögunni.¹⁾ Að vísu er þeirra eigi getið í sögum síðar en 1050—1060, en það er eigi fyllilega að marka, því að frá næstu áratugunum þar á eftir eru eigi til önnur sagnarit en Biskupasögurnar, og efni þeirra er þannig, að þræla myndi vart vera getið, jafnvel þótt þeir hefðu þá verið til. En hvað sem því líður, er sennilegast, að þessi ákvæði hefðu verið felld burtu, ef þrælalald hefði verið algerlega úr sögunni um þetta leyti.

Af því sem nú var sagt má sjá, að allmargt af ákvæðunum í Kristinna laga þætti muni vera eldra en frá árunum 1122—1133, og er jafnvel líklegt, að mjög fátt af ákvæðum þeim, sem hann hefur að geyma, hafi þá fyrst verið samið, þótt ekkert sé hægt að fullyrða um það. Það mun því vera rangt, sem Halldór Hermannsson getur til í sinni ágætu ritgerð um Íslendingabók Ara fróða,²⁾ að treglega muni hafa gengið að fá Kristnirétt hinn forna lögtekin, vegna þess, að goðarnir muni eigi hafa viljað afsala sér neinu af valdi sínu, því að eins og ég mun síðar minnst nánar á, í sambandi við kirkjustjórn landsins, hróflaði Kristniréttur hinn forni alls ekkert við yfirráðum höfðingjanna yfir kirkjustöðunum, og það má telja næstum víst, að þessir biskupar, sem þá voru, muni eigi hafa hreyft neinum kröfum, sem gengu í þá átt.

Hins vegar eru nokkur ákvæði í Kristinna laga þætti yngri en frá tímabilinu 1122—1133, og hef ég áður minnst á fáein atriði af því tagi, svo sem messudaga biskupanna Þorláks Þórhallssonar og Jóns Ögmundssonar, nýmæli Magnúsar biskups Gissurarsonar og eitthvað af helgidagalöggjöfinni. Hins vegar er mjög varhugavert að álykta, að ákvæðin um bann við vopnaburði í kirkju³⁾ og um kirkjumáldaga⁴⁾ séu yngri en frá 1122—1133, eins og gert er ráð fyrir í formálanum fyrir Alþingisbókum Íslands. Efni þeirra er þannig, að þau munu að líkindum vera eldri en frá því um 1120, þótt þau hafi orðið viðskila við Kristnirétt hinn forna, eins og

1) Grág., I a, 26; II, 33 og 34. 2) Islandica, xx. bindi, bls. 37. 3) Grág., I. b., 216; II, 58; III, 42, 161, 322 og 375. 4) Grág., I. b., 216; II, 58.

margt annað, sem að réttu lagi ætti þar heima, svo sem ég hef áður minnst á.

Næst mun ég taka þá þætti Grágásar til athugunar, er fjalla um stjórnarskipun landsins, en þeir eru: Lögsögumannspáttur, Lög-réttupáttur og Þingskapaþáttur. Mikið af Lögsögumannspætti mun vera fornt, og sum ákvæði hans geta hæglega verið frá því um 930, því að það embætti er svo gamalt. Þó eru nokkur ákvæði hans yngri. Eitt af þeim ber með sér, að fjórðungaskiptingin hefur verið komin á, þegar það var sett, og er það ákvæðið um kosningu lögsögu-manns. Ef menn urðu eigi á eitt sáttir um lögsögumannskjör skyldi varpa hlutkesti um í hvern fjórðung lögsaga skyldi hverfa. Ef tveir menn fengu jafnmörg atkvæði hvor, skyldi ráða atkvæði þess biskups, er yfir þeim fjórðungi var, og er auðsætt, að síðastnefnda ákvæðið mun eigi vera eldra en frá árinu 1106.¹⁾ Alls staðar í Grágás, bæði í þessum þætti og annars staðar, eru nýju dagaheitin notuð, sem Jón Ögmundsson Hólabiskup lét taka upp í stað fornu dagaheitanna.²⁾ Þetta sannar þó eigi, hvenær ákvæðin hafa verið lögleidd, heldur einungis það, að þau muni hafa verið færð í letur eftir þann tíma, enda bendir ýmislegt annað í þá átt, að handrit þau, sem enn eru til af Grágás, muni vera allmiklu yngri og mun minnst á sumt af því síðar. Það má auk þess telja víst, að Hafliðaskrá muni hafa verið rituð af klerkum, því að aðrir menn munu þá eigi hafa kunnað ritlist, og er þá auðskilið, hvers vegna nýju dagaheitin eru alls staðar notuð. Hins vegar eru einnig ákvæði í Lögsögumannspætti um það, að lögsögumaður skuli segja upp imbrudaga hald og föstuinnnganga og munu þau líklega hafa verið lögtekin á fyrra hluta 11. aldar.³⁾

Um Lögréttupátt er það að segja, að sum ákvæði hans munu vera mjög forn, en mörg eru hins vegar yngri. Þó er augljóst, að fjórðungaskiptingin muni þá hafa verið komin á, því að þar sem rætt er um skipun lögréttu er sagt, að 12 menn eigi lögréttusetu úr fjórðungi hverjum.⁴⁾ Þess er ennfræmur getið þar, að lögsögumaður mátti segja lögin upp í kirkju, ef veður var vont,⁵⁾ og er senni-

1) Grág., I a, bls. 208—209. 2) Bisk., I, bls. 237. 3) Grág., I a, 37, 209.

4) Grág., I a, 211. 5) Grág., I a, 216.

legt, að það ákvæði muni vera frá fyrstu árunum eftir kristnitökuna, því að miklar líkur eru til þess, að snemma muni hafa verið reist kirkja á Þingvöllum.¹⁾ Það mun einnig vera rétt, sem Einar Arnórsson segir í Réttarsögu Alþingis, að engin goðorð hafi verið fjórðungi skerð fyrir en um 965, þá er goðarnir í Norðlendinga-fjórðungi urðu 12. Svo sem ég mun síðar minnst á, benda orðin: „er þá voru þrjú goðorð í vorþingi hverju og fjögur þing í fjórðungi hverjum“²⁾ til þess, að goðorðaskipun landsins hafi verið farin að raskast, er þetta var samþykkt. Líklega mun það eigi hafa orðið til muna fyrir en seint á 11. öld og einkum á 12. öld, þótt eigi sé unnt að fullyrða neitt um það, sökum þess, hve fáar heimildir eru til um þetta tímabil. Enda er það engum vandkvæðum bundið að gera ráð fyrir því, að þetta ákvæði hafi getað verið samþykkt svo seint, því að í Lögréttuþætti Grágásar eru tvö önnur ákvæði, sem eigi geta hafa orðið til fyrir í sinni núverandi mynd. Á sömu blaðsiðu, sem það ákvæði er, sem ég síðast minntist á, segir svo: „að biskupar vorir skuli eiga rúm á miðpalli lögrétta“, og getur það ákvæði eigi verið eldra en frá því um 1106. Nokkru síðar í hinum sama þætti eru ákvæði um, hvað gera skuli, ef skrár skilji á, og stendur svo: „Það skal allt hafa, er finnst á skrá þeirri, er Hafliði lét gera, nema þokað sé síðan, en það eitt af annarra lögmanna fyrir-sögn, er eigi mæli því í gegn.“ Það er bersýnilegt, að þetta síðast-talda ákvæði hefur eigi getað orðið til fyrir en eftir 1118, og það lík-lega eigi mjög fáum árum, því að bæði mun hafa liðið nokkur tími, áður en mörg lögbókarhandrit urðu til, og einkanlega áður en því verki, sem að frásögn Ara var vel vandað, hefur verið breytt til muna.

Um Þingskapabátt er það að segja, að bæði þingsköp Alþingis og vorþinganna eru alls staðar byggð á fjórðunga- og þingskipt-ingunni. Sbr. kaflann um dómaskipun, og þar sem segir, að þrír goðar skuli eiga saman þing.³⁾ Flestir fræðimenn hyggja, að ákvæðin um fjórðungsdómana⁴⁾ muni hafa verið sett á árunum

1) Matthías Þórðarson, í Árbók Fornleifafélagsins, 1911, bls. 6—7 og 10—11. 2) Grág., I a, 211. 3) Grág., I a, 38 og 108. 4) Grág., I a, bls. 38—39, 40—42, 72, 99; II, 356, 386; I. b., 76; II, 411; III, 436; I a, 175; II, 345; III, 452.

965—970. Áhrif kristnitökunnar koma mjög víða fram í þingsköpunum, er sést meðal annars á því, að áður sóru menn við hin heiðnu goð, en samkvæmt Grágás skyldu menn vinna eiða að krossi eða bók, og biðja guð að hjálpa sér, bæði þessa heims og annars.¹⁾ Sama máli var auðvitað að gegna um eiða þeirra dómenda, er áttu sæti í vorþings- og hreppadómum, og þann eið, er sá maður skyldi vinna, er beiddist féránsdóms. Sömuleiðis skyldu þeir vinna eiða, er lögskil höfðu fram að færa. Þessi ákvæði, er ég taldi síðast munu hafa verið lögleidd, þá er kristin trú var lögtekin eða mjög skömmu síðar. Enn fremur eru þar ákvæði um, að guðsifja þriðju eiga úr dómi að rísa, ef annartveggja hefur haldið öðrum undir skírn, primsignun eða biskups hönd.²⁾ Þetta ákvæði hefur verið samþykkt eftir kristnitökuna, þótt óvíst sé hve snemma, en síðasti liðurinn bendir þó fremur til þess, að það hafi eigi verið á fyrstu árunum, eftir að kristni var lögtekin. Sum af ákvæðunum um fimmtardóminn munu hafa verið lögtekin árið 1004, en önnur munu aftur á móti vera yngri, þótt fæst af því verði greint sundur.³⁾ Stofninn í reglunum um féránsdóm mun að líkindum vera mjög forn, en hins vegar finnast þar einnig yngri ákvæði, t. d. um eiðvinningar,⁴⁾ og auðsér er, að skipting landsins í fjórðunga muni þá hafa verið komin á.⁵⁾ Það er einnig getið um fimmtardóm.

Víða var það svo, að ein breyting á lögunum hlaut að leiða af sér margar aðrar, og munu ákvæðin um fjórðungsdóm og fimmtardóm, ásamt kristnitökunni, hafa haft einna víðtækastar afleiðingar. Hins vegar finnast víða merki eldri ákvæða, t. d. þar, sem talað er um Alþingisdóm í eintölu. Að vísu er það sums staðar, að það nafn getur bæði átt við fjórðungsdóma og fimmtardóm,⁶⁾ en allvíða má sjá af sambandinu, að það getur eigi átt við annað en fjórðungsdómana. Margir fræðimenn hyggja, að þar sem getið er um „vopna-

1) Grág., I a, 46, 48, 49, 54, 55, 58, 60, 63, 66, 69, 72, 76, 78, 79, 80, 81.

2) Grág., I a, 47, 62. 3) Grág., I a, 73, 77—83, 101 og 124. 4) Grág., I a, 85, 115—120. 5) Grág., I a, 87. 6) Grág., I a, 94, 108 og 116.

tak⁴¹⁾ í merkingunni þinglausnir, bendi það til þess, að þau ákvæði muni vera mjög gömul, en merking þess orðs er svo óviss, og aðrar heimildir vantar, er treysta megi að fullu.

Stofninn í reglunum um vorþing mun vera gamall, sumt a. m. k. frá því um 965, ef eigi fyrr. Hins vegar kennir þar einnig kristinna áhrifa svo sem annars staðar í Grágás. Þar segir svo meðal annars, að ef þing bar á hina helgu viku, skyldi það eigi standa fyrir þeim málum, er á þingi skyldi hafa.²⁾ Einnig er augljóst, að fimmtardómur hefur þá verið kominn á, því að þar er ákvæði um, að véfangsmálum á vorþingi skyldi ljúka í fjórðungsdómi, en ef þau máttu eigi ljúkast þar, þá í fimmtardómi.³⁾ Lyritar mál skyldu einnig fara í þann fjórðungsdóm, sem þingið var í fjórðungi,⁴⁾ og er þess vegna hægt að sjá, að fjórðungaskiptingin muni þá hafa verið komin á. Í reglunum um leiðarþingin kennir einnig áhrifa kristnitökunnar þar sem svo segir: „leið skal helga jafnt sem þing.“⁵⁾

Einnig sjást kristin áhrif þar, sem talað er um lögheimili presta,⁶⁾ og þar, sem svo segir, að ef menn flytja búferlum úr einum fjórðungi í annan, skulu þeir eigi hafa sömu þingfesti, nema því aðeins, að þeir flytji eigi lengra en yfir þveran Hrutafjörð, má sjá, að skipting landsins í fjórðunga hefur verið komin á.⁷⁾

Stofninn í Víglóða mun vera mjög forn, því að víg voru svo algeng um þær mundir, að snemma mun hafa borið nauðsyn til að setja einhver lög um þau efni, og auk þess vitum við, að hann var eitt af því fyrsta, er ritað var í lögum hér á landi, samkvæmt frásögn Ara fróða. Samt sem áður má þar allvíða sjá merki kristnitökunnar, t. d. ákvæði um guðsifjar,⁸⁾ og þar sem getið er um helguð þing⁹⁾ og að griðum skuli lýst við eið.¹⁰⁾ Síðast í Víglóða er kafli um mannfrelsi, og munu þar ákvæði benda til þess, að þrælահald hafi þá enn tíðkast, og þótt þar sé talað um, að vinna eið

1) Grág., I a, 101, 105, 124, II, 198; I a, 11; II, 13; III, 11; sjá ennfreður Grág., I b, 147, 213, 214; II, 57 og 224; III, 53, ennfreður I a, 13 83, 84, 112, 232; I b, 6, 13, 37, 68, 87; II, 15, 79, 110, 123, 164 og 446; III, 498. 2) Grág., I a, 100. 3) Grág., I a, 101. 4) Grág., I a, 105. 5) Grág., I a, 112. 6) Grág., I a, 132. 7) Grág. I a, 141. 8) Grág., I a, 158; II, 318. 9) Grág., I a, 175 og 176. 10) Grág., II, 306.

að krossi,¹⁾ þarf það eigi að koma í bága við hitt, því að af Íslendingasögum má sjá, að þrælalald hefur haldizt í nokkra áratugi eftir það, að kristnin var lögtekin, a. m. k. allt til 1050—1060. En síðar í þessum kafla er setning, sem hefur valdið allmiklum ágreiningi meðal fræðimanna. Hún hljóðar þannig: „Hálfan rétt á hann að taka, er hann kemur á jarls jörð, en þá allan og fullan, er hann kemur á konungs jörð.“ Flestir hinir eldri fræðimenn hugðu, að hér væri um innskot úr norskum lögum að ræða, og er það sennilegast, því að það kemur alls eigi heim við stjórnarskipun Íslands, því að hér var hvorki konungur né jarl. Konrad Maurer hefur samt sett fram þá tilgátu,²⁾ að þetta ákvæði muni vera íslenskt, og Gissur jarl Þorvaldsson muni hafa fengið það lögleitt á árunum 1258—1262. Hins vegar hefur Vilhjálmur Finsen³⁾ fært fram góð og gild rök fyrir því, að svo geti eigi hafa verið, og mun ég nú skýra frá þeim. Í fyrsta lagi, segir hann, að þrældómur muni þá hafa verið næstum undir lok liðinn um þetta leyti, og myndu slík lög þá hafa verið bæði óþörf og næstum því hlægileg. En hér er óhætt að taka dýpra í árinna og segja, að þrældómur muni hafa verið algerlega undir lok liðinn um þetta leyti, og ber tvennt til þess. Í fyrsta lagi er Sturlunga svo ýtarleg heimild, að það má telja hér um bil víst, að þræla myndi vera þar getið, ef þrælalald hefði þá tíðkæzt, og í öðru lagi mun það vafalaust alls eigi hafa borgað sig betur hér á Íslandi en í Noregi. En þar er eigi getið um aðra þræla á 12. öld, en þá, sem konungarnir áttu, og hinn síðasti þeirra er Bárður skjöldur, þræll Magnúsar konungs Erlingssonar, er féll í Björgvin árið 1181. Vilhjálmur Finsen hyggur, að um þessar mundir hafi lögréttan sama sem ekkert starfað. Um þetta verður lítið sagt með vissu, en þó er ýmislegt, er mælir á móti þessari skoðun Finsens, og mun ég minnast á það síðar í ritgerð minni, þar sem rætt verður um stjórn landsins á þessu tímabili.

Hins vegar er það rétt hjá Vilhjálmi Finsen, að efni þessarar greinar fer allmjög í bága við þá meginreglu, sem kemur fram í

1) Grág., I a 191—192; II, 189—190. 2) Germania, árið 1870, bls. 1 og áfram. 3) Aarbøger for nordisk Oldkyndighed, árið 1873, bls. 239—240 (neð-anmáls).

íslenzkum lögum. Svo sem kunnugt er, skyldu bætur fyrir móðg-anir vera jafnar fyrir alla frjálsa menn samkvæmt Grágás,¹⁾ en hér eru þær látnar fara eftir því, hvort konungur eða jarl á landið, sem hann er þá staddur á, og svipar henni því meira til norskra laga, en eftir þeim voru bæturnar því hærri, eftir því sem um tign-ari mann var að ræða. Ennfremur segir Finsen, að það væri nokk-uð undarlegt, ef þetta væru einu lögin í Grágás, sem bæru merki um jarlsdóm Gissurar, og er nokkuð hæft í því, þó að það verði eigi fyllilega sannað. Konrad Maurer hefur sett fram þá tilgátu, að ákvæði Grágásar um forráðsmenn þá, er leggja skuli lag á varn-ing kaupmanna, en eins og ég mun síðar minnst á, verður það alls ekki sannað.

Flestir fræðimenn eru þeirrar skoðunar, að Baugatal muni vera einn elzti þáttur Grágásar, og er allmargt, sem bendir í þá átt. Í fyrsta lagi er hér um efni að ræða, sem er nokkuð skylt aðalefninu í Víglóða, og læt ég nægja að vísa hér til þess, sem þar er sagt. Auk þess er hér mikið af fornyrðum og stuðlasetning kemur all-viða fyrir, einkum í kaflanum um griða- og tryggðamál. Hins vegar koma þar einnig fyrir áhrif kristnitökunnar og samkvæmt því, sem stendur í einni grein í griðamálum virðist varla geta hjá því farið, að hún sé fremur ung. Þar er í fyrsta lagi minnst á alla helga menn og allan helgan dóm. Um þessi efni er það að segja, að lengi framan af, og allt fram á Sturlungaöld, verður fremur lítið vart við dýrlingadýrkun hér á landi. Oftast heita menn aðeins á guð, þó kemur það fyrir, að menn ákölluðu Maríu mey, Ólaf helga²⁾ og Pétur postula,³⁾ en mjög sjaldan aðra dýrlinga; þó verður þess vart hjá Guðmundi Arasyni biskupi,⁴⁾ en hann var líka heill og óskiptur kirkjunnar maður. Saga Guðmundar biskups Arasonar ber með sér, að menn voru tregir að trúá á helga dóma,⁵⁾ allt þar til helgi Þorláks biskups kom upp um aldamótin 1200. Einnig virð-ist það vera dálítið undarlegt, að páfinn skuli vera nefndur hér, en hvergi í Kristinna laga þætti, þar sem slíkt væri miklu eðlilegra.

1) Grág., I a, 155; II, 202, 313—314, 350, 369 og 390; III, 434. 2) Stur-lunga (útg. Kálunds), I, 255, 262 og 263; II, 65. 3) Sturl., I, 455. 4) Sturl., I, 255. 5) Bisk., I, bls. 449.

En sú mun vera orsökina til þess, að lengi framan af verður páfands lítið sem ekkert vart í íslenskri kirkjusögu. Fyrsta málið viðvíkjandi íslensku kirkjunni, er skotið var til hans, var það að veita Jón Ögmundssyni vígsluleyfi, og fyrsta páfabréfið, er snertir Ísland beinlínis, er bréf Innocentiusar þriðja frá árinu 1198.¹⁾ Auðvitað verður aldur þessa kafla eigi beinlínis ráðinn af þessu, því að hér gátu klerkleg áhrif komið til greina, þar eð klerkar munu hafa ritað lög-bókina, eins og áður var sagt. Á hið sama bendir það, að hér skuli vera nefndur patriarki, en hvergi annars staðar í Grágás. Hér er getið um biskupa vora og bendir það til þess, að kaflinn sé yngri en frá 1106. En í þessari sömu grein er getið um konung vorn, og fer þá málið að vandast, er gera skal grein fyrir, hvernig á því muni standa. Hér virðist vera um tvennt að velja: annað hvort er Grágás rituð eftir 1262, eða þá, að hér er um áhrif frá norskum lögum að ræða, eins og í kafla þeim í Vígslóða, er ég minnst síðast á. Hið síðara virðist mér vera öllu sennilegra, því að þótt ýmsir fræðimenn hafi reynt að færa fram nokkrar líkur fyrir því, að þau handrit Grágásar, sem enn eru til, muni hafa verið rituð eftir þann tíma, er Íslendingar gengu Noregskonungi á hönd, er þó a. m. k. ekkert í Konungsbók, er bendi ótvírætt í þá átt. Hins vegar hafa ýmsir fræðimenn talið, að sumt í Staðarhólsbók benti í þá átt, og mun ég minnst á eitt atriði af því tagi, í sambandi við Erfðabátt Grágásar, er ég mun næst reyna að gera grein fyrir.

Í Erfðabætti Grágásar eru nokkur ákvæði, er virðast muni vera fremur ung, og mun ég fyrst minnst á það ákvæði Staðarhólsbókar, þar sem ýmsir fræðimenn hafa talið, að um áhrif frá Gamla sáttmála myndi vera að ræða. Það er á þessa leið: „Austur (þ. e. í Noregi) skal taka arf vorra landa næstu bræðra eða nánari, enda er nú heimting til fjárens hvergi lengi sem það liggur.“²⁾ Hins vegar segir Konungsbók: „féð liggur sér jóla nótt hina þriðju“, og er þar um sama ákvæði að ræða, sem í sáttmála Íslendinga við Ólaf Haraldsson.³⁾ En hið fyrrnefnda ákvæði er í fullu samræmi við Gamla sáttmála, og þess vegna hyggur Konrad Maurer, að það muni

1) Dipl. Isl., I, nr. 76, bls. 299—301. 2) Grág., II, 88 og 96. 3) Grág., I a, 239; Dipl. Isl., I, nr. 21, bls. 65.

vera tekið þaðan. Vilhjálmur Finsen¹⁾ treystir sér eigi til að neita því algerlega, en segir samt, að ef svo væri myndi sú grein að líkindum vera tekin upp í Grágás í heild sinni, en þar vantar setninguna: „Þegar réttir arfar koma til eða þeirra umboðsmenn.“ Þess vegna getur Finsen þess til, að hér geti verið um ákvæði að ræða, sem sé eldra en Gamli sáttmáli, þótt það sé ítrekað þar. Hér er um atriði að ræða, sem eigi er unnt að segja um með vissu, en þó virðist mér skoðun Maurers hafa allmikið til síns máls. Það sem heldur mælir á móti skoðun Finsens er það, að við vitum eigi til þess, að Íslendingar hafi gert neinn samning við Noregskonung á tímabilinu frá því um 1022 og þangað til Gamli sáttmáli var gerður. Þessi skoðun er því byggð á möguleika, en eigi á staðreyndum. Auk þess er valt að treysta mikið á það, að þessi grein í Staðarhólsbók geti eigi verið yngri en Gamli sáttmáli, þótt einni setningu sé sleppt í fyrra staðnum, því að hún er þess eðlis, að vel má vera að þeim, er ritaði handritið, hafi fundið, að allir myndu vita þetta.

Ennfremur eru til í Erfðapætti ákvæði um það, að ef hjón skilja og giftast öðrum, þótt biskup banni, skyldi það varða fjörbaugsgarð, og börn þau, er fæddust í slíku hjónabandi, skyldu eigi teljast arfgeng.²⁾ Þetta ákvæði mun hafa verið lögtekið einhvern tíma eftir 1056, en óvíst hvenær.

Ennfremur stendur svohljóðandi setning í Erfðapætti Grágásar, eins og hann er í Staðarhólsbók: „Þeir menn, er til biskupsstóla eða munklífa vilja ráðast á landi voru, eða hafa ráðið hversu mikið fé þeir gefa með sér eða hafa gefið að leyfi erfingja, og ráði þeir staðfestu ómögum sínum, þá skal engi rifting til þess vera.³⁾ Nú er þess fyrst getið í sögu Jóns biskups Ögmundssonar, að margir siðlátir menn hafi ráðizt til Hólastaðar og gefið fé með sér.⁴⁾ Hvenær slíkt hafi byrjað í Skálholti verður eigi sagt um með vissu, en Hungurvaka getur þess, að Gróa, dóttir Gissurar biskups Ísleifssonar, hafi andazt sem nunna í Skálholti, á dögum Klængs biskups.⁵⁾ Hins vegar vitum við um það, hvenær fyrstu klaustrin voru stofnuð hér

1) Aarbøger for nordisk Oldkyndighed, árið 1873, bls. 240 (neðanmáls).

2) Grág., I a, 224; II, 68—69. 3) Grág., II, 97; III, 43 og 115. 4) Bisk., I, bls. 168. 5) Bisk., I, bls. 11.

á landi. Klaustrið á Þingeyrum var stofnað árið 1133, og næst var stofnað klaustur að Munkaþverá árið 1155, og þess vegna getur þetta ákvæði Grágásar eigi verið eldra, a. m. k. í þeirri mynd, sem það er nú. Ákvæðin um hina meiri tíund munu vera fremur ung.

Allvíða í Grágás, en einkum þó í Erfða- og Festaþætti, Kristinna laga þætti og tíundarlögunum er getið um brennt silfur,¹⁾ er mun vera sama sem lögsilfur,²⁾ og á einum stað er sagt, að gildi þess í hlutfalli við vaðmál skyldi vera 8:1.³⁾ En í fjárlaga þáttum Grágásar er gildi þess í hlutfalli við vaðmál $7\frac{1}{2}$:1.⁴⁾ Sama kemur fram í tíundarkaflanum í Staðarhólsbók. Vilhjálmur Finsen hyggur, að síðarnefndu ákvæðin muni vera yngri en hin fyrri, og mun það vera rétt athugað. Þorkell Jóhannesson, er manna bezt hefur rannsakað þessi efni, kemst að þeirri niðurstöðu, að þessi breyting muni hafa orðið um 1080.⁵⁾

Í Ómagabálki Grágásar verður ekkert árfært með fullri vissu, nema ákvæði það, sem Guðmundur Þorgeirsson lögsögumaður er borinnn fyrir og áður hefur verið getið um. Hér kennir víða kristinna áhrifa, sbr. t. d. ákvæðin um að eiðfæra ómaga, og að greiðslur skyldu fara fram miðvikudaginn í mitt þing í búanda kirkjugarði.⁶⁾ Hins vegar eru hér einnig ákvæði um leysingja, er munu vera frá þeim tíma, er þrælshald tíðkaðist, og bendir það til þess, að þau muni vera allgömul.⁷⁾ Í þessum þætti Grágásar eru einnig ákvæði um það, að ef menn greiddu 10 aura gjald sluppu þeir við að færa fram fimmennning sinn,⁸⁾ og mun það vera eldra en nýmæli Magnúsar biskups Gissurarsonar, sem áður var getið. Í Konungsbók eru til ákvæði um, að ef maður hleypur í annan hrepp frá ómögum sínum, varðar honum það fjörbaugsgarð nú,⁹⁾ og má þar af ráða, að þetta muni vera nýmæli, og áður hafi gilt önnur lög um það efni, líklegast þriggja marka sekt.

1) Grág., I a, 246. 2) Grág., I a, 14, 20, 237, 238, 241; I b, 68, 141, 193, 209, 210, 247; II, 16, 23, 51, 53, 61, 87, 91, 214; III, 14, 21, 48 og 49. 3) Grág., I b, 141; II, 214 og 215. 4) Grág., I b, 192. 5) Grág., I b, 193, 247, sjá enn fremur Grág., II, bls. 61 og Dipl. Isl., I, nr. 84, bls. 316—317. 6) Grág., I b, 7; II, 111—117. 7) Grág., I b, 19—20; II, 126—127. 8) Grág., I b, 26. 9) Grág., I b, 15.

Pá er næst að athuga Festabátt Grágásar, og munu ýms af ákvæðum hans vera fremur ung, því að þar vottar allvíða fyrir áhrifum frá hinum almennu kirkjulögum, og mun ég nú benda á nokkur dæmi þess. Framarlega í þessum þætti Grágásar stendur svo: „Maður skal og gjalda lögtiund hvert ár af fé sínu jafnvel þá, sem áður, þótt hann geri hina meiri tíund, en það vor er hefst gjald hinnar meiri tíundar skal niður falla jafn mikið af hverjum fjórðungi þeirrar tíundar, sem maður geldur í fjórðung lögtiundar.¹⁾ Tíund hin meiri var einn tíundi hluti af eignum mannsins,²⁾ og skyldi hún guldin fyrir hjúskaparmeinbugi, sem voru þó eigi svo miklir, að hjúskapur væri bannaður. Hér koma glöggst fram merki hinna almennu kirkjulaaga, og sömuleiðis í því, að eigi mátti halda brúðkaup nema á vissum tímum árs.³⁾ Það er í sjálfu sér líklegt, að þessi lagaákvæði hafi eigi verið samþykkt fyrr en vald kirkjunnar var allmjög tekið að aukast, og í sömu átt bendir það, að hinnar meiri tíundar er eigi getið í tíundarlögunum, eins og þau eru í Konungsbók, og aðeins í tveimur af þeim handritum, sem tíundarlögin eru prentuð eftir í Íslenzku fornbréfasafni,⁴⁾ enda er sú grein táknuð með orðinu nýmæli í Staðarhólsbók. Þetta bendir fremur í áttina til þess, að það ákvæði hafi eigi tilheyrt tíundarlögunum í sinni upphaflegu mynd. Samkvæmt Grágás skyldu heldur eigi vera sifjar skyldari með hjónum, ef hann hefur áður átta konu eða hún bónda, en að fimmta manni. Hvað sem aldri þessa ákvæðis líður, þá er þess hvergi getið, að því hafi verið framfylgt fyrr en Þorlákur biskup Þórhallsson gerði það.⁵⁾ En af Guðmundar sögu dýra má sjá, að þetta muni hafa verið orðið lög um 1190, því að Guðmundur dýri kallaði það eigi sitt ráð að gefa Ingibjörgu dóttur sína Þorfinni Önundarsyni, þar sem hvorki væru til guðslög né lands, þó lét hann undan að lokum, en næsta sumar lýsti biskup því, að börn þeirra skyldu eigi vera skilgetin.⁶⁾ Þegar um nánari frændsemi en fimmmenninga var að ræða, varðaði slíkt fjörbaugsgarð. Hvort svo hefur verið hér er óvíst, sökum þess, að við vitum svo lítið um ættir Guðmundar dýra

1) Grág., I b, 30—31; II, 157—158. 2) Grág., II, 61. 3) Grág., I b, 39; II, 168. 4) Dipl. Isl., I, bls. 97 og 128. 5) Bisk., I, bls. 284—286. 6) Sturl. (útg. Kálunds), I, bls. 173 og 176—177.

og Önundar, en fremur benda þó orð Guðmundar dýra í þá átt, þegar þeir bræður Ásgrímur og Jón Ketilssynir báðu hann liðveizlu í málum þeirra gegn Önundi Þorkelssyni, kvað hann sér að hvorugum langt. En hér átti einn af höfðingjum landsins í hlut, og má því vera, að lögunum hafi eigi verið hlýtt alveg.¹⁾

Þrátt fyrir það, sem nú var sagt, má þó sjá, að fyrirmæli þau um hjúskaparleyfi, sem eru í Festabætti Grágásar, eins og hann er í Konungsbók, muni vera eldri en nýmæli Magnúsar biskups Gissurarsonar frá árinu 1217, sem áður hefur verið getið um, því að þar var þokað til um einn lið, og sú regla hefur verið tekin upp í Festabátt Staðarhólsbókar.²⁾

Einnig eru fyrirmæli um það í Festabætti Grágásar, að leysingi skyldi fastna dóttur sína sem frjálsborinn maður og taka bætur, ef hún var spjölluð.³⁾ Það ákvæði mun að líkindum vera nokkuð gamallt, og vísa ég hér til þess, sem ég hef áður sagt um þrælahald.

Samkvæmt Festabætti Grágásar mátti hjónaskilnaður eigi eiga sér stað, nema með leyfi biskups. Þó var ein undantekning frá því, hjón máttu skilja, ef þau voru svo fátæk, að þau gátu eigi fært ómaga sína fram, hvort sem þau réðu því sjálf, eða sá maður, er skyldi ala önn fyrir ómögum þeirra, og í öðru lagi, ef þau höfðu sært hvort annað hinum meiri sárum.⁴⁾ Í viðbæti Konungsbókar og tveim stöðum Grágásar,⁵⁾ er þessi sjálfsákvörðunarréttur numinn úr gildi, og er þar auðvitað um yngri lög að ræða, en um aldur þeirra er allóvíst.

Biskupar gátu enn fremur beðið leyfis í lögréttnu að sættz skyldi á frændsemis- eða sifjaspell hið meira (þ. e. a. s. legorð með næsta bræðra sinna eða nánari konu, legorð með konu annars manns eða nunnu, en þær sakir vörðuðu skóggang.⁶⁾ Hér er í fyrsta lagi gert ráð fyrir því, að biskupar landsins séu tveir, og við vitum, að fyrsta nunnuklaustur hér á landi var stofnað árið 1186 í Kirkjubæ. Að vísu er getið um nokkrar einsetukonur hér á landi áður, t. d. Guð-

1) Sturl. (útg. Kálunds), I. bd., bls. 165. 2) Grág., I b, 30—31; II, 157 og 165—166, sbr. Grág., I a, 36—37. 3) Grág., I b, 36; II, 163. 4) Grág., I b, 39—40; II, 168—169; III, 35 og 430. 5) Grág., I b, 236; II, 203; III, 457. 6) Grág., I b, 55; II, 182 og 190—191.

rúnu Ósvífursdóttur, eftir að hún hafði misst síðasta mann sinn, Þorkel Eyjólfsson. Sömuleiðis er þess getið, að Gróa, dóttir Gissurar biskups, hafi orðið einsetukona í Skálholti eftir lát manns síns, Ketils Þorsteinssonar Hólabiskups. Í sögu Guðmundar biskups Arasonar er getið um Úlfrúnu, einsetukonu að Þingeyrum, en líklega hafa slíkar konur eigi verið margar. Á öðrum stað í Grágás segir, að faðir skuli eigi þröngva dóttur sinni til ráðahags, ef hún vill láta vígjast til nunnu,¹⁾ og telur Finsen þetta ákvæði vera óræka sönnun þess, að nunnuklaustur hafi þá verið kominn á fót, þegar þetta ákvæði var leitt í lög.²⁾ Til þess eru raunar miklar líkur, en eigi er það þó alveg óbyggjandi, því að þess er getið, að Jón biskup Ögmundarson hafi vígt Hildi einsetukonu á Hólum til nunnu³⁾

Konrad Maurer hefur komið með þá tilgátu, að ákvæðið, um að þrír forráðsmenn skuli vera til þess teknir í hverju héraðstakmarki að leggja lag á varning kaupmanna muni vera frá síðustu árum lýðrikisins.⁴⁾ Aftur á móti hyggur Finsen,⁵⁾ að það muni vera fremur ungt, en alls eigi svo ungt sem Maurer vill vera láta. Hér er um efni að ræða, sem varla verður sagt neitt um með vissu. Þess er síðast getið í annálum, að Sæmundur Jónsson í Odda og Þorvaldur Gissurarson hafi lagt lag á varning árið 1215, en af því verður þó alls eigi ráðið með vissu, að þetta ákvæði hljóti að vera yngra, því að eins og ég mun síðar sýna fram á, fór því mjög fjarri, að höfðingjarnir hlýddu lögunum í hvívetna.

Næst kemur sá þáttur Grágásar, sem einna erfiðast er að tíma-setja, og það er Landbrigðapáttur. Þó má sjá, að hér kennir kristinna áhrifa sem annars staðar. Þar sem getið er um engidóm og af-réttardóm⁶⁾ segir svo, að menn skyldu vinna eiða að bók eða krossi, og er þar minnst á fimmtardóm.⁷⁾ Síðast í þessum þætti eru allmörg fyrirmæli um leiguliða,⁸⁾ en af þeim verður ekkert ráðið með vissu, því að leiguliðar munu hafa verið til þegar á söguöld, þótt þeim muni líklegast hafa fjölgað mjög síðar, eins og Ólafur Lárusson hyggur.⁹⁾

1) Grág., II, 156. 2) Grág., III, 655. 3) Bisk., I, bls. 194, 203—207 og 254—257. 4) Maurer: Island, bls. 199. 5) Grág., III, bls. 618. 6) Grág., I b, 85; II, 457; I b, 117; II, 491. 7) Grág., II, 459 og 493. 8) Grág., I b, 135—139; I, 497—503. 9) Vaka, III. árg.

Í kaflanum um fjárleigur er fyrst kafli um fjárlag og kemur þar eldra ákvæðið fram: „eyrir að mörk lögaúra,“ svo sem ég hef áður minnst á.¹⁾ Ennfremur er þar tilvitnun til Markúsar Skeggjasonar lögsögumanns,²⁾ sem áður var vikið að. Í kaflanum um skuldadóm stendur svo: „Þar skal vinna eiða jafnt sem í þingadómi“³⁾ og eru hér auðsæ merki kristnitökunnar.

Í Rannsóknarþætti segir svo meðal annars, að stefna megi um stuld til þrældóms, og er því auðsætt, að þrælahald hefur enn tíðk-
azt, þá er þetta var samþykkt.⁴⁾

Í Hreppsakilabætti koma kristin áhrif allvíða fram, t. d. í því, að þá er boða skyldi til hreppsfundar skyldi skera kross og láta hann ganga frá einum bæ til annars. Sömu leiðis segir svo, að hreppadómur skyldi eigi vera um langaföstu né löghelgar tíðir, og þar skyldi vinna eiða sem að þingadómi.⁵⁾ Ennfremur eru til ákvæði um, að hreppsóknarmenn skuli skipta fátækra tiund, og er það ákvæði tekið upp úr tíundarlögum.⁶⁾ Í kaflanum um hreppamál er meðal annars ákvæði um það, að biskupar eiga að þoka þessu máli, ef þeir vilja og hafa uppi í lögréttu. Þessi grein mun að líkindum eigi hafa verið lögtekin fyrr en á 12. öld, því að í fyrsta lagi gerir hún ráð fyrir því, að biskupar landsins séu tveir, og í öðru lagi virðist hún eindregið benda í áttina til þess, að vald biskupa hafi þá verið farið að vaxa.⁷⁾

Á eftir þessum þætti koma nokkrir sundurlausir kaflar, sem hafa ýmisleg ákvæði að geyma. Hér er fylgt þeirri röð, sem er í Konungsbók Grágásar. Sumir af þessum köflum munu vera allgamlir, en aðrir yngri, þótt fæst af þeim verði tímasett með neinni vissu. Í kaflanum um fullrétti standa meðal annars þessi orð: „Það á hvergi að standa milli manna nema griðmaður mæli við bónda eða þá við frjálsan mann,“⁸⁾ og hefur þá þrælahald eigi enn verið úr sögunni, þá er þetta var samþykkt. Í kaflanum um sættir manna er ákvæði um það, að gerðir skyldi gera við eið og eru allmörg

1) Grág., I b, 140—141. 2) Grág., I b, 147; II, 221; III, 147. 3) Grág., I b, 151; II, 228. 4) Grág., I b, 165. 5) Grág., I b, 173; II, 251; I b, 175; II, 253—254. 6) Grág., I b, 172 og 208; II 249. 7) Grág., I b, 179. 8) Grág., I b, 181; II, 390.

dæmi í Sturlungu um, að það hafi verið gert.¹⁾ Þar er einnig kaffli um fjárlag,²⁾ og bendir hann til þess, að breyting sú hafi verið komin á, sem ég gat um á bls. 35. Seint í þessum köflum, rétt á undan kaflanum um tíundarlögin eru mjög ströng ákvæði um göngumenn, önnur ákvæði um þá eru í Ómagabálki og Þingskapabætti Grágásar.³⁾ Göngumenn munu hafa verið til hér á landi þegar á söguöld, en eins og Þorvaldur Thoroddsen minnst á mun slíkum lýð hafa fjölgað til mikilla muna, þegar kom fram á 13. öld, og voru jafnan margir þeirra í fylgd með Guðmundi Arasyni, því að þar var jafnan athvarf.⁴⁾ Þess vegna virðist eðlilegast að gera ráð fyrir, að þessi ströngu lagaákvæði hafi verið sett, þegar göngumönnum tók að fjölga til muna,⁵⁾ til að reyna að sporna við því, að þeir yrðu landplága. Mjög hörð ákvæði eru einnig um þá menn, er eigi vilja vinna, í gömlum Alþingisdómi frá því um 1290⁶⁾ og réttarbót Hákonar konungs háleggs við Jónsbók árið 1314,⁷⁾ og oft voru þau ákvæði síðar ítrekuð, en allt kom að litlu eða engu gagni, því að jafnan hefur reynslan orðið sú, að til lítils er að banna eitthvað með lögum, þegar almenningsálitnið leggst á móti. En þannig stóð einmitt á hér, mannúðarkenningar kirkjunnar höfðu þá fest svo miklar rætur í hugum manna, að slík meðferð á göngumönnum myndi hafa verið talin ein hin mesta synd.

Þá mun ég næst reyna að athuga nokkuð aldur þeirra lagahandrita, sem enn eru til af Grágás og ýmislegt, sem stendur í sambandi við það. Svo sem kunnugt er, af frásögn Ara fróða, voru lögin fyrst rituð veturinn 1117—1118⁸⁾ hjá Hafliða Mássyni að Breiðabólstað í Vesturhópi, og hefur þar auðvitað verið stuðzt við munnlega geymd laganna. Nú má telja víst, að ekkert af þeim lagahandritum, sem enn er til, sé frumhandrit Grágásar, því að í flestum þeirra er eitthvað af ákvæðum, er beinlínis má sanna, að eru yngri,

1) Grág., I b, 190; II, 279—280. Sjá ennfremur Sturl. (útg. Kálunds), I, bls. 69 og 342; II. bd., bls. 119. 2) Grág., I b, 192—195. 3) Grág., I b, 203; I a, 140; II, 277; I b, 14; II, 123; I b, 179; II, 258. 4) Sturl., I, bls. 282 og 356. 5) Um göngumenn, sjá rit Þorvalds Thoroddsens: Lýsing Íslands, IV. bd., bls. 286—291. 6) Dipl. Isl., II. nr. 146, bls. 270. 7) Dipl. Isl., II, nr. 215, bls. 390—395, 19.—20. grein. 8) Íslendingabók, 10. kap.

og í Konungsbók, er fræðimenn telja að sé eldri en Staðarhólsbók, er vitnað til Hafliðaskrár,¹⁾ en á þessum stað eru eigi önnur handrit til samanburðar.

Þrátt fyrir þetta koma víða fram merki munnlegrar frásagnar í Grágás, sbr. orðin: „Þat er mælt,“ „svá er mælt,“ er standa í upphafi Víglóða, Ómagabálks og tíundarlaganna og á nokkrum stöðum öðrum. Enn skýrar sýna orðin: „er ek nú mun telja,“ „sem áðan taldi ek,“ að lögin muni hafa verið rituð eftir munnlegri frásögn og sérstaklega benda orðin: „enda hygg ek að rétt sé“ mjög glögg til hins sama.

Þar sem Hafliðaskrá er nú glötuð, og við höfum hvergi ljósar sagnir um það, hve mikill hluti laganna hefur verið ritaður þar, því að Ari fróði segir einungis: „þá var ritaður Víglóði og margt annað í lögum.“ Það má samt telja víst, að Kristinna laga þáttur hafi eigi verið ritaður þá, eins og Halldór Hermannsson²⁾ minnist á, í ritgerð sinni um Íslendingabók Ara, því að við höfum sagnir um það, að hann hafi verið settur nokkrum árum síðar, eins og ég hef áður minnst á. Fræðimenn hefur greint nokkuð á um það, hve efnismikil Hafliðaskrá hafi verið. Vilhjálmur Finsen³⁾ hyggur að margt hafi vantað þar, en þó muni það eigi aðallega hafa stafað af því, að mörg lög hafi bætzt við síðar, heldur muni það einkum hafa verið af því, að hér var um frumsmíð að ræða, og allar líkur eru til, að þá hafi verið fátt af vel ritfærum mönnum hér á landi.⁴⁾ Aftur á móti er Einar Arnórsson þeirrar skoðunar,⁵⁾ að Hafliðaskrá muni hafa verið talsvert yfirgripsmikil, og byggir hann þá skoðun á þeim stað í Lögréttubætti Grágásar, er ræðir um, hvað gera skuli, ef lagaskrár beri eigi saman. Sú setning, er máli skiptir í þessu sambandi, er á þessa leið: „Það skal allt hafa, er finnst á skrá þeirri, er Hafliði lét gera, nema þokað sé síðan, en það eitt af annarra lögmanna fyrirsögn, er eigi mæli því í gegn.“⁶⁾ Vilhjálmur Finsen⁷⁾ hyggur, að með síðustu setningunni sé átt við lagasöfn

1) Grág., I a, 213. 2) Islandica, xx. bindi, bls. 37. 3) Aarbøger for nordiske Oldkyndighed, árið 1873, bls. 128 og 244. 4) Snorra Edda, II, 12. 5) Einar Arnórsson. Réttarsaga Alþingis. 6) Grág., I a, 213. 7) Aarbøger for nordisk Oldkyndighed, 1873, bls. 128.

einstakra manna og efnisins vegna fær sú skýring vel staðizt, en orðalagið virðist fremur mæla á móti því, því að þá myndi vera tal- að um skrár, en eigi fyrirsögn. Síðarnefnda orðið bendir helzt til þess, að um munnlega frásögn lögfróðra manna sé að ræða.

En svo ég víki aftur að Hafliðaskrá, þá finnst mér þessi staður Grágásar, sem ég minntist síðast á, heldur styðja það mál, að skoð- un Einars Arnórssonar sé rétt. Auðvitað verður aldrei fengin full víska um þetta efni, því að það má heita útilokað, að þetta handrit finnist. En auk þess má ráða fleira af þessum stað í Lögréttupætti Grágásar, og mun ég minnast á sumt síðar, en hér nægir aðeins að geta þess, að hann bendir til þess, að lagabreytingar hafi átt sér stað eftir að Hafliðaskrá var rituð, og hafa þær að öllum líkindum verið meiri en þær, sem ráða má af heimildum þeim um lagasetn- ingu, sem til eru frá þessu tímabili, og ég hef áður minnt á.

En auk þess, sem áður var talið, má allvíða sjá þess merki í texta Grágásar, að lagabreytingar hafa átt sér stað, þótt sjaldnast verði sagt neitt með vissu um það, hve gamlar þær eru. Áður hef ég minnt á lagaákvæðið um þá refsingu, er sá maður skuli sæta, er hleypur brott frá ómögum sínum og breytingar á silfurverði og skal ekki endurtaka það hér.¹⁾ Einnig hef ég áður talað um ákvæði Grágásar um hjónaskilnað og meinbugi og arf eftir íslenska menn í Noregi.²⁾ En þó eru nokkur ákvæði eftir. Í Erfðapætti Grágásar, eins og hann er í Staðarhólsbók, stendur svo látandi ákvæði: „Kon- ur þær, er óarfgengar voru af þeim sífjum, að þær höfðu leynt barn- getnaði sínum eða logið til faðernis barna sinna vísar vitundar eða hafi þær legið með næsta bræðra sínum eða nánara eða systrung- um tveim eða nánari mönnum að sjálfræði sínu, þær skulu nú allar arfgengar vera, svo sem það væri óorðið.“ Það er nú aftekið í lögum, að kona skuli eigi arftaka, þótt hún hafi legið sér svo að einkaleyfis þurfi til að biðja. Það er og aftekið, er ritað var í forn- um lögbókum, að um legorð laungetinna kvenna skyldi fjörbaugs- garð varða, það skal þar skóggang varða sem annars staðar.³⁾

1) Grág., I b, 15; I b, 192. 2) Grág., I b, 39—40; I b, 236; I b, 30—31; II, 157—158, sbr. I a, 37, enn fremur Grág., II, 88 og 96, sbr. I a, 239. 3) Grág., II, 101, sbr. Grág., I b, 228.

Enn fremur er svohljóðandi setning í viðbæti Konungsbókar, þar sem rætt er um framfærslu ómaga: „Svo skulu menn skyldir að ala innanhreppsmenn, sem mælt er í hreppamálum fyrir utan það, að nú varðar fjörbaugsgarð, ef þeir eru eigi alnir eða þeim hnekt á annan veg, en hreppsmenn eiga þá sök.“¹⁾ Óvíst er, hvenær þetta hefur verið lögtekið, en augljóst er, að hér er um meiri mannúð að ræða gegn umkomulausum mönnum en áður hefur tíðkast, og er ekki ósennilegt, að hér sé um kirkjuleg áhrif að ræða.

Í kaflanum um föstur, sem er síðast í viðbæti Konungsbókar, stendur svo látandi setning: „Öllum mönnum voru boðnar hér á landi föstur heilum yngri en sjöræðum og eldri en 16 vetra gömlum og svo allar þessar föstur,²⁾ (sem áður hafa verið nefndar). En hér stöndum við svo vel að vígi, að Grágás segir, að Þorlákur biskup Þórhallsson hafi boðið alþýðu þær föstur, sem voru umfram lögföstur, og er þar eigi nema um stutt árabíl að ræða (1178—1193).

Í kaflanum um fjáreigur í Staðarhólsbók stendur þessi setning: „Ef maður lætur af búfé það, er hann hefur leigt að öðrum manni, svo að búum þykir nauðsynjalaust, varðar það skóggang nú.“³⁾ Enn fremur stendur þessi setning í Landbrigðabætti, eins og hann er í Staðarhólsbók: „Það er og mælt um öll þau mál, er kveðið er á, hvað varða skal, þá varðar ávallt þriggja marka útleigð, enda skulu nú þriggja marka útleigðir einar vera, þar er 12 aura útleigðir höfðu verið eða hálfrar markar útleigðir.“⁴⁾ Hér er um lagabreytingar að ræða, en tvær hinar síðastnefndu eru þess eðlis, að engum getum verður að því leitt, hve gamlar þær muni vera. Tilvitnun til nýmælis Magnúsar biskups Gissurarsonar er í Grág., II, 157.

En helzta sönnun þess, að sú skoðun Vilhjálms Finsens er rétt, að öll handrit Grágásar eru lagasöfn einstakra manna, en eigi allsherjarlögbók, er hafi verið löggilt fyrir allt landið, er sú, að sums staðar finnast tvö ákvæði um sama efni, er rekast þannig á, að eigi getur hvorttveggja hafa verið lög á sama tíma, og hef ég áður

1) Grág., I b, 229; II, 145. 2) Grág., I b, 252. 3) Grág., II, 238. 4) Grág., II, 505.

minnzt á flest af því, svo sem ákvæðin um hjónaskilnað, um frændsemi fimmenninga, er hindrar hjúskap og framfærslu fimmenninga, en þetta var hvorttveggja numið úr lögum með nýmæli Magnúsar biskups Gissurarsonar.¹⁾ Samkvæmt Baugatali er bæði þyborinn og laungetinn sonur saknautur, en erfðabáttur gerir hinn fyrrnefnda arflausan, en hinn síðari skyldi taka arf næstur eftir foreldrum, börnum og systkinum.

Finsen segir ennfremur, að á tímabilinu 930—1030 muni flest lög hafa verið samþykkt, og kann það að vera að nokkru leyti satt, að þá hafa verið samþykkt flest ný lög, þar sem þjóðfélagsskipunin var að myndast, og nauðsynlegt var að setja nýjar reglur um hvað eina. Hins vegar gerir hann allt of mikið úr því, að þá hafi verið hér miklu fleiri góðir lagamenn en síðar, því að það mun að nokkru leyti stafa af því, að við höfum miklar heimildir frá þessari öld, en litlar sem engar frá næstu öld þar á eftir, og auk þess urðu menn að leggja meiri rækt við að muna lögin, meðan enginn skrifaður stafur var til. Auk þess vitnar Vilhjálmur Finsen²⁾ í frásögn Njálu um brennumálið á Alþingi árið 1012, sem dæmi þess, hve rekstur málanna hafi þá þegar verið orðinn fullkominn, en hætt er við, að sú frásögn hafi eigi geymzt algerlega óbrjáluð í minni manna kynslóð eftir kynslóð, því að Njála mun tæplega hafa verið færð í letur fyrr en undir lok 13. aldar.

Ennfremur segir Vilhjálmur Finsen, að þess verði hvergi vart í Grágás, að goðorðaskipunin hafi verið farin að raskast.³⁾ Sú fullyrðing er þó helzti djörf. Svo sem ég hef áður minnst á, er eigi hægt að skýra þann stað Grágásar, er fjallar um skipun lögréttnu öðruvísi á viðunandi hátt, en að goðorðaskipunin hafi þá verið farin að raskast.

Sömuleiðis segir Finsen, að mestur hluti Grágásar muni vera eldri en skriptaboð Þorláks biskups Þórhallssonar, því að fyrirmæli

1) Grág., I b, 39—40; II, 768—169, sbr. I b, 236; I a, 30—31, sbr. II, 157—158, sbr. I a, 37; I b, 26, sbr. I a, 37; I a, 201 og bls. 218—219 og 224. 2) Finsen: Ordningen af Fristatens Institutioner, bls. 164—171. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed, 1873, bls. 246, 247. 3) Finsen: Ordningen af Fristatens Institutioner, bls. 162.

Grágásar eru miklu vægari um þau efni.¹⁾ En hér er margt að at-
huga. Svo sem ég hef áður minnst á, kemur það alloft fyrir, að Grá-
gás hefur tvenns konar fyrirmæli um sama efni, og með samanburði
á handritum Grágásar má sanna, að hvorki Konungsbók né Staðar-
hólsbók hafa að geyma öll lög landsins í heild sinni, því að hvort
um sig hefur mörg ákvæði, er vantar í hitt, og mun ég minnst á
sumt af því síðar. Það er einnig afar sennilegt, að mikið vanti á,
að bæði handritin til samans hafi að geyma öll lög landsins, því að
ákvæði vantar beinlínis um sum mikilvægustu atriðin, t. d. hvernig
ný lög skyldu sett, og hve margir menn skyldu sitja í hverjum
fjórðungsdómi. Einnig er mjög hæpið, hvort skriptaboðum Þor-
láks hefur verið almennt beitt, a. m. k. eftir hans daga, en um það
mun ég ræða síðar í þeim þætti ritgerðar minnar, er fjallar um
kirkjustjórn.

Eigi verður heldur nein ályktun um aldur Grágásar dregin af
því, þótt hvergi í Kristinna laga þætti sé minnst á kröfur Þorláks
biskups Þórhallssonar um forræði biskups yfir kirkjustöðunum,
né kröfur Guðmundar biskups Arasonar um fullt dómsvald kirkj-
unnar í andlegum málum, því að hvorugt af þessu varð að lögum
um þeirra daga, svo sem ég mun síðar minnst nánar á. Finsen full-
yrðir, að þessir biskupar muni hafa fengið miklu meira vald, en
þeim var heimilt samkvæmt lögum,²⁾ en eigi verður séð, að svo
hafi verið af heimildunum. Að vísu virðist Þorláki biskupi hafa
orðið nokkuð ágengt í Austfirðingafjórðungi, en jafnvel þar varð
hann að slá miklu af kröfunum, og í Sunnlendinga- og Vestfirðinga-
fjórðungi fékk hann engu til vegar komið. En um kröfur Guðmund-
ar biskups Arasonar er það að segja, að þær fengu engan byr, svo
sem ég mun minnst á í sambandi við kirkjustjórn landsins á
þessu tímabili.

Enn fremur segja bæði Finsen og aðrir fræðimenn, er um þessi
efni hafa ritað, að málið á Grágás sé miklu fornlegra en það mál,
sem er á Íslendingasögum, og er það rétt, jafnvel þótt Heiðarvíga-

1) Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1873, bls. 248 (neðanmáls). 2)
Finsen: Ordningen af den islandske Fristats Institutioner, bls. 163; Aarbøger
for nordisk Oldkyndighed 1873, bls. 242.

saga¹⁾ væri tekin til samanburðar, sem er fornlegust af öllum Íslendingasögum. Hins vegar er ærið hæpið að draga þá ályktun af þessu, að Grágás hljóti að hafa verið færð fyrir í letur en þær, því að bæði er hér eigi um frumsamið rit að ræða, heldur munu þvert á móti mörg ákvæðin hafa verið samþykkt löngu fyrr, og auk þess haldast ýms fornryðri miklu lengur í lagamálinu heldur en venjulegu sögumáli.

Enn á ég eftir að minnst á tvennt, er getur gefið nokkra bendingu um aldur Grágásar. Annað er að nota hér hina sömu aðferð sem almennt er notuð, þegar ákveða skal aldur handrita, og þar kemur einkum rithandarlagið til greina. Auðvitað verður sú aðferð aldrei allskostar örugg, því að slíkar breytingar taka alllangan tíma, og menn eru misjafnlega fljótir til að taka upp nýja rithönd. Hér getur því hæglega skakkað nokkrum áratugum, þá er um tímasetningu er að ræða. Önnur aðferð, sem hér getur einnig komið til greina, er að athuga, hvort öll þau lög, sem við vitum, að voru sett seint á lýðríkistímabilinu, finnist í handritum Grágásar. Um þetta efni er það að segja, að nýmælis Magnúsar biskups Gissurarsonar, frá því um 1217, er getið í báðum aðalhandritum Grágásar,²⁾ Þorláksmessu hinnar yngri aðeins í Staðarhólsbók, og ákvæðið um, að guðslög skyldi ráða, þar sem þau greindi á við landslög, finnst hvergi í handritum Grágásar. Hið síðastnefnda var svo mikilvægt, að það er mjög ósennilegt, að sá maður, er ritaði handrit Grágásar, hefði sleppt því, ef það hefði þá verið orðið að lögum, einkum vegna þess, að um þetta leyti munu það aðallega hafa verið klerklærðir menn, er fengust við ritstörf. Auðvitað verður ekkert fullyrt um þetta, og það gæti komið til mála, að afritari Grágásar hefði sleppt þessu, ef Grágás hefði verið rituð áður en Árni biskup Þorláksson hóf tilkall sitt til kirkjustaðanna, því að það er í fyrsta skipti, sem vitnað var til þessara laga, svo að kunnugt sé. Áður má það vel vera, að ýmsir hafi haldið að þessum lögum myndi eigi verða framfylgt til fulls, en eftir að Árni biskup hóf kröfur sínar,

1) Finsen: Aarbøger for nordisk Oldkyndighed, bls. 242; Konrad Maurer: Graugans, bls. 65—70; Formáli fyrir Alþingisbókum Íslands, bls. LXV. 2) Grág., I a, 37; II, 157.

hlaut öllum að vera ljóst, að svo myndi eigi verða. Auk þess er það fremur ósennilegt, að menn hefðu farið að afskrifa svo stórt rit sem Grágás, eftir að lög hennar voru numin úr gildi með Járnsíðu og Jónsbók, því að afrit voru mjög dýr á þeim tímum, meðan allt var ritað á skinn, eins og Björn M. Ólsen hefur tekið fram.¹⁾

Síðar komst hann þó á aðra skoðun um það efni. Í athugasemdum við rit Einars Arnórssonar, um Réttarstöðu Íslands, komst hann að þeirri niðurstöðu,²⁾ að Staðarhólsbók myndi vera rituð eftir 1271. Sömu skoðunar er Kálund í formálanum fyrir Palaeografisk Atlas.

Hinn síðarnefndi bendir á það, að Járnsíða og Staðarhólsbók eru í sama handritinu, og lýsing þess muni öll hafa verið gerð af hinum sama manni. En þau rök, sem Björn M. Ólsen reynir að færa fram skoðun sinni til styrktar, eru veigameiri. Hann segir, að það sé eðlilegasta skýringin á því hvers vegna Staðarhólsbók sleppir þeim köflum, er fjalla um stjórnarskipun landsins, Þingskapabætti, Lögsögumannsbætti og Lögréttubætti, því að þeir misstu gildi sitt, þegar Þingskapabáttur Járnsíðu var lögtekin árið 1271. Sömu leiðis er Baugatali sleppt í Staðarhólsbók, og hyggur Björn M. Ólsen, að ástæðan til þess muni hafa verið sú, að það var numið úr gildi með 29. kap. Mannhelgi Járnsíðu, er var lögtekin árið 1272. Þó er á einum stað í Staðarhólsbók vitnað til Baugatals, en það kann að hafa slæðst inn í handritið af vangá.³⁾ Björn M. Ólsen hyggur, að þetta síðastnefnda handrit muni hafa verið ritað fyrir íslenzkan lögmán á árunum 1271—1280, því að það hafði öll þau ákvæði að geyma, er hann þurfti á að halda við úrskurði sína. Hann telur sennilegt, að það muni hafa verið Sturla lögmaður Þórðarson, er lét rita þetta handrit, en eigi Jón Einarsson, því að ef svo hefði verið, væri það tæplega ritað fyrr en árið 1277.

Einnig verður þá auðskilið, hvers vegna ákvæðum Staðarhólsbókar um erfðarétt Íslendinga í Noregi ber saman við Gamla sáttmála.

1) Tímarit Bókmenntafélagsins, II. árg., bls. 18—20. 2) Skírnir 1913, bls. 309—311. 3) Grág., II, 333.

Vilhjálmur Finsen¹⁾ hefur bent á nokkra aðra staði í Vígslóða Staðarhólsbókar, er koma heim við Baugatal. Hann hefur getið þess til, að ritari hennar muni hafa átt þá kafla, er vantar í öðru handriti, eða þeir hafi týnst úr handritinu.²⁾ En sú tilgáta er ærið hæpin, og skýringartilraun Björns M. Ólsens gerir betur grein fyrir ástæðunni til þessa.

- 1) Aarbøger for nordisk Oldkyndighed, 1873, bls. 123—124 (neðanmáls).
- 2) Formáli Staðarhólsbókar, bls. XIII—XVI.

I. ÞÁTTUR

UPPHAF GOÐAVALDSINS OG ÞRÓUN ÞESS

Hér er um efni að ræða, sem fjallar að mestu leyti um það, sem gerðist næsta tímabilið á undan því, sem ritgerð mín er um, en af því að ýms atriði í stjórnfari tímabilsins 1150—1262 verða eigi skýrð nema með tilliti til þessa, verð ég að minnst nokkrum orðum á það.

Þrjár skýringar hafa komið fram á uppruna goðavaldsins, og verð ég fyrst að minnst nokkrum orðum á þær. Hin elzta þeirra er sú, að þeir, er settust að í landnámi höfðingjanna urðu síðar þingmenn þeirra. Þetta kemur stundum heim, en þó má víða sjá bæði af Landnámu og Íslendingasögum, að svo var eigi nándarnærri ætíð. Það kom mjög oft fyrir, að goðorðin héldust eigi í ættum hinna helztu landnámsmanna nema mjög stutta stund, og sömuleiðis urðu þeir menn oft goðar, er höfðu setzt að í landnámi annars manns, eða a. m. k. afkomendur þeirra. Um þetta efni læt ég mér nægja að vísa til rits Konrad Maurers, Island, bls. 47, því að bæði hef ég þar engu við að bæta og svo kemur þetta einungis að mjög litlu leyti ritgerð minni við.

Konrad Maurer hyggur, að upphaf goðavaldsins sé að rekja til hofanna, og hafa flestir fræðimenn, er um þessi efni hafa ritað, fallið á þá skýringu hans. Víst er um það, að margir landnámsmenn reistu hof, og um tvo þeirra, Þórólf Mostrarskegg og Þórhadd hinn gamla er þess getið, að þeir hafi komið með hof sín frá Noregi til Íslands. Maurer hefur tilfært nokkra staði úr Íslendingasögunum í því skyni að sanna mál sitt. Í Eyrbyggju, 4. kap., stendur svo:

„Til hofsins skyldu allir menn tolla gjalda og vera skyldir allra ferða með hofgoðanum, sem nú eru þingmenn höfðingjum,“ og í 11. kap. sömu sögu stendur svo: „Þann svein gaf Þorsteinn Þór og kvað vera skyldu hofgoða og kallar Þorstein,“ og í næsta kapitula sögunnar er getið um, að hann hafi átt marga þingmenn. Ólafur Lárusson hefur reynt að hrekja þessa skoðun Maurers, en fæst af rökum hans eru svo traust sem skyldi. Meðal annars segir hann, að þá mætti búast við, að helgistarfa þeirra myndi vera getið miklu oftast en raun ber vitni um. Hér er því til að svara, að Íslendingasögur segja tiltölulega lítið frá friðsamlegum störfum goðanna, heldur langmest frá deilum þeirra og vígaferlum, en þrátt fyrir það, verður því alls eigi mótmælt, að goðarnir hafi haft helgistörf með höndum í heiðnum sið, því að svo segir bæði í Eyrbyggju og Landnámu: „Baugur tvíeyringur eða meiri skyldi liggja á stalla í hverju höfuðhofi, þann baug skyldi hver goði hafa á hendi sér til lögþinga þeirra, er hann skyldi sjálfur heyja og rjóðra hann áður í blóði nauts þess, er hann blótaði sjálfur.¹⁾

Enn fremur er það allvíða beinlínis tekið fram, að goðarnir hafi gætt hofanna, t. d. segir Eyrbyggja, að Snorri goði hafi gert það, og Egils saga segir hið sama um Tungu-Odd:²⁾ „Hann réð fyrir hofi því, er allir menn guldu hofþolla til fyrir innan Skarðsheiði og segir Landnáma, að það fé skyldi hafa til mannfagnaðar, þá er blótveizlur voru.“ Ólafur Lárusson telur óhugsandi, að goðavaldið hefði getað haldizt óbreytt í öllum aðalatriðum eftir kristnitökuna, ef það hefði átt rót sína að rekja til hofseignar og forstöðu blóta. En nú mun ég benda á einn stað í Landnámu, sem ef til vill getur skýrt þetta að nokkru. Hver maður skyldi gjalda tolla til hofs, sem nú er kirkjutíund.³⁾ Þótt litlar heimildir séu til um kristnihald Íslands fyrstu áratugina, má þó telja víst, að höfðingjarnir hafi haft nokkurn veginn sams konar forræði yfir kirkjunum sem þeir höfðu áður haft yfir hofunum, a. m. k. var það samkvæmt Kristnirétti hinum forna, og tíundin var hinn mesti fjárhagsstyrkur þeirra, svo sem ég mun síðar víkja að. Goðarnir voru flestir andvígir kristnu trúnni

1) Melabók, útg. 1921, bls. 144. 2) Egils saga, útg. Sig. Kr., bls. 279.
3) Melabók, útg. 1921, bls. 144.

fyrst í stað, aðallega vegna þess, að þeir, sem tóku kristna trú, hættu að gjalda hoftholla, en það, að kristnin varð lögtekin hér, án þess að til ófriðar kæmi að neinu ráði, sýnir bezzt, að hagsmunir höfðingjanna voru eigi skertir.

Þó á ég enn eftir að minnst á einn stað í Landnámu, þar sem það kemur einna skýrast í ljós, að goðarnir muni í heiðnum sið hafa haft bæði andleg og veraldleg störf með höndum. Orð Landnámu eru á þessa leið: „Þar voru menn valdir til að gæta hofanna að viti og réttlæti, þeir skyldu nefna dóma á þingum og stýra sakferli, þess vegna voru þeir kallaðir goðar.“¹⁾

Hér er að vísu að ræða um setningu Úlfhljótslaga, en þó mun slíkt fyrirkomulag hafa tíðkapt áður að einhverju leyti, því að auðvitað hafa mörg hof verið reist hér á Íslandi fyrir 930, og getið er um, að tvö þing hafi verið sett á stofn fyrir 930, Kjálarnesþing og Þórsnesþing.

Hitt er annað mál, hvort svipað fyrirkomulag hefur verið í Norgei um það leyti, sem Ísland byggðist. Um það hafa verið skiptar skoðanir meðal fræðimanna. P. A. Munch hyggur,²⁾ að norsku hersarnir muni hafa veitt blótum forstöðu, en Vilhjálmur Finsen dregur það mjög í efa. Nokkrir staðir í konungasögnum benda fremur til þess, að skoðun Munchs sé að einhverju leyti rétt, þótt hér sé eigi rúm til að ræða það mál frekar.

Enn er eftir að minnst á ýmislegt, sem Ólafur Lárusson telur mæla móti því, að skoðun Maurers um uppruna goðavaldsins sé rétt. Í fyrsta lagi segir hann, að hofsóknirnar muni hafa verið tengdar við ákveðin landsvæði, og því myndu goðorðin hafa orðið það einnig, ef þessi skýring væri rétt, en eins og ég mun síðar minnst á, var hverjum manni heimilt, samkvæmt lögum, að segja sig í þing með þeim goða, sem hann vildi. Hins vegar er Konrad Maurer þar alveg á gagnstæðri skoðun. Hann hyggur, að hver maður hafi getað sótt til þess hofs, sem hann vildi, og að einmitt þess vegna hafi goðorðin eigi orðið staðbundin. Eigi er unnt að segja með fullri vissu, hvor þessara fræðimanna muni hafa haft réttara fyrir sér,

1) Melabók, bls. 144. 2) Samling til den norske Folks Sprog og Historie, V, bls. 56.

því að heimildir þær, sem til eru, veita oss enga fræðslu um þetta. Þó finnst mér tilgáta Maurers vera sennilegri, að hofsóknirnar hafi eigi verið fastákveðnar, því að svo virðist sem hver sá, er vildi, hafi getað reist hof, og af Íslendingasögum, fornminjum og örnefnum má sjá, að fjöldi hofa hefur verið til víðs vegar um landið. En svo sem kunnugt er urðu goðarnir aðeins 39, og segir Ólafur Lárusson að torvelt sé að segja um, hvers vegna sumir hofseigendur urðu goðar en aðrir eigi. Nú ber að gæta þess, að í nokkrum heimildum er sagt,¹⁾ að þá er landinu var skipt í fjórðunga skyldu vera þrjú höfuðhof í hverri þingsókn, og verður það eigi véfengt, og samkvæmt þeirri frásögn er svo að sjá, sem þeir menn, er gættu þeirra hofa, hafi einnig farið með veraldleg völd á þingunum.

Enn fremur segir Ólafur Lárusson, að kristnir landnámsmenn muni eigi hafa reist hof, en þó voru synir sumra þeirra goðar. Hér er því til að svara, að Landnáma segir, að flestir synir kristinna landnámsmanna hafi kastað trúnni, og er því engin ástæða til þess að ætla, að þeir hafi eigi reist hof, enda segir Landnáma beinlínis, að þeir hafi gert það. Auk þess munu margir af kristnu landnámsmönnum hafa verið blendnir í trúnni. Landnáma getur þess t. d. um Helga hinn magra, er nam Eyjafjörð, að hann hafi trúað á Krist, en heitið á Þór til sæfara og harðræða allra og þess, er honum þótti mest um varða. Þess er einnig getið um Helga bjólu, son Ketils flatnefs, er mun hafa kynnt kristinni trú á Suðureyjum, að hann hafi eigi verið áhugasamur um trúna og jafnvel heitið á Þór. Líkt getur hafa verið ástatt með marga fleiri. Það er því ofmælt, að það geti eigi komið til neinna mála, að sumir af þeim landnámsmönnum, er voru kristnir að nafninu til, hafi reist hof og fært fórnir, ef þeir hafa séð fram á, að þeir myndu geta aukið völd sín með því móti.

Svo sem kunnugt er, tóku nokkrir af goðum landsins skírn af Þangbrandi og fylgdu þeir kristnum mönnum að málum á Alþingi árið 1000. En auðsætt er, að þeir hafa haldið völdum sínum alveg óskertum. Ólafur Lárusson telur þetta benda ótvírætt í þá átt, að

1) Hauksbók Landnámu, bls. 96; Melabók yngri, bls. 334; Þorsteins þáttur uxafóts, Flat., I, 249; Þórðar saga hreðu, bls. 92.

skoðun Maurers muni vera röng. Björn M. Ólsen hyggur, að þessir kristnu goðar hafi hætt að taka þátt í störfum goðanna á Alþingi og vorþingum og tekið upp sérstök þing.¹⁾ Það, sem fyrst og fremst mælir móti þessari tilgátu er það, að heimildirnar geta hvergi um, að þetta hafi verið gert, og í öðru lagi er ýmislegt annað, sem gerir þessa tilgátu ósennilega. Í fyrsta lagi er það alkunnugt, að þegar trúarskipti hafa átt sér stað, hefur trúarsannfæringin sjaldnast átt mestan þátt í því, að höfðingjarnir skipta um trú, heldur hafa þar oftast metorð og auðæfi komið til greina, enda gekk Ólafur Tryggvason Noregskonungur á það lagið, er hann var að boða mönnum kristna trú. Auk þess mun hofthollurinn hafa verið talsverðar tekjur, og mun aðalástæðan til þess, að goðarnir risu öndverðir gegn kristniboði Þorvalds víðförla Koðránssonar og Friðreks biskups hafa verið sú, að þeir menn, er tóku kristna trú, vildu ekki gjalda hoftholla. Enn fremur myndi það bæði hafa orðið tekjumissir og álitshnekkir fyrir hina kristnu goða, ef þeir hefðu misst alla þá af þingmönnum sínum, er eigi vildu taka kristna trú. Fyrir mörgum þeirra mun það hafa vakað, að kristna trúin myndi brátt sigra og væri því áriðandi að tryggja sér völd innan kristinnar sem fyrst, enda verður eigi betur séð, en að goðarnir hafi gert það, en um það ætla ég að ræða í sambandi við kirkjustjórn landsins.

Ólafur Lárusson hefur reynt að koma með nýja skýringu á uppruna goðavaldsins, og mun ég ræða nokkuð um hana, áður en lengra er haldið.

Í fyrsta lagi segir hann, að hér sé eigi nóg að athuga stjórnarfar Íslands, heldur verði einnig að athuga stjórnarskipun Noregs og annarra germanskra þjóða á þessu tímabili. Enginn efi er á því, að flestir hinir meiri háttar landnámsmenn munu hafa reynt að halda þeim völdum, sem þeir og forfeður þeirra höfðu haft í Noregi, þótt það gengi misjafnlega og gat ýmislegt riðið baggamuninn. T. d. mun það að öðru jöfnu hafa verið auðveldara að afla sér fylgis í þeim héruðum, er voru þéttbýl, heldur en í hinum, sem strjálbyggðari voru. Enn fremur gat það oft valdið miklu, hvort margir eða

1) Björn M. Ólsen: Um kristnitökuna, bls. 53.

fáir af ættingjum og fylgdarmönnum höfðingjanna komu hingað til landsins, en oft mun dugnaður og persónulegar vinsældir hafa ráðið mestu.

Saga Noregs á þessu tímabili er mjög í molum, og flestar þær upplýsingar, sem þar er að finna, eru lítt áreiðanlegar. Að þessu sinni er hvorki tími né tækifæri til þess að greiða úr því vandamáli. Hér verð ég aðeins að minnast á það, að meðal allra germanskra þjóða mun höfðingjavaldið aðallega hafa byggzt á tvennu: göfgi höfðingjaættarinnar og fylgdarliði höfðingjans.

Af Grágás verður sama sem ekkert ráðið um þetta efni, því að hún setur engin sérstök skilyrði fyrir að vera goði, nema konur máttu eigi fara með goðorð. Ef kona var ein lögmætur erfingi eftir goða, varð hún að fela einhverjum þriðjungsmanni sínum að fara með goðorðið.¹⁾ Almennt þurftu menn að hafa náð lögræðisaldri, er var 16 ára aldur, til þess að mega sjálfir fara með goðorð. En þó mátti maður, er var 12 ára að aldri, fara með goðorð, ef menn leyfðu, og mun þar vera átt við þingmenn goðans, og hyggja flestir fræðimenn, að fyrr á tímum muni lögræðisaldurinn hafa verið 12 ár.

En ef við athugum Íslendingasögurnar sjáum við, að þeir menn, er fara með goðorð eru nálega undantekningarlaust af göfugustu ættum landsins. Ef til vill mætti benda á eina undantekningu. Sámur, er tókst að ná goðorði Hrafnkels Freysgoða, mun hafa verið af fremur lágum stigum, enda hélt hann eigi goðorðinu nema stutta stund, og þegar kemur fram á 12. öld má sjá, að goðorðin eru orðin mun færri en áður og öll komin í hendur helztu höfðingjaætta landsins. Um orsakirnar til þess mun ég ræða í næsta kafla, að svo miklu leyti, sem sú spurning verður leyst.

En hvernig stendur á þessu? munu menn spyrja. Bæði munu höfðingjarnir jafnan hafa haft fleira fylgdarlið en aðrir, og svo má sjá það víða, að menn báru mikla virðingu fyrir göfugu kyni. Meðal annars má víða sjá, að menn reyndu að rekja ættir sínar sem lengst aftur í tímann til konunga og annarra stórmenna, og þótt

1) Grág., I a, 142.

flest af því muni að líkindum alls eigi vera rétt, þá hafði það samt þá þýðingu að auka álit ættanna, svo að ég tali eigi um ættartölu Sturlunga í Snorra Eddu,¹⁾ eða ætt Sverris konungs²⁾ í upphafi sögu hans, þar sem ættirnar eru raktar alla leið til Adams. Á ýmislegt fleira mætti benda, en rúmsins vegna mun ég aðeins minnst á tvö atriði. Enn er til skrá yfir íslenzka presta frá því um 1143,³⁾ er fræðimenn hyggja, að muni vera kominn frá Ara fróða, en þar eru eingöngu taldir þeir prestar, sem eru kynbornir, þ. e. a. s. af göfugum ættum. Við vitum nokkur deili á ættum flestra þeirra, en því miður eigi allra, sökum þess hve fáar heimildir eru til frá þessum tíma. Hvamm-Sturlu kallar Jón Loftsson dýrstan mann á Íslandi,⁴⁾ enda var þá enginn maður hér á landi, er var jafnnákominn konungsættinni norsku, því að móðir hans var Þóra, laundóttir Magnúss biskups berbeins.

Nú hef ég minnst nokkuð á skoðanir fræðimanna á uppruna goðavaldsins, og nú er eftir að gera upp á milli þeirra. Um þetta efni er ég sammála Sigurði Nordal,⁵⁾ að nokkur rök megi finna fyrir öllum þessum skoðunum, en þó muni hin síðastnefnda vera sennilegust, því að bæði kemur hún heim við það, sem við vitum um höfðingjavaldið hjá öðrum germönskum þjóðum, og auk þess má sjá af heimildunum, að hún á alls staðar við. Hið sama mun að líkindum eiga við þá næstu á undan, en svo sem ég hef áður minnst á, þá á hin fyrstnefnda eigi við nema stundum.

Þá er eftir að minnst nokkrum orðum á uppruna orðsins goði. Þeir, sem um það hafa ritað, halda því fram, að það muni vera dregið af guð og vera sama orðið sem „gudja“ á gotnesku, sem þýðir prestur. Orðið kemur einnig fyrir á nokkrum stöðum í fornaldarsögum og á dönskum rúnasteinum, en þeim dæmum sleppi ég hér, því að ekkert verður ráðið af þeim með vissu. Þó hafa flestir fræðimenn haldið, að hér muni hafa verið um hofpresta að ræða, og hvað íslenzku goðana snertir, þykir mönnum nafnið benda í þá

1) Dipl. Isl., I, nr. 128, bls. 504—506. 2) Sverris saga, 1. kap. 3) Dipl. Isl., I, nr. 29, bls. 185—186. 4) Sturl. (útg. Kálunds), I, bls. 118. 5) Sigurður Nordal: Die Gründung des isländischen Althings, Deutsch-Nordische Zeitschrift, 1929, bls. 115.

átt, að þeir hafi haft helgistörf á hendi. Sú ályktun er í sjálfu sér réttmæt, þótt full djarft væri að álykta það af nafninu einu, en eins og ég hef áður minnst á, er ýmislegt fleira, er bendir í sömu átt. Þjóðverji einn, að nafni Friedrich Boden, hefur komið með nýja skýringu á þessu, og hefur Ólafur Lárusson aðhyllt hana. Hún er á þá leið, að þeir menn, er áttu frumkvæðið að stjórnarskipun þeirri, er hér var sett árið 930, muni hafa óttast, að hið nýja höfðingjavalld myndi eigi geta fest rætur í landinu, og þess vegna hugkvæmdist þeim að tengja það sem nánast við helgistörf og goðadýrkun. Þess vegna gáfu þeir höfðingjunum þetta nafn og létu auk þess eitt höfuðhof fylgja hverju goðorði, og skyldi goðinn vera forstöðumaður þess.¹⁾ Hér er virðingarverð tilraun til að gera sér ljósan uppruna goðavaldsins og hinnar íslenzku stjórnarskipunar, en meira en tilraun er það ekki. Rannsókn þessa viðfangsefnis er mjög erfið, og er næsta ólíklegt, að hún geti leitt til óbyggjandi niðurstöðu, sökum þess, hve við höfum litlar heimildir um þetta tímabil, og þær, sem til eru, munu eigi vera færðar í letur fyrr en mörgum mannsöldrum eftir það, að atburðirnir gerðust. Þó hefur þessi tilgáta það til síns gildis, að hún kemur að því leyti heim við heimildirnar, að þrjú höfuðhof skyldu vera í hverju þingi, og forstöðumenn þeirra höfðu bæði andleg og veraldleg störf með höndum. Hitt er annað mál, hvernig völdum goðanna hefur verið varið í öndverðu. Fræðimenn greinir allmjög á um, hvort goðarnir muni upphaflega hafa haft að nokkru leyti bæði andleg og veraldleg völd, eða hvort þeir hafi í öndverðu aðeins verið hofprestar. P. A. Munch,²⁾ Konrad Maurer³⁾ og ýmsir hinna eldri fræðimanna hafa haldið því fyrrnefnda fram, en Vilhjálmur Finsen því síðarnefnda. Svo sem ég hef áður minnst á, má finna nokkur drög til þess, að hersarnir í Noregi hafi stjórnað blótum, auk þess sem þeir höfðu veraldleg völd með höndum, og um einn af hinum íslenzku landnámsmönnum, Þórólf

1) Tímarit Þjóðræknisfélags Íslendinga, XI. ár, bls. 23. 2) P. A. Munch: Dets norske Folks Historie, I, bls. 151—153. 3) Konrad Maurer: Entstehung des isländischen Staats, bls. 111 og áfram; Upphaf allsherjar ríkis á Íslandi, bls. 97 og áfram; Zur Uhrgeschichte der Godenwurde, Zeitschrift für deutsche Philologie, IV, 130; Island, bls. 39, 45 og 99.

Mostrarskegg, er þess getið, að hann reisti hof á Þórsnesi og setti þing þar skammt frá. Það má telja líklegt, að Ingólfur Arnarson hafi reist hof í Reykjavík, því að þess er getið, að hann hafi verið blótmaður mikill, og lét hann öndvegissúlur sínar vísa sér leið, en það gerðu menn eigi almennt. En víst er um það, að Þorsteinn Ingólfsson stofnaði þing á Kjalarnesi. Hvort fleiri þing hafa verið stofnuð vitum við eigi, en eigi mun þó landið hafa verið stjórnlaust í rúman mannsaldur, og eru þess vegna líkur til, að fyrri skoðunin sé réttari.

Nú kemur síðari hluti fyrsta þáttar, er fjallar um þróun goða-valdsins. Það mun að miklu leyti vera satt, sem margir fræðimenn hafa haldið fram, að upphaflega munu goðarnir eigi hafa verið mik-ið betur settir en flestir hinna stærri bænda, a.m.k. eigi hvað efnahag snertir. Raunar verður að fara varlega í að fullyrða neitt um þetta, sökum þess, að heimildir eru mjög af skornum skammti. Þó má telja víst, að á söguöldinni og nokkurn tíma þar á eftir hafi goðinn stað-ið miklu nær því að vera *primus inter pares* heldur en konungur-inn eða jarlinn hjá öðrum germönskum þjóðum. En í kaflanum næsta á undan hef ég leitast við að sýna fram á, að í aðalatriðun-um muni völd þeirra hafa byggzt á hinum sama grundvelli. Þess vegna er eðlilegt, að menn spyrji hvað valda muni, en hér er eigi greitt um svör, því að litlar heimildir eru um hagi þjóðarinnar al-mennt á þessu tímabili. Þó má benda á ýmislegt, er til greina gæti komið. Ólafur Lárusson gizkar á, að orsökkin kunni að hafa verið sú, að fyrstu mannsaldrana eftir byggingu Íslands hafi verið miklu meira af göfugum ættum hér á Íslandi en víðasthvar annars staðar, og er þetta rétt athugað, en þó getur einnig fleira komið til greina. Við vitum eigi, hvenær höfðingjavaldið hefur myndast hjá öðrum germönskum þjóðum, en svo mikið má þó telja víst, að það stóð á gömlum merg um það leyti, sem íslenska höfðingjavaldið var að myndast. Það er einnig staðreynd, sem hefur komið fram á öllum öldum, og kemur einnig fram á vorum dögum, að auður og völd fara jafnan saman, en meðan landið var lítt byggt og lítt ræktað var það með öllu útilokað, að mjög mikill auður gæti safnast á hendur einstakra manna. Um tekjur goðanna vitum við mjög lítið,

en þó verð ég að minnast nokkuð á þær til þess að geta skýrt það efni, sem hér er um að ræða. Aðeins sáralítið af tekjustofnum þeirra er nefnt í Grágás, og þess vegna hafa flestir fræðimenn, er um þessi efni hafa ritað, hallast að því, að þeir muni hafa verið fremur rýrir. Sú skoðun mun varla geta verið rétt, því að við vitum, að sumir af goðunum voru auðugir menn, sérstaklega þá er kemur fram á Sturlungaöld, og er þess vegna full þörf á því að taka þetta mál til nýrrar athugunar.

Aðaltekjur goðnana í heiðnum sið munu hafa verið hofthollurinn. Þess er getið í Brodd-Helga sögu, að kristinn maður hafi verið kærður fyrir það, að hann neitaði að gjalda hoftholl, og eins mun hafa farið í Norðlendingafjórðungi, þá er þeir Þorvaldur víðförli og Friðrekur biskup tóku að boða kristna trú. Auðvitað urðu goðarnir að sjá um, að hofunum væri haldið við og fórnir væru færðar þar, en þrátt fyrir það er sú ályktun Maurers ærið hæpin, að goðarnir hafi haft litlar tekjur af hofthollinum. Við vitum að vísu eigi, hve þessi tollur hefur verið hár, en þar sem einungis þrjú höfuðhof hafa verið í hverju þingi munu flestar hofsóknir hafa verið svo fjölmennar, að töluvert hefur munað um þetta gjald og auk þess mun það hafa verið hverjum goða í sjálfsvald sett, hve miklu fé hann lét verja til hofsins. Við vitum fremur lítið um 11. öldina, en þó virðist mega ráða það af sögunum, að efnahag höfðingjanna hafi þá fremur hrakað. Hér mun ég drepa á tvö dæmi. Halldór, sonur Ólafs pá, virðist hafa verið allmjög févana og þess vegna hugðu þeir Þorsteinn Kuggason og Þorkell Eyjólfsson, að þeir myndu geta kúgað hann til þess að láta föðurleið sína af hendi. Bandamannasaga getur um það, að þeir Gellir Þorkelsson á Helgafelli og Egill Skúlason á Borg á Mýrum hafi gengið í ranglátt mál af féleysi. En er málið var eigi eins févænlegt og þeir hugðu sviku þeir bandamenn sína fyrir mútur. Ólafur Lárússon hyggur,¹⁾ að þetta féleysi höfðingjanna muni hafa stafað af því, að er fólkinu tók að fjölga í landinu hafi stórbúunum verið skipt. Það er mjög sennilegt, að þetta sé að nokkru leyti rétt, en á öðrum stað í sömu

1) Ólafur Lárússon: Úr byggðarsögu Íslands, Vaka, III. árg., bls. 343, 344 og 349—350.

ritgerð segir hann, að sjálfseignarbændur muni hafa verið orðnir miklu færri en leiguliðar í lok 13. aldar, og er sennilegt, að hinum síðarnefndu hafi smáfjölgað, og hlaut það að auka tekjur goðanna og stórbænda. En hér má einnig benda á annað. Þegar hofin lögðust niður munu tekjur goðanna hafa minnkað, a. m. k. fyrst í stað, því að fyrstu áratuginu eftir kristnitökuna mun íslenska kirkjan hafa haft litlar sem engar fastar tekjur, allt þangað til að tíundin var lögtekin. En eins og ég mun síðar minnst á, fengu kirkjueigendurnir helming tíundar og auk þess ýmsa tolla, er voru lagðir til kirknanna og voru þeir engin smáræðis upphæð sums staðar, en af því, að ég þarf að taka þetta mál til rækilegrar meðferðar síðar mun ég sleppa því að sinni að minnst á einstök dæmi. Nú mun ég tala um aðrar tekjur goðanna, fyrst þær, sem getið er um í Grágás, og síðan nokkrar, sem aðeins er getið í Sturlungu, og flestir fræðimenn hyggja að eigi hafi tíðkæzt fyrr, þótt sú ályktun sé allhæpin, sérstaklega vegna þess, að við höfum sama sem engar heimildir um sögu landsins í meira en heila öld. Af þeim tekjum goðans, sem Grágás getur um, ber fyrst að nefna þingfararkaupið, því að bæði mun það hafa verið einna stærsti tekjuliðurinn og auk þess hinar einu föstu tekjur goðans, sem Grágás getur um. Þingfararkauptil vorþings skyldi vera hálfur eyrir silfurs eða sex aurar vaðmáls fyrir mann, en Grágás getur eigi um, hve hátt þingfararkaupið var til Alþingis. Að öllum líkindum hefur það verið mjög misjafnlega hátt eftir sýslum, því að Austfirðingum og Norðlendingum hlaut að verða þingreiðin miklu dýrari en Sunnlendingum, enda er það þannig í Jónsbók, að þingfararkaupið er hæzt fyrir þær sýslur, sem eru lengst frá þingstaðnum og sama regla gildi í Norgei. Samkvæmt Grágás skyldi þingfararkaupið galdið þeim mönnum, er riðu til þings, og segir Konrad Maurer, að það muni hafa farið eftir því, hvort margir eða fáir riðu til þings, hvort goðinn hafði hagnað eða skaðað af því. En nú er þess að gæta, að jafnan munu allmargir þingfararkaupsbændur hafa riðið til þings, auðvitað þó sérstaklega úr næstu sýslum. Hér má benda á það, að heimildir segja, að eftir harðindaveturinn 1120 hafi drjúgum hver bóndi

riðið til þings og hefði þó mátt ætla, að margir menn hefðu þá eigi verið færir um að ríða til þings.¹⁾

Enn fremur skyldi goði sá, er sá maður var í þingi með, er átti land það, þar sem erlendir farmenn urðu landfastir, taka arf og vígsbætur eftir erlenda farmenn, er önduðust hér, en þó því aðeins, að hann ætti einn skipið og engan félaga né mötunaut. Ef maður andaðist hér, og átti engan erfingja hér á landi, skyldi sá goði, sem hann var í þingi með taka arf eftir hann.²⁾ Hér er um mjög óvissar tekjur að ræða, og að öllum líkindum hefur þetta fremur sjaldan komið til greina. Auk þess fengu goðarnir lítilsháttar gjald fyrir hvern leysingja, er þeir leiddu í lög einn pening og skyldu 80 slíkir gera mörk.³⁾

Goðar skyldu nefna feralsdóma eftir fjörbaugsmenn og skógar-menn, og skyldi hann fá mörk lögaura af fé hins seka, en ef það fé var eigi goldið, þá skyldi hann verða sekur skógarmaður. Ef nægilegt fé var fyrir hendi til þess að greiða öllum skuldunautum hins seka skuldir hans skyldi goðinn fá kú eða fjöggra vetra uxa úr búi fjörbaugsmanns. En hér er þess að gæta, að margir þeirra, er sekir urðu, hafa verið svo fátækir, að eignirnar hafa eigi hrokkið fyrir skuldum, og ef um auðuga menn var að ræða munu þeir oftast hafa ánaðnað öðrum eigur sínar eða flutt þær af landi burt, og auk þess má finna allmörg dæmi þess í Sturlungu, að dómunum var eigi framfylgt, þá er höfðingjar áttu í hlut, og mun ég minnst á það síðar. Hins vegar munu goðarnir stundum hafa fengið mikið fé, ef þeir höfðu sjálfir gert menn seka, svo sem Sæmundur Ormsson á Svínafelli, þá er hann gerði Ögmund í Kirkjubæ sekan. Samkvæmt lögum skyldi sá, er gerði manninn sekan, fá hálf fé hans, þegar búið var að greiða skuldir og kona hins seka hafði fengið sitt fé, og það lét Sæmundur Ormsson Steinunni hafa. En hinn helminginn skyldu þingnautar hans fá til ómaga framfærslu, en eigi verður séð, að það hafi verið gert.

Flestir fræðimenn, er um þau efni hafa ritað, hafa haldið því fram, að goðastaðan hafi eigi verið sérlega arðvænleg. Þá skoðun

1) Bisk., I, bls. 31; Íslenzkir annálar árið 1120. 2) Grág., I b, 197—198; I a, 229; II, 73—74. 3) Grág., I a, 192.

sína hafa þeir einkum byggt á einni grein tíundarlaganna, er svo hljóðar: „Goðorð sitt þarf maður eigi til tíundar að telja, veldi er það, en eigi fé.“ Sú ályktun er þó ærið hæpin. Svo sem kunnugt er voru tíundarlögin samþykkt af lögréttu, en þar áttu aðallega goðorðsmenn sæti, og munu þeir þess vegna hafa séð um, að lögin væru sér fremur í hag en óhag, enda benda ýmsar aðrar greinar þeirra í sömu átt, en um það mun ég ræða síðar í sambandi við kirkjustjórn landsins. Goðorð voru stundum talin til arfskipta, t. d. fékk Þórður Sturluson helming Þórsnesingagoðorðs í arf eftir Ara sterka, af því að hann átti Helgu dóttur hans, en Sighvatur fékk erfðagoðorð þeirra, er Sturla hafði átt.¹⁾ Þá er Kolbeinn Arnórsson kvað upp gerðir með þeim Gissuri og Órækju gerði hann af Órækju goðorð þau, er Snorri hafði átt, og sést af því, að þau hafa alls eigi verið talin verðlaus, en auk þess skyldi Órækja gjalda hálfu Reykholt, hálfu Staffholt og hálfa Bessastaði, og mun hér eigi hafa verið um smáræðis eignir að ræða, því að þetta voru allt kirkjustaðir.²⁾ Eftir lát Orms Jónssonar Svínfellings tók Sæmundur, sonur hans, staðfestu og goðorð, en Guðmundi var ætlað annað fé.³⁾ Þess er einnig getið, að Ormur Svínfellingur hafði gefið Þórarni goðorð þau, er Gróa Teitsdóttir, móðir hans, hafði átt og Rangfríður systir hennar, en Sæmundur Ormsson fékk þau síðan, af þeim er að erfðum höfðu tekið. Út af þessu varð þræta, og skyldi Þórður kakali gera um málið. Gerð hans var á þá leið, að ef Þórarins synir vildu eignast goðorðin skyldu þeir gjalda Sæmundi 50 hdr., en engir handsalamenn komu fram, og fékk Sæmundur þá goðorðin til eignar. Af þessu má sjá, að goðorðin voru metin til verðs, enda var hér um stórt landflæmi að ræða, norður frá Lónsheiði um fjörðu til Gerpis og til Eyvindarár upp í Héraði.⁴⁾

Auk þess má sjá það á því, hvernig höfðingjar landsins reyndu á Sturlungaöld að draga til sín þingmenn og ná í goðorð, að slík völd hafa þá alls eigi verið lítills virði. Hér mun ég minnast á fáein dæmi. Þórði Böðvarssyni þótti Þórður Sturluson, systurson sinn,

1) Sturl. (útg. Kálunds), I. bd., bls. 237 og 239. 2) Sturl., (útg. Kálunds), I. bd., bls. 574. 3) Sturl., (útg. Kálunds), II. bd., bls. 109. 4) Sturl., (útg. Kálunds), II. bd., bls. 116 og 119.

leggja þá þingmenn undir sig, er honum voru næstir, og þess vegna gaf hann Snorra hálf tunda manna goðorð, en er til kom þótti honum Snorri leita meira á vini sína, en Þórður bróðir hans hafði áður gert.¹⁾ Nokkru síðar er þess getið, að Hallur Kleppjárnsson hafði mest mannaforráð í Eyjafirði, en honum þótti Kálfur Guttormsson leita á þingmenn sína.²⁾ Hér má einnig minnst á það, er Snorri Sturluson var að heimta Snorrungagoðorð af Sturlu bróðursyni sínum, en Sighvatur faðir hans hafði fengið honum til kvonarmundar.³⁾ Þegar Kolbeinn Arnórsson skildi við Hallberu Snorradóttur krafðist Snorri Sturluson að fá helming goðorða þeirra, er Kolbeinn átti. Þykir mér sennilegast, að sú krafa hafi byggt á kaupmála þeirra hjóna, því að Snorri fékk þessari kröfu framgengt.⁴⁾

Tvisvar er þess getið, að goðar hafi lagt undir sig þingmenn annars höfðingja og lagt fégjald á þá. Þorvaldur Snorrason Vatnsfirðingur lagði þannig undir sig þingmenn Hrafnssona árið 1224, eftir að hann hafði treyst ríki sitt með tengdum við Snorra Sturluson,⁵⁾ og hið sama gerði Þórður kakali haustið 1248 við þingmenn Gissurar Þorvaldssonar, sökum þess að Gissur var þá erlendis.⁶⁾ Hér verðum við að leggja lögbókina á hilluna, eins og alloft endrænar, þá er um rannsókn þessa tímabils er að ræða.

En auk þess, sem ég hef nú talið, er ýmislegt fleira í Sturlungu, er bendir eindregið í þá átt, að goðarnir hafi haft miklu meiri tekjur en þær, sem Grágás getur um. Þórðar saga kakala getur þess, að eftir lát Kolbeins unga Arnórssonar hafi Brandur Kolbeinsson frændi hans fengið öll þau goðorð, er voru fyrir vestan Öxnadalshéiði allt til Hrutafjarðar. Hafði hann þá tekjur allar af sveitunum, þær er Kolbeinn hafði haft, og mundi naumast vera komizt þannig að orði, ef hér hefði eigi verið um meiri tekjur að ræða en þær, sem goðar skyldu fá samkvæmt Grágás. Auk þess getur sagan þess, að Brandur Kolbeinsson hafi fengið sauðatoll.⁷⁾ Þetta

1) Sturl., (útg. Kálunds), I. bd., bls. 271. 2) Sturl., (útg. Kálunds), I. bd., bls. 293—294. 3) Sturl., (útg. Kálunds), I. bd., bls. 387 og 393—394. 4) Sturl., (útg. Kálunds), I. bd., bls. 443—444. 5) Sturl., (útg. Kálunds), I. bd., bls. 373—374. 6) Sturl., (útg. Kálunds), II. bd., bls. 105. 7) Sturl., (útg. Kálunds), II. bd., bls. 84—85.

er í fyrsta skipti, sem getið er um það gjald, svo fyllilega verði vit-að. Björn M. Ólsen¹⁾ segir, að eflaust muni hafa verið um sauðakvöð að ræða, þá er þingmenn Kolbeins unga gerðu honum bú 20 árum áður. Það er raunar eigi alveg víst, en að líkindum hefur verið um gjald að ræða, er var goldið í eitt skipti fyrir öll, eins og sauðakvöðin virðist hafa verið, samkvæmt þeim frásögnum, sem til eru um það efni, þótt flestar þeirra séu fremur stuttar. Árið 1252 sendi Þorgils skarði menn í sauðakvöð um Borgarfjörð,²⁾ en eigi munu þó undirtektirnar hafa verið sem bestar, því að sagan segir: „fékk það að kalla.“

Enn fremur er getið um sauðakvöð í Skagafirði árið 1257, þegar Þorgils tók þar við mannaforræði,³⁾ og þá er Gissur jarl reisti bú á Reynistað í Skagafirði gaf hver maður honum á, sá er þingfararkaupi átti að gegna.⁴⁾ Konrad Maurer segir, að þessi tollur muni aðeins hafa verið greiddur í sumum héruðum landsins, og eigi verður annað séð af heimildunum. Auk þess segir hann, að hér muni hafa verið um samþykki þingmanna goðans að ræða, og mun það vera rétt.⁵⁾ Að minnsta kosti er þess getið, að á fundinum við Vallalaug, þar sem Þorgils bað bændur að taka við sér, hafi Broddi Þorleifsson gert ráð fyrir því að hafa sauðakvöð, en sá staður sýnir einnig, að eigi muni hafa verið auðvelt að skorast undan að greiða þetta gjald, því að Skeggi, ráðsmaður á Hólum, vildi engan sauð gefa. Þorgils sendi nokkra menn þangað til að fala fé og bannaði þeim eigi að gera þar óspektir, en bauð þeim það eigi, og í annað skipti reið Þorgils með nokkra menn til bús Skeggja á Kálfsstöðum og rændi þar, og lét þá Skeggi undan.⁶⁾

Konrad Maurer segir, að þetta bendi til þess, að tekjur goðanna hafi verið litlar og sömuleiðis það, að Skagfirðingar voru lengi tregir að taka við Þorgilsi skarða, sökum þess að hann væri kominn

1) Björn M. Ólsen: Enn um upphaf konungsvalds á Íslandi, bls. 22, neðanmáls. 2) Sturl., (útg. Kálunds), II bd., bls. 153. 3) Sturl. (útg. Kálunds), II. bd., bls. 275. 4) Sturl. (útg. Kálunds), II. bd., bls. 305. 5) Konrad von Maurer: Island von seiner ersten Entdeckung bis zum Untergange des Freistaats, bls. 210. 6) Sturl. (útg. Kálunds), II. bd., bls. 275, 279, 281—282 og 284.

þangað með tvær hendur tómar, og bændur í Eyjafirði neituðu að taka við Þorvarði Þórarinssyni af sömu orsökum.¹⁾ En nú er þess að gæta, að það var einnig kostnaðarsamt að vera goði. Það hefur eigi þurft lítið fé til að safna saman nokkrum hundruðum manna, útvega þeim vopn, vistir og hesta og fara stundum með þá í annan landsfjórðung. Þess er getið, að þá er þeir Gissur Þorvaldsson og Kolbeinn ungi söfnuðu liði fyrir Örlýgsstaðafund fóru allir þeir menn, er herfærir þóttu vera, úr sveit Gissurar, og hið sama gerði Þórður kakali í Dölum, þá er hann ætlaði norður um land haustið 1243.²⁾ Auk þess höfðu flestir höfðingjar með sér fjölda fylgdarmanna, og þeir Þórður kakali og Gissur Þorvaldsson höfðu einnig gesti, er mun hafa verið eins konar smáhirð, og tel ég líklegt, að þær fylgdarmannasveitir, sem alloft eru nefndar í Sturlungu, hafi í raun réttir verið visir til hins sama. Má nærri geta, að menn hafa eigi gefið sig fram til slíks, án þess að einhver hagnaðarvon væri í aðra hönd.³⁾

Þá er Órækja sat í Stafholti, gazt Snorra lítt að kostnaði þeim, er hann hafði á héraðsmönnum. Má ætla, að hann hafi lagt gjöld á þá. — Við vitum samt, að margir höfðingjar á Sturlungaöld voru auðugir menn, það sést meðal annars á þeim gerðum, er voru kveðnar upp fyrir víg og oft voru þær skilvíslega greiddar, svo sem það fé, er Þorvaldur Vatnsfirðingur skyldi greiða fyrir víg Hrafns Sveinbjarnarsonar og önnur illvirki, er framin voru í þeirri för, og var það þó alls 240 hundruð hundraða.⁴⁾ Kálfur Guttormsson greiddi 240 hundruð hundraða fyrir víg Halls Kleppjárnssonar, samkvæmt gerð Klængs bróður hans.⁵⁾ Þórður, sonur Þorvalds úr Vatnsfirði, galt 90 hundruð fyrir Sauðafellsför.⁶⁾ Um Sturlunga er það að segja, að Hvamm-Sturla virðist eigi hafa verið mjög auðugur maður, en þó sæmilega efnaður, því að synir hans fengu að erfðum 40 hdr. hver,⁷⁾ en Snorri kvæntist Herdísi, dóttur Bersa

1) Sturl. (útg. Kálunds) II. bd., bls. 271 og 275. 2) Sturl. (útg. Kálunds), I. bd., bls. 516 og II. bd., bls. 40. 3) Sturl. (útg. Kálunds), II, bls. 15, 62 og 304. 4) Bisk., I, bls. 676; Sturl. (útg. Kálunds), I. bd., bls. 317. 5) Sturl. (útg. Kálunds), I, bls. 297. 6) Sturl. (útg. Kálunds), I. bd., bls. 420. 7) Sturl. (útg. Kálunds), I. bd., bls. 238 og 241.

hins auðga frá Borg á Mýrum, er átti 960 hundraða, og varð hann einn af auðugustu mönnum landsins, þegar hann fékk arfinn eftir tengdaföður sinn. Síðar gerði Snorri helmingafélag við Hallveigu Ormsdóttur, og tók til varðveislu fé sona hennar, Klængs og Orms, 960 hundruð hundraða. Hallveig hafði erfð allt fé Kolskeggs auðga, og hafði Snorri þá miklu meira fé en nokkur annar á Íslandi, segir í Íslendingasögu Sturlu.¹⁾ Þó munu hér eigi vera taldir staðirnir Reykholt og Stafholt, er Snorri fékk á annan hátt, svo sem síðar verður getið, né Bessastaðir, er hann kvaðst sjálfur hafa keypt. Hins vegar vitum við nákvæmlega um eignir Þórðar bróður hans, því að þess er getið í Íslendingasögu Sturlu, hve mikinn arf hvert barna hans fékk. Þeir Ólafur og Sturla, synir hans, fengu 120 hundruð hvor, en Þórður og Guttormur 80 hundruð hvor, Valgerður, dóttir hans, hafði einnig 120 hundruð, en hver hinna dætra hans 40 hdr. En Böðvar hlaut 600 hundraða.²⁾ Þá er Sigurður Ormsson og Þuríður Gissurardóttir réðust norður að Hólum til staðarforráða gerðu þau þann kost Guðmundi biskupsefni, að fé þeirra skyldi eigi þverra og kölluðu það 240 hundraða.³⁾

Nú hef ég farið nokkrum orðum um tekjur goðanna og efnahag, nú þykir mér hlýða að fara nokkrum orðum um valdssvið þeirra. Samkvæmt Grágás skyldu vera 13 vorþing á landinu og þrír goðar saman um hvert þing, og af Íslendingasögum má sjá, að þannig hefur það verið allt fram að 1030. Þó er svo að sjá, að sumir goðarnir, t. d. Snorri goði Þorgrímsson og Guðmundur ríki Eyjólfsson á Möðruvöllum, hafi verið bæði völdugri og auðugri en flestir hinna, en þrátt fyrir það hefur sá munur þó eigi verið nándarnærri eins mikill og síðar varð. Síðan kemur tímabil, er nær fram um 1150, er hefur verið nefnt friðaröldin; aðallega vegna þess, að Kristni-saga getur þess, að Gissur biskup Ísleifsson hafi svo vel friðað landið, að þá urðu engar stórdeilur með höfðingjum, en vopna-burður lagðist mjög niður.⁴⁾ En af frásögn Hungurvöku má sjá, að á tímum Ísleifs biskups, föður hans, hefur eigi verið sérlega

1) Sturl. (útg. Kálunds), I. bd., bls. 241, 371 og 373. 2) Sturl. (útg. Kálunds), I. bd., bls. 492. 3) Sturl. (útg. Kálunds), I. bd., bls. 267. 4) Bisk., I, bls. 29.

mikil friðaröld. Sagan segir, að þá hafi sumir menn lagzt út í víking og á herskip, og mörg endemi tóku menn þá til önnur, þau er nú mundi ódæmi þykja, ef menn henti slíkt.¹⁾ Nú mun Hungurvaka eigi vera rituð fyrr en seint á 12. öld, að öllum líkindum eftir daga Þorláks biskups Þórhallssonar, en þau ár voru engin sérstök friðaröld. Auk þess getur Hungurvaka um, að rétt eftir andlát Gissurar biskups hafi orðið ófriður og lögleysur, enda vitum við, af Þorgils sögu og Hafliða, að svo var. Árið 1149 geta annálar þess, að Markús Marðarson hafi verið veginn á Alþingi. Annars vitum við sáralítið um sögu landsins á þessu tímabili, því að svo má heita, að Hungurvaka sé eina heimildin að mestum hluta þess, og frásagnir hennar eru mjög stuttar. En þegar kemur fram yfir miðja 12. öld fer að verða kostur á talsverðum heimildum um sögu landsins. En það, sem þar er einna eftirtektarverðast, er, að goðorðaskipun landsins er mjög farin að raskast. Sums staðar ræður ein goðaættin yfir heilu þingi, t. d. Oddverjar yfir Rangárþingi og Haukdælir yfir Árnesþingi, og sums staðar jafnvel yfir meiru, svo sem Ásbríningar í Skagafirði, er munu hafa ráðið yfir öllum Skagafirði og tveimur goðorðum af þremur í Húnaþingi. Í Austfirðingafjórðungi voru Svínfellingar völdugastir, og munu þeir hafa ráðið að minnsta kosti fyrir Skaftafellspingi. En á Austurlandi mun Oddur Gissurarson hafa átt goðorð og Teitur, sonur hans, eftir hann, og mun hann hafa ráðið fyrir Múlasýslum að minnsta kosti hinni syðri. En annars verður lítið um þetta sagt, því að við höfum svo litlar frásagnir um Austfirðingafjórðung á þessu tímabili.

Um Norðurland, austan Eyjafjarðar, vitum við alls eigi neitt. En af Guðmundar sögu dýra vitum við, að um þetta leyti voru þrír goðar í Eyjafirði. Þeir voru þessir: Þorvarður Þorgeirsson, er bjó á Möðruvöllum í Hörgárdal, Önundur Þorkelsson, er bjó á Laugalandi, og Guðmundur dýri Þorvaldsson, er bjó á Bakka í Öxnadal.²⁾ Þó er svo að sjá af sögunni, að Guðmundur dýri hafi verið völdugastur þeirra, enda hlaut það að styrkja vald hans, er þeir bræður, Jón og Ásgrímur Ketilssynir, gáfu honum Fljótamannagoðorð.

1) Bisk., I, bls. 62. 2) Sturl. (útg. Kálunds), I, 157.

Hygg ég, að sú tilgáta Benedikts Sveinssonar muni vera rétt, að faðir þeirra muni hafa verið Ketill Guðmundarson, sá, sem getið er í prestatali frá 1143, og að hann hafi verið sonur Guðmundar Eyjólfsssonar halta, Guðmundssonar ríka.

Þá mun ég næst vikja máli mínu að Húnaþingi. Þar höfðu ættmenn Hafliða Mássonar átt goðorð, en á síðari hluta 12. aldar virðist mannaforráð þeirra mjög vera farið að minnka. Á síðari hluta 12. aldar mun Þorsteinn Ívarsson hafa átt nokkurn hluta Æverlingagoðorðs, en faðir Ívars mun hafa verið Þórður, sonur Hafliða Mássonar. En Melamenn áttu sinn hlut, segir í Sturlungu, og hafa það verið aðrir Húnröðlingar, og er eigi ósennilegt, að það sé rétt, sem Eggert Ó. Briem getur til, að Hjálmur Ásbjarnarson muni hafa átt nokkurn hluta Æverlingagoðorðs. Frændsemi hans við Húnröðlinga er mjög óviss, en að öllum líkindum er sú tilgáta rétt, sem Eggert Ó. Briem hefur komið með, að hann muni hafa verið kominn af Valgerði Hafliðadóttur, er Ingimundur, sonur Illuga prests Bjarnarsonar og Önnu Þorkelsdóttur Gellissonar, átti.

Í Vestfjörðum voru Vatnsfirðingar merkasta höfðingjaættin á síðari hluta 12. aldar. Þeir áttu kyn sitt að rekja til Ásgeirs Knattarsonar og Þorbjargar digru, dóttur Ólafs pá. Um miðja 12. öld voru þeir bræður, Páll og Snorri, synir Þórðar Þorvaldssonar í Vatnsfirði, höfðingjar ættarinnar. En Páll drukknaði á unga aldri, og tók Snorri bróður hans þá einn við goðorðinu, og eftir að hann andaðist árið 1194, tók Þórður, sonur hans, við mannaforræði, meðan hann lifði, en eftir hann Þorvaldur, bróðir hans, er mjög kemur við sögur á fyrri hluta 13. aldar.

Önnur höfðingjaætt á Vestfjörðum voru Seldælir, niðjar Bárðar hins svarta í Selárdal. Þeir bjuggu á Eyri við Arnarfjörð. Um miðja 12. öld mun Sveinbjörn, sonur Bárðar svarta, hafa farið með goðorðið, en síðan tók Hrafn, sonur hans, við því. Þess er getið í sögu Hrafn, að þeir Mögur, Seldælir og Hraunsverjar hafi gefið Hrafn goðorð sitt. Líklegast þykir mér, að hér hafi verið um aðra grein sömu ættar að ræða, þótt sú frændsemi verði eigi rakin. Hins vegar er víst um frændsemi þeirra Þorvalds Vatnsfirðing og Hrafn. Hún er þannig:

Þórður Oddleifsson
Steinunn
Hrafn

Jóreiður Oddleifsdóttir
Þorvaldur

Á fyrri hluta 12. aldar munu Staðarhólmsmenn hafa ráðið mestu í héruðunum inn af Breiðafirði¹⁾ (Dalasýslu), sem sjá má af Sögu Þorgils og Hafliða. Þorgils Oddason gekk í klaustur að Þingeyrum 1150 og andaðist vorið eftir og Oddi sonur hans einnig, og tók þá Einar Þorgilsson bæði fé og goðorð.²⁾ Sagan getur þess, að hann hafi enginn lagamaður verið, enda fór hann halloka í viðureigninni við Sturlu í Hvammi. En sú ætt hefur að líkindum eigi farið með goðorð fyrr en Þórður Gilsson, faðir Hvamm-Sturlu, tók við goðorði Snorrunga eftir Mána Ljót.³⁾

Á Snæfellsnesi var Þórsnesingagoðorð. Um miðja 12. öld átti Ari sterki Þorgilsson hált goðorðið. Hann var sonarsonur Ara fróða. En Snorri Húnbogason hefur átt hinn helminginn og síðan Þorgils prestur, sonur hans, hvernig sem á því stendur. Þess hefur verið getið til, að sá Húnbogi Þorgilsson hafi verið bróðir Ara fróða, en ættartölurnar aftan við Geirmundarþátt, gera þá tilgátu afar ósennilega.

Á takmörkum Mýra- og Hnappadalssýslu var mannaforráð Hítæla, er bjuggu að Húsafelli í Hítardal. Um miðja 12. öld bjó þar Þorlákur auðgi (d. 1154) og Þorleifur beiskaldi, sonur hans, en með honum virðist karleggur ættarinnar hafa dáið út, og eftir lát hans tók Þorlákur Ketilsson frá Grund í Eyjafirði, er var dóttursonur hans, við goðorðinu. Páll prestur Sölvason í Reykholti var goðorðsmaður í efra hluta Borgarfjarðar fram yfir miðja 12. öld; hann andaðist 1185, hann fór með það goðorð, er kallað var Reykhylltingagoðorð. En Böðvar Þórðarson í Görðum á Akranesi, er var af ætt Mýramanna, var goðorðsmaður í sunnanverðum Borgarfirði. Hann fór með Lundarmannagoðorð. Hann dó árið 1187, og tók þá Þórður prestur Böðvarsson, sonur hans, við goðorðinu.

Af þessu yfirliti má fá sæmlega glögga hugmynd um goðorða-

1) Sturl. (útg. Kálunds, I, bls. 60. 2) Sturl. (útg. Kálunds), I, bls. 60 og 65. 3) Sturl. (útg. Kálunds), I, bls. 55.

skipun landsins á seinni hluta 12. aldar. Öllum hlýtur að vera ljóst, að hér hafa orðið miklar breytingar síðan á söguöld, en eigi er nóg að benda aðeins á staðreyndirnar, heldur verður einnig að reyna að gera grein fyrir því, hvernig á þeim muni standa. Jafnan er auðveldara að spyrja en að svara, eigi sízt þegar þannig er ástatt sem hér, að heimildir vantar að mestu leyti. Þó hafa menn bent á ýmislegt, er til greina gæti komið, en flest af því er fremur hæpið. Flestir hafa hallazt að því, að þetta muni stafa af mægðum milli ættanna, og þegar karlegg þraut í sumum þeirra, muni tvö goðorð hafa komizt í hendur sama manns og stundum fleiri. Vel má vera, að þetta hafi stundum verið þannig. Þótt þess sé sjaldan getið, þá er það eigi fyllilega að marka, þar sem sáralitlar frásagnir eru til um síðari hluta 11. aldar og fyrri hluta hinnar 12. Þó er þess að gæta, að hér er aðeins um stutt tímabil að ræða, og ef ekkert annað hefði komið til greina, myndi svo stórfelld breyting, sem þessi, hafa tekið margar aldir.

Annað, sem margir fræðimenn telja að hafi getað komið til greina, er það, að þeir höfðingjar, er tóku prestsvígslu, muni hafa gefið frændum sínum upp goðorð sín. Til þess eru nokkur dæmi, þótt þau séu raunar eigi mjög mörg. Þorgils saga og Hafliða getur þess, að Ingimundur prestur Einarsson, Arasonar, er bjó á Reykhólum, hafi gefið Þorgilsi Oddasyni Reyknesingagoðorð,¹⁾ og síðar gaf Þorgils prestur Snorrason Þórði Sturlusyni hálf Þórsnesingagoðorð, og Þórður prestur Böðvarsson í Görðum á Akranesi gaf Snorra Sturlusyni hálf Lundarmannagoðorð.²⁾ Hitt er annað mál, að það er mjög vafasamt, að þessum mönnum hafi gengið trúrækni til, og að þeir hafi fundið, að prestsstörfin og stjórn goðorða hafi illa farið saman, eins og Jón Aðils hyggur. Um Þórð Böðvarsson er þess beinlínis getið, að hann hafi gert þetta í þeim tilgangi, að Snorri verndaði þingmenn sína fyrir ágangi Þórðar, systursonar síns, og það er afar sennilegt, að tveir hinir fyrstnefndu muni hafa séð sér einhvern hag í því að gefa öðrum goðorð sín.

Þó vitum við um eina höfðingjaætt landsins, Sturlunga, hvernig

1) Sturl. (útg. Kálunds), I. bd., bls. 9. 2) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 239 og 271.

þeir safna ríki sínu og má gera ráð fyrir, að líkt hafi farið með aðrar höfðingjaættir. Mikinn hluta goðorðanna fengu þeir að gjöf, og hef ég áður minnst á, að þeir Hrafn Sveinbjarnarson, Guðmundur dýri og Þórarinn, sonur Jóns Sigmundarsonar, fengu sumt af goðorðum sínum þannig.

Um Þórð Sturluson er það að segja, að hann fékk hálft Þórsnesingagoðorð, þá er hann kvæntist Helgu, dóttur Ara sterka frá Stað á Snæfellsnesi, en áður hef ég minnst á, að hann fékk hitt síðar að gjöf.

Sighvatur Sturluson fékk fyrst það goðorð, er faðir þeirra hafði átt, en fékk það Sturlu syni sínum til kvonarmundar árið 1224, er hann kvæntist Sólveigu Sæmundardóttur.¹⁾ En um 1211 fékk hann mannaforráð norður í Eyjafirði. Þannig stóð á því, að Þorvaldur, sonur Guðmundar hins dýra, fékk Sigurði Ormssyni þau goðorð, er faðir hans hafði átt.²⁾ En Sigurður gaf þau goðorð Tuma Sighvatssyni og vildi, að Sighvatur tæki við meðferð þeirra, því að Tumi mun þá hafa verið ungur og óreyndur. En um það leyti, sem Sturla Sighvatsson hafi fengið mannaforráð vestur í Dölum, vildi Tumi fá hluta af mannaforræði föður síns, en hann vildi eigi skerða völd sín, og þess vegna fór Tumi til Skagafjarðar og tóku bændur við honum til höfðingja, þótt Arnór Tumason hefði skipað Þórarni Jónssyni að fara með goðorð sitt, meðan hann væri utan.³⁾

En af Snorra Sturlusyni er það að segja, að honum var gefið hálft Lundarmannagoðorð, svo sem ég hef áður minnst á. Síðan mun hann hafa fengið Reykhyltingagoðorð, þegar Magnús, sonur Páls prests Sölvasonar, gaf honum upp staðinn í Reykholti. Síðar gaf Þorsteinn Ívarsson Snorra nokkurn hluta Æverlingagoðorðs í Húnaþingi.⁴⁾ Þó varð Snorri enn völdugri síðar. Áður hef ég lauslega minnst á deilur Snorra við Sturlu Sighvatsson, bróðurson sinn, árið 1224—1228, um Snorrungagoðorð, en árið 1227 mun Snorri hafa borið sigur úr býtum. En Sturla Sighvatsson var samt eigi valdalaus,

1) Af Sturl. (útg. Kálunds), I. bd., bls. 352, er svo að sjá sem hann hafi fengið það nokkru áður. 2) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 276 og 295.

3) Sturl. (útg. Kálunds), I. bd., bls. 350, 351 og 352. 4) Sturl. (útg. Kálunds) I. bindi, bls. 271, 273 og 275.

því að árið 1225 hafði hann tekið við goðorðum Hrafnssona til eignar með því skilyrði, að hann veitti þeim til sæmilegra sætta við Þorvald,¹⁾ og af stað einum síðar, má sjá, að Sturlu hefur eigi þótt Dalamenn tryggir, þótt hann muni jafnan hafa átt þar einhverja þingmenn. En árið 1241 er þess getið, að Sturla Þórðarson hafi tekið við búi að Sauðafelli, og fékk Snorri honum þriðjung Snorrungagoðorðs, en Böðvar hafði áður fengið honum sinn hluta.

En sú sættagerð þeirra Snorra Sturlusonar og Kolbeins unga, að Snorri skyldi fá helminginn af goðorðum Ásbirninga, var eigi haldin.

Pegar kemur fram á 13. öld sjáum við, að goðorðin safnast á hendur enn færri ætta. Nú eru Húnröðlingar alveg horfnir úr höfðingjatölu og Ásbirningar í Skagafirði einnig, eftir fall Brands Kolbeinssonar. Vegur Oddaverja minnkar einnig mjög eftir lát Sæmundar í Odda. Um og eftir 1250 eru Haukdælir, Sturlungar, Þorvarður Þórarinnsson, er var af einni ættkvísl Svínfellinga, og Hrafn Oddsson, er var kominn af Seldælum í móðurættina, helztu höfðingjar landsins, og allir aðrir goðar eru mjög háðir þeim. Á árunum 1247—1250 virðist jafnvel Þórður kakali Sighvatsson hafa verið næstum einvaldur hér. Annars mun ég eigi rekja þá sögu meira hér, því að ég verð að minnast á ýmislegt þar að lútandi síðar, þegar ég tala um tildrögin og orsakirnar til þess, að landsmenn gengu Noregskonungi á hönd.

Þessi breyting á goðorðaskipun landsins verður því aðeins skýrð á fullnægjandi hátt, að unnt sé að benda á einhverjar breytingar í skipun þjóðfélagsins, er hefðu getað haft slíkar afleiðingar. Ein slík breyting gerðist einmitt á þessum áratugum, er hafði mjög viðtæk áhrif, en sem fræðimenn hafa yfirleitt eigi kunnað að meta til fulls. Ég á hér við tíundarlögin. Það hafa eigi verið lítil hlunnindi fyrir þá höfðingja, er áttu marga kirkjustaði, að fá alla kirkjutíundina og þar á ofan preststíund að mestu eða öllu leyti, ef þeir voru sjálfir prestvígðir, en það munu flestir þeirra hafa verið á fyrri hluta 12. aldar.²⁾ Jafnvel þótt þeir þyrftu að gjalda leigu-

1) Sturl. (útg. Kálunds), I. bd., bls. 379 og 394. 2) Bisk., I, bls. 29.

presti kaup sitt af preststíundinni mun samt víðast hvar hafa orðið mjög mikill afgangur. Í sögu Árna biskups Þorlákssonar¹⁾ er getið um, að Sæmundur Jónsson í Odda hafi tekið 6 hundruð vöru á hverju ári í biskupstíundir af nokkrum bæjum nálægt Oddastað. Þetta átti upphaflega að vera greiðsla á 60 hundruða láni, er Sæmundur hafði veitt Páli bróður sínum, þegar hann fór utan til vígslu, en reyndin varð sú, að þetta hélzt óbreytt fram á daga Árna biskups Þorlákssonar. Auk þess var það eigi smáræðis fé, er sumum hinum stærri kirkjum áskotnaðist í sálugjöfum og áheitum, og allt það fé var undanþegið tíundaskattinum. Sjá t. d. máldaga Reykholtskirkju og Eyrarkirkju í Álftafirði.²⁾ Auk þess er víða getið um osttolla,³⁾ sauðatolla,⁴⁾ skæðatolla,⁵⁾ heytolla,⁶⁾ lambseldi⁷⁾ og fiskatolla,⁸⁾ og auk þess ýms ítök,⁹⁾ er fylgdu flestum kirkjum. Sturlunga getur þess, að Seldælir hafi deilt um bergtoll af Barðsgnípu á Þórsnesþingi vorið 1255¹⁰⁾ og er mjög sennilegt, að hér hafi verið um kirkjutoll að ræða.

Að endingu vil ég geta eins, sem er allefirtektarvert. Á Suður- og Austurlandi virðist svo sem goðorðin hafi miklu fyrr safnast

1) Bisk., I, bls. 694 og 695. 2) Dipl. Isl., I, nr. 120, bls. 470—472 og 475—477; I, nr. 118, bls. 465. 3) Dipl. Isl., I, nr. 44, bls. 248; I, nr. 118, bls. 465; I, nr. 124, bls. 496; I, nr. 150, bls. 597; II, nr. 34, bls. 88; II, nr. 51, bls. 118. 4) Dipl. Isl., I, nr. 52, bls. 257; I, nr. 65, bls. 276; I, nr. 99, bls. 394; I, nr. 106, bls. 407, bls. 86—87. 5) Dipl. Isl., I, nr. 92, bls. 342; I, nr. 135, bls. 522. 6) Dipl. Isl., I, nr. 149, bls. 596; II, nr. 43, bls. 113. 7) Dipl. Isl., II, nr. 126, bls. 258; II, nr. 159, bls. 301. 8) Dipl. Isl., I, nr. 116, bls. 423; II, nr. 23, bls. 66; II, nr. 34, bls. 88. 9) Dipl. Isl., I, nr. 44, bls. 248; I, nr. 45, bls. 249; I, nr. 47, bls. 251; I, nr. 49, bls. 253; I, nr. 50, bls. 256; I, nr. 51, bls. 257; I, nr. 52, bls. 257; I, nr. 56, bls. 266; I, nr. 57, bls. 267; I, nr. 59, bls. 269; I, nr. 60, bls. 270; I, nr. 61, bls. 272; I, nr. 62, bls. 273; I, nr. 65, bls. 276; I, nr. 66, bls. 277; I, nr. 67, bls. 279; I, nr. 69, bls. 280; I, nr. 95, bls. 355; I, nr. 102, bls. 402; I, nr. 103, bls. 404; I, nr. 104, bls. 405; I, nr. 105, bls. 406; I, nr. 106, bls. 407; I, nr. 107, bls. 408; I, nr. 108, bls. 409; I, nr. 109, bls. 410; I, nr. 110, bls. 411; I, nr. 111, bls. 413; I, nr. 112, bls. 416; I, nr. 113, bls. 417; I, nr. 114, bls. 419; I, nr. 115, bls. 420; I, nr. 116, bls. 423; I, nr. 120, bls. 470—477; I, nr. 128, bls. 507; I, nr. 135, bls. 522; I, nr. 142, bls. 576—578; I, nr. 147, bls. 592; I, nr. 148, bls. 594; I, nr. 149, bls. 596. 10) Sturl. (útg. Kálunds), II, 248.

á hendur örfárna ætta en á Vesturlandi, eins og ég drap nýlega á, í yfirliti mínu um goðorðaskipan landsins um miðbik 12. aldar. Orsökina til þess mun að öllum líkindum hafa verið sú, að höfðingjarnir í Árnes- og Rangárvallasýslum hafa haft umráð yfir fleiri kirkjustöðum en höfðingjar þeir, er réðu yfir öðrum héruðum landsins. Við vitum talsvert um jarðeignir Oddaverja og Haukdæla af Sturlungu, og eru það allt kirkjustaðir, sem nefndir eru, og sömuleiðis nær undantekningarlaust þá er um eignir annarra höfðingja er að ræða, auðvitað vegna þess, að þetta voru tekjumestu eignirnar. Hins vegar vitum við sama sem ekkert um kirkjueignir Svínfellinga og Ásbirninga, því að bæði er það, að þeirra er miklu sjaldnar getið í Sturlungu, og auk þess eru sama sem engir máldagar til úr þeim fjórðungum, fyrr en þá miklu yngri. Þó mun ég reyna að gefa dálítið yfirlit yfir kirkjueignir helztu höfðingjaætt landsins á 13. öld, þótt það verði eigi fullkomin skrá, því að búast má við, að þeir hafi átt miklu fleiri kirkjustaði en nefndir eru í Sturlungu. Ég ætla að byrja á Oddaverjum, bæði vegna þess, að þeir munu hafa verið voldugasta höfðingjaætt landsins á síðari hluta 12. aldar og sömuleiðis vegna þess, að þar varð mótspyrnan svo hörð gegn kröfu Þorláks biskups Þórhallssonar um forræði biskups yfir kirkjustöðunum, að biskup varð að láta þá kröfu falla niður. Jón Loftsson réð yfir Oddastað á síðari hluta 12. aldar, og Sæmundur, sonur hans, eftir lát Jóns árið 1197. Máldagi Oddakirkju er nú eigi til eldri en frá því um 1270 og má gera ráð fyrir, að eitt-hvað muni hafa bætzt þar við síðan á dögum Jóns Loftssonar. En samkvæmt þeim máldaga skyldi gjalda þangað á hverju hausti 85 sauði og auk þess osthleif frá sérhverjum bónda milli Jökulsár á Sólheimasandi og Þjórsár. En auk Oddastaðar átti Sæmundur mörg önnur bú. Valgerður Jónsdóttir, Loðmundarsonar varðveitti bú, er Sæmundur átti að Keldum,¹⁾ en síðar bjó þar Hálfán Sæmundsson, er átti Steinvöru Sighvatsdóttur, systur Þórðar kakala. En áður hafði Teitur Sógandason búið þar. Hann átti Vilborgu, dóttur

1) Máldagar kirkjunnar að Keldum eru í Dipl. Isl., II, nr. 431, bls. 687—689; Dipl. Isl., III, nr. 182, bls. 217 (Hítardalsbók).

Gissurar Hallssonar. Hann mun hafa verið af göfugum ættum, úr því að hann fékk slíkt kvonfang. Auk þess átti hann bú í Gunnars-holti.¹⁾ Það er eigi ósennilegt, að þessi maður hafi verið eitthvað skyldur Oddaverjum, því að báðir þessir staðir komust síðar í eigu þeirra.

Í sumum handritum Sturlunga stendur einnig, að Yngveldur Indriðadóttir hafi varðveitt bú fyrir Sæmund. Annars vitum við ekkert um það, hvaða bú Sæmundur hefur átt, auk Odda og Keldna, en Sturlunga getur þess, hvar synir hans hafi búið, og er all sennilegt, að Sæmundur hafi átt þær jarðir. Haraldur og Vilhjálmur synir hans bjuggu í Odda. En Björn Sæmundarson bjó í Gunnars-holti.²⁾ Andrés Sæmundarson bjó að Eyvindarmúla,³⁾ áður en hann keypti Skarð ytra af Katli Þorlákssyni,⁴⁾ en þar hafði áður Loftur, sonur Páls biskups, búið.⁵⁾ En Filippus Sæmundarson bjó að Hvoli.⁶⁾ Þeir bræður, Haraldur og Filippus, drukknuðu á heimleið til Íslands árið 1251, og eftir það bjó Halldóra, dóttir Snorra Bárðarsonar, í Odda.

Sturla Sighvatsson fékk einnig um tíma heimild á hálfum Odda-stað af konu þeirri, er Álfheiður hét, og var dóttir Eyjólfssonar, bróður Keldna Valgerðar, því að faðir hennar var af ætt Oddaverja, fjórði maður frá Sæmundi fróða.⁷⁾ Síðar eftir 1250 mun Andrés Sæmundsson einnig hafa eignast Skarð hið eystra,⁸⁾ og þar býr Eyjólfur sonur hans eftir hann, en Þórður Andrésson átti bú á Völlum.⁹⁾

Ormur Jónsson, bróðir Sæmundar, bjó að Breiðabólstað í Fljóts-

1) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 426. 2) Máldagar kirkjunnar í Gunnarsholti: Dipl. Isl., II, nr. 435, bls. 692; III, nr. 182, bls. 217 (Hítardalsbók). 3) Máldagar kirkjunnar að Eyvindarmúla: Dipl. Isl., II, nr. 429, bls. 686; III, nr. 182, bls. 216 (Hítardalsbók) og nr. 348, bls. 404; IV, bls. 76—77. 4) Máldagar kirkjunnar að Skarði ytra: Dipl. Isl., II, nr. 441, bls. 695—696, nr. 35, bls. 77 og nr. 182, bls. 217 (Hítardalsbók). 5) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 275 og 371. 6) Máldagar Stórolfshvolskirkju: Dipl. Isl., II, nr. 432, bls. 689—690; III, nr. 182, bls. 217; IV, bls. 83. 7) Sturlunga (útg. Kálunds), II. bd., bls. 205. 8) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bd., bls. 501 og 506. 9) Máldagar kirkjunnar að Skarði eystra: Dipl. Isl., I, nr. 95, bls. 355; III, nr. 182, bls. 229; IV, bls. 68.

hlíð,¹⁾ en auk þess mun hann hafa átt Vallaland,²⁾ því að Sturlunga getur þess, að Borghildur, frilla hans, hafi fengið það land eftir víg hans.³⁾ En Björn Þorvaldsson, tengdasonur Orms, fór þá að búa á Breiðabólstað, og eftir það mun Ormur sonur hans hafa tekið við búi og goðorði föður síns (Dalverjagoðorði).⁴⁾

En um Loft, son Páls biskups, er það að segja, að hann tók við stað í Hítardal, þá er Ketill Þorláksson fluttizt að Skarði, og í Þórðar sögu kakala er þess getið, að hann hafi búið að Húsafelli, og Þorgils saga skarða segir, að hann hafi búið á Borg á Mýrum um 1252.⁵⁾ Síðar bjó Þórður Andrésson á Völlum.

Nú mun ég ræða nokkuð um Haukdæli, er voru önnur völdugasta goðaættin sunnanlands á síðari hluta 12. aldar. Svo virðist sem þeir, er fóru með goðorð þeirrar ættar, hafi lengi búið í Haukadal,⁶⁾ mann fram af manni. Fyrst bjó þar Teitur, sonur Ísleifs biskups, í 64 vetur, er hafði alizt þar upp með Halli Þórarinssyni hinum spaka.⁷⁾ Sonur hans var Hallur Teitsson biskupsefni, er bjó þar eftir föður sinn.⁸⁾ Hann andaðist árið 1150, og sonur hans, Gissur Hallsson lögsögumaður, bjó þar eftir hann.⁹⁾ Við vitum eigi hverjir hafa búið í Haukadal fyrri hluta 13. aldar, en þó mun staðurinn jafnan hafa verið eign Haukdæla, því að um miðja 13. öld er þess getið, að Þórir tottur Arnþórsson, er átti Herdísi, dóttur Einars Þorvaldssonar, hafi búið þar.¹⁰⁾ Þorvaldur,¹¹⁾ sonur Gissurar Hallssonar lögsögumanns, bjó í Hruna.¹²⁾

Í Bræðratungu¹³⁾ bjó Magnús Gissurarson (biskup í Skálholti

1) Sturlunga (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 215, 313 og 314. 2) Málðagar Vallakirkju: Dipl. Isl., III, nr. 182, bls. 218; IV, bls. 65—66. 3) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 330. 4) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 330; I, bls. 504; II. bindi, bls. 17. 5) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 371; II. bindi, bls. 16 og 153. 6) Málðagar Haukadalskirkju: Dipl. Isl., II, nr. 16, bls. 61—62; II, nr. 408, bls. 667—668; IV, bls. 39—40. 7) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 246—247. 8) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 7, 33 og 247. 9) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 247. 10) Sturl. (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 230. 11) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 198, 248, 346 og 367. 12) Málðagar Hrunakirkju: Dipl. Isl., II, nr. 405, bls. 664—666; IV, bls. 42—44. 13) Málðagar Bræðratungukirkju: Dipl. Isl., II, nr. 409, bls. 669; III, nr. 82, bls. 115; IV, bls. 40—41.

1216—1237) um 1200. Þar sat Gissur Þorvaldsson veturinn 1241—1242, þá er Órækja Snorrason veitti honum aðför, og Þorgils saga skarða getur þess, að Þorgils skarði og Guttormur Þórðarson hafi verið þar í gislingu með Gissuri þenna sama vetur. Þórðar saga kakala getur þess einnig, að Gissur hafi átt þar bú og þar var Þóra Guðmundsdóttir, móðir Gissurar, sumarið 1242, er Þórður kakali og förunautar hans komu þangað. En árið 1264 mun Klængur Bjarnarson, bróðursonur Gissurar, hafa búið þar.¹⁾

Einnig mun Gissur Þorvaldsson hafa átt bú í Kaldaðarnesi,²⁾ því að þar sat hann veturinn 1252—1253, seinni hluta vetrarins 1253—1254 og veturinn 1258—1259, fyrsta veturinn eftir það, að hann varð jarl.³⁾

Einnig mun Gissur Þorvaldsson hafa haft umráð yfir Reykjum í Ölfusi,⁴⁾ því að Sturlunga getur þess, að hann hafi búið þar þau misseri, sem þeir önduðust Magnús biskup og Guðmundur biskup, og Snorri Sturluson var þar með honum um föstuna veturinn 1236—1237.⁵⁾ Enn fremur sat hann í Hróarsholti⁶⁾ sumarið 1238.⁷⁾

Enn fremur virðast Haukdælir hafa haft einhver umráð yfir kirkjunni í Einholti, eftir máldaga þeirrar kirkju að dæma, eins og Jón Sigurðsson hefur réttilega tekið fram í athugasemdum við máldagann í fyrsta bindi af Fornbréfasafninu. Þar stendur svo meðal annars: „Gjalda í Haukadal hvert haust veturgamlan sauð.“⁸⁾

Þá mun ég næst minnst á kirkjueignir Sturlunga. Um þá ætt er það að segja, að hún eignaðist hvert höfuðbólið eftir annað, sem einnig voru kirkjustaðir á síðari hluta 12. aldar og fyrstu áratugum hinnar 13., og mun það hafa verið aðalorsökin til þess, að vegur og völd þeirrar ættar jókst hröðum skrefum á þessu tímabili.

1) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 239, 557 og 573; II. bindi, bls. 17, 137 og 313. 2) Máldagar kirkjunnar í Kaldaðarnesi, Dipl. Isl., IV. bindi, bls. 54—55. 3) Sturlunga (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 113, 215 og 303—304. 4) Máldagi Reykjakirkju í Ölfusi, Dipl. Isl., IV, bls. 96—97. 5) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 487 og 493. 6) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 516. 7) Máldagi kirkjunnar í Hróarsholti, Dipl. Isl., IV, bls. 95. 8) Dipl. Isl., I, nr. 106, bls. 407.

Sturla Þórðarson bjó 30 vetur í Hvammi í Dölum.¹⁾ Eftir lát hans mun Guðný Böðvarsdóttir, ekkja hans, fyrst hafa búið þar, og fékk hún mann einn, sem Oddur dignari hét, til að gæta búans meðan hún fór til Noregs. Síðar fékk hún það Snorra syni sínum til kvonarmundar, þegar hann giftist Herðísi Bersadóttur.²⁾ Eftir það mun Sturla Sighvatsson hafa eignast staðinn, þótt óvíst sé, hvenær það hefur orðið, því að Þórður Sturluson keypti Hvammsland af honum árið 1225. Árið 1228 setti Þórður Sigurð Ólafsson fyrir búið í Hvammi, því að hann gerði þá bú á Eyri á Snæfellsnesi.³⁾ Um tíma mun Ólafur Þórðarson hafa búið þar, en eftir lát Þórðar mun Böðvar, sonur hans, hafa fengið það, en árið 1242 bjó þar Svertingur, sonur Þorleifs úr Görðum.⁴⁾ Þegar Ari hinn sterki gifti Þórði Sturlusyni Helgu, dóttur sína, seldi hann honum í hendur búið að Stað,⁵⁾ og var Guðný Böðvarsdóttir, móðir hans, jafnan fyrir búum Þórðar sonar síns á Stað eða Eyri.⁶⁾ Böðvar Þórðarson mun hafa búið þar á síðustu árunum, sem faðir hans lifði og allengi síðan,⁷⁾ en síðar gerði Þorgils skarði sonur hans bú þar.⁸⁾ Sturla Þórðarson bjó um tíma að Sauðafelli, síðar í Hítardal, og 5 ár að Staðarhóli.

Um Sighvat Sturluson er það að segja, að hann gerði bú á Staðarhóli⁹⁾ sex vetrum eftir andlát Einars Þorgilssonar. Síðan seldi hann Staðarhól til lausafjár og hafði það fé á vöxtum nokkra vetur, áður en hann gerði bú í Hjarðarholti árið 1197. En um árið 1225 bjó Páll Hallsson prestur að Staðarhóli¹⁰⁾ og árið 1234 gerði Órækja Snorrason þar bú.¹¹⁾ En árið eftir réð Sturla búlag við

1) Mál dagar Hvammskirkju: Dipl. Isl., III, nr. 6, bls. 8—9 og nr. 182, bls. 227; IV, bls. 159—161. 2) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 231, 234 og 241. 3) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 379 og 392. 4) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi 487; I. bindi, bls. 503; II. bindi, bls. 9. 5) Mál dagar kirkjunnar á Staðastað: Dipl. Isl., II, nr. 45, bls. 114; III, nr. 41, bls. 81 og nr. 182, bls. 227; IV, bls. 175—178. 6) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 234 og 334. 7) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 428, 465, 471, 477, 479, 480, 487, 503, 508, 512, 553; II. bindi, 40. 8) Sturl., II, bls. 136. 9) Sturl., I. bd., 472; II, 10, 103, 117, 139, 135, 169, 246, 247, 305, 321, 328. Um Hítardal, sjá Sturl. II, 248. 10) Mál. Staðarhólskirkju: Dipl. Isl., II, nr. 39, bls. 79—80; IV, 155—156. 11) Sturl. (útg. Kálunds), I, 380, 459—460.

Sverting á Staðarhóli. Árið 1241 fékk Órækja Staðarhól dæmdan undan Sturlu á Þorskafjarðarþingi, en þeim dómi var stefnt til rofs á Alþingi og þar hafði Sturla mál sitt fram. Síðan mun hann hafa búið þar oftast, nema hann seldi Snorra Narfasyni og Helga búið, meðan hann var erlendis.¹⁾

Þó bjó Sighvatur eigi í Hjarðarholti²⁾ nema nokkra vetur, síðan reisti hann bú að Sauðafelli³⁾ og fór þangað nautafellisvetur (líklega árið 1202 eða 1203). Síðan mun Dufgus Þorleifsson og synir hans oftast hafa búið í Hjarðarholti,⁴⁾ nema um tíma mun Torfi prestur Guðmundarson hafa búið þar.⁵⁾

En síðan fór Sighvatur norður að Grund í Eyjafirði um 1211,⁶⁾ og þá mun Dufgus Þorleifsson hafa tekið við búi að Sauðafelli næstu árin, unz Sturla Sighvatsson gerði þar bú árið 1221.⁷⁾ En eftir lát Sturlu bjó Solveig, ekkja hans, þar fyrst um sinn, en er hún fór utan árið 1240 gaf hún Snorra Sturlusyni upp búið, en hann fékk það Sturlu Þórðarsyni.⁸⁾

Eftir Örlygsstaðabardaga gerði Kolbeinn Arnórsson Sighvat félausan og fékk dæmt af örfum hans bæði lönd og lausafé og jafnvel Grundarland, er var selt Stymi og Sigríði dóttur Sighvats. En þá er Þórður kakali Sighvatsson fékk Eyjafjörð eftir lát Kolbeins unga mun hann hafa búið á Grund,⁹⁾ og þar skyldu þau Hálfðan Sæmundsson og Steinunn búa, er hann fékk til að gæta ríkis síns, þegar hann fór utan í fyrra skiptið, en þegar hann fór utan í seinna skiptið, skyldi Hrani Koðráns­son gæta ríkis hans og búa á Grund.¹⁰⁾

Eftir andlát Þórðar eignaði Steinvör, systir hans, sér bæði Grundarland og héraðið í Eyjafirði, því að Þórður átti engin skilgetin börn, en Steinvör var skilgetin systir hans. Hún lét gera þar bú

1) Sturlunga (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 324. 2) Mál­dagar Hjarðarholtskirkju, Dipl. Isl., III, nr. 65, bls. 101—102 og nr. 182, bls. 227; IV, bls. 161—162. 3) Mál­dagar Sauðafellskirkju, Dipl. Isl., III, nr. 62, bls. 99—100, nr. 182, bls. 227; IV, bls. 164. 4) Sturl., I. bindi, bls. 382; II, 4. 5) Sturl., I, 430. 6) Mál­dagar Grundarkirkju, Dipl. Isl., II, bls. 452—453; III, bls. 523—524. 7) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 318, 323, 347, 352 og 456. 8) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 542 og 543. 9) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 535; II. bindi, bls. 86, 89, 99 og 105. 10) Sturl. (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 99—100, 118, 149 og 187.

árið 1257 og fékk Þorvarði Þórarinssyni það til varðveislu. En Þorvarður var óvinsæll af bændum í Eyjafirði, og er hann fór til Austfjarða tók Loftur Hálfðanarson við búi á Grund.¹⁾

En auk þess, sem nú hefur verið talið, bjó Þórður kakali á Mýrum í Dýrafirði árið 1242—1243, og næsta ár gaf Hrafn Oddsson honum upp búið á Eyri í Arnarfirði.²⁾ Auk þess gerði hann bú í Geldingaholti í Skagafirði 1248 og hafði áður lagt undir sig búið á Bessastöðum.³⁾

Um Kolbein Sighvatsson er það að segja, að hann gerði bú á Grenjaðarstöðum árið 1233,⁴⁾ en þá er Finnbirni Helgasyni var skipaður Reykjardalur gerði hann þar bú.⁵⁾

Tumi Sighvatsson yngri og Halldóra Tumadóttir móðir hans bjuggu fyrst eftir Örlygsstaðabardaga á Grund í Svarfaðardal, en af Þórðar sögu kakala er svo að sjá, sem þau hafi þá búið að Þverá í Skagafirði,⁶⁾ er Þórður kom út.⁷⁾ Hér þarf eigi að vera um mót-sögn að ræða, því að vel getur verið, að þau hafi flutt sig þangað, enda virðist orðalagið benda til þess, að þau muni eigi hafa búið lengi á Grund í Svarfaðardal. En auk þess mun Tumi hafa átt mörg bú önnur. Íslendingasaga Sturlu getur þess, að Sturla Þórðarson hafi gefið honum upp búið að Sauðafelli vorið 1241, samkvæmt tilmælum Snorra Sturlusonar, og Þórðar saga kakala getur þess, að hann hafi átt bú í Arnarbæli í Ölfusi.⁸⁾ Árið 1243 var það ráðið, að þeir Teitur Styrmissen og Tumi Sighvatsson skyldu báðir eiga bú í Flatey á Breiðafirði.⁹⁾ Síðan settist Tumi í búið á Reykhólum, er Snorri prestur Narfason átti.¹⁰⁾

1) Sturlunga (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 286, 287, 288, 293 og 303. 2) Sturlunga (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 28, 34, 40 og 41. 3) Sturl. (útg. Kálunds), II, bls. 103 og 104; Máldagi Geldingaholtskirkju, Dipl. Isl., II, bls. 467. 4) Máldagar Grenjaðarstaðakirkju, Dipl. Isl., II, 431—434; III, bls. 578—582; IV, nr. 14, bls. 17—22. 5) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 428. 6) Máldagi Þveráarkirkju í Skagafirði, Dipl. Isl., II, bls. 460—461. 7) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 535; II. bindi, bls. 6. 8) Máldagi kirkjunnar í Arnarbæli, Dipl. Isl., IV, bls. 97—98. 9) Máldagar kirkjunnar í Flatey á Breiðafirði, Dipl. Isl., II, nr. 50, bls. 118; III, nr. 162, bls. 194—195; IV, bls. 152. 10) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 549; II, bls. 9, 35, 42 og 50.

Þá mun ég tala nokkuð um kirkjustaði þá, er Snorri Sturluson átti, en hann mun hafa verið auðugastur þeirra bræðra. Hann fluttist að Borg,¹⁾ þá er Bersi tengdafaðir hans andaðist árið 1201. En eftir að Snorri fluttist að Reykholti bjó Herdís Bersadóttir þar, þangað til hún andaðist árið 1233, og eftir það mun Snorri hafa haft umráð yfir staðnum, því að þess er getið, að Ólafur Þórðarson hafi búið þar árið 1234 samkvæmt ráði Snorra.²⁾

Magnús, sonur Páls prests Sölvasonar, og Hallfríður Þorgilsdóttir, kona hans, gáfu Snorra Sturlusyni upp staðinn í Reykholti³⁾ með því skilyrði, að hann tæki við þeim hjónum og tryggði framtíð sona þeirra sem bezt. En áður hafði Snorri tryggt sér samþykki Þórðar Böðvarssonar og þeirra annarra, er þar stóðu næstir til arfs.⁴⁾ Eftir víg Snorra árið 1241 skyldi Klængur Ormsson gera bú í Reykholti, en það stóð ekki lengi, því að hann var veginn af Órækju um jólaleytið þenna sama vetur. Þar mun síðan Egill Sölmundarson, systursonur Snorra, hafa búið.⁵⁾

Enn fremur átti Snorri Stafholt,⁶⁾ og Þorláks saga hin yngri getur þess, hvernig á því stóð, að hann eignaðist þá jörð. Ari, sonur Eyjólf, er hafði búið þar á dögum Þorláks biskups, seldi Snorra Sturlusyni staðarforráð með því skilyrði, að hann skyldi gifta Ólöfu systur hans og fá henni peninga, en gifting sú kom eigi fram.⁷⁾ Snorri dvaldi í Stafholti árið 1221, er Loftur kom til hans, því að hann vildi eigi sitja í Reykholti, ef hann ætti ófrið við Sunnlendinga, og þar dvaldi hann alloft síðar.⁸⁾ Órækja sonur hans vildi fyrir hvern mun fá Stafholt til kvonarmundar, þegar hann giftist Arnbjörgu, systur Kolbeins, en fékk eigi. Þó varð það árið 1235,

1) Mál dagar kirkjunnar að Borg á Mýrum: Dipl. Isl., III, nr. 51, bls. 88 og nr. 182, bls. 225; IV, bls. 187—188. 2) Sturlunga (útg. Kálunds) I. bd., bls. 241 og 271, einnig 487. 3) Mál dagar Reykholtskirkju: Dipl. Isl., I, nr. 68, bls. 279—280, I, nr. 94, bls. 350—351, I, nr. 120, bls. 470—472 og 475—477; III, nr. 87, bls. 123 og nr. 182, bls. 222; IV, bls. 119—120. 4) Sturl. (útg. Kálunds), I. bd., bls. 275. 5) Sturl. (útg. Kálunds), I. bd., bls. 553; II. bindi, bls. 164 og 169. 6) Mál dagar Stafholtskirkju: Dipl. Isl., I, nr. 28, bls. 179—180; III, nr. 52, bls. 88—89 og nr. 182, bls. 224; IV, bls. 188—190. 7) Bisk., I, bls. 286. 8) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 346, 364, 369, 370 og 373.

þegar horfði til ófriðar með þeim feðgum. Ári síðar lagði Sturla Sighvatsson undir sig allar eignir Snorra í Borgarfirði, sömdu þeir þannig um, að Órækja skyldi hafa bú í Stafholti en Sturla í Reykholti, en síðar seldi Sturla það bú í hendur Þorláki Ketilssyni.¹⁾ En þegar Snorri kom heim til Íslands árið 1239 tók hann aftur við búinu í Stafholti af Þórarni Vandráðssyni, enda var Sturla Sighvatsson þá fallinn. Þorgils saga skarða getur þess, að Ólafur Þórðarson hvítaskáld hafi búið þar á árunum eftir 1250 og árið 1263 gerði Hrafn Oddsson bú þar með ráði Sturlu.²⁾

Enn fremur eignaðist Snorri Sturluson Brautarholt,³⁾ þegar Hallbera dóttir hans skildi við Árna óreiðu.⁴⁾ Enn fremur mun Snorri hafa átt Svignaskarð,⁵⁾ því að Sturlunga getur þess, að veturinn 1225—1226 hafi verið mikill fellivetur, og þá hafi dáið 120 nauta fyrir Snorra Sturlusyni úti í Svignaskarði. Við vitum ekki, hver hefur búið þar eftir daga Snorra, fyrr en Þorgils saga skarða getur þess, að Sturla Þórðarson hafi fært bú sitt þangað vorið 1256.⁶⁾

Um Mel í Miðfirði⁷⁾ er það að segja, að Sturlunga getur þess, að Þorgils Kálfsson hafi búið þar laust fyrir 1220. En síðar mun Snorri Sturluson hafa eignast staðinn ásamt nokkrum hluta Æverlingagoðorðs, því að þegar Órækja, sonur Snorra, skyldi giftast Arnbjörgu, systur Kolbeins unga, var í fyrstu svo umsamið með þeim, að Órækja skyldi fá staðinn á Mel og goðorðið Hafliðanaut, en það var eigi efnt.⁸⁾

Enn fremur átti Snorri bú á Bessastöðum,⁹⁾ því að Sturlunga segir, að hann hafi verið þar að búi sínu sumarið 1235, og þegar þeir feðgar Sighvatur og Sturla drógu saman lið í því skyni að fara að Snorra fór hann þangað með skuldalið sitt, en fékk Þórði,

1) Sturlunga (útg. Kálunds), I, 447, 478, 483, 485 og 498. 2) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 541 og 544; II. bd., bls. 150, 263, 321 og 324. 3) Málðagar Brautarholtskirkju: Dipl. Isl., III, nr. 182, bls. 220; IV, bls. 113—114. 4) Sturl. (útg. Kálunds), I. bd., bls. 373. 5) Málðagar Svignaskarðskirkju: Dipl. Isl., II, nr. 360, bls. 577—578; III, nr. 182, bls. 224; IV, bls. 186. 6) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 386; II. bd., bls. 285. 7) Málðagar kirkjunnar á Mel í Miðfirði: Dipl. Isl., II, bls. 482; IV, bls. 168. 8) Sturl. (útg. Kálunds), I. bd., bls. 319 og 444. 9) Málðagar Bessastaðakirkju: Dipl. Isl., III, nr. 28, bls. 69—70; IV, bls. 107.

bróður sínum, staðinn í Reykholti til varðveislu. Snorri kvaðst hafa keypt Bessastaði sjálfur og vildi eigi skipta þeim með Klængi og Ormi, sonum Hallveigar Ormsdóttur, af fyrra hjónabandi.¹⁾ Þegar Þórður kakali kom heim til Íslands sumarið 1247, tók hann búið á Bessastöðum til sín, og árið 1252 mun Þorgils skarði hafa fengið heimildir á staðnum, því að hann hafði með sér landsleigu þaðan.²⁾

Kolskeggur auðgi hafði búið í Dal undir Eyjafjöllum,³⁾ og hann hafði einnig átt bú á Leirubakka.⁴⁾ Þegar hann andaðist, erfði Hallveig Ormsdóttir allt fé eftir hann, og er hún gerði helmingafélag við Snorra Sturluson, mun hann hafa eignast báðar þessar jarðir, því að Sturlunga getur þess, að það hafi verið ráðið á sáttafundi þeirra Kolbeins unga og Sighvats Sturlusonar, að þeir nafnar, Kolbeinn Arnórsson og Kolbeinn Sighvatsson, skyldu ríða suður um land og setjast í þessi bú Snorra.⁵⁾ Enn fremur segir á sama stað, að Snorri hafi átt þar fleiri bú, en ekki er sagt, hver þau hafi verið. Hann mun hafa eignast þau, þegar hann gerði helmingafélag við Hallveigu Ormsdóttur, og er sennilegt, að eitt þeirra hafi verið landið á Völlum, en Klængur Ormsson reisti þar bú árið 1232, og hafði Snorri goldið honum staðinn.⁶⁾ Síðar eignuðust Oddaverjar þá jörð, svo sem ég hef áður minnt á.

Um eignir Svínfellinga vitum við mjög lítið. Þó má sjá af Sturlungu og Þorláks sögu hinni yngri, að Sigurður Ormsson bjó að Svínafelli.⁷⁾ Hann fór með goðorð ættarinnar á ofanverðri 12. öld, og er mjög sennilegt, að forfeður hans hafi búið þar. Af Þorláks sögu má sjá, að seint á 12. öld hefur verið þar kirkja,⁸⁾ en hún mun síðar hafa lagzt niður.⁹⁾ En þegar þau Sigurður og Þuríður Gissurarðóttir, kona hans, réðust norður að Hólum til staðarforráða

1) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 477, 480 og 550. 2) Sturlunga (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 103 og 155. 3) Mál dagar kirkjunnar í Dal undir Eyjafjöllum: Dipl. Isl., II, nr. 425, bls. 683; III, nr. 1, bls. 1 og nr. 182, bls. 216. 4) Mál dagar Leirubakkakirkju: Dipl. Isl., II, nr. 439, bls. 694; III, nr. 182, bls. 217 og nr. 219, bls. 265—266; IV, bls. 67. 5) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 275, 342, 371 og 463. 6) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 443. 7) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 222, 238, 252; Bisk., I, 280—281. 8) Bisk., I, 281. 9) Dipl. Isl., III, nr. 43, bls. 126—127.

með Guðmundi biskupi Arasyni seldu þau Svínafellsland og mannaforráð Jóni Sigmundarsyni, bróðursyni Sigurðar, er átti Þóru eldri Guðmundardóttur gríss frá Þingvöllum. En um 1220 mun Ormur Jónsson, sonur hans, hafa búið þar og jafnan síðan, unz hann andaðist árið 1241, og síðan bjó Sæmundur, sonur Orms, að Svínafelli.¹⁾ En auk þess átti Ormur Jónsson bú í Skál.²⁾

En áður en Jón Sigmundsson fluttist að Svínafelli hafði hann búið að Valþjófsstöðum,³⁾ en síðan seldi hann það land Teiti, syni Odds Gissurarsonar, er áður mun hafa búið að Hofi í Vopnafirði.⁴⁾ Um 1254 sat Oddur Þórarinnsson á Valþjófsstöðum, og eftir það bjó Randalín Filippusdóttir, ekkja hans, þar, en Þorvarður, bróðir Odds, bjó að Hofi í Vopnafirði.⁵⁾ Þetta mun stafa af því, að Þórarinn faðir þeirra bræðra hafði fengið þau goðorð að gjöf, er Teitur Oddsson og síðar dætur hans höfðu átt.⁶⁾

Um Vatnsfirðinga er það að segja, að þeir, er fóru með goðorð ættarinnar, munu jafnan hafa búið í Vatnsfirði,⁷⁾ fyrst bjó Þórður Þorvaldsson þar, síðan þeir Snorri og Páll, synir hans, svo Þorvaldur Snorrason, og eftir það Þórður og Snorri synir Þorvalds. En eftir að Sturla Sighvatsson tók þá af lífi tók Þórdís Snorradóttir, ekkja Þorvalds, þar við búi. En það stóð eigi lengi, því að á næsta ári sendi Snorri Órækju þangað vestur,⁸⁾ og fór Þórdís þá út á Mýrar í Dýrafirði,⁹⁾ en það bú hafði Þorvaldur Vatnsfirðingur átt.¹⁰⁾

Hrafn Sveinbjarnarson, er fór með goðorð Seldæla, bjó á Eyri við Arnarfjörð,¹¹⁾ þar til hann¹²⁾ var veginn árið 1213 og síðan

1) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 270 og 359; II. bindi, bls. 107, 110, 111, 121 og 122. 2) Málðagar kirkjunnar í Skál: Dipl. Isl., II, nr. 504, bls. 783; III, nr. 182, bls. 235 og nr. 195, bls. 246. 3) Málðagi Valþjófsstaða-kirkju: Dipl. Isl., IV, bls. 209—212. 4) Málðagi kirkjunnar á Hofi í Vopnafirði: Dipl. Isl., IV, bls. 215—216. 5) Sturlunga (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 207, 226 og 240. 6) Sturl. (útg. Kálunds), II, bls. 116. 7) Málðagar Vatnsfjarðarkirkju: Dipl. Isl., II, nr. 380, bls. 620; III, nr. 182, bls. 229; IV, bls. 133—136. 8) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 8, 15, 18, 35, 104, 298, 317, 360, 412, 429, 443, 446 og 447. 9) Málðagar kirkjunnar á Mýri í Dýrafirði: Dipl. Isl., III, nr. 182, bls. 228; IV, bls. 143—144. 10) Sturl. (útg. Kálunds), I, bls. 397. 11) Málðagar kirkjunnar á Eyri við Arnarfjörð: Dipl. Isl., III, nr. 167, bls. 198, nr. 182, bls. 227; IV, bls. 145—146. 12) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 297, 298 og 301.

munu synir hans hafa búið þar, þar til Þorvaldur Vatnsfirðingur tók upp búið á Eyri árið 1224.¹⁾ Árið 1233 settist Oddur Álason þar þá að, er Sturla Sighvatsson bað hann að geyma vina sinna á Vestfjörðum, en eftir víg hans mun Steinunn Hrafnsdóttir hafa búið þar ásamt börnum sínum. Árið 1243 bauð Hrafn Oddsson Þórði kakala að taka við búi á Eyri, en eftir 1250 mun Hrafn jafnan hafa átt bú þar,²⁾ en auk þess bjó hann að Sauðafelli í Dölum.³⁾ En Ragnheiður Aronsdóttir Bárðarsonar svarta bjó í Selárdal.⁴⁾

Um jarðeignir Ásbirninga í Skagafirði vitum við nauðalítið. Þó munu höfðingjar ættarinnar jafnan hafa búið að Ási í Hegrænesi. Þar bjó Tumi Kolbeinsson og síðar Arnór, sonur hans, og Kolbeinn ungi Arnórsson. En Kolbeinn Tumason, er fór með goðorð ættarinnar seint á 12. öld, bjó á Viðimýri,⁵⁾ og þegar Arnór Tumason fékk Þórarin Jónsson til að gæta ríkis síns, meðan hann væri utan, var hann settur niður á Viðimýri,⁶⁾ og þar hefur Snorri Sturluson einnig verið, er hann gætti ríkis Arnórs í fyrra skiptið, sem hann fór utan. Þar var Brandur Kolbeinsson einnig og Ingigerður, systir Brands, og síðar Kálfur Brandsson.⁷⁾

En árið 1234 getur Sturlunga þess, að Kolbeinn ungi Arnórsson hafi búið á Flugumýri, og eftir lát hans mun Helga Sæmundardóttir, ekkja Kolbeins, hafa haft umráð á staðnum, en það stóð ekki lengi, því að hún fékk Heinreki biskupi hann, en veturinn 1252—1253 keypti Gissur Þorvaldsson hann af Heinreki biskupi, og þegar Oddur Þórarinsson var fyrir sveitum Gissurar sat hann á Flugumýri.⁸⁾

Enn fremur munu Ásbirningar hafa haft umráð yfir Reynistað í Skagafirði, þar mun Kolbeinn Arnórsson kaldaljós hafa búið um 1200 og síðar Brandur sonur hans⁹⁾ og eftir það Jórunn Kálfs-

1) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 322, 324 og 360. 2) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 446, 451, 544; II. bindi, 11, 61, 118, 322. 3) Sturl. II, 118, 134, 135, 169, 176. 4) Máldagar kirkjunnar í Selárdal: Dipl. Isl., III, nr. 55, bls. 91—92; IV, bls. 148—149. 5) Máldagar Viðimýrarkirkju: Dipl. Isl., II, bls. 466—467; III, bls. 175. 6) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 173, 179, 226, 231, 251, 350. 7) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 409; II. bindi, bls. 91, 111, 204. 8) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 453, 476; II. bindi, bls. 135 og 218. 9) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 226 og 538; II. bindi, bls. 49, 85, 86.

dóttir Guttormssonar og Páll Kolbeinsson, unz Gissur jarl¹⁾ keypti af honum staðinn.²⁾

Auk þess, sem nú hefur verið talið, mun Kolbeinn Tumason að líkindum hafa haft umráð yfir staðnum á Miklabæ í Blönduhlíð, en síðar bjó Kálfur Guttormsson þar.³⁾ En þegar Þorgils skarði hafði tekið við ríki í Skagafirði átti hann bú á tveimur af hinum fornu höfuðbólum Ásbirninga, Ási í Hegranesi og Miklabæ í Blönduhlíð⁴⁾ Af Þórðar sögu kakala er einnig svo að sjá sem Kolbeinn ungi Arnórsson muni hafa haft umráð yfir Þverá í Skagafirði.⁵⁾

Eins og ég hef áður minnst á munu þeir, er fóru með goðorð Hítæla hafa búið í Hítardal,⁶⁾ en ókunnugt er um aðrar eignir, er þeir hafi átt.⁷⁾

Um þá goða, er voru í Eyjafirði á seinni hluta 12. aldar, er það að segja, að Guðmundur dýri Þorvaldsson bjó að Bakka í Öxnadal,⁸⁾ Önundur Þorkelsson að Laugalandi en síðar flutti Önundur sig í Lönguhlíð,⁹⁾ en Þorfinnur, sonur hans, bjó á Laugalandi.¹⁰⁾ En Þorvarður Þorgeirsson, er mun hafa farið með þriðja goðorðið í Eyjafirði um þessar mundir, bjó á Möðruvöllum í Hörgárdal.¹¹⁾

Loks verð ég að minnast nokkrum orðum á Húnröðlinga í Húnaþingi, þótt raunar sé því eins varið með eignir þeirra sem átt, hvorttveggja er að mestu leyti myrkri hulið. Um 1216 bjó Þórður, móðurbróðir þeirra Eyjólfssonar og Jóns og Eyjólfssonar Ófeigssonar að Ásgeirsá,¹²⁾ en Illugi Bergþórsson að Þorkelshóli og

1) Sturlunga (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 101, 135, 226 og 304. 2) Mál-dagi kirkjunnar á Reynistað í Skagafirði: Dipl. Isl., II, nr. 159, bls. 300. 3) Sturl., I, bls. 208 og 318. 4) Sturlunga (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 284 og 286. 5) Sturl. (útg. Kálunds), II, bls. 6. 6) Máldagar kirkjunnar í Hítardal: Dipl. Isl., III, nr. 45, bls. 84 og nr. 182, bls. 225; IV, bls. 184—185. 7) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 51, 52, 67, 218, 325 og 346. 8) Máldagar kirkjunnar að Bakka í Öxnadal: Dipl. Isl., II, bls. 517—518; IV, bls. 318. Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 158 og 161. 9) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 157, 160 og 177. 10) Máldagar kirkjunnar á Laugalandi: Dipl. Isl., III, bls. 521—522. 11) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 157, 160 og 164. 12) Máldagar kirkjunnar að Ásgeirsá: Dipl. Isl., II, bls. 478—179; III, bls. 162—163 og bls. 549—550.

Þorsteinn Hjálmsón á Breiðabólssstað í Vesturhópi,¹⁾ en auk þess munu þeir hafa átt margar fleiri jarðir, því að Sturlunga kemst svo að orði, að þeir hafi verið þar í hverju húsi í þann tíma.²⁾

Að endingu mun ég minnast nokkrum orðum á Skarðverja, er áttu hluta af Þórsnesingagoðorði, svo sem ég hef áður minnst á. Snorri Húnbogason bjó að Skarði á Skarðsströnd³⁾ og síðan bjuggu synir hans, Narfi og Þorgils, þar og eftir það Snorri Narfason,⁴⁾ en auk þess átti Snorri Narfason bú að Reykhólum.⁵⁾

Hér á undan hef ég þá leitast við að gera nokkra grein fyrir jarðeignum helztu höfðingjaættanna, en enginn skyldi samt ætla, að þær hafi eigi átt fleiri jarðir en þessar. Bæði bendir auður þeirra á hið gagnstæða, og stundum gefur Sturlunga það óbeinlínis í skyn, að svo muni hafa verið og sést það af ummælum hennar um Sæmund í Odda og Húnröðlinga.⁶⁾ Þó má sjá af þessu yfirliti, að helztu höfðingjaættir landsins, einkum þó Sturlungar og Haukdælir, voru stöðugt að ná undir sig fleiri og fleiri kirkjustöðum, þegar kemur fram á 13. öld, og jafnframt hlaut vald þeirra og auðæfi að vaxa. Björn M. Ólsen hefur rétt að mæla, er hann segir, að upp frá því, að kristnin var lögtekin, hafi goðorðin tekið að safnast á hendur fárra ætta,⁷⁾ þótt raunar muni nokkur tími hafa um liðið. Hins vegar er sú skýring, sem hann gefur á þessu alls eigi fullnægjandi. Að vísu mun það vera rétt, að í heiðnum sið höfðu goðarnir bæði andleg og veraldleg völd, en hér ber að gæta þess, að eftir kristnitökuna munu margir goðar hafa tekið prestsvígslu og varð því valdssvið þeirra fyrst um sinn líkt og áður. Það er einnig rétt, að það hefði verið erfitt fyrir einn goða að þjóna fleiri hofum en einu, en nú er alls eigi unnt að sanna, að þeir hafi eigi getað fengið hofprest fyrir sig til að færa fórnir við hofin, á líkan hátt

1) Máldagar kirkjunnar á Breiðabólssstað í Vesturhópi: Dipl. Isl., II, bls. 479—480; III, bls. 167—168. 2) Sturl., I, bls. 319. 3) Máldagar kirkjunnar að Skarði á Skarðsströnd: Dipl. Isl., I, nr. 150, bls. 597; II, nr. 49, bls. 117, og nr. 384, bls. 635—636. 4) Sturl., I, 54, 57, 76, 464, 472. 5) Sjá Dipl. Isl., II, nr. 53, bls. 120; IV, bls. 153—154. 6) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 274 og bls. 319. 7) Björn M. Ólsen: „Um Ávellingagoðorð, Tímarit Bókmenntafélagsins, 2. árg., bls. 9—10 (neðanmáls).

og margir þeirra höfðu síðar leigupresta til að annast guðsþjónustuna í kirkjunum. Hið síðarnefnda er meira að segja mjög sennilegt, þótt eigi sé unnt að fá fullkomna vissu um þetta, vegna þess að mjög lítið er kunnugt um skipulag hinnar heiðnu trúar. En það sem mestu máli skiptir í þessu sambandi, eru tíundarlögin, því að eins og skipulagi íslensku kirkjunnar var háttað, hlaut það gjald að safnast að langmestu leyti til goðanna og stórbændanna.

Næst mun ég ræða um völd goðanna, bæði eins og þau voru samkvæmt Grágás og síðan eins og þeim var beitt, bæði heima í héraði og á þingunum.

II. ÞÁTTUR

HÉRAÐSSTJÓRN GOÐANNA. MEÐFERÐ GOÐORÐA

Störf goðanna voru raunar allmargbrotin, en aðallega má þó skipta þeim í tvennt. Störf þau, er fylgdu stöðu goðanna heima í héraði, og störf þau, er þeim bar að annast á þingunum. Hið fyrrnefnda er kallað héraðsstjórn, en hið síðarnefnda landsstjórn. Þegar um hið síðarnefnda er að ræða, stöndum við að því leyti betur að vígi, að nákvæmar reglur eru til í Grágás um flest þau atriði, er þar koma til greina, þótt þeim muni eigi alltaf hafa verið fylgt, og mun ég minnst á það síðar. En þegar um héraðsstjórn goðanna er að ræða, er sama sem engar upplýsingar að finna í Grágás, þótt undarlegt megi virðast. Að vísu mun eitthvað vanta í flest handrit Grágásar, en þó er einkennilegt að varla finnst þess getið, að goðarnir skyldu hafa neitt framkvæmdarvald heima í héraði sínu, þótt við vitum hins vegar, bæði af Íslendingasögum og Sturlungu, að það var allmikið, t. d. eins konar lögreglustjórn, eftirlit með útlendingum og með því að dómum væri fullnægt. Hins vegar eru mjög fá dæmi þess, að dómsvaldi og löggjafarvaldi hafi verið beitt annars staðar en á þingunum, en þó verður þess aðeins vart, svo sem ég skal síðar minnst á.

Orðið héraðsstjórn er einnig stöku sinnum haft um annað en vald goðanna, t. d. getur Svínfellingasaga þess, að Ögmundur Digur-Helgason í Kirkjubæ á Síðu hafi haldið sér vel fram um héraðsstjórn og gerðust margar greinar með þeim Sæmundi Ormssyni. Hinn síðarnefndi var goðorðsmaður, en hinn fyrrnefndi eigi.¹⁾ Því

1) Sturlunga (útg. Kálunds), II. bd., bls. 109 og 115.

miður verður eigi sagt um það með fullri vissu, um hvers konar málefni hér er að ræða, því að héraðsstjórn getur tekið yfir margt og allóskytt. En í næstu málsgrein á eftir er þess getið, að þeir deildu um, hvort landsseti Ögmundar hefði efni til að annast ómaga,¹⁾ og má af því ráða, að hér muni aðallega hafa verið um hreppsstjórnarmálefni að ræða. Um atvik af líku tagi er getið í Sögu Hrafns Sveinbjarnarsonar,²⁾ og varð það undirrót að missætti hans við Þorvald Vatnsfirðing. Þó gerir Grágás alls eigi ráð fyrir því, að goðarnir skyldu annast eiðfærslur ómaga, heldur skyldu hreppsmenn gera það, og ef maður var svo fátækur, að hann gæti eigi alið önn fyrir þeim ómaga, er honum var færður, skyldi hann færa ómagann af höndum sér að dómi og kveðja fimm heimilisbúa sína til að bera kvið um þetta.³⁾ En eins og ég mun bráðum minnst nánar á, þá tóku goðarnir að sér ýms störf, sem þeim bar eigi skylda til samkvæmt lögum, og sum þeirra ætlar Grágás jafnvel öðrum, svo sem það, að leggja lag á varning kaupmanna.⁴⁾

Þess er getið á nokkrum stöðum, bæði í Íslendingasögum og Sturlungu, að goðarnir töldu það skyldu sína að koma í veg fyrir, að rán eða óspektir yrðu í héraðinu. Þá merkingu hefur orðið héraðsstjórn á tveim stöðum í Sturlungu,⁵⁾ og Víga-Glúms saga notar það orð, þá er um málamiðlun milli þeirra manna, sem eiga í deilum, er að ræða.⁶⁾ Stundum tóku goðarnir þetta upp hjá sjálfum sér, t. d. Vatnsdælir, er þeir báðu um liðveizlu bændna gegn Þórólfi heljarskinni og förunautum hans, er frömdu mannbót,⁷⁾ eða Illugi Arason og Þorgils, bróðir hans, er þeir skipuðu að gera húsrannsókn á Reykjanesi vegna þjófnaðar.⁸⁾ En stundum bar það einnig við, að menn leituðu til goða síns og báðu um liðveizlu hans, þá er slík vandræði bar að höndum. Harðar saga getur þess, að þegar útilegumannahyski það, er hafði safnast saman í Geirs-

1) Sturlunga (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 109. 2) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 302. 3) Grág., I b, 89. 4) Grág., I b, 72. 5) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 65 og 351. 6) Víga-Glúms saga (útg. altnordische Saga Bibliothek), 20. kap. 7) Vatnsdæla (útg. altnordische Saga Bibliothek), 30. kap. 8) Fóstbræðrasaga (útg. altnordische Saga Bibliothek), 13. kap.

hólma á Hvalfirði, gerði svo mikil spellvirki í héraðinu, að til vandræða horfði, héldu bændur fund á Leiðvelli við Laxá til að ráðgast um, hvað gera skyldi, ásamt höfðingjum héraðsins.¹⁾ Guðmundar saga dýra getur þess, að tveir bændur úr Fljótum hafi leitað til Jóns Ketilssonar, er þá hafði þar mannaforráð, þegar mörg innbrot og sauðapjófnaðir höfðu orðið í héraðinu.²⁾ En ef goðinn lét það undir höfuð leggjast að reyna að afstýra slíku mátti hann búast við því, að ýmsir af þingmönnum hans myndu leita sér verndar annars staðar, eins og Sturlu saga segir, að margir af þeim þingmönnum Einars Þorgilssonar,³⁾ sem mest voru metnir, hafi gert, enda segir sagan, að hann hafi ekkert gert til að koma í veg fyrir óeirðir, og jafnvel fremur haldið hlífiskildi yfir óspektarmönnum en hitt.

Þegar Arnór Tumason fékk Þórarin Jónsson til að gæta ríkis síns í Skagafirði, skyldi hann gæta héraðs fyrir mönnum Guðmundar biskups, ef þeir kæmi til. Enda var sízt vanþörf á því, því að margir þeirra munu hafa verið hrein og bein landplága. En þó varð lítið úr framkvæmdum Þórarins, þegar á reyndi, því að svo margt fólk safnaðist til Hóla, að sumarbúið eyddist alveg upp. Þess vegna tóku bændur Tuma Sighvatssyni tveim höndum, er hann bauðst til að afstýra þessu, og varð biskup þá að flýja brott, en Tumi settist á staðinn á Hólum.

Þess er alloft getið, að ef hallæri bar að höndum hélt goðinn fund ásamt með þingmönnum sínum til að reyna að finna ráð, er til bjargar mættu verða. Þessa er hvergi getið í Grágás, og þar er heldur hvergi getið um, að goðarnir skyldu hafa eins konar lög-reglustjórn. Líklega munu engin rituð lög hafa verið til fyrir þessu, en flestir goðar munu hafa séð sér þann kost vænstan að gera eitt-hvað í þessa átt til þess að halda vinsældum þingmanna sinna.

Í Reykdælu er þess getið, að eitt sinn, er mikið harðæri var og leit út fyrir hungursneyð áttu Reykdælir fund hjá Ljóti hofgoða á Þverá. Hann vildi, að menn hétu því að gefa fé til hofs, en til að minnka kostnaðinn skyldu þeir bera út börn og drepa gamalmenni.

1) Harðar saga (útg. altnordische Saga Bibliothek), 32. kap. 2) Sturl. (útg. Kálunds), I. bd., bls. 163. 3) Sturl. (útg. Kálunds), I. bd., bls. 65.

Áskatli goða þótti það illt verk og kvað engan hlut myndu batna við það heit, heldur skyldu menn gera skaparanum tign í því að duga gömlum mönnum og leggja þar fé til, en fæða upp börnin.¹⁾ Samkvæmt tímatali Reykdælu mun þetta hafa gerzt um 975, en um það leyti var óöld í heiðni, samkvæmt tali annála.

Nokkru eftir utanferð Friðreks biskups og Þorvalds víðförla Koðránssonar varð hallæri hér á landi.²⁾ Þá var samþykkt á hér-aðsfundi í Skagafirði að veita gamalmönnum enga björg. Þá var Arnór kerlingarnef mestur höfðingi þar, og fyrir fortölur móður sinnar snerist honum hugur, segir sagan, og stefndi hann fund saman næsta dag og kvaðst skyldu taka að sér þá menn, sem yrðu bjargarþrota, ef frændur þeirra gætu eigi liðsinnt þeim.

Í Sturlungu er þess getið, að veturinn 1260—1261 hafi verið mjög harður og fjárfellir mikill. Gissur jarl Þorvaldsson var þá höfðingi yfir Skagafirði. Hann kom því til leiðar, að menn hétu því á einmánaðarsamkomu, að alþýða manna skyldi jafnan vatnsfasta fyrir hina fyrri Ólafsmessu. Síðan sendi Gissur jarl menn með bréf suður í Skálholt til Sigvarðar biskups og gengust menn undir hið sama heit um alla biskupssýslu hans, og batnaði þá veðráttan skjótt, segir Sturlunga.

Þetta atvik, ásamt ýmsu fleiru ber glöggan vott um það, að kirkjan mun alls eigi hafa átt mjög lítill ítök í hugum manna á Sturlungaöld, þrátt fyrir allan ófriðinn og hin tiltölulega mörgu hermdarverk, sem þá voru framin. Nú var svo komið, að menn töldu áheit helzta bjargræðið, þegar hallæri bar að höndum, og fleiri slík heit eru til frá 14. og 15. öld,³⁾ en einungis af Norðurlandi, og er það eitt af því, sem bendir til þess, að trúarlífið hafi þar verið meira en annars staðar.

Auk þess, sem ég hef nú talið, önnuðust goðarnir ýms störf fyrir þingmenn sína, en líklega hefur fæst af þeim verið ákveðið með

1) Reykdæla (útg. altnordische Saga Bibliothek), 7. kap. 2) Fornmannasögur, II. bindi, 225.—226. kap. og Flateyjarbók, I. bindi, bls. 435—439, sjá enn fremur Fornmannasögur, I. bindi, 138. kap., bls. 272 og Þorvalds þátt víðförla, 7. kap., bls. 46. 3) Dipl. Isl., III, nr. 174, bls. 206—207; nr. 569, bls. 680—681 og nr. 571, bls. 682—683.

lögum, að minnsta kosti hefur Grágás mjög fá fyrirsmæli að geyma um þau efni. Þó mun ég reyna að rekja það efni eftir því, sem föng eru á, fyrst eftir Grágás og síðan eftir öðrum heimildum, þótt þar sé eigi heldur um auðugan garð að gresja.

Samkvæmt Grágás skyldi goðinn handsala fyrir þriðjungsmann sinn ef með þurfti, og átti hann heimting til þeirra aura, er hann handsalaði, ef hann gat fært sönnur á, að hann hefði breytt samkvæmt beztu vitund.¹⁾

Ef vígsmál var búið til þings, og vígsakaraðili var eigi á þingi né frændur hans, þremmenningar eða nánari, eða ef hinir síðarnefndu vildu eigi sækja, átti sá goði sökina, sem sóknaraðili var í þingi með.²⁾

Ef útlendur maður var veginn, sem var í vist með bónda, átti bóndinn sökina, en ef bóndinn var vegandinn, þá goði sá, sem hann var í þingi með, en ef sá var einn og hinn sami, áttu samþingsgoðar hans sök.³⁾

Ef frjálsgjafi drap leysingja sinn, og leysinginn átti engan son, átti sá goði sök, sem hinn vegni var í þingi með.⁴⁾ En ef leysingi sá, sem veginn var, var búðsetumaður og átti hvergi þingfesti, átti sá goði sök, er sá bóndi var í þingi með, er átti landið, sem hinn átti búð á.⁵⁾

Maður mátti vega þræl sinn að ósekju, nema því aðeins, að vígið væri framið um langaföstu eða löghelgar tíðir, þá varðaði það fjörbaugsgarð, og átti sá goði sök, sem vegandinn var í þingi með.⁶⁾

Samkvæmt því, sem áður er sagt, virðist það hafa verið undantekning, að goðarnir skyldu sækja vígssakir fyrir þingmenn sína. Aðalreglan var sú, samkvæmt Grágás, að frændur hins vegna skyldu eiga sök. Þó má sjá það af sögunum, að goðarnir sóttu oft slík mál. Heiðarvíga saga getur þess, að Höskuldur og Eilífur, sem voru goðar í Húnaþingi, hafi krafizt bóta fyrir þingmann sinn, er norskur farmaður hafði sært. Þorgils Oddason bjó sömuleiðis til mál eftir víg Ólafs Hildissonar, er sagan segir, að löngum hafi verið

1) Grág., I a, 124—125. 2) Grág., I a, 182—183; II, 363. 3) Grág., I a, 173; II, 339; III., 449. 4) Grág., I a, 172; II, 337; III, 448. 5) Grág., II, 337. 6) Grág., I a, 191; II, 396.

heimamaður hans.¹⁾ Önundur Þorkelsson á Laugalandi heitaðist að búa til mál á hendur þeim, er höfðu verið að vígi Bjarnar Gestssonar, þótt svo færi, að bæði það mál og víg annars, er veginn var í hefndarskyni væru lögð í gerð.²⁾ Eftir víg Markúss Gíslasonar í Bæ á Rauðasandi, sem var þingmaður Jóns Loftssonar, skyldi Jón gera slíka fésekt, sem hann vildi.³⁾ Þegar Hámundi Gílsyni höfðu verið veittir áverkar, var Þórður Sturluson beðinn liðveizlu því að Hámundur var þingmaður hans, en Kolbeinn Tumason veitti Þórði rauð, af því að hinn síðastnefndi var þingmaður Kolbeins.⁴⁾ Snorra Sturlusyni var selt sjálfðæmi fyrir víg Dagstyggis Jónssonar, er var með honum.⁵⁾

Oft leituðu menn einnig til goða síns, þá er frændur þeirra voru vegnir og báðu þá að taka að sér málin, því að bæði mun þá oft hafa skort lagaþekkingu til þess, og svo mun jafnan hafa verið erfitt fyrir smámenni að ná rétti sínum, ef höfðingjar áttu í hlut. Hér mun ég aðeins minnst á fátt eitt. Þegar Hneitir var veginn, leitaði Björg, ekkja hans, eigi til Hafliða Mássonar, sem hefði þó í fljótu bragði virzt vera eðlilegast, þar sem hinn látni maður hennar hafði verið í þingi með honum, en hér stóð sérstaklega á. Vegandinn, Már Bergþórsson, var bróðursonur Hafliða, og var honum þess vegna málið skylt, enda sagðist hann eigi geta skilizt við hans mál,⁶⁾ þótt hann segðist mjög úr sinni ætt. Þegar Sigurður kerlingarnef varð fyrir áverka af hendi Einars Ingibjargarsonar, fór hann til Einars Þorgilssonar, er hann var í þingi með, og bað hann ásjár.⁷⁾ Líku máli gegnir um annan atburð, sem sagt er frá í Íslendingasögu Sturlu. Ketill Eyjólfsson á Eyri í Kjós var veginn af Markúsi Skeggjasyni, en hinn síðarnefndi var þingmaður Sæmundar Jónssonar í Odda. Frændur Ketils sóttu Sighvat Sturluson að málum og tók hann málið að sér. Úrslitin urðu þau, að Markús varð sekur, og naut Sighvatur þar bæði liðveizlu Kolbeins

1) Sturlungasaga (útg. Kálunds), I, bls. 10 og 26. 2) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bd., bls. 165. 3) Bisk., I, bls. 645 og 650. 4) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 236 og 237. 5) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 425. 6) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 15. 7) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 74.

Tumasonar og Sigurðar Ormssonar, og líka vildi honum það til happs, að þeim Sæmundi og Þórði Sturlusyni þótti lítill slægur til Markúss.¹⁾

Nú mun ég fara nokkrum orðum um vald goðanna yfir útlendum kaupmönnum og verzlunarmálum yfirleitt. Af Íslendingasögum og Sturlungu má sjá, að það var mjög mikið, þótt enginn stafur finnst fyrir því í Grágás, og hún geri jafnvel ráð fyrir því gagnstæða. Þess er alloft getið í Íslendingasögnum, að goðarnir hafi áskilið sér rétt til að ríða fyrstir til skips og ráða kaupstefnu. Það gerði bæði Miðfjarðar-Skeggi, Ingimundur gamli og Þorsteinn Egilsson á Borg og sömuleiðis Eiríkur hinn rauði á Grænlandi.

Oft tóku goðarnir við stýrimanni skipsins til vetrarvistar, en jafnan er þess eigi getið, að þeir hafi hlutast til um, hvar aðrir skipverjar vistuðust eða með hvaða kjörum, og hyggur Konrad Maurer, að vetrarvist muni oftast hafa verið veitt ókeypis, eða a. m. k. muni hafa verið um frjálst samkomulag milli bænda og farmanna að ræða. Einn staður í Guðmundar sögu hins dýra bendir þó í gagnstæða átt. Kolbeinn Tumason lýsti því yfir, að bændur skyldu eigi taka minni fargift þar í héraði, en hann kvað á og lagði fé við, en Austmenn vistuðust eigi til Skagafjarðar sökum þess, að þeim þóttu fargiftir of miklar. Þó ber að gæta þess, að sagan segir, að þá hafi verið hallæri mikið, og vel má vera, að Kolbeinn hafi séð fram á, að fæstir bændur myndu vera færir um að veita Austmönnum fæði og húsaskjól fyrir lítið sem ekkert endurgjald.

Goðar lögðu einnig verðlag á vörur kaupmanna, og finnast dæmi um það bæði í Íslendingasögum og Sturlungu. Tungu Oddur bannaði þingmönnum sínum að eiga nokkur viðskipti við þá kaupmenn, er eigi vildu setta sig við það verð, er hann lagði á vörur þeirra.²⁾ Snorri Sturluson lét taka mjöl fyrir orkneyskum kaupmönnum og kvaðst sjálfur vilja ráða verðlagi á því, en Sveini Sturlusyni, hálfbróður Snorra, líkaði þetta illa.³⁾ Þetta mun hafa gerzt rétt eftir aldamótin 1200. Auk þess geta annálar um það, að

1) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bd., bls. 239—240. 2) Hænsa Þóris saga (útg. Sig. Kr.), bls. 3—4. 3) Sturl. (útg. Kálunds), I. bd., bls. 271—272.

Sæmundur Jónsson í Odda og Þorvaldur Gissurarson í Hruna hafi lagt lag á varning Austmanna, og Jón Sigurðsson getur þess til, að það muni þá hafa verið orðið fátítt,¹⁾ en um það efni verður ekkert sagt með vissu, því að jafnaði geta hvorki sögurnar né Sturlunga um slíkt, nema þegar deilur rísa út af því. Einnig er sú ályktun Jóns Sigurðssonar mjög hæpin, að missætti Sæmundar við Björgynjar-kaupmenn hafi stafað af þessu, því að Sturlunga tilgreinir einmitt aðra ástæðu, og ef ekkert annað en þetta hefði komið fyrir, hefði óvild þeirra eigi fremur þurft að beinast gegn Sæmundi en Þorvaldi Gissurarsyni, en hann tók engan þátt í þessum deilum svo getið sé. Það er rétt, sem Jón Sigurðsson segir, að það muni hafa verið landsvenja, að goðar lögðu lag á varning kaupmanna, en því fer fjarri, að það hafi verið löglegt, að minnsta kosti eigi samkvæmt Grágás, eins og vér þekkjum hana nú. Samkvæmt einni grein, sem aðeins finnst í Konungsbók, er gert ráð fyrir því, að þrír forráðsmenn skuli vera til þess teknir í hverju héraðstakmarki að leggja lag á vörur.²⁾ Af því að þess er getið, að goðarnir hafi gert þetta á fyrstu áratugum 13. aldar, dregur Konrad von Maurer³⁾ þá ályktun, að þessi lög muni hafa verið sett á síðustu áratugum lýðríkisins, en sú ályktun er þó ærið hæpin. Ég mun bráðum benda á allmörg dæmi þess, að því fór mjög fjarri, að goðarnir hlýddu lögunum til fulls, t. d. mun ákvæðið um, að þeir menn eigi ekki þingrétt, er sár eða ben eru á hönd lýst, jafnan hafa verið dauður bókstafur.⁴⁾ Enda voru goðarnir sjálfir handhafar framkvæmdavaldsins, og eigi var greiður aðgangur að lögsækja þá, þótt þeir misbeittu valdi sínu, því að þeir nefndu menn í dóma. Hér stendur líka svo á, að við vitum ekkert hver átti að velja þessa forráðsmenn, því að Grágás segir ekkert um það, og þeirra er hvergi annars staðar getið, en eigi er ósennilegt, að goðarnir hafi sjálfir áskilið sér réttinn til þess. Það má einnig vel vera, að goðarnir hafi fengið þessi lög samþykkt í þeim tilgangi, að bæði erlendir kaupmenn og almenningur yrðu ánægðari með verðlag á vörum, því að í fljótu bragði virðist hér hafa verið um talsverða

1) Dipl. Isl., I, bls. 602. 2) Grág., I b, 72. 3) Konrad von Maurer: Island, bls. 199. 4) Grág., I a, 174—175.

endurbót að ræða, en sjálfir munu goðarnir jafnan hafa tryggt sér að geta þar mestu ráðið.

Auk þess var landsmönnum stundum bönnuð viðskipti við útlendinga, af öðrum orsökum en þeirri, sem ég nú hef nefnt. Þess er t. d. getið, að landsmönnum hafi verið bönnuð viðskipti við Una Garðarsson, þegar uppvíst varð, að hann var kominn hingað í því skyni að fara þess á leit við Íslendinga, að þeir gerðust þegnir Noregskonungs, og Njála getur þess, að tveir höfðingjar í Austfirðingafjórðungi hafi bannað viðskipti við Pangbrand og Guðleif Arason Mássonar, er kom hingað til lands, í því skyni að boða landsmönnum kristna trú. Ég hef áður dregið á það, hvers vegna goðarnir voru yfirleitt andvígir kristnu trúnni.

Auk þess munu goðarnir hafa áskilið sér rétt til að ráða yfir innanlandsverzluninni, því að í byrjun 13. aldar er þess getið, að Kolbeinn Tumason, er var höfðingi yfir Skagafirði, hafi bannað kaup og sölur til Hólastaðar, ásamt Sigurði Ormssyni, þegar deilurnar stóðu sem hæst, milli þeirra og Guðmundar biskups Arasonar.¹⁾ Þetta hafa þeir auðvitað gert í því skyni, að biskup yrði neyddur til að láta þá flakkara fara frá sér, sem jafnan söfnuðust til hans og sóuðu eignum staðarins.

En þar eð Grágás getur ekkert um þau réttindi goðanna, sem ég hef nú minnt á, verður að athuga, hvort þau muni geta verið komin frá Noregi. Áður hef ég minnt á það, að uppruni goðavaldsins og konungsvaldsins muni vera einn og hinn sami, og konungarnir í Noregi muni hafa áskilið sér lík réttindi frá fornu fari, því að þegar fyrir daga Haralds hárfagra höfðu konungar Noregs einkaréttindi til að verzla við Finnmörk.²⁾ Þeir áskildu sér einnig rétt til að ráða yfir siglingum milli Noregs og Íslands, því að þegar svo margt manna fór frá Noregi til Íslands, að Haraldi hárfagra þótti landauðn nema, setti hann þau ákvæði, að sérhver maður, er færi til Íslands, skyldi greiða konungi gjald það, er landaurar var kallað.³⁾ Íslendingar greiddu jafnan síðan gjald þetta, þá er þeir

1) Sturlunga (útg. Kálunds), II. bd., bls. 277. 2) P. A. Munch: Om Finnmarkens politiskcommercielle Forhold til den norske Stat, *Annaler for nordisk Oldkyndighed*, 1860, bls. 336—369. 3) Íslendingabók, I. kap., bls. 4—5.

fóru til Noregs, allt til þess tíma, er þeir gengu Noregskonungi á hönd. Ólafur konungur Tryggvason hélt fjórum íslenskum höfðingjasonum eftir í gislingu í Noregi, þá er hann sendi þá Gissur hvíta og Hjalta Skeggjason til Íslands í kristniboðserindum,¹⁾ og hið sama gerði Ólafur Haraldsson, þegar hann fór þess á leit við Íslendinga, að þeir gerðust þegnar sínir.²⁾ Hákon gamli bannaði Íslendingum för árið 1239, en þeir skeyttu því eigi.³⁾

Auk þess gátu konungarnir bannað vöruflutninga úr landinu, samkvæmt norskum lögum, þó mátti eigi banna flutning á korni og keti innanlands, nema brýna nauðsyn bæri til.⁴⁾ Enda notuðu konungarnir sér alloft þenna rétt. Egils saga getur þess, að Eiríkur blóðöx hafi eitt sinn bannað siglingar bæði til Íslands og allra annarra landa.⁵⁾ Þegar sem óvænlegast leit út með kristniboðið á Íslandi, segir sagan, að Ólafur Tryggvason hafi hótað því, að hann skyldi leggja farbann milli landanna, ef Íslendingar vildu eigi taka kristna trú, þótt hvorugt landið mætti í raun rétttri vera án afurða hins.⁶⁾ Ólafur helgi Haraldsson bannaði eitt sinn að flytja vörur frá Víkinni til Gautlands, einkum þó sild og salt, sökum fjandskapar við Svíakonung. Í annað skipti, þá er slæmt árferði var í Noregi, bannaði hann að flytja korn frá suðurhéruðum Noregs til hinna nyrðri. Sverrir konungur rak þýzka kaupmenn burt úr Björgvin, sökum þess að þeir flyttu út úr landinu smjör og skreið og aðrar gagnlegar vörur, en vín inn í staðinn, er margir glæptust til að kaupa. Hins vegar kvað hann enska kaupmenn og kaupmenn frá Orkneyjum, Færeyjum, Hjaltlandi eða Íslandi, er flyttu nytsamar vörur til landsins, vera sér kærkomna.⁷⁾ Annálar geta þess, að árið 1187 hafi ekkert skip komið frá Noregi til Íslands og aftur árið 1219, en við síðara árið stendur farbann í annálsgrein í sögu Guðmundar biskups Arasonar. Enn fremur er getið um farbann úr Noregi í annálum við árið 1243.

1) Bisk., I, bls. 19. 2) Heimskringla (útg. Finns Jónssonar), bls. 319. 3) Sturl. (útg. Kálunds), I, bls. 540, sbr. II, bls. 142. 4) Gulapingslög, 313. kap.; Frostapingslög, VII, 27. kap.; Landslög Magnúsar lagabætis, Kaupab., 25. kap. 5) Egils saga (útg. altnordische Saga Bibliothek), 62. kap. 6) Ólafs saga Tryggvasonar, 142. kap. 7) Sverris saga, 104. kap.

Konrad Maurer hyggur, að réttur Noregskonungs til að leyfa eða banna vöruflutninga úr landi hafi skilyrðislaust verið tekinn fram yfir þau réttindi, sem erkibiskup áskildi sér í samningnum milli konungs og erkibiskups frá árinu 1174. Samkvæmt þeim samningi mátti erkibiskup flytja 30 lestir af mjöli árlega til Íslands. Sú grein verður tæplega skilin á annan hátt en þann, að erkibiskup skyldi halda þessum réttindum, jafnvel þótt farbann yrði lagt á, því að öðrum kosti hlaut erkibiskupi að vera það eigi síður heimilt en öðrum að flytja vörur til Íslands.

Enn á ég eftir að minnst á, að goðarnir skyldu að nokkru leyti sjá um, að dómum væri fullnægt, ef um fjörbaugsgarð eða skóg-gang var að ræða, því að þá skyldi heyja féránsdóma eftir hinn seka. Hitt er annað mál, að á 12. og 13. öld voru féránsdómar stundum aðeins háðir að nafninu til, ef goðorðsmenn urðu sekir, svo sem þá, er Hafliði Másson háði féránsdóm eftir Þorgils Oddason, eða þá er Sturla í Hvammi ætlaði að heyja féránsdóm eftir Einar Þorgilsson.¹⁾ Þó bar hitt miklu oftast við, að engin tilraun var gerð til að heyja féránsdóm, ef goðar áttu í hlut, t. d. mun Einar Þorgilsson eigi hafa gert neina tilraun til þess að heyja féránsdóm eftir Sturlu Þórðarson í Hvammi, og þegar Snorri Sturluson gerði Magnús Guðmundsson allsherjargoða sekan skógarmann á Þverárþingi vorið 1216, í deilum þeirra um arf Jórunnar auðgu, fékk Magnús biskup Gissurarson komið sættum á. Þegar þeir Sæmundur Jónsson í Odda og Sigurður Ormsson deildu um arf þess manns, er Glæðir hét, stefndi Snorri Sturluson Sigurði til vorþings að Þingskálum, og varð Sigurður þar sekur, en eftir það sættust þeir á það, að Páll biskup skyldi gera.²⁾ Loftur, sonur Páls biskups, varð sekur á Alþingi árið 1221 fyrir víg Bjarnar Þorvaldssonar, en málalyktir urðu þær, að Þorvaldur skyldi hafa sjálfðæmi, en Loftur undanskildi goðorð sitt og staðfestu og að vera lengur en þrjá vetur utan.³⁾ Sumarið 1223 lét Snorri Sturluson lýsa hernaðarsök á hendur Þorvaldi, og Órækja Snorrason fór

1) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 30—32 og 67—68. 2) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 242—243. 3) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 347 og 349.

með málið. Þorvaldur Vatnsfirðingur varð sekur skógarmaður, en fyrir milligöngu Sturlu Sighvatssonar og Sighvats, föður hans, urðu málalýktir þannig, að Snorri skyldi skipa einn, en Þorvaldur vera alsýkn. Þó skyldi hvorki gera fé né mannaforráð.¹⁾ Árið 1229 urðu Hrafnssynir sekir á Alþingi fyrir brennu Þorvalds, en synir Þorvalds fyrir Sauðafellsför. Féránsdómar eftir Þorvaldssonu áttu að vera í Vatnsfirði, en eftir Hrafnssonu á Grund, voru hvorugir sóttir.²⁾ Hins vegar má finna nokkur dæmi þess í Sturlungu, að féránsdómar voru háðir, ef aðrir en goðorðsmenn urðu sekir. Sumarið 1239 háði Snorri Sturluson féránsdóm eftir Gísli Markússon og nokkra menn aðra, er urðu sekir um liðveizlu við Sturlu á fundinum í Bæ.³⁾ Árið 1250 háði Sæmundur Ormsson féránsdóm eftir Ögmund Helgason í Kirkjubæ, og skipti fénu til helminga með honum og konu hans, sem lög voru til.⁴⁾ En annars sat Ögmundur heima í búi sínu og reyndi eigi til þess að komast utan, sem sekir menn áttu að gera samkvæmt lögum, og eigi verður annað séð, en að Gísli Markússon hafi gert hið sama.

Samkvæmt Grágás skyldi dæma ómögum hins seka manns för um það vorþing, er hann hafði orðið sekur í. En ef maður varð sekur á Alþingi, skyldi dæma ómögum hans för um þann fjórðung, er féránsdómur var haldinn í.⁵⁾ Eigi er unnt að segja neitt með vissu um það, hvort þessu hefur almennt verið framfylgt eða eigi, því að mjög sjaldan er getið um það í heimildum. Þó er þess getið í Þorgíls sögu og Hafliða, að faðir Ólafs Hildissonar hafi orðið sekur skógarmaður, en sveinninn hafi verið færður til féránsdóms og gerður að fjórðungsómaga og héraðsfara um Breiða-fjörð.⁶⁾ Þessi staður bendir til þess, að för ómaganna hafi verið bundin við ákveðið hérað, jafnvel þótt um fjórðungsómaga væri að ræða, en eins og Konrad Maurer minnst á, þá kom slíkt alloft fyrir og var lögum samkvæmt.⁷⁾ Þessi regla stafar af því, að ó-

1) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 368—369. 2) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 412. 3) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 543. 4) Sturl. (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 120. 5) Grág., I a, 87 og 115. 6) Sturl. (útg. Kálunds), I, bls. 9—10. 7) Grág., I a, 87.

magar skyldu fylgja arfinum.¹⁾ Samkvæmt því, sem áður var sagt, er það augljóst, að mjög erfitt var að framfylgja dómum, þá er stórhöfðingjar áttu í hlut. Það mun raunar ætíð hafa verið svo, en einkum þó á Sturlungaöld, því að þá voru höfðingjarnir orðnir langtum völdugri en áður var. Orsakirnar til þess hef ég reynt að rekja hér að framan. Enda slær Grágás varnagla við því, að menn láti það undir höfuð leggjast að framfylgja dómum. Ef eigi var áttur feralsdómur eftir sekan mann að lögum, skyldi sá maður, er hafði gert hann sekan, verða sekur fjörbaugsmaður. Þeir menn, er skyldu annast ómaga hins seka áttu að kæra, en ef þeir vildu það eigi, þá lánardrottinnar hins seka manns, en að öðrum kosti hver sem vildi.²⁾ Þessi lagagrein mun samt sem áður hafa verið orðin dauður bókstafur á Sturlungaöld, því að samkvæmt þeim dæmum, sem ég áðan minntist á, áttu helztu höfðingjar landsins hlut að máli og mun fæstum hafa þótt fýsilegt að kæra þá.

Yfirleitt kveður mjög lítið að því, að mál hafi verið dæmd annars staðar en á þingunum hér á Íslandi, og er það ólíkt því, sem tíðkaðist í Noregi. Þar voru málin því aðeins lögð fyrir þingin, að hinn ákærði vildi eigi borga skuld sína, þótt honum væri stefnt að heimili sínu og vitni leidd fram.³⁾ Eða ef eigi var um skulda-kröfur að ræða, skyldi hvor aðili um sig nefna sex menn í skiladóm, og væri þeim dómi eigi hlýtt, þá var málinu stefnt til þings.⁴⁾ Flestir fræðimenn, er um þau efni hafa ritað, eru þeirrar skoðunar, að menn hafi yfirleitt veigrað sér við að leggja mál sín fyrir lögþingin norsku.

Að vísu talar Grágás um nokkra dóma, er haldnir skyldu heima í héraði. Þeir eru þessir:

1. Skuldadómur, er skyldi haldinn eftir látinn mann, sem var öreigi, eða ef skuldir hans voru meiri en eignir.⁵⁾

2. Hreppadómur, er skyldi dæma menn fyrir brot á hreppstjórnar-

1) Konrad von Maurer: Island von seiner ersten Entdeckung bis zum Untergange des Freistaats, bls. 285. 2) Grág., I a, 92. 3) Gulaþingslög, 35. kap. 4) Vilhjálmur Finsen: Ordningen af den islandske Fristats Institutioner, bls. 131—133. 5) Grág., I b, 148—152; II, 225—228; III, 424.

lögjöfínni, t. d. ef menn greiddu eigi þurfamannatíund, höfðu utanhreppsmenn á framfæri sínu, vanræktu að koma á hreppamót eða létu boð niður falla.¹⁾

3. Afréttardómur, er skyldi dæma um þrætur þær, er risu út af því, hver hefði rétt til að nota afréttinn og að hve miklu leyti. Hann skyldi haldinn á afréttinum eða sem næst honum, og skyldi hvor aðili nefna sex menn í hann.²⁾

4. Engidómur skyldi dæma þrætur manna um afnotarétt engis. Hann skyldi haldinn á enginu sjálfu, og hvor aðili skyldi nefna þrjá menn í dóm.³⁾

5. Mál þau, er risu út af landsbrigð. Ef fjárhaldsmaður ómyndugs manns hafði selt land, er hinn síðarnefndi átti, án þess að brýna nauðsyn bæri til, gat hann brigðað landi. Dómur um slík mál skyldi að jafnaði haldinn á staðnum sjálfum.⁴⁾

6. Gestaréttir, sem Maurer kallar svo.⁵⁾ Þeir voru tvenns konar:

a. Ef austmenn urðu sekir um réttarfar karla eða kvenna eða notuðu rangar álnir eða vættir, gat sakaraðili stefnt þeim til dóms á viku fresti, og skyldi sá dómur haldinn að heimili þess goða, sem sakaraðili var í þingi með. Í þeim dómi skyldu sitja 12 menn, og skyldi sækjandi sakar nefna þá alla.⁶⁾

b. Ég hef áður minnst á forráðsmenn, sem Grágás kallar svo og starf þeirra. Ef menn keyptu vörur fyrr en lag var á lagt eða dýrar, en mælt var, áttu þessir menn sök. Sérhver þeirra skyldi stefna þeirri sök að heimili sínu innan hálf mánaðar og sækja að hreppadómi. Í þessum dómi áttu 12 menn sæti og skyldu þeir dæma þann mann, er hafði orðið sekur í 12 marka sekt.⁷⁾

7. Dyradómur. Um hann er talað í Eyrbyggju í sambandi við þjófnadarmál og síðar í sambandi við afturgöngur, en sökum þess að all óljóst er um hlutverk þess dómstóls, og ekkert bendir í þá átt, að hann hafi verið notaður síðar mun ég eigi fjölýrða um hann hér.

1) Grág., I b, 174—178; II, 252—256. 2) Grág., I b, 115—117; II, 488—494. 3) Grág., I b, 84—86; II, 455—460. 4) Grág., I b, 78—79; II, 417—418. 5) Konrad von Maurer: Island, bls. 199 og 388. 6) Grág., II, 261—262, 263—264. 7) Grág., I b, 73.

Í tilskipun Sæmundar Ormssonar um almenningsfjörur í Hornafirði, meðferð rekahvala og viðurlög stendur þessi setning: „Gjaldagi á viðurlögum þessum er í Bjarnarnesi, fimmtudag þann, er næst er eftir það vika er liðin frá því, að hvalur fannst. Þrjár merkur skal varða haldið og sækja að héraðsdómi.“¹⁾ Eins og Vilhjálmur Finsen hefur réttilega tekið fram, getur hér eigi verið um þingadóm að ræða.²⁾

Konrad Maurer³⁾ og Vilhjálmur Finsen⁴⁾ hafa einkum rannsakað að þetta efni, en niðurstöðurnar eru allólikar, enda er eigi auðvelt að segja um, hvenær þessir dómar hafa komið á, og hvort þeir hafi haldið allt til loka lýðrikistímans. Hér er um fáar heimildir að ræða nema Grágás, og fæst af ákvæðum hennar er unnt að tíma-setja með nokkurri vissu. Þó má sjá af henni, að þessir dómar skyldu yfirleitt eigi notaðir nema í viðlögum. T. d. er það ljóst af ákvæðum Grágásar, að engidómur skyldi aðeins dæma um afnotarétt manna á enginu, en eigi um eignaréttinn, eins og Vilhjálmur Finsen hefur tekið fram.⁵⁾ Samkvæmt Staðarhólsbók skyldi hann því aðeins koma saman, að engið væri fullsprottið, og málið mætti eigi bíða til næsta þings.⁶⁾

Ef mál það, er sækja skyldi að hreppadómi, gerðist svo seint, að eigi var unnt að ljúka því tveim vikum áður en Alþingi skyldi byrja, þá mátti stefna málinu til Alþingis.⁷⁾

Um landsbrigðadóm er það að segja, að ef landið var svo lítið, að eigi mætti dómur sitja á skyldi stefna málinu til Alþingis.⁸⁾

Það er ekkert tiltökumál, þótt eigi sé getið um þessa dóma í Íslendingasögum eða Sturlungu, því að bæði munu þeir fremur sjaldan hafa starfað, og að öllum jafnaði mun fátt sögulegt hafa gerzt þar. Þó er getið um skuldadóm á einum stað í Sturlungu. Vorið eftir Örlygsstaðabardaga lét Kolbeinn Arnórsson heyja skuldadóm

1) Dipl. Isl., I, nr. 137, bls. 537. 2) Vilhjálmur Finsen: Ordningen af den islandske Fristats Institutioner, bls. 140. 3) Konrad Maurer: Island von seiner ersten Entdeckung bis zum Untergange des Freistaats, bls. 384—392. 4) Vilhjálmur Finsen: Ordningen af den islandske Fristats Institutioner, bls. 136—153. 5) Sama rit, bls. 142. 6) Grág., II, 455. 7) Grág., I b, 177. 8) Grág., I b, 78—79; II, 417—418.

eftir Sighvat Sturluson og gera erfingja hans félausa,¹⁾ en mjög vafasamt er, að hér hafi að öllu leyti verið farið að samkvæmt lögum. Að vísu er ekkert sagt um það, hvernig dómurinn var skipaður, þótt orðalagið bendi fremur til þess, að Kolbeinn muni sjálfur hafa þar mestu ráðið, en hitt er víst, að samkvæmt Grágás skyldi erfingi hins látna manns bjóða til skuldadóms eftir hann, en það var Kolbeinn eigi.

Konrad Maurer er þeirrar skoðunar, að á söguöldinni og allt fram til 1150 hafi þeir dómur, sem nú voru nefndir, haft svipað verksvið á Íslandi sem skiladómurinn í Noregi,²⁾ en eftir það muni þeir hafa lagzt niður að mestu leyti. En Vilhjálmur Finsen minnst á ýmislegt, sem bendir til hins gagnstæða,³⁾ t. d. það, hve ákvæði Grágásar um þessi efni eru stutt og óljós og stingur það mjög í stúf við þá kafla, þar sem talað er um dóma á Alþingi og vorþingunum og meðferð mála í sambandi við þá. Það kemur einnig alloft fyrir, þá er um hreppadóm og aðra þessháttar dóma er að ræða, að Grágás segir, að menn skuli fara svo að sem að þingadómi eða að fjórðungsdómi,⁴⁾ en hið gagnstæða kemur aldrei fyrir.

Auk þess segir Finsen, að ýmislegt fleira bendi í sömu átt, svo sem það, að véfangsákvæðin koma eigi eins glögg fram, þá er um engidóm og afréttardóm er að ræða⁵⁾ sem annars staðar í Grágás. Þessar ályktanir eru þó nokkuð hæpnar, því að þetta getur hæglega stafað af því, að hinir síðarnefndu dómur hafi notið minna álits og verið miklu sjaldnar notaðir en hinir, og svo, sem ég hef áður dregið á, eru til nokkur ákvæði í Grágás, sem benda eindregið til þess að svo muni hafa verið. Það er rétt hjá Vilhjálmi Finsen, að sá dómur, sem hann telur síðast, er eigi nefndur annars staðar en í skjali einu, sem mun vera frá árunum 1241—1252. En hér verður að gæta þess, að það sannar alls eigi, að slíkur dómur hafi eigi getað verið til löngu áður, því að við höfum svo fáar heimildir

1) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 535. 2) Konrad von Maurer: Island von seiner ersten Entdeckung, bls. 390—391. 3) Vilhjálmur Finsen: Ordningen af den islandske Fristats Institutioner, bls. 152—153. 4) Grág., I b, 86, 117, 151, 175; II, 228, 254, 262, 263, 457, 458, 459, 491, 492, 493. 5) Grág., I b, 86; II, 459 og 493.

um þetta efni, enda er þetta nafn notað á nokkrum stöðum í Grágás um engidóm,¹⁾ hreppadóm²⁾ og gestarétt,³⁾ sem Maurer kallar svo, og hér mun hafa verið um dómstól að ræða, sem hafði svipuð verksvið sem þeir.

Eins og ég hef áður minnt á eru bæði Konrad Maurer og Vilhjálmur Finsen þeirrar skoðunar,⁴⁾ að ákvæði Grágásar um forráðsmennina muni vera mjög ung, og af því leiðir, að ákvæði Grágásar um þann dóm, er skyldi dæma menn fyrir brot gegn verðlagssamþykktum, munu einnig vera ung. En eins og ég hef áður vikið að, er hér um efni að ræða, sem ekkert verður sagt um með vissu.

Hins vegar er það alveg rétt hjá Vilhjálmí Finsen, að þessir dómar muni eigi hafa verið notaðir nema þegar brýna nauðsyn bar til, annað hvort vegna þess, að málið mátti eigi bíða til þings, sem vel gat átt sér stað, bæði með þrætur manna um engi, um fátækraframtæri og kærur gegn erlendum farmönnum, eða af því, að málið var þannig vaxið, að mjög óheppilegt hefði orðið að stefna því til þings, t. d. þá er skipta skyldi dánarbúi látins manns, enda myndi þá hafa orðið ærið mikið að gera á þingunum, ef öllum slíkum málum hefði verið stefnt þangað. Ekkert verður sagt um það með vissu, hve gamlir þessir dómar eru, eða hvort þeir hafa starfað meira á fyrra eða síðara hluta lýðríkistímabilsins. En verksvið þeirra er þannig að líklegast er, að þeir muni vera allgamlir og muni jafnan hafa starfað að meira eða minna leyti.

Nokkur drög finnast til þess, að hinir fornu goðar hafi getað sett héraðssamþykktir, er höfðu lagagildi, en að öðru leyti var lögjafarvaldið einungis hjá Alþingi, svo sem ég mun síðar minnst á.

Heiðarvígá saga getur þess, að Vígá-Styr hafi sett þau lög með fremstu bændum, að sérhver maður skyldi hafa einkunnir á fé sínu. Þessi frásögn hefur raunar minna gildi en ella myndi vera, sökum þess að hún er í þeim hluta sögunnar, sem Jón Ólafsson frá Grunnavík ritaði upp eftir minni. En í síðari hluta sögunnar er getið um,

1) Grág., II, 460. 2) Grág., I b, 177; II, 211 og 255. 3) Grág., II, 263; I b, 250 og I b, 73. 4) Konrad Maurer: Island, bls. 199; Finsen í Grág., III, bls. 617—618.

að höfðingjarnir í Borgarfirði hafi samþykkt, að sérhver maður væri skyldugur til að ríða eftir veganda, ef víg væri vakið innan héraðs.¹⁾ Það er þess vegna ekkert því til fyrirstöðu, að hið fyrra geti verið rétt, ef Víga-Styr hefur annars verið goðorðsmaður. En það er nokkuð vafasamt, því að það virðist eigi koma sem bezt heim við þá goðorðaskipun, er mun hafa verið í Þórsnesþingi, samkvæmt því, sem við vitum bezt. Að vísu kallar Heiðarvíga saga Styr sveitarhöfðingja, en það orð gæti í sjálfu sér átt við um stórbónda. Þó er skylt að geta þess, að Eyrbyggja segir,²⁾ að Þorgrímur, faðir Styrs, hafi verið kallaður goði, eftir að hann hafði fengið frændkonu Þórðar gellis. Sú frásögn bendir í þá átt, að hann muni hafa fengið einhvern hluta Þórsnesingagoðorðs.

Aðeins ein af þessum tilskipunum goðanna er enn til í heilu lagi, og er hún um almenningsfjörur í Hornafirði,³⁾ meðferð rekahvala og viðurlög. Hún mun hafa verið sett á árunum 1241—1252, því að hún er eignuð Sæmundi Ormssyni. En í sambandi við þetta vaknar ein spurning, sem torvelt er að svara, svo að fullnægjandi sé. Hvernig voru þessar tilskipanir settar? Hér er aðallega um þrjár leiðir að velja: Í fyrsta lagi kynni að geta komið til mála, að þær hefðu verið settar á vörþingi, eins og þær samþykktir um fjárlög í Árnes- og Rangárþingi, sem enn eru til. Þó er það fremur ólíklegt, að það hafi verið gert, því að þess er hvergi getið. Í öðru lagi gæti komið til mála, að goðarnir hafi sett þessar tilskipanir á héraðsfundum með samþykki þingmanna sinna, eða í þriðja lagi að þeir hafi getað sett þær upp á sitt eindæmi. Konrad Maurer⁴⁾ hyggur, að goðarnir hafi leitað samþykkis þeirra manna, sem í héraðinu bjuggu, þegar slíkar tilskipanir voru settar. Vilhjálmur Finsen segir hið sama,⁵⁾ þar sem hann minnst á skipun Sæmundar Ormssonar, enda mun sú skoðun vera rétt, því að í niðurlagi þeirrar samþykktar er setning, sem hljóðar svo: „Allir búend-

1) Heiðarvíga saga (útg. Sig. Kr.), bls. 12 og 63—64. 2) Eyrbyggja saga (útg. altnordische Saga Bibliotek), 10. kap. 3) Dipl. Isl., I, nr. 137, bls. 536—537. 4) Konrad Maurer: Island von seiner ersten Entdeckung, bls. 192. 5) Vilhjálmur Finsen: Ordningen af den islandske Fristats Institutioner, bls. 140.

ur þeir, er lönd áttu í Hornafirði, handsöluðu skipun Sæmundar á þessu við samþykki allrar alþýðu.“ Þess vegna er sennilegt, að hin- ar tilskipanirnar muni hafa verið settar á svipaðan hátt, enda er þess getið í Ljósvetningasögu,¹⁾ að Einar Þveræingur, hálfbróðir Guðmundar hins ríka á Möðruvöllum, hafi verið vanur að fara norður um héruð á vorin til að hitta þingmenn sína og ræða um héraðsstjórn. Þetta bendir til þess, að goðarnir muni jafnan hafa leitað ráða hjá þingmönnum sínum, er um þess konar málefni var að ræða.

Þá kemur síðari hluti þessa þáttar, og er hann um meðferð goð- orða.

Svo sem kunnugt er gengu goðorðin venjulega í erfðir. En auk þess gátu menn eignast þau við kvonföng eða keypt sér þau. Hins síðastnefnda er að vísu mjög sjaldan getið, þó kemur það fyrir í Bandamannasögu,²⁾ og í Sturlungu er þess getið, að sonum Þórar- ins Jónssonar var gefinn kostur á slíku.³⁾ Þess vegna var oft farið með goðorðin eins og um eignir væri að ræða, en þó var að einu leyti talsverður munur á. Ef goðinn var dæmdur sekur fjörbaugs- eða skógarmaður, skyldi goðorð hans gert upptækt ásamt öðrum eignum hans og átti að virða það að feralsdómi. Þetta sýnir það, að goðorðið var talið eign. Þó varð það eigi eign þess, er hafði gert goðann sekan, heldur skyldu þingmenn goðans hluta með sér, hver með goðorðið skyldi fara, og mun það hafa verið gert vegna þess, að hér var um eins konar embætti að ræða. Að þessu lúta orð Sturlungu um Þorvald Vatnsfirðing, þar sem svo stendur: „Varð Þorvaldur sekur skógarmaður á þinginu og sekt fé hans allt og goð- orð.“ Þessi grein bendir ótvírætt til þess, að lögin um þetta efni hafi þá enn verið í gildi, en hitt er annað mál, að þeim var eigi framfylgt, hvorki þá né endranær, þegar helztu höfðingjar lands- ins urðu sekir, svo sem ég hef áður minnst á.

Mörg dæmi finnast um það, að goðorð voru sameign ætta bæði á söguöldinni og Sturlungaöld. Eftir lát Hrafnkels, segir sagan, að

1) Ljósvetninga saga (útg. altnordische Saga Bibliothek), 6. kap. 2) Banda- manna saga (útg. Sig. Kr.), bls. 6. 3) Sturl. (útg. Kálunds), II. bd., bls. 116.

þeir Þórir og Ásbjörn, synir hans, hafi átt saman goðorðið.¹⁾ Samkvæmt frásögn Eyrbyggja munu þeir Þorgrímur Kjallaksson og Þorsteinn Þorskabítur hafa átt saman Þórsnesingagoðorð, sinn helminginn hvor.²⁾ Landnáma getur þess, að Geitlendingar hafi átt að halda uppi hofi að helmingi við Tungu-Odd,³⁾ og bendir það til þess, að þeir hafi átt saman goðorð. Droplaugarsona saga getur um, að Helgi Ásbjarnarson hafi fengið mannaforráð að helmingi við Hrafnkel Þórisson.⁴⁾ Nú mun ég eigi taka fleiri dæmi úr Íslendingasögunum, heldur snúa mér að Sturlungu, því að hún er aðalheimildin um sögu Íslands á því tímabili, sem ritgerð mín fjallar aðallega um. Svo sem ég minntist áður á, áttu þeir bræður, Jón og Ásgrímur Ketilsynir, saman Fljótamannagoðorð, samkvæmt Guðmundar sögu dýra, og sömuleiðis þeir Ari sterki og Þorgils Snorrason Húnbogasonar Þórsnesingagoðorð.⁵⁾ Hér er um síðari hluta 12. aldar að ræða. Þeir Snorri og Páll, synir Þórðar Þorvaldssonar Vatnsfirðings, áttu saman goðorð Vatnsfirðinga um miðbik 12. aldar. Eftir brennu Þorvalds Vatnsfirðings árið 1228, tóku synir hans, Þórður og Snorri, við goðorði föður síns.⁶⁾ Árið 1227 tók Þórður Sturluson upp Snorrungagoðorð, sem var erfðagoðorð Sturlunga, og hafði sjálfur þriðjung, en Jón murti, sonur Snorra Sturlusonar, tvo þriðju hluta.⁷⁾ Árið 1240 fékk Snorri Sturlu Þórðarsyni þriðjung Snorrungagoðorðs, en Böðvar hafði áður fengið honum sinn hluta.⁸⁾ Þó má sjá, að Sturla Þórðarson hefur eigi fengið allt Snorrungagoðorð, heldur mun Snorri Sturluson hafa haldið eftir einhverjum hluta þess. Orð sögunnar eru á þessa leið: „Órækju þótti mjög í móti skapi, er hann (þ. e. a. s. Sturla Þórðarson) hafði eigi við öllu tekið.“ Ennfremur sést af Svínfellingasögu, að þeir Haraldur og Filippus, synir Sæmundar Jónssonar í Odda, hafa átt saman goðorð Oddaverja um miðbik 13. aldar.⁹⁾

1) Hrafnkels saga (útg. Sig. Kr.), bls. 39. 2) Eyrbyggja (útg. altnordische Saga Bibliotek), 10. kap. 3) Landnáma (útg. Finns Jónssonar), 1925, bls. 62. 4) Droplaugarsona saga (útg. Sig. Kr.), bls. 155. 5) Sturlunga (útg. Kålund), I. bindi, bls. 165, 234 og 239. 6) Sturl. (útg. Kålund), I. bd., bls. 397. 7) Sturl. (útg. Kålund), I. bd., bls. 387. 8) Sturl. (útg. Kålund), I. bd., bls. 544. 9) Sturl. (útg. Kålund), II. bd., bls. 118.

Grágás gerir ráð fyrir því, að fleiri en einn eigi sama goðorðið, og segir hún, að hinn sami skuli fara með það þrjú þing, vorþing, Alþingi og leið¹⁾, en skipta síðan á leið háðri. Þessi lagafyrirmæli munu hafa verið sett í því skyni, að tryggja það, að báðum eða öllum eigendum goðorðsins væri gert jafnt undir höfði, því að auðvitað mátti eigi nema einn maður sitja í lögréttu fyrir hvert goðorð, né nefna dóma á þingum. Hins vegar gátu þeir auðvitað skipt jafnt með sér tekjum goðorðsins, og frásögn Eyrbyggju um Kjallæklinga og Þórsnesinga,²⁾ sem ég gat um áðan, bendir til þess, að það hafi þá verið gert, en hins vegar er tekna goðanna svo sjaldan getið, að eigi verður sagt um með vissu, hvort þetta hefur verið föst regla.

Nokkur dæmi finnast þess, að reglu Grágásar um sameign goðorða hafi eigi verið fylgt, heldur hafi hinn sami jafnan farið með goðorðið. Droplaugarsona saga getur þess, að Helgi Ásbjarnarson hafi gert það og átti hann þó goðorð í félagi við annan mann.³⁾ Þórður, sonur Þorvalds Vatnsfirðings, mun jafnan hafa farið með goðorðið eftir lát föður síns, eftir frásögn Sturlungu að dæma, þótt Snorri, bróðir hans, ætti það með honum.⁴⁾ Kolbeinn ungi Arnórsson sagði á banasæng sinni, að Brandur, sonur Staðar Kolbeins, ætti allan þorra goðorða í Skagafirði og mikið fyrir vestan heiði, þótt hann hefði vel unnt sér með að fara.⁵⁾ Með þessu játar Kolbeinn, að hin skilgetna grein ættarinnar hefði í raun og veru átt að hafa meiri völd, enda virtist sanngjarnt, að hún hefði eigi orðið alveg útundan, en eigi verður annað ráðið af Sturlungu, en að Kolbeinn ungi Arnórsson muni jafnan hafa farið einn með goðorð Ásbirninga, meðan hann lifði, og að Brandur hafi sætt sig við það. Þó er þess eitt sinn getið, að Brandur hafi beiðst síns hluta af mannaforráði, þegar Kolbeinn Arnórsson vildi eigi sættast við einn af þeim mönnum, er vegið höfðu fylgdarmann hans.⁶⁾ Þá mun Kolbeinn hafa séð sitt óvænna, því að hann lét undan. En hvers vegna

1) Grág., I a, 141. 2) Eyrbyggjasaga (útg. altnordische Saga Bibliothek), 10. kap. 3) Droplaugarsona saga (útg. Sig. Kr.), bls. 155. 4) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 422. 5) Sturlunga (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 84. 6) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 539—540.

talar Kolbeinn um allan þorra goðorða í Skagafirði? Þar voru að eins þrjú forn goðorð og slíkt orðalag virðist eigi vera eðlilegt, þótt Brandur hefði átt tvö þeirra. En ef til vill má skýra þetta á þá leið, að þegar um sameign goðorða var að ræða, muni hverju einstöku goðorði hafa verið skipt milli meðlima ættarinnar, hvað tekjur og útgjöld snertir, og ef til vill hafa þeir einnig skipt þingmönnum hvers goðorðs með sér, a. m. k. gerðu Kjalleklingar og Þórsnesingar það, samkvæmt frásögn Eyrbyggju.¹⁾

Ef ómyndugur maður erfði goðorð, gat hann sjálfur farið með goðorðið, ef hann var 12 ára að aldri, með leyfi þingmanna sinna, segir í Grágás,²⁾ en að öðrum kosti mun fjárhaldsmaður hans hafa átt að sjá um það, og þótt nánasti erfingi goðans væri í ómegð, þegar hann féll frá, munu jafnan aðrir ættingjar hans hafa séð um goðorðið. Vatnsdæla kemst samt svo að orði um þetta:³⁾ „En það voru lög í þann tíma, að meðan erfingjar voru í ómegð, skyldi sá af þingmönnum varðveita goðorðið, er bezt þætti til fallinn.“ Orðalagið virðist benda til þess, að það hafi eigi verið lög um það leyti, sem sagan var færð í letur, enda virðist Grágás eigi gera ráð fyrir, að þingmenn goðans skyldu hafa nokkurn íhlutunarrétt um slíkt, nema því aðeins, að goðinn hefði andazt nokkrum vikum fyrir þing eða í þingför, og annað hvort enginn af ættingjum hans væri á þingi eða enginn lögmætur væri til.⁴⁾ Það mun því eigi sérlega oft hafa borið við, að þingmenn goðans hafi verið spurðir ráða um það, hver með goðorðið skyldi fara, enda er þess hvergi getið nema á þeim eina stað, er ég minntist áðan á. Tvisvar á 13. öld stóð þannig á, að allir erfingjar goðans munu hafa verið börn að aldri, er hann féll frá, í fyrra skiptið, þá er Sturla Sighvatsson tók þá Þórð og Snorra, syni Þorvalds Vatnsfirðings, af lífi árið 1232, og í seinna skiptið, þá er Brandur Kolbeinsson féll í Haugsnesbardaga vorið 1246. En því fór mjög fjarri, að neinn af þingmönnum þeirra skyldi varðveita goðorðin, svo sem Vatnsdæla gerir ráð fyrir. Í fyrra skiptið fór Snorri Sturluson vestur, fékk bændur í Vatns-

1) Eyrbyggja (útg. altnordische Saga Bibliothek), 10. kap. 2) Grág., I a, 142. 3) Vatnsdæla (útg. altnordische Saga Bibliothek), 41. kap. 4) Grág., I a, 142.

firði til að sverja sér eiða og sendi því næst Órækju, son sinn, þangað vestur árið eftir.¹⁾ Þó fékk Einar Þorvaldsson goðorðið síðar, þegar hann hafði aldur til, en synir Brands Kolbeinssonar aldrei, því að fyrst lagði Þórður kakali undir sig Skagafjörð og skömmu eftir, að hann fór utan, var hann skipaður Gissuri Þorvaldssyni.²⁾ Síðar náði Þorgils skarði yfirráðum yfir Skagafirði um tíma, og skírskotaði hann til þess, að hann væri systursonur Kolbeins. Þó stóð það eigi nema skamma stund, því að hann var veginn snemma á árinu 1258, og eftir það var Gissuri Þorvaldssyni skipaður allur Norðlendingafjórðungur af Hákoní konungi.³⁾

Ef goði fór af landi burt, segir Grágás, að hann skyldi segja til þess á vorþingi hverjum hann ætlaði að fela goðorð sitt, en ef hann fór burtu úr fjórðungnum, áður en vorþing var haldið, þá skyldi hann segja til þess á einmánaðar samkomu.⁴⁾ Þess er alloft getið í Sturlungu, að höfðingjarnir hafi falið öðrum goðorðsmönnum að fara með goðorð sín, þegar þeir fóru utan eða fluttu burt úr þeim fjórðungi, er þeir höfðu áður búið í. En hins er hvergi getið, að þeir hafi tilkynnt þingmönnum sínum það á vorþingi og er vafasamt, að það hafi verið gert, einkum vegna þess, að vorþinganna er sjaldan getið á þessu tímabili, og það er meira að segja vafasamt, að þau hafi verið haldin reglulega á hverju ári. En um það mun ég ræða síðar í sambandi við þingskipun landsins.

Nú mun ég minnast nokkuð á þá staði í Sturlungu, þar sem þess er getið, að goði hafi falið öðrum að fara með goðorð sitt til bráðabirgða. Hrafns saga Sveinbjarnarsonar getur þess, að Þorvaldur Vatnsfirðingur hafi falið Hrafni Sveinbjarnarsyni að fara með það goðorð, er Þórður bróðir sinn hefði átt, meðan hann færi utan. Þegar Ari sterki Þorgilsson fór utan, tók Þórður Sturluson, tengdasonur hans, við búi á Stað og mannaforræði, og mun það líklega í fyrstu aðeins hafa átt að vera bráðabirgðaráðstöfun, en Ari andaðist í þessari ferð, og fékk Þórður þá goðorðið til eignar. Þá er Sigurður Ormsson fór norður að Hólum til staðarforráða,

1) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 445 og 447. 2) Sturlunga (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 98—133. 3) Sturlunga (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 272, 275 og 301. 4) Grág., I a, 141.

samkvæmt beiðni Kolbeins Tumasonar, afhenti hann Jóni Sigmundssyni, bróðursyni sínum, mannaforráð sitt.¹⁾ Er Arnór Tumason fór utan í fyrra skiptið, í tilefni af deilunum við Guðmund biskup Arason, en það mun líklega hafa verið árið 1213, því að svo er talið í hinni elztu Guðmundar sögu og Sturlungu, mun hann hafa falið Snorra Sturlusyni að gæta ríkis síns, því að síðar í Sturlungu er þess getið, að Snorri hafi látið gera kastala á Víðimýri, meðan hann stjórnaði Skagafirði í umboði Arnórs,²⁾ og hlýtur það að hafa verið í þetta skipti, því að þegar Arnór fór utan, sumarið 1220, skipaði hann Þórarni, syni Jóns Sigmundssonar, mannaforráð sitt,³⁾ en sú skipun var að engu höfð, er Tumi Sighvatsson brautz þar til valda. Þá er Kolbeinn ungi Arnórsson fór utan, vorið 1235, fékk hann Sighvati Sturlusyni ríki sitt til varðveislu, en Sighvatur fékk syni sínum, Þórði kakala, það til meðferðar. Þeir feðgar gáfu Kolbeini upp ríki sitt, þegar hann kom heim til Íslands næsta vor, „og fór þeim það betur en getið var til þeirra,“ segir í Íslendingasögu Sturlu. Grunnt hafði verið á því góða milli þeirra Sighvats og Kolbeins þá allengi undanfarið, en sennilega hafa þeir eigi þorað annað sakir vinsælda Kolbeins. Er Gissur Þorvaldsson fór utan vorið 1242, hafði hann skipað Hjalta, syni Magnúsar biskups Gissurarsonar, ríki sitt, og skyldi hvor þeirra Kolbeins veita öðrum, ef á þyrfti að halda.⁴⁾

Þegar Þórður kakali fór utan sumarið 1246, fékk hann ríki sitt Hálfðáni, mági sínum, til geymslu, en Hálfðán átti Steinvöru systur hans.⁵⁾ En er hann fór utan í seinna skiptið, árið 1250, skipti hann ríki sínu með vinum sínum, því að það var nú orðið miklu stærra en áður, meðan hann réði í raun rétttri einungis yfir Eyjafirði. Þórður kakali mælti svo fyrir, að Eyjólfur Þorsteinsson skyldi vera fyrir ríki hans í Skagafirði, en Hrani Koðránsson í Eyjafirði, Þorleifur Þórðarson í Borgarfirði, en Sæmundur fara austur til ríkja sinna. Þeir skyldu veita hver öðrum lið, ef með

1) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 270. 2) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 479. 3) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 350. 4) Sturlunga (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 1. 5) Sturlunga (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 99—100.

þyrfti, og eigi sleppa þessum ríkjum við neinn, nema samkvæmt fyrirmælum Þórðar. Þessi skipun var að engu haldin, því að árið 1252 var Gissuri skipaður Norðlendingafjórðungur mestallur og rak hann Eyjólfr burt úr Skagafirði. Þorgílsi Böðvarssyni skarða var skipaður Borgarfjórður sama árið, en hann hélzt þar eigi lengi við. Þegar Gissur Þorvaldsson fór utan árið 1254 setti hann Odd Þórarinsson til þess að vera fyrir sveitum sínum.

Þess er einnig getið í Sturlungu, að eftir Apavatnsför tók Hjalti, sonur Magnúsar biskups, við goðorðum Gissurar og hét að veita Sturlu við hverja sem hann ætti málum að skipta, en hann sveik það jafnskjótt sem tækifæri bauðst. Sturla Sighvatsson mun hafa gert þetta í því skyni, að styrkja vald sitt, af því að ríki hans var orðið svo stórt, að hann hefði átt erfitt með að stjórna því öllu einn, og hann mun hafa haldið, að Hjalti yrði vinsælli þar í héraðinu, en hann sjálfur, sökum þess að hinn fyrrnefndi var af ætt Haukdæla.

Samband goðans og þingmanna hans

Eins og ég hef áður minnst á, hjálpuðu goðarnir þingmönnum sínum oft til þess að ná rétti sínum, t. d. ef ættingi þeirra var veginn, og sömuleiðis skyldu þingmennirnir veita goða sínum lið, t. d. var níundi hver þingfararkaupsbóndi skyldugur til þess að fylgja goða sínum til þings.¹⁾ En samkvæmt lögum var þetta samband mjög frjálst, því að báðir aðilar gátu slitið því eftir vild, og er það mjög ólíkt því, sem annars staðar tíðkaðist. Samkvæmt Grágás var hverjum manni heimilt að vera í þingi með þeim goða, sem hann vildi, innan þess fjórðungs, er hann var búsettur í. En goði mátti eigi eiga þingmann utan fjórðungs síns, nema með leyfi lögréttu. Þó var ein undantekning frá þeirri reglu. Ef maður flutti sig yfir þveran Hrutafjörð, en þar voru fjórðungamörkin milli Norðlendinga- og Vestfirðingafjórðungs, mátti hann hafa hina sömu þingfesti, sem hann hafði áður haft, ef hann vildi. Nokkur dæmi finn-

1) Grág., I a, 107.

ast um það, bæði í Íslendingasögum og Sturlungu, að goðar hafi átt þingmenn utan goðorðs síns og jafnvel utan þess fjórðungs, sem þeir voru búsettir í. Ég mun eigi telja hér upp þau dæmi, sem eru í Íslendingasögum um þetta efni, heldur læt ég mér nægja að vitna til rits Konrad von Maurers: *Island*, bls. 42, því að slíkt kemur ritgerð minni mjög lítið við. Hins vegar mun ég minnast nokkuð á þau dæmi, er koma fyrir í Sturlungu um þetta efni. Fyrst er að geta þess, að Þorgils saga og Hafliða segir, að Hneitir bóndi í Ávík á Ströndum hafi verið þingmaður Hafliða Mássonar, er bjó á Breiðabólstað í Vesturhópi.¹⁾ Sú undanþága, sem ég gat áðan um virðist varla geta komið hér til greina, því að Ávík er alllangt fyrir norðan Hrótafjörð. En bæði er það, að hér er eigi mjög langt á milli, og í öðru lagi mun Hafliði Másson hafa átt einhver ítök á Ströndum, því að þess er getið, að Hneitir hafi annazt reka hans, og er eðlilegt, að sá maður, sem gerði það, væri jafnframt þingmaður hans. Þórólfur Bjarnarson að Skriðinsenni var það einnig.

Þess er getið í Sögu Hrafns Sveinbjarnarsonar, að Markús Gíslason, er bjó í Bæ á Rauðasandi, hafi verið þingmaður Jóns Loftssonar í Odda. Það virðist í fljótu bragði vera nokkuð undarlegt, að hann skyldi vilja vera þingmaður þess goða, er bjó mjög langt í burtu, en eigi vera þingmaður Hrafns Sveinbjarnarsonar, er var frændi hans manni firnari en systrungur. En hér verður að gæta þess, að Jón Loftsson var voldugasti höfðingi á Íslandi á þessu tímabili, og var hann jafnan kvaddur til að gera um deilur þær, sem risu milli höfðingja, enda var honum selt sjálfðæmi, er Markús var veginn.

Íslendingasaga Sturlu Þórðarsonar segir frá því²⁾, að Markús Skeggjason á Eyri í Kjós hafi verið þingmaður Sæmundar Jónssonar í Odda, en þegar á átti að herða veitti Sæmundur honum lítinn stuðning, því að bæði mun Sæmundur hafa verið miklu minni skörungur en faðir hans, og í öðru lagi þótti honum lítill slægur til Markúsar. Þó má sjá það, af tveim öðrum stöðum í

1) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 8. 2) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 239.

Sturlungu, að Sæmundur hefur átt allmarga þingmenn í Borgarfirði, líklega flesta þeirra, sem faðir hans hafði áður átt, því að hann sendi Snorra Sturluson þangað vestur að kveðja upp þingmenn sína, þegar hann átti í deilum við Sigurð Ormsson, og síðar fóru ýmsir þingmenn Sæmundar suður um heiði til fundar við hann, vegna þess að þeir hugðu, að hann myndi veita Lofti Pálsyni eftir víg Bjarnar Þorvaldssonar, en ekkert varð af því. Hins vegar er þess aldrei getið í Sturlungu, að synir Sæmundar ættu þingmenn utanhéraðs, og hyggur Sveinn Skúlason,¹⁾ að það muni hafa stafað af því, að vegi ættarinnar hafi þá hnignað mjög. Nokkuð mun vera hæft í því, en þó má einnig benda á það, að yfirleitt er þess alls eigi getið í Sturlungu, að goðarnir hafi átt þingmenn utan héraðs síns, eftir að fyrstu áratugir 13. aldar eru liðnir, og mun það stafa af því, að hinir völdugri goðar hafi lagt þingmenn hinna smærri undir sig, eins og Þórður Sturluson gerði við þingmenn Þórðar Böðvarssonar, móðurbróður síns, Þorvaldur Vatnsfirðingur við þingmenn Hrafnssona og Þórður kakali við þingmenn Ásbirninga og Gissurar Þorvaldssonar, er hinn síðarnefndi var erlendis.

Þess er getið, að Þórður rauður, á Oddsstöðum í Reykjadal í Borgarfirði, hafi verið þingmaður Kolbeins Tumasonar rétt fyrir 1200,²⁾ en hann var þá völdugasti höfðinginn norðanlands, svo sem ég hef áður minnst á.

Snorri Sturluson mun þó hafa átt allmarga þingmenn í Húnaþingi, meðan hann lifði, svo sem sjá má af tveim stöðum í Sturlungu,³⁾ enda átti hann nokkurn hluta Melamannagoðorðs.

Þó mun það hafa verið algengast, bæði á söguöldinni og síðar, að flestir þeirra, er bjuggu í sama héraði, hafi verið þingmenn hins sama goða, enda hlaut það að öðru jöfnu að vera hentugast fyrir báða aðila. Kristnisaga getur þess,⁴⁾ að þá er þeir Gissur hvíti og Hjalti Skeggjason voru á leið til Alþingis árið 1000, í því skyni að boða kristna trú, hafi þeir lengi vel eigi fengið hesta fyrir

1) Safn til sögu Íslands, I. bindi, bls. 518. 2) Sturl. (útg. Kálunds), I. bd., bls. 236. 3) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 320 og 479. 4) Bisk. I, bls. 20—21.

austan Rangá, „því að þar sátu þingmenn Runólfs goða Úlfssonar í hverju húsi,“ en hann var heiðinn maður. Einnig er þess getið, í Heiðarvígá sögu, að flestir þeirra, sem bjuggu á svæðinu frá Hafnarfjöllum til Norðurár, hafi verið þingmenn Síðumanna og Flók-dæla.

Að vísu leyfir Grágás hverjum manni að segja sig úr þingi við goða sinn, en sumt mun Konrad Maurer vafalaust hafa rétt fyrir sér, í því að í raun og veru muni þessu mjög sjaldan hafa verið beitt. Þetta gat því aðeins komið til mála, að hinn goðinn byggi svo nálægt, að hann gæti veitt þessum þingmanni sínum næga vernd í þeim málum, er hann þurfti með, og einnig ef sá goði, sem hann hafði áður verið í þingi með, sýndi honum fjandskap, sem vel mátti búast við, því að þetta var álitshnekkir fyrir hann og sjálf-sagt nokkur tekjumissir, ef mikil brögð voru að slíku. En til þess þurfti hinn síðari að vera eigi síður völdugur en hinn fyrri, og auk þess gat hann búizt við fjandskap hans fyrir tiltækið, og var því vafasamt, að honum þætti svo mikill ávinningur að taka að sér þessa menn, að hann vildi eiga slíkt á hættu. Enda er mjög sjaldan getið um, að þetta hafi verið gert, og bendir það fremur í þá átt, að slíkt muni að minnsta kosti eigi hafa verið alengt. Raunar er þess getið í Njálu, að margir þingmenn Marðar Valgarðssonar hafi sagt sig í þing með Höskuldi Hvítanesgoða,¹⁾ en flestir fræðimenn hafa talið frásagnir sögunnar um hinn síðarnefnda mjög óáreið-anlegar og sumir hafa jafnvel efast um, að hann muni nokkurn tíma hafa verið til, svo að í raun rétttri verður eigi mikið á þessu byggt. En sé einhver flugufótur fyrir þessu, sem vel getur verið, þá er alls eigi óeðlilegt, þótt þeir Mörður og Höskuldur yrðu óvinir.

Sturlu saga getur þess, að þá er Einar Þorgilsson á Staðarhóli vanrækti að halda uppi reglu í héraði sínu, hafi margir þeirra, er mikið þóttu að sér eiga, ráðið sér til eigna í aðra staði, þar sem þeim þótti trausts að von. Þessi setning virðist helst benda til þess, að þeir hafi flutt burt úr héraðinu og keypt sér eignir annars stað-ar, en eigi slitið þingfesti við goða sinn og búið áfram á sama

1) Njálssaga (útg. altnordische Saga Bibliothek), 107. kap.

stað, en slíkt mun auðvitað hafa verið ógerlegt fyrir aðra en stórbændur. Sturlu saga getur þess einnig, að Einar Þorgilsson hafi jafnan farið halloka í deilum við Sturlu í Hvammi, og mun það eigi hafa aukið vinsældir hans.¹⁾

Ég ætla nú að minnst á nokkur dæmi, er sýna glögggt, að því fór mjög fjarri, að menn gætu sagt sig í þing með hvaða goða, sem þeir vildu á Sturlungaöld. Íslendingasaga Sturlu getur þess, að um 1230 hafi flestir stórbændur í Skagafirði verið vinir Sighvats Sturlusonar, og Kolbeini Arnórssyni var sagt, að þeir Kálfur Guttormsson og Önundur Þorgrímsson ætluðu að draga bændur undan honum, ef Sighvatur kæmi vestur.²⁾ Sá maður, er sagði Kolbeini þetta, var að vísu einn þeirra, er vildu koma sér í mjúkinn við alla, en heimildarmaður hans bar eigi á móti því, svo að líklega hefur þetta eigi verið alveg tilhæfulaust, að minnsta kosti er það víst, að Kálfur vildi eigi vera með Kolbeini í aðförinni að Sighvati, og fyrir þá sök lét Kolbeinn drepa hann ásamt Guttormi syni hans. En af frásögninni má sjá, að Kálfur hefur eigi þorað að veita Sighvati lið opinberlega með því að gerast þingmaður hans, eða ef til vill eigi getað gert það, sem er fyllilega eins sennilegt. Ennþá skýrari eru samt þrjú önnur dæmi, sem Sturlunga saga getur um. Árið 1224 er þess getið, að Þorvaldur Vatnsfirðingur hafi tekið upp bú Hrafnssona á Eyri og slegið eign sinni á marga þingmenn þeirra, og nokkru síðar er þess getið, að hvorki Hrafnssynir né Jónssynir hafi getað haldizt við fyrir vestan Gilsfjörð vegna ríkis Þorvalds. Eftir Haugsnesfund seldu allir Þórði kakala sjálfðæmi, og tók hann undir sig öll héruðin norðanlands. Haustið 1248 fór Þórður kakali um alla þingmannasveit Gissurar, flestir mæltu eigi á móti því, að þjóna honum, þótt þeim væri það mjög nauðugt. Þó vildu þeir heldur greiða honum fé, en að gerast hans menn, svo að á bæri, því að þeir voru tryggir Gissuri.³⁾ En hér var eigi hægt um vik, því að þeir voru foringjalausir, þar sem Gissur var erlendis, og allir aðrir höfðingjar landsins veittu Þórði tillæti, nema sumir Oddaverjar, sem eigi vildu hlýða ráðum Hálfðánar. Sæmundur

1) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 65. 2) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 453—455. 3) Sturl. (útg. Kálunds), II. bindi, 105.

Ormsson á Svínafelli gekk jafnvel svo langt í þessa átt, að hann bað Þórð þess að gerast heimamaður hans.¹⁾ Á hið sama benda orð Brodda Þorleifssonar, er Þorgils beiddi bændur í Skagafirði að taka við sér til höfðingja, en þeir voru tregir til. Þau eru á þessa leið: „Hygg ég, að þér munuð honum seint af yður koma,“²⁾ og var það sannmæli eins og valdi höfðingjanna var þá háttað.

Þegar maður tók við goðorði, hélt hann að jafnaði fund með bændum héraðsins og spurði þá, hvort þeir vildu taka við sér sem höfðingja. T. d. gerði Sámur það, þá er hann tók við goðorði Hrafnkels Freysgoða. Hið sama gerðu höfðingjarnir á Sturlungaöld, en auk þess gerðu þeir þá oft annað, er eigi hafði tíðkast áður, svo að getið sé. Þeir létu þingmenn sína vinna sér trúnaðareiða. Snorri Sturluson lét Dalamenn gera slíkt árið 1228,³⁾ og árið 1242 fóru þau Einar Þorvaldsson og Þórdís Snorradóttir til Vestfjarða í því skyni að fá bændur til að sverja Kolbeini trúnaðareiða, og var það auðsótt við Ísfirðinga, því að þar vildu allir gera vilja þeirra, og auk þess voru margir bændur þar vinir Kolbeins. Annars staðar mun það hafa orðið torsóttara, en þó létu flestir tilleiðast,⁴⁾ og hið sama gerðu þau síðar, er Kolbeinn herjaði um Vestfirði eftir bardagann á Húnaflóa.⁵⁾ Þegar Þórður kakali hafði fengið Eyjafjörð, eftir lát Kolbeins, sóru Eyfirðingar honum trúnaðareiða og sömuleiðis Skagfirðingar, eftir fall Brands Kolbeinssonar.⁶⁾ Einu sinni er þess getið, að goði hafi látið þingmenn sína sverja sér eiða, án þess að hann kallaði til ríkis. Sæmundur Ormsson krafðist þess, vegna þess að þingmenn sínir hefðu sýnt sér móðpróa í deilum þeirra Ögmundar.

Eins og Heusler hefur réttilega tekið fram, eru þessir trúnaðar-eiðar bændna við goða sína í raun réttir sams konar sem eiðar þeir, er menn sóru konungum sínum, enda hef ég áður minnst á það, að sumir goðarnir höfðu eins konar smáhirð.

Þrátt fyrir þetta má finna dæmi þess á Sturlungaöld, að höfð-

1) Sturl. (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 104. 2) Sturl. (útg. Kálunds), II. bd., bls. 275. 3) Sturl. (útg. Kálunds), bls. 394. 4) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 575; II. bindi, bls. 2—3. 5) Sturl. (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 81. 6) Sturl. (útg. Kálunds), II. bd., bls. 86 og 98.

ingjar beiddust viðtöku af bændum, en var synjað, t. d. neituðu bændur í Eyjafirði Þorvarði Þórarinssyni tvisvar um viðtöku, og eins fór í fyrra skiptið, þá er Þorgils skarði kallaði til ríkis í Skagafirði.¹⁾ Heinrekur biskup hótaði hverjum manni banni, er tæki við Þorgilsi og mun það hafa valdið nokkru um, en annars má sjá á ummælum Brodda, er hann sagðist helst vilja þjóna Þorgilsi, en bezt væri að hafa engan höfðingja, að bændur hafa verið orðnir þreyttir á hinum sífellda ófriði milli höfðingja. Þetta mun hafa verið ein af ástæðunum til þess, að Íslendingar gengu Norregskonungi á hönd árið 1262, þótt ýmislegt fleira muni hafa komið þar til greina, svo sem ég mun síðar minnst á.

Auðvitað var það eigi unnt fyrir nokkurn mann, að taka að sér að stjórna héraði, ef allir þeir, er þar bjuggu, voru fráhverfir honum. Þeir feðgar, Sighvatur Sturluson og Þórður kakali, munu hafa gefið Kolbeini unga Arnórssyni upp goðorð sín, þegar hann kom heim úr utanför sinni,²⁾ vegna þess að þeir hafa vitað, að þeir höfðu lítið sem ekkert fylgi meðal bænda. Ein frásögn Þórðar sögu kakala styður það, að þessi tilgáta muni vera rétt. Þegar augljóst var, að til úrslitahríðar myndi draga milli þeirra Kolbeins og Þórðar kakala, stefndi Kolbeinn bændum í Skagafirði saman á fund og kvaðst vera að hugsa um að gefa Þórði upp ríki sitt og bæta honum þannig föður sinn og bræður. En bændur þverneituðu því, bæði sökum vinsælda Kolbeins og sömuleiðis vegna þess, að þeir óttuðust ofríki Þórðar.

Annars er þess að jafnaði eigi getið, að goðarnir hafi leitað samþykkis þingmanna sinna, þá er þeir gáfu öðrum goðorð sín, en það munu þeir jafnan hafa gert í hagsmunaskyni, og er þess beinlínis getið um þá bræður, Jón og Ásgrím Ketilssyni, og Þórð Böðvarsson. En Hrafn saga Sveinbjarnarsonar getur þess, að þeir Mögur, Seldælir og Hraunsverjar hafi gefið Hrafn goðorð sitt sakir vinsælda hans. Líklega mun það þó eigi hafa verið eina orsök, heldur mun að líkindum einhver hagnaðarvon hafa búið undir. Nokkur fleiri dæmi má finna um þetta, en ég hef minnst á

1) Sturlunga (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 271, 272 og 298. 2) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 486.

þau áður og mun eigi endurtaka það hér, en auk þess afsöluðu þeir Filippus og Haraldur, synir Sæmundar í Odda, sér goðorðum sínum í hendur Hákonar Noregskonungs, og munu þeir hafa gert það í því skyni að fá meiri metorð hjá konungi, en þeir höfðu áður, og munu þeir hafa áskilið sér að fara með goðorðin í umboði konungs, enda gerðu Oddaverjar það, þar til Gissur jarl var skipaður yfir ríki þeirra árið 1258.

III. ÞÁTTUR
LANDSSTJÓRN
FYRSTI HLUTI
LÖGGJAFARVALDIÐ

I. kafli
Inngangur

Nú mun ég víkja máli mínu að stjórn Íslands á lýðríkistímabilinu, og er hér um viðtækt efni að ræða. Í þessum kafla mun ég fyrst ræða um skipun Alþingis og störf þess, sem voru ærið margbrotin, því að það fór næstum eingöngu með löggjafarvaldið og að miklu leyti með dómssvaldið, en síðar mun ég skýra frá störfum vorþinganna og leiðarþinganna.

Absalon Taranger segir, að nafnið Alþingi komi fyrir allvíða á Norðurlöndum, utan Íslands, bæði í Noregi, Færeyjum og á Grænlandi.¹⁾ Hann hyggur, að þetta nafn hafi verið notað um þingið í Gulapingslögum, þegar Úlfjótur kom þangað. Sú skoðun er þó nokkuð vafasöm, því að þau dæmi, sem Taranger tilfærir máli sínu til stuðnings, eru öll miklu yngri og aðeins fá þeirra eru frá Noregi.

En hvað sem uppruna nafnsins líður, þá er víst um það, að skipulag norsku lögþinganna var mjög ólíkt því, sem var á Alþingi Íslendinga. Hér mun ég drepa lauslega á tvö atriði. Á lögþingunum norsku fór lögréttan bæði með dómssvald og löggjafarvald, en hér á landi var löggjafarvaldið hjá lögréttunni, en dómssvaldið var falið sérstökum dómstólum. Í Noregi gat sérhver maður kvatt saman héraðsþing, þegar þörf gerðist, en hér á Íslandi voru þau öll haldin á ákveðnum tíma ársins.

Alþingi var stofnað árið 930, svo sem kunnugt er. En hinir íslenzku landnámsmenn voru alls eigi á svo lágu menningarstigi, að

1) Historisk Tidskrift, 5. Række, árið 1924, bls. 1—3.

þeir hefðu látið það viðgangast, að landið væri stjórnlaust í hér um bil 60 ár. Því miður vitum við í raun rétttri ekkert um stjórnarfar Íslands fyrstu áratugina, nema hvað sennilegt er, að hinir helztu landnámsmenn hafi reynt að fara eftir þeim réttarvenjum, er tíðkuðust í Noregi fyrir daga Haralds hárfagra, eins og Ólafur Lárusson hefur getið til.¹⁾ En því miður vitum við einnig lítið um stjórnarskipun Noregs á hinum elstu tímum, nema samkvæmt þeim upplýsingum, er finnast í lögbókunum, en þær eru í heild sinni miklu yngri, aðallega frá 12. og 13. öld. Þó vitum við, að frá fornu fari voru haldin þar fjögur lögþing, en vafasamt er, hvort dómping hafa verið haldin á hverju ári í hverju einstöku héraði, nema ef vera skyldi miðföstupingið, en það er eigi nefnt fyrr en í landslögum Magnúsar lagabætis.²⁾

En þegar til Íslands kemur, greinir fræðimenn mjög á um það, hvernig þingin muni hafa verið háð í öndverðu. Konrad Maurer hyggur,³⁾ að í fyrstu muni hver goði hafa haldið sitt sérstaka þing, og muni það skipulag hafa haldizt síðan, þar til landinu var skipt í fjórðunga og tala þinganna ákveðin, um árið 965. Áftur á móti hyggur Finsen,⁴⁾ að einungis tvö héraðsþing muni hafa verið til á tímabilinu fyrir 930, nefnilega Þórsnesþing,⁵⁾ er Þórólfur Mostrarskegg stofnaði, og Kjalarnesþing, er Þorsteinn Ingólfsson kom á fót ásamt fleiri höfðingjum. Vilhjálmur Finsen segir, að þinganna myndi vera getið víðar en raun ber vitni um, ef þau hefðu verið sett á stofn þegar á landnámsöld. Þó er þessi fullyrðing mjög hæpin. Mjög fáar upplýsingar um stjórnarfar landsins er að finna í Íslendingasögunum, en þó stöndum við enn ver að vígi með að rannsaka það efni, þegar um tímabilið fyrir 930 er að ræða, því að svo má heita, að Landnáma sé þar ein til frásagnar, og hún minnst sama sem ekkert á stjórnarfar landsins.

1) Tímarit Þjóðræknisfélags Íslendinga, XI. ár, bls. 18—19. 2) Landslög Magnúsar lagabætis, I, 1. og 2. kap.; VII, 44. og 45. kap. 3) Konrad Maurer: Upphaf allsherjarríkis á Íslandi, bls. 115 og áfram og 149—150: Island von seiner ersten Entdeckung, bls. 100 og áfram og 191. 4) Vilhjálmur Finsen: Ordningen af Fristatens Institutioner, bls. 46—50. 5) Eyrbyggja saga (útg. altnordische Saga Bibliothek), 4. kap; Landnáma, útg. Finns Jónssonar, 1925.

Hér er um efni að ræða, sem aldrei verður skorið úr með fullri vissu, sökum þess, að heimildir vantar. En það er samt augljóst, að þessi tvö héraðsþing náðu engan veginn til alls landsins, og er því sennilegt, að tilraunir hafi verið gerðar til að stofna þing annars staðar á landinu, þótt ekkert verði fullyrt um það. Þó gæti einnig annað komið til greina, t. d., að Kjalarnesþing hefði náð yfir miklu stærra svæði en Þórsnesþing, eins og Konrad Maurer hyggur,¹⁾ eða jafnvel, að Kjalarnesþing hafi verið allsherjarþing Íslands, áður en Alþingi var sett á stofn, eins og Björn M. Ólsen²⁾ hefur gízkað á. Þó reynir hann einungis að færa rök fyrir því, að Kjalarnesþing hafi verið allsherjardómsþing landsins, en eigi, að það hafi getað sett öllu landinu lög, enda væri þá eigi komið rétt að orði í Íslendingabók Ara fróða, þar sem sagt er, að þegar Alþingi var sett á stofn, og Úlfjótsslög höfðu verið samþykkt, hafi allir haft ein lög í landi hér. Auk þess hefði legið beinast við að segja, að þingið hefði verið fært af Kjalarnesi þangað sem það er nú, ef Kjalarnesþing hefði áður getað sett öllu landinu lög.

Björn M. Ólsen hefur reynt að færa fram ýmislegt því máli til stuðnings, að Kjalarnesþing muni hafa verið allsherjardómsþing landsins, en flest af þeim röksemdum hefur fremur lítið sönnunargildi, enda hefur Einar Arnórsson bent á ýmislegt, er fremur virðist sanna hið gagnstæða.³⁾

Í fyrsta lagi minnst Björn M. Ólsen á það, að Ari getur einungis um setningu Kjalarnesþings, en eigi um setningu Þórsnesþings, er hann mun samt hafa vitað að var til, eigi sízt sökum þess, að Þórður gellir, forfaðir Ara, átti þar hlut að máli. Þó er þetta eigi fullkomin sönnun, því að Einar Arnórsson hefur mikið til síns máls, þar sem hann segir, að þetta hafi hæglega getað stafað af því, að Ari fróði hafi talið Kjalarnesþing merkara þing en Þórsnesþing og önnur héraðsþing, sem ef til vill hafi verið sett, og má benda á tvær sennilegar orsakir til þess. Í fyrsta lagi stofnaði Þorsteinn Ingólfsson

1) Konrad Maurer: Island von seiner ersten Entdeckung, bls. 48. 2) Germanistische Abhandlungen zum LXX. Geburtstag Konrad von Maurers, bls. 127—131. 3) Alþingisbækur Íslands, I. bindi, bls. XXV—XXVIII; Réttarsaga Alþingis, bls. 7—10.

Kjalarnesþing með ráði Helga bjólu, Örlygs gamla og einhverra annarra höfðingja, og í öðru lagi var hér sonur fyrsta og eins göfugasta landnámsmannsins aðalmaðurinn.

Við vitum, að niðjar Ingólfs Arnarsonar helguðu Alþingi og voru þeir nefndir allsherjargoðar, en þessi röksemd Björns M. Ólsens er léttvæg, því að eins og Einar Arnórsson segir gátu tvær aðrar ástæður komið hér til greina. Í fyrsta lagi getur komið til mála, að þetta hafi verið gert til sæmdar við niðja Ingólfs, og í öðru lagi má telja víst, að nokkur hluti Þingvalla hafi verið í landnámi hans. Grágás hefur engin fyrirmæli um það, hver skyldi helga Alþingi, en þegar um vorþing var að ræða skyldi sá goði helga þingið, er átti goðorð um þingstaðinn,¹⁾ og er sennilegt að sama regla muni hafa gilt um Alþingi. Af því að lögsögumaðurinn hafði framkvæmdarvaldið á hendi að mestu leyti þann tíma, sem Alþingi starfaði, eins og síðar verður minnt á, lægi í fljótu bragði næst að álykta, að honum hefði verið falin helgun Alþingis, en af Grágás má sjá, að svo hefur eigi verið, því að hún segir, að hann hafi eigi þurft að koma til þings fyrr en föstudaginn fyrra í þingi, enda gat verið óhentugt fyrir hann að þurfa endilega að koma þingsetningardaginn, ef hann átti heima langt í burtu.

Grettis saga getur þess, að vígsmál eftir Ófeig gretti, er féll í Grettisgeil hjá Hæli í Gnúpverjahreppi fyrir Þorbirni jarlakappa, hafi verið lagt til Kjalarnesþings, því að þá var enn eigi sett Alþingi. Þetta er aðalröksemdin, sem Björn M. Ólsen færir fram til stuðnings þeirri skoðun, að Kjalarnesþing hafi verið allsherjardómsþing. En Einar Arnórsson tekur réttilega fram, að það geti vel komið til mála, að þeir höfðingjar, er þá réðu fyrir Hreppunum, hafi tekið þátt í þinghaldi með Þorsteini Ingólfssyni, og ef svo hefur verið var rétt að stefna málinu til Kjalarnesþings. Önnur skýring getur einnig komið til greina. Hún er sú, að málsaðilar hafi komið sér saman um að stefna málinu þangað, sökum þess að eigi hafi verið í annað hús að venda, eins og Vilhjálmur Finsen getur til, og Einar Arnórsson viðurkennir, að það geti hafa átt sér stað.

Önnur frásögn bendir einnig í sömu átt. Gullþóris saga segir, að deilur hafi eigi verið færðar í saksóknir, vegna þess að það var áður en Úlfjótur flutti hingað lög. Í Flóamannasögu er getið um málaferli og að þau hafi verið sótt á þingi, áður en Alþingi var sett, en hins er eigi getið, hvaða þing það hefur verið og þess vegna verður eigi mikið byggt á þeirri frásögn.

Niðurstaðan verður því sú, að bæði Kjalarnesþing og Þórsnesþing hafi einungis verið héraðsþing, enda má segja, að miklu minni þörf hafi verið á því að stofna Alþingi, ef verksvið Kjalarnesþings hefði verið jafn viðtækt, sem Björn M. Ólsen vill vera láta.

Konrad von Maurer hefur vitnað í nokkra staði í Íslendingasögnum til að sanna mál sitt, að hver goði muni hafa haldið sérstakt þing, en bæði eru þeir svo fáir, að þeir gæfu í raun réttir litlar upplýsingar um stjórnarfar landsins í heild sinni, og auk þess eru flestir þeirra fremur óvissir, t. d. frásögn Eyrbyggju um deilur Kjalleklinga og Þórsnesinga. Þar segir svo: Þorgrímur Kjallaksson skyldi styrkja Þorstein þorskabít til, hverja helgi hann vill leggja á þingið.¹⁾ Þessi orð þurfa í sjálfu sér eigi að tákna neitt annað en það, að hinn síðarnefndi hafi helgað þingið og verið voldugasti goðinn í því þingi. En þess er hvergi getið, að Arnkell Þórólfsson né Hrafnkell Freysgoði hafi haldið sérstakt þing. Eyrbyggjasaga getur raunar um það, að Þorsteinn Þorgilsson úr Hafsfjarðarey hafi tekið Rauðmelingagoðorð úr Þórsnesþingi, sökum þess, að hann hafi jafnan orðið að lúta í lægra haldi fyrir Snorrungum, „og höfðu þeir frændur lengi síðan þingstað í Straumfirði,“²⁾ segir sagan. En ég er algerlega sammála Vilhjálmi Finsen um, að hér muni eigi hafa verið farið að lögum, því að frásögn sögunnar um þenna atburð bendir mjög í áttina til þess, að svo hafi verið, og er þess vegna eigi unnt að draga af þessu neina ályktun um stjórnarfar landsins almennt.

En auk þess hefur Konrad Maurer bent á nokkra staði í Grágás í sambandi við þetta.³⁾ Þeir gæfu meiri upplýsingar um aðalreglurnar fyrir skipun þinganna, ef skýring Maurers væri rétt, en hún

1) Eyrbyggja (útg. altnordische Saga Bibliothek), 10. kap. 2) Eyrbyggja (útg. altnordische Saga Bibliothek), 56. kap. 3) Grág., I a, 45.

virðist ærið hæpin. Hinn fyrri af þessum stöðum er um dvöl þingmanna með goða sínum á þingi, og leggur þriggja marka sekt við ef þeir vilja eigi fara til þings með þeim goða, sem þeir eru í þingi með. Síðari staðurinn fjallar um rétt þingmanna til að segja sig úr þingi við goða sinn og segir, að þeir skuli segja sig úr á vorþingi, ef þeir fari í þing þess goða, sem samþingsgoði er við hinn. Vilhjálmur Finsen hvíkar hér nokkuð frá skoðun sinni og hallast helst að því, að hér muni vera um leifar eldra ástands að ræða. En í raun rétttri er sú skýring óþörf, því að þótt hvert vorþing væri haldið af þremur goðum, var þó hver maður í þingi með einum þeirra, og orðið „þing“ mun hér tákna „þinghá“ eða „þingmanna-sveit“.

Konrad Maurer segir, að hver goði muni hafa haft meiri völd heima í héraði sínu, meðan hver þeirra hélt þing út af fyrir sig, heldur en síðar varð, þá er þeir urðu þrír saman um hvert þing, og er þetta rétt athugað. En eins og Vilhjálmur Finsen segir, gat slík breyting eigi átt sér stað án samþykkis lögréttunnar, en í henni áttu goðarnir sæti, og er torvelt að sjá, hvað gat knúið þá til að rýra þannig vald sitt.

II. kafli

Skipun löggjafar- og dómsvalds á Alþingi

Hér voru breytingarnar einna mestar frá stjórnarskipun Noregs, og mun ég fyrst skýra frá í hverju þær voru fólgnar, en síðan mun ég ræða um löggjafar- og dómsstörf Alþingis, hvort í sínu lagi.

Lögréttan á lögþingunum norsku fór bæði með löggjafarvald og dómsvald, og flestir fræðimenn eru þeirrar skoðunar, að sérstakir dómstólar muni eigi hafa verið til þar. Þar var eigi gerður glöggur greinarmunur á þessu tvennu. Flestir úrskurðir lögréttunnar voru í dómsformi, og voru þeir kallaðir því nafni, hvort sem um úrskurð á deilum manna var að ræða, (sem gátu annaðhvort komið til af því, að engin lög væru til um eitthvert efni eða þau væru óljós) eða þá að ný lög voru sett. Sem dæmi um hið síðarnefnda má nefna það, að þá er Magnús konungur lagabætur samdi ný lög, er

gilda skyldu um allan Noreg, er komizt þannig að orði, „að lögbingsmennirnir hefðu dæmt hana alla í konungsskipan.“

Enginn vafi leikur á því, að mestan hluta lýðríkistímans hefur lögréttan farið með löggjafarvaldið, en sérstakir dómstólar (fjórðungsdómar og fimmtardómur) hafa dæmt mál manna, því að bæði gerir Grágás ráð fyrir því, og svo er hins sama einnig getið allvíða í öðrum heimildum. En hitt er nokkuð vafasamt, hvernig þessu muni hafa verið varið fyrstu áratugina, sem Alþingi starfaði. Konrad Maurer hyggur, að lögréttan muni bæði hafa farið með dómsvald og löggjafarvald allt til ársins 965, en sérstakir fjórðungsdómar voru settir á stofn. En Vilhjálmur Finsen og flestir aðrir fræðimenn, er um þetta efni hafa ritað, eru þeirrar skoðunar, að einn dómstóll muni hafa verið á Alþingi fyrir 965, og hafi hann starfað fyrir allt landið, en lögréttan hafi sett landinu lög.

Það, sem Konrad Maurer hefur fært fram skoðun sinni til stuðnings, er fyrst og fremst það, að Úlfhljótslög voru sniðin eftir Gulabingslögum, en hér er tvennt athugavert. Í fyrsta lagi segir Íslendingabók það berum orðum, að Gulabingslögum hafi verið breytt að ýmsu leyti, bæði aukið við og fellt úr eða breytt á annan hátt, enda má sjá það af ýmsu öðru, að svo muni hafa verið. Í öðru lagi hefur Einar Arnórsson réttilega sýnt fram á, að það var alls eigi samkvæmt norskri fyrirmynd, að goðarnir hefðu sjálfir dæmt mál manna, heldur miklu fremur, að þeir hefðu nefnt menn í dóma.

Maurer hyggur, að það séu leifar af hinu forna dómsvaldi lögréttu, að hún skyldi úrskurða lögmálsþrætur. Hér var raunar um eins konar dóm að ræða, en sá dómur var eigi aðfarahæfur, og auk þess munu slíkar þrætur oft hafa orðið tilefnið til þess, að ný lög voru sett, svo sem ég mun síðar minnst á. Ennfremur segir Konrad Maurer, að þess sé eigi getið, að sérstakur Alþingisdómur hafi verið til, fyrr en fjórðungsdómarnir voru settir á stofn, en það er eigi að öllu leyti rétt, því að í Hrafnkels sögu Freysgoða er getið um dóma á Alþingi, og þeir viðburðir, sem þar er sagt frá, munu hafa gerzt hérumbil árið 950.

Þó er enn eitt ótalið, sem bæði Vilhjálmur Finsen og Einar Arnórsson minnst á, og sem gerir skoðun Maurers á þessu efni

mjög vafasama. Það virðist vera mjög einkennilegt, að Ari skuli eigi minnast neitt á þessa breytingu, þar sem hann talar um, að landinu hafi verið skipt í fjórðunga, því að hún hlaut að hafa miklu víðtækari afleiðingar en hin, ef hún hefur á annað borð átt sér stað. Vald goðanna var í fyrsta lagi skert til mikilla muna og verður varla bent á neina ástæðu, er gerði það eðlilegt, að þeir af-söluðu sér þannig allmiklu af því valdi, sem þeir höfðu áður haft, og í öðru lagi varð nú að gera meiri kröfur til þingmanna goðanna um þekkingu á lögum, þar sem þeir áttu að dæma mál manna. Auðvitað verða þær röksemdir aldrei fyllilega öruggar, sem reistar eru á þögn heimildarritanna einni saman, en svo sem áður er getið, er hér um fleira að ræða, sem bendir í sömu átt. Ennfremur segir Finsen,¹⁾ að þar sem aðeins níu menn hafi setið í hverjum fjórðungsdómi, verði það bezt skýrt á þann hátt, að meðan einungis einn alþingisdómur var til fyrir allt landið, muni 36 menn hafa setið í honum, eins og tíðkaðist á lögbingunum norsku. En þessi röksemd er talsvert hæpin. Í fyrsta lagi er það alls eigi víst, að níu menn hafi setið í hverjum fjórðungsdómi, og mun ég víkja nánar að því síðar, og í öðru lagi er eigi víst, hvernig á því stendur. En meira um það síðar.

Konrad von Maurer hefur getið þess til, í sambandi við þá skoðun sína á löggjafar- og dómsvaldi Alþingis, sem ég hef nú minnst á, að í fyrstu muni goðarnir eigi hafa setið sjálfir í lögréttu, heldur muni þeir hafa nefnt menn í hana, því að það var venja á lögbingunum norsku. En hérumbil 965 hafi sú breyting verið gerð á, að goðarnir hafi sjálfir setið í lögréttu, en nefnt menn í fjórðungsdómana.²⁾ Þessa tilgátu sína hefur hann eigi rökstutt frekar, þótt þess hefði verið full þörf. Raunar má segja, að slíkt sé enginn hæðarleikur, þar sem heimildirnar veita enga fræðslu um þetta atriði. En auk þess er ýmislegt annað, sem gerir þessa tilgátu vafasama. Eins og Vilhjálmur Finsen segir, þá er það lítt hugsanlegt,

1) Vilhjálmur Finsen: Ordningen af den islandske Fristats Institutioner, bls. 94—95. 2) Konrad Maurer: Entstehung des isländischen Staats, bls. 151, 163 og 176; Upphaf allsherjarríkis á Íslandi, bls. 136—137, 147 og 159; Island von seiner ersten Entdeckung, bls. 51, 57 og 62.

að goðarnir hefðu falið öðrum mönnum jafn ábyrgðarmikið og vandasamt starf, sem setning nýrra laga var, og ef þeir hefðu á annað borð sleppt því starfi við aðra, mundi þeim hafa orðið torsott að fá það aftur.

Grágás minnst hvergi á einn Alþingisdóm fyrir allt landið, og er það ekki nema eðlilegt, því að bæði munu flest ákvæði hennar vera yngri, og að minnsta kosti hefur hún eigi verið færð í letur fyrr en löngu síðar, og læt ég mér nægja að vísa til þess, sem ég hef áður sagt um það efni. Allvíða talar Grágás um Alþingisdóm í eintölu, en víðast hvar getur það bæði átt við fjórðungsdómana og fimmtardóm, og verður þá engin ályktun dregin af þeim. En sums staðar má sjá, að eingöngu getur verið átt við fjórðungsdóm, t. d. ákvæðið um, hvernig skyldi sækja sakir,¹⁾ hvernig skyldi fara að véfangi,²⁾ og ef Alþingisdómur dæmdi rangt, skyldi stefna málinu til fimmtardóms.³⁾ Hér mun vera um leifar eldra ástands að ræða, er jafnan hafa haldizt við í munnlegri framsögn, og þegar lögin voru rituð hefur láðst að breyta eintölu í fleirtölu.

Niðurstaðan af þessari rannsókn verður þá sú, að það sé langsennilegast, að dómsvaldið og löggjafarvaldið hafi verið aðgreint þegar í upphafi. Mun ég því næst fyrst ræða um skipun lögréttu og því næst um það, hvernig lögin muni hafa verið samþykkt.

III. kafli

Skipun lögréttu

Lögréttumenn áttu sæti á þrem bekkjum, er voru í hálfhring, og skyldu rúmlega fernar tylftir manna geta setið á hverjum bekk. Á miðbekknum áttu goðar landsins sæti, er upphaflega munu hafa verið 36, en eftir 965 urðu þeir 39, þar eð fjögur þing urðu í Norðlendingafjórðungi, en til þess að þeir hefðu eigi meiri íhlutunarrétt um landsmál, en goðarnir úr öðrum fjórðungum landsins, skyldi einn maður sitja fyrir hvert forráðsgoðorð í hinum

1) Grágás, I a, 105; II, 198. 2) Grág., I a, 98 og 101; II, 459 og 493. 3) Grág., I a, 124.

fjórðungum landsins, segir Hænsa-Þóris saga. Enginn veit með vissu, hvað orðið forráðsgoðorð þýðir, því að það orð kemur hvergi annars staðar fyrir. Konrad Maurer hefur skýrt þetta á þá leið, að fjórða goðorðinu hafi verið bætt við í hverju þingi og hafi hinir goðarnir verið yfirmenn þess, þess vegna hafi þeir valið manninn, sem með það fór, til að taka sæti á miðpalli lögréttu. En tveir gallar eru á þessari skýringu. Annar er sá, að hvergi er getið um þetta í heimildum þeim, sem til eru, en hinn er sá, að þetta kemur eigi sem bezt heim við þá merkingu, sem orðið forráð hefur venjulega. En tilgáta Vilhjálms Finsens og Einars Arnórssonar hefur þó að minnsta kosti síðari kostinn til að bera. Hún er á þá leið, að einn af þeim þremur goðum, er voru í hverju þingi, hafi átt að nefna þennan mann á miðpall lögréttu, og þess vegna hafi goðorð hans verið kallað forráðsgoðorð. Eggert Briem er á sama máli hvað þetta snertir, nema hann hyggur, að goðarnir í hverju þingi hafi haft þetta forráð sitt árið hver og er það eigi ósennilegt, ef þessi tilgáta er annars rétt.¹⁾ Auk þess áttu biskupar landsins sæti á miðpalli lögréttu og sömuleiðis lögsögumaðurinn, ef hann var eigi goði, sem oftast mun þó hafa verið. Þessir menn höfðu jafnan tillögurétt sem goðar landsins, en talsvert meiri atkvæðisrétt, því að atkvæði lögsögumanns skyldi ráða úrslitum, ef atkvæði yrðu jöfn um lagaþrætur. En ef þeir voru jafnmargir, er vildu sinn lögsögumann hvort, skyldi atkvæði þess biskups skera úr, sem var yfir þeim fjórðungi, sem lögsögumaðurinn var í.

En auk þess, sem nú var talið, skyldi hver goði hafa með sér tvo menn til umráða, og skyldi annar þeirra sitja fyrir framan hann, en hinn fyrir aftan. Þessir menn höfðu aðeins tillögurétt, en eigi atkvæðisrétt, og mun þetta hafa verið gert í því skyni, að öll lagafrumvörp yrðu athuguð svo vandlega, sem föng voru á. Óvíst er hvenær þetta hefur komið á, en þó hefur það að líkindum eigi verið þegar Alþingi var sett á stofn, því að nokkrar setningar í lögréttupætti Grágásar benda til þess, að upphaflega muni goðarnir einir hafa átt þar sæti. Hér er um leifar eldra ástands að ræða, að

1) Morgunblaðið, 26. júní 1930.

sínu leyti eins og þar, sem talað er um Alþingisdóm í eintölu. En þar sem tekið er fram, að þessir menn skyldu vera þingmenn goðans, bendir það til þess, að þetta skipulag muni hafa komið á, áður en þessum níu mönnum, sem ég gat um áður, hefur verið bætt við á miðpall lögréttu, eins og Finsen hefur getið til.

Nú kem ég að aðalvandamálinu í þessum kafla, sem líklega verður aldrei leyst til hlítar, og það er, hvernig lögréttan muni hafa verið skipuð, eftir það að goðorðin tóku að safnast á hendur örfárra ætta. Skoðanir fræðimanna eru allmjög skiptar um þetta atriði, sem von er til, því að svo má heita, að ekkert sé getið um þetta í heimildum, og verður þá hver og einn að fara eftir því, sem líklegast þykir. Því miður eru hvergi til glögg lagafyrirmæli um það, hvernig fara skyldi með goðorð, ef sami maður átti fleiri goðorð en eitt. Þó segir Grágás, að enginn maður mætti fara með goðorð, nema því aðeins, að hann ætti heima með þriðjungsmanni sínum og eigi fela öðrum en þriðjungsmanni sínum að fara með goðorð, og þess vegna hyggur Einar Arnórsson, að samkvæmt lögum muni sá maður, er átti fleiri en eitt goðorð, hafa átt að fela einhverjum þriðjungsmanni sínum, er bjó innan takmarka hvers goðorðs, að fara með þau öll nema eitt. Hins vegar verður eigi annað séð, en að hver hinna völdugustu höfðingja landsins á 13. öld hafi sjálfur farið með öll þau goðorð, sem hann átti a. m. k., heima í héraði, en Einar Arnórsson hyggur, að þeir hafi skipað mann í lögréttu fyrir sérhvert goðorð.¹⁾ Hins vegar hyggur Vilhjálmur, að goðarnir muni hafa setið einir í lögréttu, því að ef þeir hefðu skipað menn í hana, þá hefði getað farið svo, að þar hefðu verið samþykkt lagaákvæði, er voru þeim sjálfum í óhag.²⁾ Þessi tilgáta hefur nokkuð til síns máls, þótt auðvitað megi segja, að goðarnir hefðu getað slegið varnagla við því með því móti að nefna dyggustu fylgismenn sína í lögréttuna og gæta þess, að hagsmunir beggja færu að mestu leyti saman. Auk þess segir Vilhjálmur Finsen, að hvergi sé getið um flokkadrætti í lögréttu, og mundi varla hafa getað farið hjá því, að svo mundi hafa orðið, ef höfð-

1) Einar Arnórsson: Réttarsaga Alþingis, bls. 36. 2) Vilhjálmur Finsen: Den islandske Fristats Institutioner, bls. 161.

ingjar landsins hefðu mætt þar með alla fylgdarmenn sína. Þessi síðarnefnda röksemd er þó í raun rétttri mjög veigalítill. Í fyrsta lagi má telja það næstum víst, að flokkadráttum myndi eigi hafa orðið afstýrt á Alþingi, eins og stjórnarfari landsins var varið á Sturlungaöld, hvort sem goðar landsins hefðu setið einir í lögréttu eða haft fylgdarmenn sína þar með sér. Í öðru lagi er engin ástæða til þess, að Sturlunga geti um deilur innan lögréttu, því að þar er aðeins örsjaldan minnst á hana. En eigi vantar það, að oft hefur verið ærið róstusamt á Alþingi á síðari hluta 12. aldar og fyrria hluta hinnar 13. Lögréttubardagi varð árið 1163, samkvæmt tali annála og Prestssögu Guðmundar Arasonar, og þegar Rauðsmál voru á Alþingi árið 1196, varð þröng mikil að dómum.

Hin elzta Saga Þorláks biskups Þórhallssonar segir frá því, að hann hafi jafnan kviðið fyrir Alþingi vegna óeirðanna, er þar áttu sér stað.¹⁾ Að vísu mætti ætla, að hann hefði viljað forðast ófrið, því að hér var um mann að ræða, er var gagntekinn af hinum nýju hugsjónum kirkjunnar, og það var einmitt á dögum hans, sem Eiríkur erkibiskup í Niðarósi bannaði klerkum að bera vopn. En þó hafði Þorlákur biskup aðeins örfáum árum áður ráðlagt Páli presti Sölvasyni að bera vopn á helguðu þingi, í deilunum milli hans og Sturlu í Hvammi, en þó fórst það oft fyrir, sakir þess að hann var óvanur að bera vopn.²⁾ Þess er getið, að Guðmundur hinn dýri hafi tekið af Vaðlaþing um 1195 sökum þess, að honum þótti verða þar stórdeilur, sem á Alþingi, auðvitað til þess að geta einn ráðið þar mestu. En af sögunni má sjá, að þar var um mann að ræða, sem eigi lét sér allt fyrir brjósti brenna.

Um 1216 lá við, að allur þingheimur berðist út af smávegis ágreiningi milli fylgdarmanna Snorra Sturlusonar og Magnúsar Guðmundssonar allsherjagoða. Þar er einnig sagt, að þá hafi verið títt að bera kylfur til dóma, og bendir það eigi til þess, að þá hafi verið sérlega friðsamt þar.³⁾ En árið 1234 hafði Magnús biskup Gissurarson bannað öllum að bera vopn til dóma og hlýddu menn því, en samt lá við sjálft, að þar yrði stórorusta milli Kolbeins unga

1) Bisk., I, bls. 107. 2) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 117. 3) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 326.

og Snorra Sturlusonar og þeirra höfðingja, er þeim fylgdu.¹⁾ Auk þess má nærri geta, að eigi muni allt hafa farið fram með friði og spekt á Alþingi árið 1238, þegar Gissur Þorvaldsson sendi Hjalta, son Magnúsar biskups, þangað, í því skyni að hleypa upp þinginu.²⁾

Svo sem ég hef áður minnt á, geta sum ákvæðin í lögréttuþætti Grágásar eigi verið eldri en frá fyrri hluta 12. aldar, og sá staður, er ræðir um það, hvernig lögréttan skuli vera skipuð, ber glöggan vott um það, að goðorðsskipunin hefur verið farin að breytast, því að þar er gert ráð fyrir því, að eigi séu lengur þrír goðar í vorþingi hverju.³⁾ Hið sama orðalag kemur fyrir fremst í Þingskapabætti Grágásar, þar sem rætt er um dómnefnuna í fjórðungsdómana. Hinn síðarnefnda stað skýrir Vilhjálmur Finsen þannig, að þar muni vera átt við það, að vorþingin í Norðlendingafjórðungi höfðu upphaflega verið þrjú eins og í hinum fjórðungunum, en þau urðu fjögur eftir 965.⁴⁾ Sú skýring er samt ærið hæpin. Í fyrsta lagi er líklegt, að það myndi vera tekið fram, ef hér væri átt við Norðlendingafjórðung einan, og í öðru lagi benda orðin „fjórðungi hverjum“ einmitt í gagnstæða átt.

Þó er skýring Finsens á þessum stað í lögréttuþætti Grágásar enn varhugaverðari og eiginlega lætur hún þetta mál vera algerlega óskýrt. Fyrst kannast hann réttilega við það, að þetta bendi til þess, að goðorðin hafi eigi lengur verið þrjú í hverju vorþingi og þrjú vorþing í hverjum fjórðungi, enda kemur það heim við það, sem við vitum um sögu landsins á Sturlungaöld. En síðan getur Finsen þess til, að hér muni vera um sérstakt orðalag að ræða, er stafi af því, að goðarnir urðu fleiri en áður. Það urðu þeir að vísu fyrst í stað, eftir að hin nýju fimmtardómsgoðorð voru tekin upp, en bæði er það, að þeir menn, er fóru með þau, skyldu samkvæmt Grágás eigi hafa önnur störf á hendi, en það að nefna eina tylft manna í fimmtardóminn, og auk þess eru líkur til, að þau hafi fljótt lagzt niður aftur, því að þeirra er hvergi getið síðar. Annars mun

1) Sturl. (útg. Kálunds), I. bd., bls. 460—461. 2) Sturl. (útg. Kálunds), I. bd., bls. 508. 3) Grág., I a, 38. 4) Vilhjálmur Finsen: Ordningen af den islandske Fristats Institutioner, bls. 73—74.

ég ræða það frekar í sambandi við fimmtardóminn, skipun hans og störf.

En það, sem hér skiptir mestu máli, er það, að Grágás segir, að goðarnir skuli hafa með sér einn mann úr hverju þingi hinu forna, svo að tólf menn eignist lögréttusetu úr hverjum fjórðungi. Af þessu má bæði ráða það, að goðarnir hafi verið orðnir færri en áður var, og eins hitt, að löggjafarnir hafa viljað tryggja það, að jafnmargir menn ættu sæti á miðpalli lögréttu sem áður. Hitt er annað mál, að það er mjög hæpið, að þessu hafi yfirleitt verið framfylgt á Sturlungaöld, því að við vitum, að oft og einatt vantaði mikið á, að lögunum væri fylgt. Þess vegna verðum við jafnan að taka tillit til þess, sem Sturlunga og Biskupasögurnar segja okkur um stjórnsýslu landsins. En því miður finnst þar mjög fátt, sem gefi nokkra vísbendingu um skipun lögréttu. Samkvæmt Grágás skyldu goðar útlægir þrem mörkum og missa goðorð sitt, ef þeir komu eigi til þings í tæka tíð og sendu engan mann fyrir sig til að gegna lögskilum. Enda gerðu goðarnir hið síðarnefnda oft á Sturlungaöld, þótt stundum hafi út af því brugðið. Í Guðmundar sögu dýra er sagt frá því, að þegar deilurnar stóðu sem hæzt um arfinn eftir Guðmund Eyjólfsson á Helgastöðum í Reykjadal, voru málin búin til Alþingis. Goðarnir, Þorvarður Þorgeirsson og Önundur Þorkeðsson, sendu sinn manninn hvor með goðorð sín til þings, en þó báðu þeir þá eigi að vernda fyrir sig. En stundum er þess getið, að goðarnir hafi sent einn mann til Alþingis fyrir sig, þótt þeir hefðu fleiri goðorð en eitt. Íslendingasaga Sturlu getur þess, að árið 1223 hafi Sturla Sighvatsson látið Torfa prest Guðmundsson ríða með goðorð sín og Þorvalds Vatnsfirðings til þings.¹⁾ Árið eftir lét Snorri þá Sveinbjörn og Grím Hrafnssyni ríða til þings með goðorð Hrafnssona,²⁾ enda mun þar að líkindum hafa verið um meira en eitt fornt goðorð að ræða. Árið 1227 er þess getið, að Þórður Sturluson hafi eigi ætlað til öndverðs þings, heldur hafi hann sent Sturlu son sinn til Snorra með goðorð sín.³⁾ Þorgils saga skarða segir, að Þorgils hafi sent Eyjólf Þorvarðsson til Al-

1) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 368. 2) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 372. 3) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 387.

þingis með goðorð, og hafa þau verið tvö, því að hann skyldi nefna dóma fyrir Reykhylltingagoðorð og Jöklamannagoðorð.¹⁾ Það er nokkuð vafasamt, hvernig lögrétta hefur verið skipuð, þegar einn maður var sendur til Alþingis með fleiri goðorð en eitt, en Einar Arnórsson bendir á að vel megi vera, að umboðsmaður goðans hafi skipað mann í lögrétta fyrir hvert goðorð. Hins vegar kemur það einnig nokkrum sinnum fyrir, að goðarnir riðu eigi til þings, og þess er eigi getið, að þeir hafi sent nokkurn mann í sinn stað. Sturla Sighvatsson reið eigi til Alþingis árið 1227, sökum þess, að honum líkaði illa, að þeir Þórður Sturluson og Jón Snorrason höfðu tekið upp Snorrungagoðorð.²⁾ Árið 1228 er þess getið, að þeir Þórður Sturluson og Sturla Sighvatsson hafi eigi riðið til Alþingis.³⁾ Á fyrri staðnum í Sturlungu, þar sem getið er um Alþingi árið 1253, er sagt, að þeir Sturla Þórðarson og Hrafn Oddsson hafi eigi riðið til Alþingis fyrir ófriði. Þess er eigi getið, að neinn þeirra hafi sent annan mann í sinn stað, og hefur það þess vegna líklega eigi verið gert. Auk þess, sem nú var talið, er það víst, að Gissur Þorvaldsson reið eigi til þings árið 1238. Raunar sendi hann Hjalta, frænda sinn, til Alþingis í sinn stað, en samt eigi til þess að gegna lögskilum, heldur til þess að hleypa upp þinginu. Einnig má telja víst, að þeir Kolbeinn ungi og Þórður kakali muni eigi hafa riðið til Alþingis sumarið 1244, því að um það leyti, sem þingið var haldið, voru þeir að berjast norður á Húnaflóa, og það má telja hér um bil víst, að þeir hafi eigi sent neinn mann til Alþingis í sinn stað. Árið 1255 riðu þeir eigi til þings Þorgils og Sturla né Þorvarður Þórarinnsson. Sömuleiðis munu hvorki Oddaverjar né Austfirðingar hafa komið til Alþingis árið 1262, þótt svo væri til ætlast.

Þessi dæmi, sem nú voru talin, sanna það fyllilega, að ákvæði Grágásar um, að goðorðsmissir liggi við, ef goði vanræki að koma til þings, muni hafa verið orðin dauður bókstafur á Sturlungaöld, ef þeim hefur annars nokkurn tíma verið framfylgt, en það tel ég mjög vafasamt. Grágás segir, að ef goði kom eigi til þings og sendi

1) Sturl. (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 175—176. 2) Sturl. (útg. Kálunds), I. bd., bls. 387. 3) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 392.

engan mann í sinn stað, þá skyldu samþingsgoðar hans ráða því, hver með goðorð hans skyldi fara. En hvernig átti að fara að, ef engin þingsókn varð úr heilu vorþingsumdæmi, eins og mun hafa átt sér stað árið 1238 eða jafnvel úr heilum landsfjórðungi, svo sem árin 1244 og 1262? Úr þessu verður eigi skorið með fullri vissu, en Einar Arnórsson hallazt helzt að því, að þeir goðar, sem komu til Alþingis þessi ár, hafi skipað sína menn á miðpall lögréttu í stað þeirra, sem vantaði. Grágás gefur okkur engar beinar upplýsingar um þetta, en dálitla bendingu í þá átt, að skoðun Einars Arnórssonar muni vera rétt, gefur ein setning í Lögréttubætti Grágásar, þar sem rætt er um úrskurð lögmálsþrætna. Þar segir svo: „Nú vill engi samþingsgoðanna skil gera, þá skal leiða mann í annað þing og hið þriðja, ef eigi fæst áður.“ Það er mjög sennilegt, að það sé rétt, sem Einar Arnórsson getur til, að þeir, er settu lögin, hafi eigi gert ráð fyrir því, að svo mikil óskil myndu nokkurn tíma koma fyrir, enda mun það eigi hafa orðið fyrr en á síðustu áratugum lýðrikisins. En svo vel vill til, að frásögn Sturlungu um Alþingi árið 1262¹⁾ og allt það, sem þar gerðist, er óvenju nákvæm og ýtarleg, enda þótt heimildunum beri þar talsvert á milli. Þar segir svo, að Gissur jarl hafi látið mág sinn, Ketil prest Þorláksson, er þá var lögsögumaður, skipa lögréttu og var það samkvæmt lögum. En svo ber heimildunum eigi saman um, hve margir menn hafi svarið eiðana, nema báðum ber saman um, að 12 bændur hafi svarið skatt fyrir Norðlendingafjórðung, þrír fyrir hvert þing. En auk þess segir svo í fyrri kaflanum í Sturlungu, að 12 menn hafi svarið skatt úr Vestfirðingafjórðungi, en kafli sá, sem tekinn er úr Hákonarsögu, minnst eigi á það, heldur segir þar, að Vestfirðingar hafi svarið á Þverárþingi, og á síðari staðnum segir einnig, að menn hafi svarið fyrir Sunnlendingafjórðung fyrir vestan Þjórsá. Eins og Björn M. Ólsen segir, er Hákonarsögu miklu betur treystandi, þar sem sögurnar greinir á, því að við vitum, að Sturla Þórðarson hefur ritað hana næstu árin, eftir að viðburðirnir gerðust.²⁾ En hver hin heimildin er, vitum við alls ekki,

1) Sturl. (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 312 og 319. 2) Björn M. Ólsen: Upphaf konungsvalds á Íslandi, bls. 25.

hvorki hvenær hún hefur verið rituð, né heldur hver hefur ritað hana, þótt Björn M. Ólsen hafi raunar getið þess til, að frásögnin um sættir Gissurar Þorvaldssonar og Hrafns Oddssonar muni vera eftir sjónarvott, vegna þess, að hún er svo nákvæm. En um það verður ekkert sagt með vissu. En ef fyrri frásögnin í Sturlungu væri rétt, þá hefði lögréttan verið fullskipuð eins og lög stóðu til fyrir Norðlendingafjórðung og Vestfirðingafjórðung, og það er eigi ósennilegt, eins og flestir fræðimenn hafa getið til, að níu menn muni hafa svarið skatt fyrir vestan Þjórsá, a. m. k. væri það í samræmi við hitt. Þó er frásögn Hákonarsögu sennilegri, að Vestfirðingar hafi svarið skatt á Pverárþingi en eigi á Alþingi. En nú er erfiðasta viðfangsefnið eftir. Var lögréttan einungis skipuð þeim mönnum, er söru eiðana, eða var hún fullskipuð svo sem lög stóðu til. Björn M. Ólsen hyggur, að Ketill Þorláksson muni hafa gert hið síðarnefnda og skipað Sunnlendinga og Norðlendinga í sæti austfirzku og vestfirzku goðanna. En þó er hið fyrrnefnda líklegra, því að aðrir munu eigi hafa tekið þátt í störfum lögréttunnar í það skipti.

IV. kafli

Lagasetningin

Ný lög gátu orðið til á tvennan hátt. Í fyrsta lagi gat sérhver þeirra, sem átti sæti í lögréttu, borið fram frumvarp til laga, og í öðru lagi gátu menn beðið lögréttu að skera úr þrætumálum sínum, ef annað hvort engin lög voru til um eitthvert atriði, eða þeir voru í vafa um, hvernig ætti að skilja þau. Nákvæm fyrirmæli eru til í Grágás, hvaða aðferð skyldi notuð, þá er lögréttan skyldi veita úrskurði um lögmálsþrætur og sömuleiðis um það, hvernig skyldi fara að, þegar lögréttan veitti undanþágur frá lögum. Í fyrra tilfellinu réð afl atkvæða úrslitum, en þegar um hið síðara var að ræða, þurftu allir að vera á sama máli, til þess að leyfisbeiðninni yrði framgengt. En þótt undarlegt megi virðast, er þess hvergi getið í Grágás, hvor aðferðin skyldi notuð, þá er ný lög voru samþykkt, og hefur ýmsum getum verið leitt að, hvernig á því muni standa.

Finsen hefur getið þess til, að lögsögumaður muni jafnan hafa fellt þetta úr, þá er hann sagði upp lögin, vegna þess að það kom goðunum einum við. Þessi skýringartilraun er þó mjög hæpin, því að hið sama mætti segja um ýmislegt fleira, sem Grágás hefur þó fyrirmæli um, t. d. úrskurð lögmálsþrætna, skipun lögréttu, kjör lögsögumanns, dómnefni í fjórðungsdóma og fimmtardóm. Einar Arnórsson hyggur, að þetta muni stafa af því, að menn hafi almennt vitað, að önnur hvor þeirra aðferða, sem ég hef áður skýrt frá, muni hafa verið notuð, en slíkt er all vafasamt, því að svipað mætti segja um ýmislegt annað í Grágás.¹⁾ Mér virðist sennilegasta skýringin á þessu vera sú, að það stafi af því, að ekkert af þeim handritum Grágásar, sem enn eru til, hafi að geyma öll lög lýðríkistímabilsins.

En hvort sem þetta hefur komið að sök fyrir þá menn, er uppi voru á lýðríkistímabilinu eða eigi, þá er hitt víst, að það er bagalegt fyrir okkur, sem nú lifum. Þess vegna er það ekkert tiltökumál, þótt deila hafi risið um þetta meðal fræðimanna, því að hér er um efni að ræða, sem varla mun nokkurn tíma verða leyst til hlítar. Konrad von Maurer hyggur, að allir hafi þurft að vera sammála, þá er ný lög voru samþykkt,²⁾ eins og þegar leyfi voru veitt. Hann færir það fram til stuðnings sínu máli, að allt hefði getað verið eins og áður, ef eigi náðist samkomulag um málið, en hins vegar var nauðsynlegt að gefa einhvern úrskurð um málið, ef um lagaþrætur var að ræða. Þetta er þó eigi nema að nokkru leyti rétt. Fyrst og fremst átti það alls eigi við árið 930, þegar stjórnarskipun landsins var að komast á fastan fót, og í öðru lagi gátu lagabreytingar oft verið mjög nauðsynlegar, þótt allir gætu eigi orðið sammála um þær. Knud Berlin hefur sömu skoðun, sem Maurer. Bæði Vilhjálmur Finsen, Páll Briem og Einar Arnórsson, halda því hins vegar fram, að sama aðferðin, sem notuð var, þá er skera skyldi úr lögmálsþrætum, hafi sömuleiðis verið notuð, þá er ný lög voru sett.³⁾ Hinn síðastnefndi hefur einkum fært fram góð

1) Einar Arnórsson: Réttarsaga Alþingis, bls. 59. 2) Konrad Maurer: Island von seiner ersten Entdeckung, bls. 173. 3) Páll Briem: Tímarit Bókmenntafélagsins, VI. ár, bls. 216—218.

og gild rök fyrir sínu máli, og mun ég fyrst minnast á þau, en margt af þeim er raunar sama sem hjá Finsen.¹⁾

Í fyrsta lagi var úrskurður lögréttu um lögmálsþrætur í raun rétttri lög, og þau lög, er voru samþykkt á þann hátt, gátu oft og einatt haft eins mikið gildi eða jafnvel meira en þau, sem einhver lögréttumanna bar fram. Í öðru lagi er það mjög líklegt, að goðar landsins muni hafa tryggt sér fullkomin umráð yfir setningu nýrra laga um leið og lýðríkið var sett á stofn. En það hefðu þeir alls eigi getað, ef leyfaveitingaraðferðin hefði verið notuð, því að þá mátti eins skipa umráðamenn goðanna á miðpall lögréttu, sem goðana sjálfa, og ekki nóg með því, heldur gat sérhver maður utan lögréttu lýst því yfir í heyranda hljóði, að hann legði bann við veitingu leyfis. Eggert Briem heldur fram þeirri skoðun Konrad Maurers, að allir þeir, er áttu sæti í lögréttu, hafi þurft að vera á sama máli, til þess að lög yrðu samþykkt. Hins vegar heldur hann því fram, að allar tillögur til nýrra laga muni fyrst hafa verið lagðar fyrir lögbergsfund, en þar muni goðarnir einnig hafa átt sæti, og ef þær fengu þar meiri hluta atkvæða, var þeim vísað til lögréttunnar.²⁾ Sú tilgáta hans verður eigi rökstudd, því að þau heimildarrit, sem til eru, geta eigi um slíkt, sbr. Njálu. Í sambandi við þetta getur Eggert Briem þess til, að það muni ærið oft hafa komið fyrir, að ýmsir af höfðingjum landsins hafi eigi getað komið áhugamálum sínum fram á Alþingi. Það er mjög sennilegt, að þetta sé rétt, raunar er þess eigi getið í sögunum, en það mun stafa af því, að þar er mjög lítið sagt frá störfum Alþingis. Þó ber Grágás glöggan vott um það, að nýmæli hljóta að hafa verið sett mjög oft, einkum fyrst framan af, meðan stjórnarskipun landsins var að komast á fastan fót, því að hin fornu lög Íslendinga eru meiri að vöxtunum en hjá nokkurri annarri forngermanskri þjóð, og þau ná til allra sviða réttarfarsins. En vart mundi svo hafa orðið, ef hver, sem vildi, hefði getað hindrað það, að þau yrðu samþykkt.

Í þriðja lagi gaf sú aðferð, sem notuð var við úrlausn lögmálsþrætna miklu betri tryggingu fyrir því, að lögin væru athuguð svo

1) Einar Arnórsson: Réttarsaga Alþingis, bls. 59—62. 2) Morgunblaðið, 26. júní 1930.

vel sem föng voru á, en hin, því að þegar um hið fyrra var að ræða, þá skyldi lögréttan vera fullskipuð, en ef um hitt var að ræða, þá aðeins miðpallur hennar. Tvö síðarnefndu atriðin hefur Vilhjálmur Finsen einnig minnst á.¹⁾

Í fjórða lagi minnst Einar Arnórsson á það, að ákvæði það, að öll nýmæli skyldu vera numin úr gildi, ef þau væru eigi sögð upp hið þriðja hvert sumar, bendi fremur í þá átt, að tiltölulega auðvelt hafi verið að fá ný lög samþykkt. Það er vafalaust rétt, sem bæði Vilhjálmur Finsen og Páll Briem²⁾ hafa minnst á, að þetta hafi verið gert í þeim tilgangi, að tryggja það, að lögin væru ihuguð sem best, en um það mun ég ræða nánar innan skamms.

Ennþá er þó eftir að minnst á eitt atriði í frásögn Íslendingabókar, sem Páll Briem minnst á og Vilhjálmur Finsen lauslega,³⁾ en Einar Arnórsson eigi. Ari segir, að þeir menn, er skyldu rita upp lögin, hafi átt að gera þau laganýmæli, er þeir töldu vera betri en hin fornu lög. Síðan skyldi segja þau upp hið næsta sumar í lögréttu, og þau öll halda, er meiri hluti manna mælti þá eigi í gegn.⁴⁾ Þessi frásögn hefur mikið gildi, því að bæði er Íslendingabók Ara yfirleitt áreiðanlegasta heimildin, sem við eigum til um þetta tímabil í sögu Íslands, en þó auðvitað sérstaklega, þegar um þá atburði er að ræða, sem gerðust á dögum Ara sjálfs.

En nú er að athuga, hvort nokkur önnur leið hafi verið til þess að fá ný lög sett. Íslendingasögur geta um nokkur dæmi þess, að einstakir menn hafi haldið ræður um lagafrumvörp sín, en flestir þeirra munu hafa verið goðar, að minnsta kosti Þórður gellir, Þorsteinn surtur og Gissur hvíti, og þótt Njáll væri eigi goðorðsmaður, mun hann að líkindum hafa átt sæti í lögréttu, annað hvort sem umráðamaður einhvers goðans, eða ef til vill sem fjórði maður fyrir Rangárþing, samkvæmt þeirri reglu, sem ég hef áður vikið að. En um Þorvald víðförla Koðránsson er óvíst.

1) Einar Arnórsson: Réttarsaga Alþingis, bls. 60—61 og Aarbøger for nordisk Oldkyndighed, 1873, bls. 167. 2) Aarbøger for nordisk Oldkyndighed, 1873, bls. 204—205; Tímarit Bókmenntafélagsins, VI. ár, bls. 222—223. 3) Tímarit Bókmenntafélagsins, VI. ár, bls. 217 og Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1873, bls. 103. 4) Íslendingabók, 10. kap.

Páll Briem og Vilhjálmur Finsen hafa getið þess til, að ef þeir menn, er eigi voru goðar, hafi haft einhver áhugamál, sem þeim var hugleikið að yrðu að lögum, hafi þeir annað hvort þurft að fá lögsögumanninn á sitt mál, því að hann gat kallað lögrétta saman, þegar hann taldi þess þörf, eða þá meiri hluta lögréttumanna, því að þeir gátu krafist þess, að fundur yrði haldinn í lögrétta. Þessi skoðun mun að líkindum vera rétt.¹⁾

Áður en lengra er haldið verður að geta þess, að flestir fræðimenn hafa talið frásögn Ara í Íslendingabók ranga eða ónákvæma, þá er um setningu nýrra laga er að ræða. En eins og ég hef áður minnst á, er sú aðferð mjög óvísindaleg að ætla sér að leiðrétta sögulegar heimildir eftir lögbókinni, ekki sízt þegar um jafngott heimildarit sem Íslendingabók er að ræða. Hér stendur auk þess þannig á, að aðrar heimildir veita okkur sama sem enga fræðslu um það, hvernig lög voru samþykkt og er því eigi unnt að sanna, að yfirleitt hafi verið farið eftir annarrihvorri af þeim reglum Grágásar, sem ég gat áðan um. Hér er um tvo staði að ræða, sem menn hafa einkum borið brögður á. Á fyrra staðnum er sagt, að Skafti Þóroddsson lögsögumaður hafi sett fimmtardómslög og lög um það, að enginn maður skyldi lýsa vígi á hendur öðrum manni en sjálfum sér. Auðvitað er það rétt, sem flestir fræðimenn hafa tekið fram, að lögsögumaður hafði ekkert löggjafarvald samkvæmt Grágás. En eins og Konrad Maurer hefur réttilega tekið fram, munu duglegir lögsögumenn hafa getað aukið vald sitt talsvert mikið,²⁾ enda má sjá það af sama kaflanum í Íslendingabók, að Skafti lögsögumaður muni hafa látið mikið til sín taka. Annars er hér um efni að ræða, sem mjög örðugt er að segja neitt um með vissu, því að fyrir utan hina stuttu frásögn Íslendingabókar er Njála eina heimildin um þetta efni, en flestir fræðimenn hafa talið, að sú frásögn væri að allmiklu leyti röng. Eggert Briem tekur þá frásögn gilda og hyggur, að Skafti lögsögumaður og sá flokkur, er honum fylgdi, hafi ráðið langmestu um þetta. Sumar af röksemdum hans eru eigi ósennileg-

1) Tímarit Bókmenntafélagsins, VI. ár, bls. 222; Aarboger for nordisk Oldkyndighed 1873, bls. 197. 2) Konrad von Maurer: Upphaf allsherjarrikis á Íslandi, bls. 138.

ar, þótt allt það, sem að þessu máli lýtur, sé mjög hæpið. Annars mun ég ræða nánar um stofnun fimmtardóms í sambandi við dómsstörf Alþingis.

Síðari staðurinn í Íslendingabók, er fræðimönnum hefur þótt athugaverður, fjallar um setningu tíundarlaganna. Ari segir, að þau lög hafi verið samþykkt vegna ástsældar Gissurar biskups fyrir fortölur þeirra Sæmundar í Odda með umráði Markúsar Skeggjasonar lögsögumanns. En hér hittist svo vel á, að við höfum frásögn Hungurvöku til samanburðar.¹⁾ Hún segir, að þeir sömu menn, sem áðan voru nefndir, hafi borið ráð sín saman og ráðgast við höfðingja í því skyni að fá þetta lögtekið. Sú frásögn bendir í þá átt, að allmargir höfðingjar hafi átt þar hlut að máli, og er engin ástæða til annars, en að ætla, að meiri hluti lögréttumanna eða ef til vill allir hafi samþykkt þetta, því að bæði kemur frásögn Íslendingabókar eigi beinlínis í bága við það, og í öðru lagi voru tíundarlögin til mikilla hagsbóta fyrir höfðingjana, svo sem ég hef áður minnt á.

Enn fremur má geta þess hér, að í Sögu Árna biskups Þorlákssonar er þess getið, að það hafi verið lögtekið í lögrétu um allt land, að þar sem guðslög og landslög greindi á skyldu guðslög ráða.²⁾ Því miður er ekkert kunnugt um tildrögin til þess, að þessi samþykkt var gerð, og þótt frásagnir Sturlungu um Alþingi það ár séu raunar í lengra lagi, þá ber þeim mjög mikið á milli, og verður líklega aldrei skorið úr því til fullrar hlitar, hvor þeirra muni hafa á réttu að standa. En eins og ég minntist á í upphafi ritgerðar minnar eru miklar líkur til, að Sturla Þórðarson hafi ritað aðra af þessum frásögnum, og af því að hann var mikið riðinn við þau mál, er gerðust skömmu síðar, þá eru heldur meiri líkur til þess, að sú frásögn muni vera réttari. En sé svo, mun Gissur Þorvaldsson hafa verið næstum einráður á þinginu með hjálp Þórðar Andréssonar, og hafi lögréttan verið spurð ráða um málið, eins og frásögn Árna biskups sögu virðist helst benda til, þá hefur það einungis verið gert til málamynda.

Þegar um úrskurð lögrétu á lagaþrætum var að ræða, skyldi ein-

1) Bisk. I, bls. 68. 2) Bisk. I, bls. 718—719.

hver þeirra, er í lögrétta sátu, tína við votta lögmál það, er afl fæst til, en allir skyldu gjalda samkvæði sitt á; síðan skyldi segja þau upp að lögbergi, og má ætla, að sama regla muni hafa gilt þá, er um venjuleg lög var að ræða.

Pegar lögrétta hafði samþykkt lagafrumvörp voru þau kölluð nýmæli og skyldi segja þau upp að lögbergi, enn fremur á vorþingum helguðum eða leiðum. En hve lengi báru þau þetta nafn? Ákvæði um það efni eru síðast í Kristinna laga þætti eins og hann er í Konungsbók, en þau eru helzti óljós. Þar segir svo: „Nýmæli ekki skal vera lengur ráðið en þrjú sumur. Laus eru öll nýmæli, ef eigi verða sögð hið þriðja hvert sumar.“ Auðvitað hafa öll lög einhvern tíma verið nýmæli, en fæstir myndu kalla þau lög, sem væru hundrað ára eða eldri því nafni, enda myndu nýmælin þá hafa orðið mestur hluti Grágásar, þá er tímar liðu fram, og er mjög ótrúlegt, að slík lög hafi verið felld úr gildi á annan hátt en með lagabreytingu.

Miklu eðlilegra og skynsamlegra virðist það ákvæði vera, er Vilhjálmur Finsen hefur fundið í einu handritsbroti Grágásar (AM 58). Þar segir svo: „Nýmæli öll skulu þrjú sumur til lögbergs lögð vera, en síðan fyrir lög haldast.“¹⁾ Raunar mætti skilja þetta á tvo vegu eins og Páll Briem hefur bent á.²⁾ Annaðhvort mun hér vera átt við það, að nýmælin skuli vera lesin þrisvar sinnum upp að lögbergi, og þá en ekki fyrr hafi þau fengið fullkomið lagagildi. Ef þetta væri rétt myndu þau nýmæli, er tilheyrðu Þingskapaþætti, hafa orðið að lögum eftir þrjú ár, en önnur nýmæli eigi fyrr en síðar. Eða þá að lögin hafa verið sögð upp að lögbergi á næstu þrem árum eftir það, að þau voru samþykkt, og er sú skýring sennilegri, fyrst og fremst vegna orðalags hinnar síðarnefndu greinar, því að þar er öllum nýmælum gert jafn hátt undir höfði, og einnig má ráða það af ummælum Eysteins erkibiskups í bréfi til Þorláks biskups í Skálholti og almennings á Íslandi,³⁾ sem ég mun bráðum minnst á.

Þessi síðari grein Grágásar, sem ég minntist á, er að öllum lík-

1) Grág., III, 443. 2) Tímarit Bókmenntafélagsins, VI. ár, bls. 219. 3) Dipl. Isl., I, nr. 53, bls. 259—260.

indum annaðhvort nýmæli, eins og Einar Arnórsson getur til,¹⁾ eða þá, að sá maður, er ritaði handrit Konungsbókar, hefur gert ráð fyrir því, að flestir myndu vita það, að öll nýmæli skyldu eftir þrjú ár komast á bekk með eldri lögum.

Þessi lög munu hafa verið sett í því skyni að tryggja það, að öll ný lög væru athuguð sem best. Hins vegar virðist það vera mjög ósennilegt, að lögréttan hafi nokkru sinni samþykkt lög, er meiri hluti lögréttumanna hafi annað hvort talið vera svo lítils virði eða að öðrum kosti svo óheppileg, að hann léti það líðast, að þau væru þannig felld úr gildi með þegjandi samþykki. Þó bendir bréf Eysteins erkibiskups, sem ég minntist áðan á, að hann muni hafa haft grun um, að Íslendingar myndu ætla sér að samþykkja nýmæli hans, en fella þau síðan úr gildi á þenna hátt. Hann segist vilja, að boðorð sín taki með Íslendingum eilífa nyt og gæzlu, en eigi þriggja vetra einna, „sem ég spyr, að sumir færi í orð og ætlun.“ En hér stóð sérstaklega á. Það má gera ráð fyrir, að höfðingjarnir hafi eigi viljað móðga erkibiskup með því að fella tillögu hans beinlínis í lögréttu, sízt þegar svo stóð á, að hann naut einmitt öflugs stuðnings konungsvaldsins norska, og fáum árum áður höfðu verið hinar mestu deilur milli Norðmanna og Íslendinga. Aftur á móti er allsennilegt, að goðar landsins muni hafa haldið, að erkibiskup myndi eigi vita neitt um það, þótt fyrirmæli hans væru felld úr gildi á þenna hátt. En í sjálfu sér er þýðingarlaust að brjóta heilann um þetta, því að þau fyrirmæli erkibiskups, er mestri mótspyrnu sættu af hálfu höfðingjanna, voru aldrei lögð fyrir lögréttu. Ég á þar við kröfuna um forræði biskups yfir kirkjustöðum. En af því að ég þarf að taka það efni til rækilegrar athugunar, þar sem rætt verður um kirkjustjórn landsins á þessu tímabili, skal því sleppt hér.

Nú kem ég að einu vandamáli, sem líklega verður aldrei leyst til fulls, sökum þess að heimildir brestur að mestu leyti. Hvernig hefur starfsemi lögréttunnar verið varið eftir miðbik 12. aldar, mun nokkuð að ráði hafa verið sett af nýjum lögum? Fræðimenn greinir nokkuð á um þetta efni, en þó hafa flestir hallazt að því, að það

1) Einar Arnórsson: Réttarsaga Alþingis, bls. 61.

muni hafa verið fremur lítið. Samt hyggur Björn M. Ólsen, að Vilhjálmur Finsen hafi gert of lítið úr því. Hinn siðarnefndi hefur getið þess til, að löggjafarstarfsemi Alþingis muni að mestu leyti hafa legið niðri á tímabilinu eftir 1180, sökum óeirða þeirra, er þá geisðu hér á landi, og næstu áratugi þar á undan, allt frá 1150, eða jafnvel 1118, hafi einnig verið óheppilegir fyrir slíka starfsemi. En þó hafi menn þá aðallega fengist við að rita upp og endurbæta þau lög, sem eigi voru rituð í Hafliðaskrá. En bæði frásögnin í Íslendingabók Ara og ákvæði Grágásar um hvað gera skuli, ef skrár skilji á benda fremur í þá átt að allmikið af þeim lögum landsins, er þá voru í gildi, hafi verið rituð þar.

Eins og Björn M. Ólsen segir, eru þessar tilgátur ófullnægjandi, því að rökin vantar. Hér er að vísu eigi hægt um vik, hvorki að sanna né að hrekja, því að heimildir eru litlar, en þá verður að nota vel þær, sem til eru. Eins og ég hef áður minnst á, bls. 43 í ritgerð minni, bendir sú setning í Lögréttubætti Grágásar, sem ræðir um, hvað gera skuli, ef handritunum beri eigi saman, til þess, að talsverðar lagabreytingar muni hafa átt sér stað, eftir að Hafliðaskrá var rituð. Einnig vitum við annars staðar, að nokkur nýmæli voru samþykkt á síðari hluta 12. aldar og fyrra hluta hinnar 13., og áttu biskuparnir frumkvæðið að flestum þeirra, enda var oftast um kirkjulega löggjöf að ræða. Þetta ásamt ýmsu öðru, er vottur þess, að vald kirkjunnar er allmikið farið að aukast, og mun ég síðar minnst á það efni.

Enn fremur segir Vilhjálmur Finsen,¹⁾ að frásagnirnar um þá atburði, er gerðust á Alþingi árið 1262, þá er Íslendingar gengu Noregskonungi á hönd, bendi ótvírætt í þá átt, að lögréttan muni eigi hafa starfað á sama hátt sem áður var. Ekkert bendir til þess, að þetta mikilvæga mál hafi verið rætt neitt né atkvæðagreiðsla farið fram um það, heldur sóru nokkrir bændur úr Norðlendingafjórðungi og Sunnlendingafjórðungi konungi eiða, en enginn stafur finnst fyrir slíku í Grágás.

En hér fer sem oftast, að eigi eru allir á sama máli, og Björn M.

1) Vilhjálmur Finsen: Aarbøger for nordisk Oldkyndighed, árið 1873, bls. 238.

Ólsen er algerlega á gagnstæðri skoðun.¹⁾ Auðvitað stafar þessi ágreiningur eigi af því, að þessa menn hafi skort vitsmuni eða skýra hugsun, heldur af hinu, að heimildirnar skera eigi úr málinu til fulls, og þegar farið er að geta í eyðurnar má svo heita, að hver fari sína leið.

Björn M. Ólsen telur sennilegast, að lögréttan muni hafa farið eftir hinum sömu þingsköpum, sem þá er úrskurðað skyldi lögmálsprætur, því að hér var um setningu nýrra laga að ræða, og er hann þar á sama máli sem flestir aðrir, er um það efni hafa ritað. En eiðatökurnar muni hafa farið fram í því skyni að tryggja það, að allt væri svo vel úr garði gert, að eigi yrði véfengt, að það væri bindandi fyrir allt landið. Við þessa skýringu er samt ýmislegt athugavert. Ef það, sem fram fór á Alþingi árið 1262, hefði verið bindandi fyrir allt landið, þá hefði það verið algerlega þarflaust að láta Vestfirðinga sverja konungi eiða á Þverárþingi sama árið, Oddaverja árið eftir og Austfirðinga árið 1264. Enda má sjá, ef betur er að gætt, að það er mjög ósennilegt, að Norðlendingar og Sunnlendingar hefðu einir getað samþykkt svo mikilvæga skuldbindingu fyrir hina hluta landsins.

Og um eiðana, sem unnir voru á Alþingi þetta ár, er það að segja, að þeir samsvara þeim trúnaðareiðum, er goðarnir heimtuðu oft og einatt af þingmönnum sínum, er þeir tóku við nýju héraði, svo sem ég hef áður minnt á, eins og Björn M. Ólsen jatar síðar í sama riti. En það er eigi von, að Grágás minnist á slíkt, því að hér stóð allt öðruvísi á en venjulega, þá er lög voru samþykkt.

Þess er heldur hvergi getið, að þetta mál hafi verið rætt í lögréttu og að öllum líkindum hefur það heldur eigi verið gert. Það má telja víst, að Ketill Þorláksson, mágur Gissurar, hafi gætt þess að skipa eigi aðra menn í lögréttu en þá, sem hann vissi, að voru Gissuri trúir og myndu hlýðnast vilja hans.

Hins vegar hefur Björn M. Ólsen rétt að mæla, að fremur lítil ástæða hefði verið til að kjósa lögsögumann, ef lögréttan hefði eigi starfað neitt, en við vitum, að það var alltaf gert. Aðalstarf lög-

1) Björn M. Ólsen: Enn um upphaf konungvalds á Íslandi, bls. 26—27 og 29—30.

sögumannsins var að stjórna fundum lögréttunnar, en þó hafði hann einnig ýms önnur störf á hendi, eins og ég mun innan skamms minnst á, og áður hef ég minnst á það, að lögréttan skyldi bæði gefa úrskurð um lögmálsþrætur og veita undanþágur frá gildandi lögum. Hins vegar er sú fullyrðing Björns M. Ólsens ærið vafasöm, að lögsögumennirnir á þessu tímabili, hafi verið kosnir á þann hátt, sem Grágás mælir fyrir, en um það mun ég ræða í næsta kafla.

Niðurstaðan af þessari rannsókn verður sú, að við vitum með vissu, að nokkur lagafyrirmæli voru sett um aldamótin 1200 um 1217, 1237 og 1253. Vitanlega verður eigi annað sagt, en að löggjafarstarfsemi Alþingis hafi verið lítil, ef eigi hafa verið sett fleiri lög en þetta, en slík ályktun er hæpin, því að ef litíð er á það, sem við vitum um lagasetningu Alþingis á 12. öld, þá er það í raun réttari enn minna, og aðeins litlu meira, þótt tvær næstu aldirnar á undan væru teknar til samanburðar. Ég læt mér nægja að vísa til þess, sem ég hef áður sagt á bls. 16—22 um þetta efni.

Að endingu skal þess getið, að Knud Berlin¹⁾ gengur þó enn lengra í þá átt að halda því fram, að starfsemi Alþingis hafi legið niðri en Vilhjálmur Finsen, því að hinn fyrrnefndi er þeirrar skoðunar, að það muni alls eigi hafa verið háð að staðaldri síðustu áratugi lýðríkisins. En dr. phil. Jón Þorkelsson þjóðskjalavörður rannsakaði það efni nákvæmlega samkvæmt heimildum um öll árin frá 1220—1262 og varð niðurstaðan sú, að getið er um, að Alþingi hafi verið haldið öll þessi ár nema fimm og eru það þessi: 1245, 1247, 1256, 1258 og 1261.²⁾ Bæði Björn M. Ólsen,³⁾ Jón Þorkelsson⁴⁾ og Einar Arnórsson⁵⁾ eru þeirrar skoðunar, að Alþingi muni einnig hafa verið haldið þessi árin, en þess sé eigi getið, sökum þess, að ekkert markvert hafi gerzt á þeim þingum. Þetta er hugsanlegt, en þó er það engan veginn víst, og verð ég að minnast hér á fáein atriði, er fremur benda til hins gagnstæða.

Það kemur nokkrum sinnum fyrir, að getið er um Alþingi í Sturl-

1) Knud Berlin: Islands statsretlige Stilling, I, bls. 29. 2) Andvari, 35. árg., bls. 50—72. 3) Björn M. Ólsen: Enn um upphaf konungsvalds á Íslandi, bls. 20. 4) Andvari, 35. árg., bls. 68—69. 5) Einar Arnórsson: Réttarstaða Íslands og Réttarsaga Alþingis, bls. 111.

ungu, án þess að neitt markvert hafi gerzt þar, t. d. árin 1230, 1233 og 1236,¹⁾ og stundum er þess einungis getið til þess að miða aðra atburði við það, t. d. árið 1235, 1246 og 1255.²⁾ Það er í alla staði eðlilegt, að þing væri eigi haldið árið 1245, því að Kolbeinn ungi Arnórsson, er þá réð fyrir öllum Norðlendingafjórðungi, lá þá einmitt í banalegunni, og bæði Gissur Þorvaldsson og Þórður kakali voru þá kvaddir norður til að vera viðstaddir skiptin á ríki hans, og árið 1247 voru þeir Þórður kakali og Gissur Þorvaldsson báðir í Noregi, og árið 1261 voru hörkur miklar og hafísar umhverfis Ísland. Hins vegar er eigi kunnugt um neinar sérstakar ástæður, er gætu hafa valdið því, að Alþingi hafi eigi verið haldið hin árin. En vel má vera, að þetta stafi af því, hve frásagnir Sturlungu eru slitróttar um þessi ár. Enn fremur verður hér að geta þess, að það er alls eigi alveg víst, að Alþingi hafi verið haldið vorið 1244 sökum bardagans á Húnaflóa, þótt svo muni hafa verið ætlað til í fyrstu.³⁾

V. kafli

Lögsögumaðurinn og störf hans

Konrad Maurer hyggur, að þetta embætti hafi komið til Íslands frá Noregi,⁴⁾ en það er mjög vafasamt að svo sé. Í fyrsta lagi tíðkast þetta nafn aðeins í þeim löndum, er voru byggð frá Noregi, Íslandi og Færeyjum, og það er mikið rétt í því, sem Ebbe Hertzberg segir, að í nýbyggðu landi hlaut ýmislegt að verða öðruvísi en í því landi, sem hafði verið byggt öldum saman.⁵⁾ Þar var einmitt mikil þörf á lögfróðum manni, er hefði það hlutverk að segja upp lögin, því að það var í alla staði eðlilegt, að menn væru yfirleitt illa heima í þeim fyrst í stað. Í öðru lagi er allt mjög óvíst um

1) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 421, 448 og 484. 2) Sturl., I. bd., 476; II. bd., 87 og 246. 3) Sturlunga (útg. Kálunds), II. bindi, 41 og 47.

4) Konrad Maurer: Island von seiner ersten Entdeckung, bls. 211; Die Entstehung des isländischen Staats, bls. 137 og áfram; Das Alter des Gesetzesprechers, bls. 41. 5) Ebbe Hertzberg: Grundtrækkene i den ældste norske Proces, bls. 158—159.

störf lögmanna í Noregi lengi fyrst framan af, því að þeirra er mjög sjaldan getið, og hefur fræðimenn mjög greint á um það efni. Sumir hafa haldið því fram, að um fast embætti muni eigi hafa verið að ræða í þeirri grein, fyrr en á dögum Sverris konungs. Að vísu er getið um lögmenn áður, er veittu úrskurð í lagaprætum, en þar halda þeir að einungis hafi verið um lögfróða menn að ræða. Þeir helztu, er hafa haldið þessari skoðun fram, eru P. A. Munch,¹⁾ R. Keyser²⁾ og Ebbe Hertzberg.³⁾ Hins vegar var Konrad Maurer á allt öðru máli um þetta atriði. Skoðun hans var sú, að slíkir menn hafi verið opinberir embættismenn, einnig fyrir daga Sverris, en munurinn hafi verið sá, að fyrir daga Sverris hafi þeir verið tilnefndir af íbúum hvers einstaks héraðs, en síðar hafi þeir orðið konunglegir embættismenn. Til að styðja þessa skoðun sína vitnar hann til frásagnanna um mál Sigurðar Jórsalafara gegn Sigurði Hranasyni, erlendum manni, á árunum 1114—15,⁴⁾ en því miður ber heimildunum þar svo mikið á milli, að í raun rétttri verður lítið á þeirri frásögn byggt. Enn fremur segir Maurer, að lögmennirnir norsku hafi oft verið beðnir um að gefa úrskurði á lögþingunum norsku, þá er um vandasöm mál var að ræða, og jafnan fór lög-réttan eftir úrskurði þeirra, og auk þess segir Maurer, að þeir hafi haft uppsögu laganna á hendi og vitnar hann þar til norskra laga,⁵⁾ en þar er eigi beinlínis sagt, hver skyldi hafa það starf með höndum. Eigi verður heldur mikið sannað af því, þótt Bersalög séu nefnd í Borgarþingslögum, því að þótt Lög-Bersi sé nefndur á einum stað í Konungasögum, vitum við samt sem áður í raun rétttri ekkert um hann.⁶⁾ Það er eigi fyrr en löngu síðar, í tilskipun Hákonar konungs Magnússonar, að svo er mælt fyrir, að lögmenn skuli lesa upp lögin á þingunum. Það er eigi fyrr en á síðari hluta 12. aldar, að lögmanna er getið í konungasögum norsku. Á fundi

1) P. A. Munch: Det norske Folks Historie, III, bls. 189 og áfram. 2) R. Keyser: Norges Retsforfatning i Middelalderen, bls. 247. 3) Ebbe Hertzberg: Grundtrækkene i den norske Proces, bls. 156. 4) Konrad Maurer: Die Entstehung des isländischen Staats, bls. 137 og áfram; Das Alter des Gesetz-sprecheramtes, bls. 21—41. 5) Eiðsifapingslög, I, 10; Frostapingslög, X, 1. gr. 6) Borgarþingslög, III., 4. gr.

ríkisráðsins í Björgvin árið 1224 voru studdir 9 lögmenn, er skyldu kveða upp úrskurð um það, hvort nokkur annar en Hákon konungur Hákonarson væri réttborinn til ríkis í Noregi. Hákon konungur sagði, að Gunnar grjónbak væri elztur lögmaður í landinu, því að hann hefði tekið lögsögu um daga Sverris konungs og Eysteins erkibiskups.¹⁾ Auðvitað má vel skýra þetta þannig, að hann hafi verið elztur af þeim lögmönnum, er þá voru á lífi, enda er getið um Gyrð lögmann Gunnhildarson um 1159. Við sama tækifæri sagði Þórður skolli lögmaður, að Þórður faðir sinn hefði heitið lögmaður og orðin gætu helzt bent til þess, að hann hafi verið talinn lögfróður maður, en eigi haft fast embætti á hendi.

Hér hef ég minnst með fáum orðum á þá staði, þar sem lögmanna er getið í konungasögunum norsku, og þótt varhugavert sé að draga víðtækar ályktanir af eigi meiri heimildum en þetta, þá styrkja þær eigi þá tilgátu Konrad Maurers, að þetta embætti hafi verið til í Noregi frá fornu fari. Næst mun ég athuga, hvað hin fornu lög Noregs, sem varðveitt eru, segja okkur um lögmennina. Þær upplýsingar, sem þar er að fá, eru að vísu fremur rýrar, en þó er þeirra getið þar á þremur stöðum, og er þar alls staðar verið að ræða um það, hvernig skipta skuli sektum þeim, sem dæmdar eru á lögþingunum. En Frostapingslög munu eigi vera eldri en frá miðri 13. öld og Eiðsifapingslög eigi mikið eldri en frá því um 1200,²⁾ svo að þau gefa engar upplýsingar um það, hve snemma þetta embætti muni hafa komið á, og það er eftirtektarvert, að Gulapingslög, sem munu vera rituð nokkuð snemma á 12. öld og endurbætt á dögum Magnúsar konungs Erlingssonar, minnast hvergi á lögmennina, og bendir það fremur til þess, að þeir muni eigi hafa verið til sem embættismenn fyrr en seint á 12. öld, og allar þær heimildir, er telja má nokkurn veginn áreiðanlegar, benda í sömu átt. Raunar er getið um lögmann á Jamtalandi um daga Ólafs helga, og konungasögurnar segja, að Hákon konungur Aðalsteinsfóstri hafi gefið Jömtum lög og landsrétt. En á því verður eigi mikið byggt, því að þeir lutu Svíakonungum næstum alla 11. öld

1) Hákonar saga gamla, 90. kap., bls. 330; Flateyjarbók, III, bls. 55. 2) Frostapingslög, I., 1. gr.: Eiðsifapingslög, 30. og 44. gr.

og munu þá hafa tekið upp sænsk lög. Það er heldur eigi óhugsandi, að þar sem getið er um Gyrð lögmann Gunnhildarson um 1159 sé lögmaður aðeins viðurnefni eins og Sigurður Sigurðsson hefur getið til.

Þetta ágríp um lögmennina norsku verður að nægja hér, og mun ég því næst ræða um lögsögumennina íslenzku, en vil um leið geta þess, að samkvæmt því, sem áður var sagt, mun sú tilgáta Konrad Maurers að líkindum vera röng, að hér muni vera um áhrif frá Noregi að ræða.

Lögréttan skyldi kjósa lögsögumann til þriggja ára í senn, og mátti endurkjósa hann svo oft sem menn vildu, enda vitum við af öðrum heimildum, að það var alloft gert. T. d. var Skafti Þóroddsson lögsögumaður árin 1004—1030, Markús Skeggjason 1084—1107 og Gissur Hallsson 1181—1201. Ef lögsögumanns missti við, áður en kjörtímabil hans var á enda, skyldu lögréttumenn taka sér lögsögumann úr þeim fjórðungi landsins, er hinn látni hafði síðast átt heima í. En ef lögréttumenn urðu eigi á eitt sáttir skyldi varpa hlutkesti um það í hvern fjórðung lögsaga skyldi hverfa, og ræð þá afl atkvæða úrslitum, en atkvæði biskups þess, er yfir þeim fjórðungi var, ef svo bar við, að atkvæði yrðu jöfn, er kjósa skyldi um tvo. Hins vegar segir Grágás ekkert um það, hvernig fara skyldi að, ef þrír eða fleiri voru í kjöri og enginn fékk meiri hluta atkvæða, enda eru líkur til, að slíkt hafi fremur sjaldan komið fyrir. En engum getum verður leitt að því, hvað þá muni hafa verið tekið til bragðs.

En nú kem ég að sömu spurningunni, sem oft kemur fyrir þá, er um rannsókn Sturlungaaldarinnar er að ræða, og hún er þessi: Ætli þessum lögum hafi verið framfylgt. Hér vill svo vel til, að á tveim stöðum í Sturlungu eru frásagnir, sem nokkuð má ráða af um þetta efni. Í fyrra skiptið er þess getið, að Ólafur Þórðarson hvítaskáld hafi verið tekinn til lögsögumanns árið 1248, en eins og ég hef áður minnt á, mátti svo heita, að Þórður kakali réði einn öllu á því þingi. Björn M. Ólsen segir, að slíkt hafi getað komið fyrir á beztu tímum lýðríkisins,¹⁾ en það er rangt, að minnsta kosti verður

1) Björn M. Ólsen: Enn um upphaf konungsvalds á Íslandi, bls. 13—14.

það eigi sannað, samkvæmt þeim heimildum, sem til eru. Raunar tilfærir hann tvö dæmi úr Sturlu sögu í því skyni að sanna mál sitt, annað þeirra er frá árinu 1174, en hitt frá árinu 1181. En hér er tvennt, sem er töluvert athugavert. Í fyrsta lagi voru þá alls eigi beztu tímar lýðrikisins, því að goðorðaskipun landsins var þá farin mjög að raskast, eins og ég hef áður minnt á. Í öðru lagi er það, að þótt Jón Loftsson muni að vísu hafa haft mikil völd, svo sem sjá má bæði af þessum stöðum og ýmsu öðru, þá var þó höfðingjaskipun landsins þannig varið, að Jón Loftsson hafði eigi náðar nærri eins góða aðstöðu til að vera einráður yfir öllu Íslandi, sem Þórður kakali hafði árið 1248.

Björn M. Ólsen hyggur samt sem áður, að lögsögumannskosningin muni hafa farið fram samkvæmt Grágás á Alþingi þetta ár, og muni Þórður kakali hafa stungið upp á Ólaf Þórðarsyni hvítaskáldi, frænda sínum, en lögréttumenn kosin hann. Tvennt er það, sem aðallega mælir móti því, að þessi tilgáta geti verið rétt. Fyrst og fremst orðalag sögunnar: „Þórður tók Ólaf hvítaskáld til lögsögumanns,“¹⁾ og myndi varla vera komið þannig að orði, ef lögleg kosning hefði farið fram, heldur myndi þá vera sagt „lét taka“. En í öðru lagi má ráða það af likum, að sá maður, sem var jafnvoldugur sem Þórður kakali var þá, hefði eigi viljað eiga það á hættu, að annar yrði kosinn lögsögumaður en sá, sem hann vissi fyrir víst, að myndi verða þægt verkfæri í sinni hendi. Að vísu voru flestir höfðingjar landsins á hans bandi, en þó sýndu sumir Oddaverjar honum nokkurn mótþróa. Björn M. Ólsen hyggur, að eins muni hafa verið farið að árið 1253, þegar Teitur Einarsson tók lögsögu, en það er eigi fyllilega rétt, því að sagan segir, að hann hafi tekið lögsögu með ráði Gissurar og allra þeirra manna, er þá voru á þingi. Sú frásögn bendir fremur í áttina til þess, að lögréttan hafi verið spurð ráða, þótt það hafi að líkindum aðeins verið til málamynda, því að af frásögn Sturlungu á þessum stað verður eigi dregin önnur ályktun en sú, að Gissur muni hafa verið einráður á þessu þingi. En áður hef ég minnt á það, hvers vegna

1) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 136.

Þessi frásögn um Alþingi árið 1253 er sennilegri en sú, sem stendur í Þorgils sögu skarða.

Þótt menn vildu halda því fram, að lögsögumannskosningin árið 1248 hafi farið að öllu leyti fram samkvæmt Grágás, sem eigi verður þó sannað, þá má benda á tvennt annað, sem Þórður kakali gerði á þessu sama ári, sem ég býst við, að mjög örðugt yrði að finna lagaheimild fyrir og hvergi er getið um, að það hafi verið gert fyrr en á Sturlungaöld. Annað er það, að hann bauð engar bætur eftir Brand Kolbeinsson, frænda sinn, sem fallið hafði í Haugsnesbardaga og hitt er það, að hann lagði gjöld á þingmenn Gissurar Þorvaldssonar, svo sem ég hef áður minnt á.

Annars bera hin tíðu lögsögumannsskipti, sem urðu á þessum árum, glöggan vott um það, hvernig tvær helztu ættir landsins, Sturlungar og Haukdælir, börðust um völdin. Fyrst var Ólafur Þórðarson lögsögumaður í 3 ár, 1248—1250 að báðum meðtöldum. Síðan varð Sturla bróðir hans lögsögumaður árið 1251, en næsta sumar varð Ólafur aftur lögsögumaður. Þá réðu Sturlungar enn öllu, því að Gissur kom eigi út fyrr en eftir Alþingi árið 1252. Þess vegna mun Sturla hafa afsalað sér þeirri stöðu af fúsum vilja, og hyggur Ólafur Lárusson, að það muni hafa verið vegna þess, að hann hafi eigi treyst sér til að gegna henni,¹⁾ og vitnisburðir þeir, er þeir Þorvarður Þórarinsson og Árni biskup Þorláksson gefa lögsögumannsstarfi hans í bréfum sínum til konungs, gætu heldur bent til þess, þótt hitt sé líklegt, eftir því sem við vitum um Sturlu, að hann muni í lengstu lög hafa viljað komast hjá því að blanda sér inn í deilurnar milli kirkjuvaldsins og veraldlega valdsins, sem þá voru byrjaðar og hlaut þess vegna báðum að vera í nöp við hann. Annars segir bezta handrit Sturlungu, að Sturla hafi haft lögsögu árið 1253 og er það í þeim kafla, sem líkur eru til, að Sturla hafi sjálfur ritað. Enn tvö önnur allgóð handrit hafa þar Ólafur, og er það í samræmi við alla annála og Þorgils sögu skarða, og þess vegna er líklegra, að það muni vera rétt.

Í Þorgils sögu skarða er sagt, að Ólafur Þórðarson hafi látið

1) Ólafur Lárusson: Grágás og lögbækurnar, bls. 86.

lausa lögsögu sökum vanheilsu, en þá var Gissur Þorvaldsson kominn út og var líklegt, að hann léti lögsögumannskosninguna eigi alveg afskiptalaus, enda mun hann aðallega hafa ráðið því, að Teitur Einarsson, bróðursonur hans, var kosinn lögsögumaður, og eftir að Teitur var veginn á Austfjörðum árið 1258 tók Ketill Þorláksson, mágur Gissurar, við því starfi.

Næst þessu mun ég minnst á störf lögsögumanns, þau sem eigi hafa verið talin áður. Ég hef áður minnst á það, að lögsögumaðurinn stjórnaði fundum lögréttu, hann skyldi kalla lögréttumenn saman til fundar, og ef einhverjir þeirra mættu eigi skyldi hann skipa aðra menn í sæti þeirra. Einnig hef ég áður minnst á atkvæðisrétt lögsögumanns.

En auk þess var hann skyldugur til þess að segja mönnum, hvað væru rétt lög, þegar þeir þurftu að lýsa málum sínum að Lögbergi,¹⁾ og sömuleiðis skyldi hann gera hið sama heima í héraði samkvæmt því sem segir í Lögréttuþætti Grágásar.²⁾ Lögsögumaður skyldi skipa lögberg þeim mönnum, er hann vildi, en hver sá, er settist þar án leyfis hans, varð að greiða þriggja marka sekt.³⁾ Hann mun hafa átt að sjá um, að eigi sætu þar aðrir en þeir, er þurftu að stefna eða lýsa sökum sínum⁴⁾ og skyldi lögsögumaður þá vera þar viðstaddur. Um skoðanir Eggerts Briem á starfsemi lögbergs mun ég tala síðar. Enn fremur skyldi lögsögumaður hringja til dóma útfærslu og ákveða, hvar fjórðungsdómar skyldu haldnir.⁵⁾

Aðalstarf lögsögumanns var þó að segja upp lögin á Alþingi, enda bendir nafn hans til þess. Uppsögn laga skyldi annað hvort fara fram að lögbergi eða í lögréttu, en ef veðrið var slæmt, þá mátti hún fara fram í kirkjunni á Þingvöllum.⁶⁾ Grágás gerir ráð fyrir því, að lögsögumaður segi upp öll lögin á þrem sumrum, en það var kjörtímabil hans, og skyldi það vera svo vel gert, að enginn vissi betur, svo teljandi sé, og gat hann ráðfært sig við fimm hina lögfróðustu menn landsins næstu dægrin áður en uppsagan skyldi byrja, ef hann var eigi alveg viss um eitthvert atriði.⁷⁾

1) Grág., I b, 76. 2) Grág., I a, 216. 3) Grág., I a, 209, 216. 4) Grág., I a, 58; I b, 76 og 220; II, 100 og 411—412. 5) Grág., I a, 45 og 52—53. 6) Grág., I a, 216. 7) Grág., I a, 209.

Það var talið mjög nauðsynlegt, að allir lögréttumenn væru viðstaddir, þegar lögsögumaður sagði upp lögin, því að bæði var það, að þeim var full þörf á því að vera sem bezt heima í lögum, og orðin „lögsögumaður skal segja upp lögin, svo að engi viti miklugi ger,“ benda til þess, að lögréttumenn hafi átt að gera athugasemdir, ef lögsögumaður fór annað hvort rangt með eða slepti úr. En ef einhverjir lögréttumenn höfðu eigi tíma til þess, skyldu umráðamenn þeirra hlýða á uppsögn laga í þeirra stað.¹⁾ En ef því var eigi sinnt, skyldi það varða þriggja marka sekt og skyldu orð þeirra lögréttumanna teljast ómerk á því sumri, ef menn þrættu um það lögmál, er þá var upp sagt.

Eigi er unnt að segja um það með fullri vissu, hvort lögin hafa verið lesin upp í heild sinni allt til loka lýðríkistímabilsins, því að hvergi er getið um uppsögn laga í þeim heimildum, sem til eru frá 13. öld, en ýmislegt bendir þó í þá átt, að hún muni þá hafa lagzt niður að mestu leyti. Í fyrsta lagi má nefna það, að þess varð minni þörf eftir að búið var að skrásetja lögin. Í Lögréttubætti Grágásar er gert ráð fyrir því, að lögbækurnar greini á um ýms atriði, og skyldi þá fara eftir Hafliðaskrá, nema að breytingar hefðu orðið síðan. En að öðrum kosti skyldi fara eftir því, sem stóð á skráum þeim, er biskupar áttu. En ef þeim bar eigi saman, þá skyldi fara eftir þeirri, sem hafði ýtarlegri ákvæði að geyma. En ef báðar sögðu jafnlangt og þó sitt hvor, skyldi fara eftir þeirri, sem var í Skálholti.

Þessi grein er fyrir margra hluta sakir mjög athyglisverð. Í fyrsta lagi ber hún það með sér, að allmörg handrit hafa verið til af Grágás, enda var það eðlilegt um bók, sem var jafn nauðsynleg öllum þeim, er vildu vita um réttindi og skyldur sérhvers borgara, og efni hennar ei svo víðtækt, að oftast munu þar hafa verið einhverjar leiðbeiningar í vandamálum þeim, er upp komu manna á meðal á þessu tímabili. Það má telja víst, að hver goði landsins hafi átt handrit af Grágás og auk þess líklega allmargir stórbændur. Einnig var eðlilegt, að handritum Grágásar bæri eigi sem bezt

1) Grág., I a, 216.

saman, því að gera má ráð fyrir því, að lögin hafi alltaf tekið einhverjum breytingum. En samkvæmt reglum Grágásar, sem áður var minnst á, hefði mátt ætla, að lögsögumaðurinn hefði verið manna færastur til að leysa úr þess konar vandamálum, enda hef ég áður getið um, að hann skyldi vera lögfræðilegur ráðunautur manna. Áður hef ég minnst á, að þessi grein, sem ég minntist áðan á, mun eigi vera mikið eldri en frá miðri 12. öld, og bendir hún til þess, að þá hafi verið hætt að segja upp lögin. Annað, sem bendir í sömu átt, er það, hve Grágás er mikið rit. Ef öll þau lagaákvæði, sem finnast í einhverju af handritum Grágásar, væru tekin og skeytt saman eftir því sem haganlegast þætti, yrði það svo mikið rit, að það myndi hafa tekið alllangan tíma að lesa upp þriðjung þess, og á Alþingi mun jafnan hafa verið ýmislegt annað að gera. Auk þess má telja það hér um bil víst, að allmikið af lögum lýðrikistímabilsins hefur glatazt. Aðalhandrit Grágásar, Konungsbók og Staðarhólsbók, hafa hvort um sig mörg ákvæði að geyma, sem hitt hefur eigi, og auk þess vantar algerlega fyrirmæli um ýms mikilvæg efni, svo sem það, hvernig ný lög skyldu sett og hve margir menn skyldu eiga sæti í hverjum fjórðungsdómi.

Í sambandi við þetta verð ég að minnst á eina grein í Lögsögu mannsþætti Grágásar.¹⁾ Hún er á þessa leið: „Þá er lögsögumaður hefur haft lögsögu þrjú sumur, skal hann þá segja upp þingsköp hið fjórða sumar, föstudaginn fyrra í þingi.“

Ennfremur verð ég hér að geta þess, að þess er getið árið 1230 í Sturlungu, að Snorri Sturluson hafi sent Styrmi prest hinn fróða með lögsögur til Alþingis í sinn stað. Auðvitað er þetta alls eigi óyggjandi röksemd, því að auðvitað var það miklu minni vandi að segja upp lögin, eftir að þau voru færð í letur, heldur en áður, meðan allt þurfti að leggja á minnið. Eini vandinn við lagauppsögn á þessum tímum, hefði verið sá að skera úr því, hvaða handriti skyldi fylgja, ef handritum bar eigi saman.

Ennfremur bendir það í sömu átt, að á 12. og 13. öld gegndi hver lögsögumaður yfirleitt starfi sínu skemmri tíma en áður hafði

1) Grág., I a, 210.

tíðkæzt, enda var þá eigi jafnmikil nauðsyn að hafa sérhvern lögfróðan mann sem lengst við það starf, eins og áður hafði verið, meðan eigi var í annað hús að venda.

Auk þess, sem nú var talið, skyldi lögsögumaður segja upp sýknuleyfi að lögbergi, svo að meiri hluti manna sé þar og mun þar vera átt við þingheyjendur. Sömuleiðis skyldi hann segja upp misseristal og geta þess, ef menn áttu að koma fyrir til Alþingis, en 10 vikur væru af sumri. Hann skyldi einnig tilkynna mönnum imbrudagahald og föstuinnganga, og skyldi hann mæla allt þetta að þinglausnum. Hér er um ákvæði að ræða, sem flestum mönnum var nauðsyn á að vita, og er þess vegna líklegt, að þau hafi ætíð verið lesin, einnig á Sturlungaöld.

Ef lögsögumaður kom eigi til Alþingis fyrri föstudaginn í þingi, áður en menn gengu til lögbergs, án þess að lögsmæt forföll kæmi til, skyldi hann greiða þriggja marka sekt, og gátu lögréttumenn þá kosið sér annan lögsögumann, ef þeir vildu.¹⁾

Samkvæmt Grágás voru fastar tekjur lögsögumanns eigi miklar. Hann skyldi fá hvert sumar tvö hundruð vaðmála af lögréttufjámi fyrir starf sitt. En auk þess skyldi hann fá helming þeirra sekta, er dæmdar voru á Alþingi,²⁾ og þriggja marka sektir á vorþingi, er hann háði sjálfur,³⁾ því að oftast mun hann hafa verið goðorðsmaður. Samkvæmt öðrum stað Grágásar skyldi þó sá, er gert hafði mann sekan á vorþingi, eiga helming fjár hans, en hinn helming þingunautar,⁴⁾ og má gera ráð fyrir, að svo sé einnig hér.

Samkvæmt Grágás hafði lögsögumaðurinn ekkert vald, nema þann stutta tíma, sem Alþingi starfaði á hverju ári. En hér verður að gæta þess, að flestir lögsögumennirnir munu hafa verið í tölu voldugustu goða landsins, og munu þeir því hafa haft miklu meiri völd en Grágás gerir ráð fyrir, svo sem Konrad Maurer hefur réttilega tekið fram.⁵⁾ Bæði má ráða það af líkum, og auk þess benda ummæli Ara um Skafta lögsögumann Þóroddsson eindregið í þá átt.⁶⁾ Orð hans eru á þessa leið: „Á hans dögum urðu margir

1) Grág., I a, 210. 2) Grág., I a, 209—210. 3) Grág., I a, 217. 4) Grág., I a, 117—118. 5) Konrad Maurer: Upphaf allsherjarríkis á Íslandi, bls. 138. 6) Íslendingabók, 8. kap.

höfðingjar og ríkismenn sekir eða landflóttu of víg eða barsmíðir af ríkissökum hans og landstjórn.“ Af þessu er ljóst, að hann hefur beitt því valdi til hins ýtrasta, er honum bar sem goðorðsmanni, og ef til vill gengið lengra í þá átt en lögin heimiluðu honum. Ég mun minnst síðar á það atriði í sambandi við skoðanir fræðimanna á setningu fimmtardómsins.

ANNAR HLUTI DÓMSVALD ALÞINGIS

1. kafli

Skipun fjórðungsdómanna

Ég hef áður talað um, að upphaflega muni hafa verið einn dómur á Alþingi fyrir allt landið, en þegar landinu var skipt í fjórðunga voru settir á stofn fjórir dómar, einn fyrir hvern landsfjórðung. Líklega hafa upphaflega 36 menn setið í Alþingisdómi, meðan einungis var til einn dómstóll fyrir allt landið, því að bæði mun það hafa verið þannig á lögþingunum norsku,¹⁾ og auk þess voru 36 menn í vorþingsdómi. Öllum fræðimönnum kemur saman um þetta atriði. Aftur á móti hafa verið mjög skiptar skoðanir meðal fræðimanna um það, hve margir menn muni hafa átt sæti í hverjum fjórðungsdómi, sumir hyggja, að þeir hafi verið 36 en aðrir 9. Þeir, sem einkum hafa haldið hinu fyrra fram, eru Konrad Maurer,²⁾ Páll Melsteð³⁾ og nú nýlega Einar Arnórsson.⁴⁾ En sá maður, sem einkum hefur reynt að færa rök fyrir hinu síðarnefnda, er Vilhjálmur Finsen, sömu skoðunar var Björn M. Ólsen og flestir hinna eldri fræðimanna, Jón Eiríksson, Baldvin Einarsson, F. C. Dahlmann, R. Keyser og C. Rosenberg. Einnig Eggert Briem frá Viðey að nokkru leyti.

Fyrirmæli Grágásar um þetta efni eru mjög óljós, og í sögunum er sama sem engar upplýsingar að finna. Að vísu hefur Einar Arnórsson vitnað í frásögn Kristnisögu um það, þegar Hjalti

1) Ebbe Hertzberg: Grundtrækkene i den ældste norske Proces, bls. 123.
2) Konrad Maurer: Die Entstehung des isländischen Staats und seiner Verfassung, bls. 177—178; Upphaf allsherjarríkis á Íslandi, bls. 160—161; Quellenzeugnisse über das erste Landrecht, bls. 80—82, 100—101; Island von seiner Entdeckung, bls. 174—175; Germania, XXIV, árg., bls. 101. 3) Víkverji, 1873, bls. 98. 4) Einar Arnórsson: Réttarsaga Alþingis, bls. 75—81.

Skeggjason var dæmdur sekur fjórbaugsmaður fyrir goðgá á Alþingi árið 999, en á henni verður lítið byggt. En þar sem heimildir vantar, eða þær eru óglöggar, taka flestir það til bragðs, að geta í eyðurnar, og fer þá oft hver sína leið. Hér er þannig ástatt, að hvorn kostinn, sem menn vilja taka, má þó alltaf efast um, að niðurstaðan sé rétt.

Aðalreglan um skipun fjórðungsdómanna stendur fremst í Þingskapabætti Grágásar. Þar er sagt, að hver goði skuli nefna mann í dóm, er fornt goðorð hefur og fullt, og nokkrum línunum neðar er sagt, að hver goði skuli nefna sinn þriðjungsmanntil í dóm. Finsen hyggur, að hér myndi vera notuð fleirtala, ef goðinn hefði átt að nefna menn í fleiri dóma en einn. Þetta er raunar sennilegt, en eigi er það þó alveg víst, því að þetta orðalag átti við, meðan einungis var einn dómur til fyrir allt landið, og hugsanlegt er, að hér stæði eins á og þar, sem Grágás talar um alþingsdóm í eintölu: Ennfremur segir svo í þessum sama kapítula Grágásar: „Goði skal ganga í Hamraskarð og setja þar niður dómanda sinn“, og sama setning kemur fyrir nokkru síðar þar, sem talað er um lögbergsgöngu. Bæði Vilhjálmur Finsen og Björn M. Ólsen segja, að þetta bendi glögg til þess, að hver goði hafi einungis nefnt einn mann í einn dóm, en Einar Arnórsson segir, að hann sé eigi úrslitastaður. Það er raunar rétt, að hann gæti verið leifar eldra skipulagsins, eins og sumt annað, sem ég hef nýlega minnst á. En hin skýringartilraun hans er miklu hæpnari, að hér muni vera átt við hverja einstaka dómnafnu, og hafi goðinn átt að nefna dómana eftir röð og skila hverjum fyrir sig í Hamraskarðið.

En svo eru einnig til aðrir staðir í Grágás, sem Einar Arnórsson telur benda til þess, að sérhver goði hafi nefnt mann í fleiri dóma en einn, að minnsta kosti ef menn skilja þá á þann veg, sem beinast liggur við. T. d. segir svo í Þingskapabætti Grágásar: „Goði skal kveða á í hvern dóm hann nefnir.“ En slíkt virðist hafa verið hreinn óþarfi, ef það var fyrirfram ákveðið, að goðinn skyldi einungis nefna mann í dóm þess fjórðungs, er hann sjálfur var búsettur í. Sömuleiðis bendir ákvæðið um ruðning fjórðungsdóma til hins sama. Sá maður, er ruddi dóm, skyldi segja goða til þess og kveða

á dóminn.¹⁾ — En nú verður að gæta þess, að samkvæmt lögum lýðríkistímabilsins var mikið komið undir því, að allra formsatriða væri gætt, og oftast ónýttust málin, ef minnsti galli varð á flutningi þeirra. Vilhjálmur Finsen²⁾ hefur bent á nokkra staði í Grágás, þar sem gert er ráð fyrir, að það sé tekið fram, er í raun rétttri mætti telja óþarft. Sá maður, er hafði framsögu sakar, skyldi kveða á til hvers þings hann stefndi, en hér verður að taka tillit til þess, að þótt hér sé verið að ræða um flutning mála á Alþingi, þá mátti einnig stefna málum til vorþings og var það oft gert.

Enn fremur hefur Einar Arnórsson bent á reglurnar um tylftarkvið máli sínu til stuðnings. Sú setning er máli skiptir í þessu sambandi er þannig: „Þar er maður vill kveðja tylftarkviðar, skal hann nefna sér votta að því og nefna goðann, ef þú hefur goðorð fullt að þú nefnir dóma.“ Samkvæmt efninu hlýtur hér að vera átt við fjórðungsdómana. Einar Arnórsson segir, að þetta ákvæði muni vera eldra en fimmtardómurinn en yngra en skipting landsins í fjórðunga, því að menn skyldu kveðja goða sinn tylftarkviðar, áður en fimmtardómur var settur, en það var eigi fyrr en landinu var skipt í fjórðunga, að goðorðin í Norðlendingafjórðungi urðu fjórðungi skerð.

En hér er samt ýmislegt athugavert. Í fyrsta lagi er það nokkuð vafasamt, hvað orðin „full goðorð og forn“ muni tákna. Þar sem rætt er um dómnefni í fimmtardóm er það orð notað til þess að gera greinarmun á hinum eldri goðorðum landsins og þeim, sem voru tekin upp, þegar fimmtardómurinn var stofnaður. Í fyrsta kafla Þingskapaþáttar, þar sem talað er um dómnefni í fjórðungsdóma, eru orðin „full goðorð“ notuð um þau goðorð, sem eru eign einstaks manns, en eigi skipt milli fleiri, svo sem stundum átti sér stað, og mætti þess vegna gera ráð fyrir, að svo sé einnig hér.

Í öðru lagi má það vel vera, að þótt ákvæðin um tylftarkvið væru orðin úrelt, er fimmtardómur var settur á stofn, að þau hafi samt verið látin halda sér, eins og sumt annað í Grágás, er mun hafa verið orðið úrelt, þegar hún var færð í letur, svo sem ég hef áður minnt á.

1) Grág., I a, 48—49. 2) Vilhjálmur Finsen: Den islandske Fristats Institutioner, bls. 15.

Enn er einn staður ótalinn í Grágás, sem fjallar um dómnefnu,¹⁾ og sem Konrad Maurer og Einar Arnórsson hafa talið merki þess, að sérhver goði hafi nefnt mann í fleiri dóma en einn. En sá er gallinn á, að enginn af þeim fræðimönnum, er um þessi efni hafa ritað, hafa getað skýrt hann svo óyggjandi sé, og er því varhuga-vert að svo komnu máli að byggja miklar ályktanir á honum. Þau orð, sem hér skipta mestu máli, eru á þessa leið: „Ef goði nefnir í annan dóm en hann hafi hlotið, er hann útlægur þrem mörkum og úr goðorði sínu.“ Eins og Einar Arnórsson segir, virðist það eigi geta komið til neinna mála, að nokkur goði hefði gert sig sekan í slíkri yfirsjón, ef það hefur verið fyrirfram ákveðið, að hann skyldi einungis nefna menn í dóm þess fjórðungs, er hann var búsettur í, enda bendir orðið „hlotið“ fremur til þess, að hlutkesti hafi verið látið ráða. Að vísu reynir Vilhjálmur Finsen að skýra þenna stað þannig, að hann komi að öllu leyti heim við skoðanir hans á þessu atriði, en flest af því, sem hann færir fram, eru tilgátur, sem lítil eða engin rök er unnt að færa fram fyrir. Í fyrsta lagi segir hann, að orðið „hljóta“ geti þýtt „ber skylda til“ og er það raunar satt, þótt hin merkingin sé algengust í Grágás, og þannig hefur Vilhjálmur Finsen skýrt þenna stað í orðasafninu við Grágás. En þar hyggur hann, að átt muni vera aðallega við goðana í Norðlendingafjórðungi, er munu hafa orðið 12 eftir 965, en áður höfðu þeir aðeins verið 9. Ef fleiri en einn áttu goðorð saman munu þeir einnig hafa þurft að varpa hlutkesti um, hver þeirra skyldi nefna menn í dóm. En sú tilgáta Vilhjálms Finsens fær tæplega staðizt, því að hér var aðeins um það að ræða, hver skyldi hafa dómnefnuna á hendi, en eigi í hvaða fjórðungsdóm skyldi nefna. Enda hefur Vilhjálmur Finsen horfið frá þessari tilgátu í riti sínu „Ordningen af den islandske Fristats Institutioner“. Þar reynir hann að bjarga þessu við með því móti að gera ráð fyrir, að það hafi getað komið fyrir, að sumir höfðingjanna ættu goðorð eða hluta af goðorði í fleiri fjórðungum en einum. Af Sturlungu má sjá, að slíkt kom alloft fyrir á 13. öld, einkum þegar kom fram um miðja öldina, en allmikil vand-

· 1) Grág., I a, 39.

kvæði eru á að gera ráð fyrir því, að þetta ákvæði geti verið svo ungt. Vilhjálmur Finsen gerir einnig ráð fyrir því, að hér muni ráðríki og yfirgangur hinna völdugri höfðingja hafa getað komið til greina, og er sú skýring einna tækilegust, ef menn vilja á annað borð gera ráð fyrir því, að 9 menn hafi setið í hverjum fjórðungsdómi og að hlutkesti hafi eigi verið notað til að ákveða í hvaða dómi þeir skyldu sitja. Bæði vitum við af sögunum, að það kom þrífaldlega fyrir, að goðarnir létu sig lögin engu skipta, og í öðru lagi eru tvö ákvæði í Þingskapabætti Grágásar, sem virðast vera varúðarráðstafanir gegn því, að rangindum yrði beitt í dómi. Ef goði nefndi annan mann í dóm en hann átti,¹⁾ eða seldi lýrit fyrir annars þriðjungs mann, skyldi hann útlægur þrem mörkum og missa goðorð sitt.

Þeir fræðimenn, sem telja, að hver goði hafi átt að nefna einn mann í sérhvern hinna fjöggra fjórðungsdóma, eru heldur eigi á eitt sáttir um það, hvernig beri að skilja þetta atriði. Konrad Maurer hyggur, að sérhver goðanna í Norðlendingafjórðungi muni aðeins hafa útnefnt þrjá dómara og hafi síðan hlutkesti verið látið ráða því, í hvaða fjórðungsdómi þessir dómamarar skyldu sitja.²⁾ En Vilhjálmur Finsen segir, að það væri einkennilegt, að einungis á þessum eina stað í Grágás væri óbeinlínis vikið að því, hvernig dómnefna norðlenzku goðanna skyldi vera varið.

En auk þess er hér annað athugavert. Hér er um tilgátu að ræða, sem á sér enga stoð í orðum Grágásar, því að þar virðist vera átt við alla goða landsins yfirleitt. Skoðun Jóns Þorkelssonar³⁾ er að því leyti nær sanni, að hún lætur eitt yfir alla ganga. Hinn síðastnefndi hyggur, að sérhver goði í Sunnlendinga-, Austfirðinga- og Vestfirðingafjórðungi muni hafa nefnt fjóra menn, en því næst hafi verið varpað hlutkesti um það í hvaða dómi þeir skyldu eiga sæti. Þessa ályktun leiðir hann meðal annars af setningunni: „Goði skal kveða á í hvern dóm hann nefnir.“ En hvað Norðlendingafjórðungi viðvíkur segir hann, að annaðhvort muni allir 12 goðarnir hafa útnefnt þrjá dómara hver eða aðeins 9 þeirra hafi nefnt fjóra

1) Grág., I a, 50. 2) Konrad von Maurer: „Quellen Zeugnisse über das erste Landrecht, bls. 81. 3) Víkverji, árið 1873, bls. 99.

menn hver. Einar Arnórsson viðurkennir, að þessi skýring, að hlutkesti hafi verið látið ráða því í hvaða fjórðungsdóm hver goði nefndi dómendur, geti komið til mála, þótt það sé eigi aðgengileg skýring.¹⁾ Hann hyggur, að önnur skýring sé sennilegri á þessu. Hún er sú, að hver goði hafi nefnt sinn mann í hvern fjórðungsdóm og hlutað hafi verið um röðina. Að vísu hefði hér verið um fremur smávægilega villu að ræða, þar sem allir fjórðungsdómarnir hefðu verið líkt skipaðir, en hver sá, sem hefur kynnt sér reglurnar um meðferð mála samkvæmt Grágás veit það, að oftast mátti ekkert út af bera, til þess að málið yrði eigi ónýtt, og mun ég minnst siðar á það.

Enn fremur segir Einar Arnórsson, að frásögn Kristnisögu²⁾ um mál það, er var höfðað gegn Hjalta Skeggjasyni fyrir goðgá á Alþingi árið 999 komi illa heim við þá tilgátu, að goðar hvers fjórðungs hafi einir nefnt þá menn, er í þeim dómi sátu. Þar er sagt, að enginn dómenda hafi viljað reifa málið, fyrr en Þorbjörn, sonur Þorkels úr Goðdölum, varð til þess. Einar Arnórsson telur líklegra, að einhver skagfirzku goðanna hafi nefnt hann í dóminn, heldur en að sunnlenzku goðarnir hefðu gert það.³⁾ Þetta er raunar eigi ósennileg tilgáta, en fullkomnar sannanir vantar. Vel má vera, að frændsemi eða vinátta hafi hér nokkru um ráðið eða þá, að goðarnir hafi gripið til þessa úrræðis, er þeir sáu fram á, að málinu myndi eigi framgengt með öðru móti. Raunar gerir Grágás ráð fyrir því, að hlutkesti skyldi ráða, ef engir fengust til að reifa og skyldi þá hver sá verða sekur fjörbaugsmaður, er skoraðist undan því. En hér ber að gæta þess, að jafnan munu frændur og skjólstæðingar helztu höfðingja landsins hafa setið í dómnum á Alþingi, og var þá enginn hæðarleikur að fá refsíákvæðum laganna fullnægt.

En áður en lengra er haldið verð ég að fara nokkrum orðum um skoðanir Eggerts Briem frá Viðey á þessu máli. Hann hyggur, að dómnefni í fjórðungsdómum hafi verið þannig háttað,

1) Formálinn fyrir Alþingisbókum Íslands, I. bindi, bls. LXIX; Réttarsaga Alþingis, bls. 77. 2) Bisk., I, bls. 17. 3) Einar Arnórsson: Réttarsaga Alþingis, bls. 80.

að varpað hafi verið hlutkesti um það í hvern hinna þriggja fjórðungsdóma hver þeirra goða, er saman voru um vorþing, skyldu nefna dómendur sína. En þess hafi jafnan stranglega verið gætt, að enginn goði nefndi mann í dóm þess fjórðungs, sem hann var sjálfur úr. Ef þessi skýring væri rétt, myndi þessi staður verða auðskilinn og sömuleiðis hitt, hvers vegna hver goði skyldi tilkynna það í hvaða dóm hann nefndi menn. Enn fremur myndi þá verða skiljanlegra, hvers vegna eigi mátti nefna þann mann í neinn dóm, er var sóknaraðili eða varnar. En því miður er þetta einungis tilgáta, er eigi verða færð fullnægjandi rök fyrir.

Sumir fræðimenn, einkum Vilhjálmur Finsen, hafa reynt að færa ýmislegt annað fram skoðun sinni til stuðnings. Sumt af því er raunar sennilegt, en fullkomnar sannanir vantar, t. d. að það væri miklu óeðlilegra, að hver goði nefndi mann í alla fjórðungsdómana heldur en aðeins í dóminn fyrir sinn fjórðung, og að Grágás hlyti að geta þess, ef um það hefði verið að ræða. En það er í raun rétttri ekkert undarlegra, þótt Grágás geti hvergi beinlínis um það, hversu margir menn skyldu sitja í hverjum fjórðungsdómi heldur en hitt, að hvergi finnst ákvæði um það, hvaða aðferð skyldi notuð, þegar ný lög voru sett, svo sem ég minntist áður á. En hvað dómnefni fyrir Norðlendingafjórðung viðvíkur, verður ekkert sagt með vissu, annað en það, að hvernig sem dómarnir hafa verið skipaðir, munu goðarnir þar jafnan hafa orðið að varpa hlutkesti um það, hverjir skyldu taka þátt í dómnefnunni, til þess að dómarnir yrðu skipaðir svo sem lög stóðu til.

Aðalregla Grágásar var sú, að hverju máli skyldi stefnt til þess fjórðungsdóms, er sá maður taldist til, er fyrir sökum var hafður, en þó voru nokkrar undantekningar frá þeirri reglu, svo sem ég mun síðar minnst á. Sá maður, er þurfti að stefna öðrum, skyldi spyrja alla goða landsins í heyranda hljóði að lögbergi, hver þeirra kenndi sér þann mann að þingmanni eða þriðjungsmanni, og varðaði goða þriggja marka sekt og goðorðsmissi, ef hann vildi eigi gangast við þingfesti hans.

Ef maður svaraði rangt, þá er hann var spurður þingvistar, varðaði það þriggja marka sekt. Síðan skyldi kveðja þann mann tylftar-

kviðar, er hann lézt vera í þingi með og dæma svo sem á hann sé borinn kviðurinn.

Vilhjálmur Finsen mun hafa rétt fyrir sér í því, að þessi orð Grágásar verða varla skilin á annan veg en þann, að málið skyldi verða ónýtt, ef því var eigi stefnt fyrir réttan fjórðungsdóm, enda kemur það heim við frásögn Njálssögu um brennumálið á Alþingi. Eyjólfur Bölverksson sagði, að málið væri ónýtt, sökum þess að það hafði verið sótt í Austfirðingadóm en eigi Norðlendingadóm, svo sem vera bar, vegna þess að Flosi Þórðarson hafði sagt sig í þing með norðlenzkum goða.

Ef tilgáta Maurers væri rétt, segir Vilhjálmur Finsen, að allir fjórðungsdómarnir hefðu verið eins skipaðir þá hefði hvorki verið ástæða til þess að gefa hverjum þeirra um sig sérstakt nafn, né heldur að setja strangar reglur um það, í hvaða fjórðungsdóm hverju máli skyldi stefnt. Nokkuð er hæft í þessu, en öruggt er það eigi. Hér nægir að vísa til þess, sem ég hef áður sagt um nákvæmni Grágásar, þá er um flutning mála var að ræða.

Vilhjálmur Finsen hyggur, að þetta ákvæði Grágásar muni vera þannig til komið, að sá dómstóll, er var skipaður innanfjórðungsmönnum að öllu eða langmestu leyti, hlaut að öllum jafnaði að vera kunnugri öllum málavöxtum heldur en aðrir dómstólar landsins, og hlaut það því yfirleitt að vera ákjósanlegast fyrir þá, sem hlut áttu að máli að fá mál sín dæmd þar.

En aftur á móti er Konrad von Maurer þeirrar skoðunar, að goðarnir muni hafa hver um sig nefnt menn í alla fjórðungsdóma landsins í því skyni að síður gæti verið um hlutdrægni að ræða. Hvorttveggja er hugsanlegt, en hér er aðeins um tilfinningaröksemdir að ræða, og á þeim er eigi unnt að byggja mikið. Vilhjálmur Finsen reynir að vísu að færa það fram til sönnunar fyrir sínu máli, að dómstólarnir á vorþingunum muni eingöngu hafa verið skipaðir íbúum þess þings.

En í sambandi við þetta verður að minnast á skoðun Einars Arnórssonar á þessu máli. Hann telur það mjög undarlegt, ef yfirdómsstólar landsins hefðu verið lakar skipaðir en undirdómsstólarnir. En það hefðu þeir verið, ef þeir hefðu verið fjórum sinnum mann-

færri, því að eigi verður séð af Grágás, að strangari reglur hafi gilt um val dómenda í fjórðungsdóma en vorþingsdóma. Svo sem ég hef áður minnst á, voru sumir dómar heima í sveitum skipaðir 12 mönnum en aðrir 6, en talan 9 kemur hvergi fyrir.

Vilhjálmur Finsen hefur aftur á móti bent á það, að í raun réttir voru fjórðungsdómarnir og fimmtardómur alls eigi yfirdómstólar í sama skilningi, sem hæstiréttur er það nú á dögum, því að eigi var unnt að skjóta máli til fjórðungsdómanna, sem hafði verið löglega dæmt á vorþingi, jafnvel þótt unnt væri að færa sönnur á, að dómendur hefðu eigi dæmt samkvæmt lögum. En hvað tölu dómenda viðvíkur, segir Finsen, að það væri alveg eðlilegt, að 9 menn sætu í hverjum fjórðungsdómi, þar sem upphaflega munu 36 menn hafa setið í Alþingisdómi, meðan aðeins var til einn dómur fyrir allt landið. Hvorttveggja má að nokkru leyti til sanns vegar færast, en þó verður því eigi neitað, að fjórðungsdómarnir voru að nokkru leyti yfirdómstólar hinna, því að þangað var þeim málum skotið, er eigi urðu löglega dæmd á vorþingunum.

Í þeim kafla Grágásar, er ræðir um dómendur, stendur það ákvæði, að ef dómendum þykir menn troðast of mjög að dómi, skulu þeir biðja goða þá III (sjálfsagt ritvilla fyrir IX), er í þeim fjórðungi eru, sem dómurinn er við kenndur, að fá þeim þrjá menn til dómvörzlu, einn úr hverju þingi hinu forna, og varðaði það þriggja marka sekt og goðorðsmissi, ef goðarnir létu slíkt undir höfuð leggjast. Raunar sannar þetta atriði ekkert, hvorki til né frá um tölu dómenda, því að eins og Einar Arnórsson segir, munu þrír menn alls eigi hafa getað gætt dóms, svo að í lagi færi, ef margir menn sóttu að og vildu hleypa upp dómnum. Enda var það stundum gert, t. d. árið 999, þá er Hjalti Skeggjason skyldi dæmdur sekur fjörbaugsmaður fyrir goðgá á Alþingi og sömuleiðis, þegar Hafliði Másson ætlaði að fá Þorgils Oddason dæmdan sekan skógarmann á Alþingi árið 1118 fyrir þann áverka, er hann hafði veitt honum.

Vilhjálmur Finsen segir, að fjórir 36 manna dómar hefðu orðið langtum þyngri í vöfum en fjórir níu manna dómar. En það atriði sannar eigi mikið út af fyrir sig, því að eins og Einar Arnórsson segir, munu menn eigi hafa látið slíkt aftra sér frá að hafa þá svo

mannmarga sem nauðsynlegt þótti, og var samkvæmt tíðarandanum. Með því að álykta þannig mætti eins vel komast að þeirri niðurstöðu, að reglur Grágásar um meðferð mála hefðu getað verið einfaldari. Alveg sama máli er að gegna um annað atriði, er Vilhjálmur Finsen hefur bent á skoðun sinni til stuðnings.¹⁾ Fimmтардómurinn átti sæti í lögréttu, en lögsögumaður skyldi ákveða, hvar fjórðungsdómar skyldu haldnir.

Þó er enn ótalið það atriði, er Vilhjálmur Finsen telur full rök fyrir því, að 9 menn en eigi 36 muni hafa setið í hverjum fjórðungsdómi og verður því eigi neitað, að þar virðist hann hafa allmikið til síns máls. Það kemur fyrir á nokkrum stöðum í Grágás, að sex dómendur geti lagt dóm á málin, að vísu er á þremur þeirra gert ráð fyrir því, að dómendur vilji eigi leggja dóm á málin og skyldi það varða fjörbaugsgarð hverjum, sem það gerði. Hér er um harða refsingu að ræða og gæti það bent til þess, að sú skoðun Páls Melsteðs²⁾ væri rétt, að dómendur hefðu verið mjög ófúsir að leggja dóm á málin, þá er höfðingjar áttu í hlut. Á þeim stað Grágásar, þar sem rætt er um útfærslur dóma, segir, að sá maður, er fór með sakar hafði rétt til þess að bjóða til hlutfalla að dómi, ef sex dómendur voru komnir út.

Vilhjálmur Finsen telur óhugsandi, að unnt hefði verið að kveða upp lögmætan dóm, þótt aðeins einn sjötti hluti dómenda væri viðstaddur, og það því síður sem ýms önnur fyrirmæli Grágásar bera glöggan vott um það, að menn gerðu sér allt far um, að allir dómendur væru við, þegar dæma skyldi mál, svo framarlega sem það var unnt. Sbr. t. d. ákvæðið um það, að dómendur skyldu hafa manntal, að dómur þeirra væri fullur, og skyldu þeir segja dóm sinn upp að fullum dómi, ef þeir áttu þess kost.³⁾ Auk þess skyldi hver sá verða sekur fjörbaugsmaður, er eigi vildi ganga til dóms, þá er hann var kvaddur.⁴⁾ Ef einhver dómenda var fastur í lögskilum þeim, er í annan dóm áttu að koma, skyldi hann tilkynna hinum það, áður en hann færi burt, að hann segði sátt sína á þann dóm, er þeir yrðu sáttir á, meðan hann væri fjarverandi.

1) Vilhjálmur Finsen: Ordningen af den islandske Fristats Institutioner, bl. 21—25. 2) Víkverji, 1873, bls. 103. 3) Grág., I a, 73. 4) Grág., I a, 74.

Ef einhver þeirra manna, er höfðu verið skipaðir í dóm, varð sjúkur eða sár, svo að hann mátti eigi vera úti, skyldu menn ganga til búðar hans, og skyldi hann vinna fyrir þeim slíkan eið, sem hann skyldi vinna að dómi, og skyldi hann gjalda samkvæði sitt á þann dóm, sem þeir urðu sáttir á. Ef dómari andaðist eða varð svo veikur, að hann mátti eigi mæla, var hinum jafnrétt að dæma sem dómurinn væri fullskipaður, en slíkt mun tæplega hafa komið fyrir marga dómendur á sama þingi. Ef einhver goðanna hafði eigi skipað dóminn að fullu áður en sól kom á Þingvöll, varð hann að greiða þriggja marka sekt og missa goðorð sitt, og á sömu leið fór, ef hann nefndi þann mann í dóm, er eigi var þingmaður hans. En ef annaðhvort af þessu kom fyrir, þá skyldu hinir dómendurnir dæma málin, svo sem dómurinn væri fullskipaður.

Vilhjálmur Finsen segir, að þá er um fimmtardóm og vorþingsdómanna sé að ræða, sé hvergi gert ráð fyrir öðru, en að dómurinn sé fullskipaður, þegar hann eigi að dæma málin. Þó er þetta eigi alveg víst, því að bein fyrirmæli vantar um það efni, og Einar Arnórsson hyggur, að hin sama regla muni hafa gilt á vorþingum einnig með tölu dómenda, því að þar er á tveim stöðum vitnað til meðferðar mála í fjórðungsdómi. En þess ber að gæta, að þar er ekkert sagt um, hve dómendur skuli vera margir, heldur einungis að með sakir, varnir og véföng skuli fara svo sem í alþingisdómi.

Áður en ég skilst við þetta mál verð ég að athuga nokkuð reglurnar um véföng, því að þær eru eitt af því, sem fræðimenn hafa vitnað til, þegar um tölu dómenda í fjórðungsdómi er að ræða, og hvor aðili um sig hefur þótzt finna þar stuðning fyrir sínu máli. Sú setning, er hér skiptir mestu máli, er á þessa leið:

„Ef þær sakir eru nokkrar, er þeir verða eigi ásáttir á dóm sinn, skulu þeir þá véfengja, en eigi skyldu færri til véfangs ganga en 6.“

Þeir fræðimenn, er hafa haldið því fram, að 36 menn hafi setið í hverjum fjórðungsdómi, hafa skilið þetta á þá leið, að ef færri en sex menn urðu í minni hluta, hafi þeir eigi getað kveðið upp neinn sérstakan dóm og fært það fram sem rök fyrir máli sínu, að sama regla hafi gilt um véföng í vorþings-

dómi.¹⁾ En Vilhjálmur Finsen er þeirrar skoðunar, að véfang hafi eigi getað átt sér stað, ef færri menn voru við en sex, og hér er eigi getið um, að meiri hluti skuli ráða eins og í engidómi og afréttardómi, en þar varð því aðeins véfang, að atkvæðin yrðu jöfn. Finsen færir það fram sem rök fyrir sínu máli, að Grágás segir,²⁾ að allir skyldu gjalda samkvæði sitt á þann dóm, sem þeir urðu sáttir á, en það er vafasamt, því að hin sama aðferð skyldi notuð, þá er lögréttan veitti úrskurð um lögmálsprætur,³⁾ en þar skyldi afl atkvæða ráða úrslitum, svo sem áður var getið. Í því sambandi verð ég að minnast á eitt atriði, sem gerir skýringu Finsens vafasama. Þegar rætt var um lögmálsprætur í lögréttu, og menn urðu eigi sammála, skyldu báðir aðilar vinna véfangseið að sínu máli, ef 12 menn eða fleiri urðu í minni hluta, en ef þeir voru færri en 12, þá máttu þeir sín einskis. Þeir, sem hafa haldið því fram, að færri dómendur en 6 hafi mátt sín einskis í fjórðungsdómi, hafa eigi athugað það, að í raun réttir er hér í báðum dæmunum um sömu meginreglu að ræða, aðeins sá munurinn, að í lögréttu er hlutfallstalan nokkru hærri. En nú er eftir þyngsta þrautin og hún er sú, hvernig verður reglunni um véfang í vorþingsdómi komið heim við skýringu Vilhjálms Finsens. Hann hefur sjálfur getið þess til, að hér muni vera um villu að ræða, er hafi sprottið af því, að ritarinn hafi haft fjórðungsdómana í huga. Að vísu mun það vera rétt, að síðar á sömu blaðsíðu er villa, sem verður þó að teljast fremur smávægileg, en þrátt fyrir það er hér um vandræðaskýringu að ræða, og ekki er hóti betra að bera því við, að reglurnar um véfang hafi verið orðnar úreltar, þegar Grágás var rituð. Að vísu er þeirra aldrei getið í Sturlungu, en hið sama er að segja um aldirnar þar á undan, heimildirnar veita okkur enga fræðslu um það, að hve miklu leyti þessum reglum hefur verið beitt.

Yfirleitt ættu menn aldrei að grípa til þess úrræðis að gera ráð

1) Páll Melsteð: Víkverji, árið 1873, bls. 109; Einar Arnórsson: Réttarsaga Alþingis, bls. 80; Konrad Maurer: Entstehung des isländischen Staats, bls. 187—188; Upphaf allsherjarríkis á Íslandi, bls. 169—170; Island von seiner Entdeckung, bls. 175; Arnljótur Ólafsson: Víkverji, 1874, bls. 93. 2) Grág., III, 692—693. 3) Grág., I b, 86, II, 459 og 493.

fyrir villum í handritum fyrr en í síðustu lög, hvernig sem á stendur. En sízt af öllu ættu menn að gera slíkt, þegar um jafngott handrit sem Konungsbók er að ræða, enda hefur Finsen fundið, að skýringartilraun Björns M. Ólsens um dómsuppsögn í fimmtardómi er hæpin meðal annars vegna þess, að þar er um leiðréttingu á handriti að ræða og verður þó eigi sagt, að hún sé stórvægileg. En meira um það síðar.

Nú hef ég minnst á öll helztu rökin, er fram hafa verið færð fyrir þessum tveim tilgátum, og að svo stöddu máli er eigi um fleiri að ræða. Þá er aðeins eftir að draga ályktanir af þessu, en slíkt er enginn hægðarleikur, einkum eru það síðustu atriðin, lágmark dómendatölunnar og véfangsákvæðin, sem mestum vandræðum valda. Í sjálfu sér mælir hið fyrra fremur í þá átt, að í hverjum fjórðungsdómi muni hafa setið níu menn, og ákvæðin um dómnefnuna sömuleiðis, en þá kemur hitt vandamálið, hvað á að segja um þau ákvæði Grágásar, er segja, að eins skuli fara að véfangi í vorþingsdómi sem í fjórðungsdómi. Einnig koma ákvæðin um það, að goði skuli sæta harðri refsingu, ef hann nefni menn í annan dóm en hann hafi hlotið, og að hann skuli tilkynna það í hvaða dóm hann nefni, fremur illa heim við skoðun Vilhjálms Finsens á þessu máli, þótt það væri eigi alveg óhugsandi, að unnt væri að fá eitthvað úr þeim. Annars er hér um eitt af þeim verkefnum að ræða, þar sem hver fræðimaður hlýtur að finna sárt til þess, hve margt er enn óljóst í sögu liðinna alda, og lítill tók á að rannsaka efnið með þeim aðferðum, sem enn hafa fundizt. En þrátt fyrir það dugir eigi að leggja árar í bát, heldur verður að reyna að finna einhverja niðurstöðu í málinu, eftir þeim líkum, sem fyrir hendi eru. Yfirleitt finnst mér margt benda til þess, að skoðun Vilhjálms Finsens sé rétt, þótt ég vilji eigi fallast á skoðun hans á véfangi í vorþingsdómi, heldur finnst mér, að þar verði að gera ráð fyrir, að eigi færrí en sex menn hafi mátt vera í minnihluta.

En hvað sem tölu dómenda í hverjum fjórðungsdómi liður, þá má telja það víst, að á söguöldinni hafi hver einstakur goði getað ráðið litlu um úrslit mála, meðan 9 eða 12 goðar voru í hverjum fjórðungi landsins. Allt öðru máli er að gegna um Sturlungaöld,

þegar hver goði réði yfir heilu vorþingsumdæmi eða jafnvel yfir heilum landsfjórðungi, svo sem áður hefur verið vikið að. Alloft er getið um dóma á Alþingi, og mun að líkindum víðasthvar vera átt við fjórðungsdómana, þótt þeirra sé aðeins á einum stað getið beinlínis.¹⁾ Það var þegar synir Þorvalds Vatnsfirðings voru sóttir fyrir Sauðafellsför á Alþingi árið 1229. En hvernig mun dómnefna í fjórðungsdómana hafa farið fram á þessu tímabili. Sturlunga getur hvergi um það beinlínis, hvernig þeir hafi verið skipaðir, en af líkum má ráða, að hinir völdugu höfðingjar Sturlungaaldarinnar muni sjálfir hafa nefnt menn í dóm fyrir öll þau goðorð, er þeir réðu yfir, en eigi falið öðrum að gera það, sem þeir hefðu þó átt að gera að réttu lagi, samkvæmt reglum þeim, er ég hef áður getið um að skyldu gilda, ef sami maður átti fleiri goðorð en eitt. Tvær frásagnir í Sturlungu benda einnig eindregið til þess, að þetta muni vera rétt skýring. Árið 1242 áttu vígsmál þeirra Snorra Sturlusonar og Klængs Bjarnarsonar að fara til Alþingis. Þeir Gissur Þorvaldsson og Ormur Bjarnarson, bróðir Klængs, komu fimmtudaginn til þings, og skipuðu þingið þannig, að þeir mættu löglegar sóknir hafa.²⁾ Má nærri geta, að þeir hafi tryggt sér að skipa dómsstólana þannig, að málin yrðu dæmd þeim í hag, ef það hefði komið til kasta þingsins að leggja dóm á þau, enda ber frásögn sögunnar það með sér, því að þar er einungis getið um mál á hendur Órækju og mönnum hans, eins og Gissur hefði þar hvergi komið nærri. Ennþá gleggri í þessu efni er þó frásögnin um Alþingi 1253,³⁾ eins og hún er í Þorgils sögu skarða. Þorgils skarði hafði sent Eyjólf Þorvarðsson til Alþingis, í því skyni að nefna dóma fyrir Reykhyltingagoðorð og Jöklamannagoðorð, en Eyjólfur þóttist eigi koma því fram og nefndi Þorleifur Þórðarson frá Görðum á Akranesi dóma fyrir öll höfðingjagoðorð með tilstyrk Hrafns. Allmikill ágreiningur hefur verið meðal fræðimanna um það, hvernig eigi að skýra þenna stað, og eru það einkum orðin „öll höfðingjagoðorð“, sem ýmsra bragða hefur verið leitað við til að skýra. Vilhjálmur

1) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 412. 2) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 567—568. 3) Sturlunga (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 175—176.

Finsen og Knud Berlin hyggja,¹⁾ að hér muni vera átt við öll goðorð landsins og telja það bera glöggan vott um það, hve mjög allt stjórnarfar landsins hafi verið komið á ringulreið um þessar mundir. Hins vegar segir Kálund í hinni dönsku þýðingu sinni af Sturlungu, að hér muni einungis vera átt við öll goðorð Þórðar kakala, þar á meðal öll borgfirzku goðorðin. En Björn M. Ólsen telur,²⁾ að réttasta skýringin á þessum stað virðist vera sú, að hér sé átt eingöngu við goðorðin í Borgarfirði. Allmikill vandi er að segja um, hver af þessum skýringartilraunum muni vera réttust. Ef orðin eru skilin á þann veg, sem beinast liggur við, er fyrsta skýringin næst sanni, en hitt er annað mál, að ýmislegt af því, sem við vitum um sögu Íslands á þessu tímabili, gerir það fremur ósennilegt, að þessi frásögn geti verið rétt að öllu leyti. Björn M. Ólsen hyggur, að það muni ekki geta komið til mála, að Þorleifur, er var einn af hinum smærri höfðingjum landsins, hafi nefnt dóma fyrir goðorð Gissurar eða þeirra Hrafns og Sturlu og Þórðar Andréssonar, er allir voru á þessu þingi. En nú ber að gæta þess, að af Þorgils sögu skarða verður eigi séð, að Gissur og Þórður Andrésson hafi verið á þinginu, og eigi verður séð af þeirri heimild, sem Björn M. Ólsen fylgir, að Gissur hafi ráðið mestu á þinginu. Þó er það fráleitast af öllu að gera ráð fyrir því, að goðorð Snorra Sturlusonar hafi verið nefnd öll höfðingjagoðorð til þess að greina þau frá goðorðum annarra minni goðorðsmanna, því að Snorri réði alls eigi yfir stærra ríki en sumir aðrir höfðingjar landsins, t. d. Ásbirningar. En svo að ég víki aftur að frásögn Sturlungu um Alþingi árið 1253, þá vil ég að endingu geta þess, að sagan segir, að Þorleifur hafi notið styrks Hrafns Oddssonar til að nefna dóma og þá að sjálf-sögðu einnig Sturlu Þórðarsonar, er var bandamaður Hrafns og hafi sættir komið á með tengdum milli Gissurar og Sturlu, þá um vorið, fyrir Alþingi, má gera ráð fyrir, að Gissur hafi eigi risið gegn vilja þeirra Hrafns og Sturlu. Því miður mun aldrei verða skorið úr því með fullri vissu, hvað hafi gerzt á Alþingi árið 1253, því að frá-

1) Vilhjálmur Finsen: Ordningen af den islandske Fristats Institutioner, bls. 160—161; Knud Berlin: Islands statsretlige Stilling (þýzk þýðing), bls. 132. 2) Björn M. Ólsen: Enn um upphaf konungsvalds á Íslandi, bls. 14—17.

sögnum Sturlungu um það ber mjög á milli. Áður hef ég reynt að færa nokkrar líkur fyrir því, að Sturla Þórðarson muni hafa ritað þann kafla Sturlungu, er segir að Gissur Þorvaldsson hafi ráðið mestu á þessu þingi með styrk Þórðar Andréssonar, en eigi er það nema sennileg ágizkun, og yfirleitt eru hér mikil vandkvæði á því að velja aðra frásögnina en hafna hinni. En sé eitthvað hæft í frásögn Þorgils sögu skarða um Alþingi árið 1253, þá má telja víst, að höfðingjar landsins hafi þá gengið töluvert lengra, en þeim bar réttur til, samkvæmt lögum, þá er um dómnefni í fjórðungsdóm-ana var að ræða.

II. kafli

Valdssvið fjórðungsdómanna

Ef maður þurfti að höfða mál gegn öðrum, sem var í sömu þinghá sem hann, mátti hann samkvæmt Grágás velja um, hvort hann vildi stefna málinu til vorþings eða til Alþingis. En ef sökin var eigi meiri en svo, að einungis varðaði þriggja marka sekt, skyldi þó alltaf höfða málið á vorþingi, hin reglan gildi því einungis, að um stærri mál væri að ræða, og sama regla mun hafa gilt, þótt aðilar væru eigi samþingsmenn. En engin fyrirmæli eru til í Grágás um það, hvernig fara skyldi að, ef maður hafði þriggja marka sök á hendur utanþingsmanni sínum.

Þó eru til fyrirmæli í Grágás um að eigi mátti dæma utanþingsmann á vorþingi, nema ef hann bar þar ljúgkviðu eða ljúgvætti, þá mátti sakaraðili velja um, hvort hann vildi láta dæma hann þar eða stefna málinu til Alþingis, og ef utanþingsmaður gerði sig sekan um þingsafglöp á vorþingi mátti stefna þar saman kvið og skjóta málinu til Alþingis í þann fjórðungsdóm, sem þingið var í. Ef utanþingsmanni var stefnt til vorþings til að svara til sakar, gat hann beðið goða sinn að lýsa því yfir, að varnaraðili væri í þingi með sér, og gat goðinn síðan bannað dómendum í votta viðurvist að dæma málið og var það kallað að „verja lýriti“. En ef það var eigi gert skyldu dómendur dæma málið en varnaraðili gat þá stefnt dóminum til rofs í þeim fjórðungsdómi, sem þingið var í.¹⁾

1) Grág., I a, 102 og 103—105.

Pó er skylt að geta þess, að eitt dæmi í Sturlungu sannar það, að hinir voldugu og ráðríku höfðingjar Sturlungaaldarinnar munu eigi ætíð hafa látið sér þetta lynda. Þegar þeir Snorri Sturluson og Magnús Guðmundsson allsherjargoði deildu um arf Jórunnar auðgu stefndi Snorri Magnúsi skóggangsstefnu til Pverárþings.¹⁾ Hinn síðarnefndi ætlaði að hafa það sér til málsvarnar, að hann væri þar utanþingsmaður, en það var eigi tekið gilt, og var hann dæmdur þar sekur skógarmaður. Að vísu komust síðar sættir á, en þar sem höfðingjar landsins leyfðu sér að beita slíkum aðferðum, er brutu í bága við lögin, þótt þeir menn ættu í hlut, er máttu heita jafnokar þeirra, má nærri geta, hvort þeir hafa eigi beitt slíku, ef um minni háttar menn hefði verið að ræða.

Aðalreglan var því sú, að hin stærri mál mátti annaðhvort dæma á Alþingi eða vorþingi, og fór það eftir því, hvorn kostinn sá maður, er sótti málið vildi heldur taka. En áður hef ég minnst á, að málum mátti skjóta frá vorþingi til þess fjórðungsdóms, er vorþingið var í, ef þau urðu eigi afgreidd á löglegan hátt, annaðhvort vegna þess, að dómendur urðu eigi á eitt sáttir eða þá, að ljúgvíðir eða ljúgvætti höfðu verið borin. Ef um hið fyrra var að ræða varð vefang, og þá mátti stefna dómendum til Alþingis og krefjast þess, að dómur þeirra væri dæmdur ógildur, og var það kallað að stefna dómi til rofs. Sama regla gildi einnig um engidóm og afréttardóm. En ef um hið síðarnefnda var að ræða skyldu dómendur að vísu dæma málið eftir beztu vitund, en síðan mátti stefna dómi til rofs í fjórðungsdómi. Sturlunga getur um eitt dæmi þess, að dómi, er dæmdur var á vorþingi, hafi verið stefnt til rofs á Alþingi, en meðferð þess máls virðist eigi koma að öllu leyti heim við reglur Grágáasar um þau efni. Órækja Snorrason hafði fengið Staðarhólsland dæmt undan Sturlu Þórðarsyni á Þorskafjarðarþingi, en hinn síðarnefndi stefndi þeim dómi til rofs, og jafnframt stefndi hann Jóni Þorbjarnarsyni til Alþingis fyrir þá sök, að hann hefði dæmt ólög á Þorskafjarðarþingi. Sturla Þórðarson hafði sitt mál fram, nema mál Jóns var tekið úr dómi, sökum þess að Sturla vildi eigi sækja

1) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 327.

hann.¹⁾ Samkvæmt frásögn sögunnar er ljóst, að hér var eigi um véfangsmál að ræða, og eini lagagrundvöllurinn, er þetta hefði getað byggzt á, er sá, að röng vitni hefðu verið borin. Hins vegar er hvergi gert ráð fyrir því í Grágás, að unnt sé að stefna dómanda fyrir það, þótt hann dæmi málið rangt, og eru líkindi til þess, að Sturla hafi sjálfur tekið sér vald til þess. En hvers vegna stefndi Sturla þá eigi fleiri dómendum til Alþingis en þessum eina? Því að gera má ráð fyrir, að fleiri en hann einn hafi gert sig seka um það að beita lögnum rangt. Ástæðan til þess hlýtur að hafa verið sú, að Sturla hefur talið þenna mann mest sekan, og af því að hans er getið sérstaklega, mætti ætla, að hann hafi átt frumkvæðið að því að þannig var dæmt. Þó má vera, að hér hafi gilt sama regla, sem þá er um kviðburð var að ræða.²⁾

Eins og ég hef áður minnst á, var það mjög mikilsvert, að sérhverju máli væri stefnt í réttan fjórðungsdóm. Aðalreglan var sú, að málinu skyldi stefnt í dóm þess fjórðungs, sem sá maður, er stefna skyldi, átti heima í. Þó voru nokkrar undantekningar frá þeirri reglu. Í fyrsta lagi varð því auðvitað eigi komið við, ef enginn goðanna vildi gangast við þingfesti þess manns, er stefna skyldi og skyldi þá segja sökina í dóm þess fjórðungs, er aðili sakar átti heima í. En ef þeir, er stefna skyldi, voru eigi allir úr sama fjórðungi, skyldi hlutkesti ráða í hvaða fjórðungsdóm sakirnar skyldu koma, og sama máli gegndi, ef aðilar saka voru eigi allir úr sama fjórðungi.³⁾

Í öðru lagi skyldu sakir um víg og áverka koma í dóm þess fjórðungs, sem verkið hafði verið framið í.⁴⁾

Í þriðja lagi skyldu mál þau, er risu út af landsbrigð, koma í dóm þess fjórðungs, sem landið var í.⁵⁾ Sama máli var að gegna, ef kona hafði selt land, án samþykkis fjárráðamanns síns,⁶⁾ eða ef menn þrættu um landamerki.⁷⁾

Í fjórða lagi var það, ef málin urðu eigi útkljáð í vorþingsdómi, annaðhvort vegna þingsafglöpunar, véfangs eða vegna þess, að ut-

1) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 547—548. 2) Grág., I a, 65
3) Grág., I a, 41—42; II, 386. 4) Grág., I a, 175; II, 345; III, 452. 5) Grág.,
I b, 76 og 220; II, 411; III, 436. 6) Grág., II, 420. 7) Grág., I b, 81; II, 424.

anþingsmaður átti hlut að máli, skyldi stefna málinu í þann fjórðungsdóm, er vorþingið var í. Ef um engidóm eða afréttardóm var að ræða, og málið varð eigi útkljáð, skyldi sækja sökina í dóm þess fjórðungs, sem engi eða afréttardómur var í áttur.¹⁾

Í fimmta lagi skyldi málum, er risu út af því, að féránsdómur var eigi áttur eftir sekan mann stefnt til þess fjórðungsdóms, er sá maður hafði orðið sekur í, og skyldi hann dæma öllum þeim sína aura, er fé áttu hjá honum.²⁾

Í sjötta lagi var það, ef menn börðust að fjórðungamóti skyldu sakirnar koma í þann fjórðungsdóm, sem fleiri bændur voru úr fjórðungi kvaddir,³⁾ og sama máli var að gegna, ef afréttardómur var áttur að fjórðungamóti,⁴⁾ og enn fremur um þau mál, er risu út af brotnámi kvenna⁵⁾ eða hernaði innanlands.⁶⁾

Skilyrði þau, sem Grágás setur mönnum, til að þeir séu hlutgengir sem dómamarar, voru raunar eigi sérlega ströng, því að hvergi er getið um, að þeir þyrftu að hafa neina sérstaka þekkingu á lögum til að bera. En þó voru ákvæði Grágásar alls eigi svo rúm, að hver sem vildi gæti verið dómari.

Í fyrsta lagi skyldi dómari vera karlmaður, og stafar það af því, að konum voru yfirleitt eigi ætluð nein störf hér á landi í fornöld, er snertu stjórnarfar landsins, því að þær máttu hvorki fara með goðorð né sitja í kviðum.⁷⁾

Í öðru lagi skyldi dómari vera 12 vetra gamall eða eldri, og er hér um sama aldurstakmarkið að ræða, er gildi, þá er um meðferð goðorða var að ræða, en annars var lögræðisaldur samkvæmt Grágás 16 ár.

Í þriðja lagi skyldi dómari vera maður, er kunni að ráða fyrir orði og eiði, og mun þar vera átt við, að hann hefði óbrjálaða skynsemi, enda var slíkt sjálfsögð krafa.

Í fjórða lagi skyldi dómari vera frjáls maður, og af því má sjá, að þrælur og lögskuldarmenn hafa eigi verið dómgengir, enda mátti ganga að því sem vísu.

1) Grág., I b, 86; II, 458, 459, 460, 492 og 493. 2) Grág., I a, 93—94.
3) Grág., I a, 175; II, 345. 4) Grág., II, 492. 5) Grág., I b, 57; II, 188.
6) Grág., II, 383. 7) Grág., I a, 142, 161 og II, 322.

Í fimmta lagi skyldi dómari vera maður, sem var heimilisfastur á Íslandi, og var sú krafa eðlileg, því að Grágás leggur hverjum manni þá skyldu á herðar að taka sér lögheimili að fardögum, og varðaði skóggang, ef út af var brugðið. En samkvæmt lögum hafa griðmenn mátt sitja í dómi.¹⁾

Í sjötta lagi skyldi dómari hafa numið í barnæsku mál á danska tungu, en því nafni hét sú tunga, er þá var töluð á Norðurlöndum. En ef hann var frá öðrum löndum, skyldi hann hafa dvalið á Íslandi að minnsta kosti í þrjá vetur. Það var auðvitað nauðsynlegt, að sá maður, er skyldi vera dómari, skildi tungu landsmanna til sæmilegrar hlitar, og mun þetta ákvæði hafa verið sett í lögin til að tryggja slíkt. Auk þess virðist svo sem útlendingar hafi eigi fengið fullkomin réttindi á við innlenda menn, fyrr en þeir höfðu dvalið hér á landi í þrjú ár, t. d. voru þeir eigi tíundarskyldir fyrr, ef þeir reistu eigi bú hér á landi.²⁾

Í sjöunda lagi mátti eigi nefna þann mann í dóm á Alþingi, er var sóknar- eða varnaraðili í máli, er skyldi koma fyrir þingið, eða hafði handselda sókn máls eða vörn. Það er auðvitað, að hann mátti eigi vera dómari í þeim dómi, sem máli hans var stefnt til. En af Grágás er svo að sjá, sem hann hafi yfirleitt eigi mátt sitja í neinum dómi á því þingi.

Einar Arnórsson hefur getið þess til, að ástæðan muni hafa verið sú, að þessi störf kynnu að rekast á.³⁾ Það er raunar sennilegt, að allir dómarnir hafi verið háðir um líkt leyti,⁴⁾ enda bendir sú setning, er gerir ráð fyrir, að einhver dómandi sé í lögskilum fastur til þess að svo muni hafa verið. En það er eftirtektarvert, að sama ákvæði skuli eigi vera til um kviðmenn eða votta. En ef sú skoðun Eggerts Briems frá Viðey væri rétt, að hlutkesti hafi ráðið því, í hvaða fjórðungsdóm goði nefndi dómendur sína, þá gat það komið fyrir, að slíkur maður væri einmitt nefndur í þann dóm, þar sem átti að sækja eða verja mál hans.

En ef goði nefndi þann mann í dóm, er hafði sakir að flytja, skyldi hann greiða þriggja marka sekt og missa goðorð sitt, nema

1) Sbr. Grág., I a, 106. 2) Grág., I b, 211. 3) Einar Arnórsson: Réttarsaga Alþingis, bls. 83. 4) Grág., I a, 73, sbr. Grág., I a, 77.

því aðeins, að hann gæti sannað með kviðburði, að sér væri ókunnugt um það.¹⁾ Það er eftirtektarvert, að hinna atriðanna skuli eigi einnig vera getið í þessu sambandi, en bæði er það, að slíkt mun sjaldan hafa komið fyrir (t. d. að drengur yngri en 12 ára, þræll eða göngumaður væru nefndir í dóm), og svo hefur mönnum ef til vill þótt minna um þau vert, því að aðalatriðið hlaut að vera það, að enginn gæti dæmt sitt eigið mál, svo að eigi gæti verið um vísvitandi hlutdrægni að ræða. En ef sá maður, sem hafði mál að flytja lét nefna sig í dóm samt sem áður, eða handsalaði öðrum manni sökina í sama tilgangi varðaði honum það þriggja marka sekt, og skyldu mál hans verða ónýt, nema að hann gæti sannað með kviðburði, að hann hefði eigi vitað til þess, að hann þyrfti að sækja eða verja þar mál.²⁾

Auk þess gat það komið fyrir, að manni væri rutt úr dómi vegna frændsemi við annanhvorn aðiljann eða vegna þess, að málið væri honum að einhverju leyti of skylt, og ætla ég nú að gera nánari grein fyrir því.

Í fyrsta lagi mátti ryðja manni úr dómi, ef þremenningsfrændsemi var milli hans og sóknar- eða varnaraðilja eða þeirra beggja.

Í öðru lagi skyldu þrír námágar aðilja víkja úr dómarsæti, en þeir voru tengdasonur aðilja, systurmaður hans og stjúpfaðir hans. Þó var manni eigi skylt að rísa úr dómi, ef hann var skilinn við konuna.³⁾ Ef maður vildi ryðja manni úr dómi vegna frændsemi eða tengda, varð hann að tilgreina frændsemina nákvæmlega, því að ef nokkur vafi var á, var hinum eigi skylt að rísa úr dómi, og auk þess varð hann að leggja það undir þegnskap sinn, að hann færi rétt með. En ef hann taldi rangt skyldi hann verða sekur skógarmaður.

Í þriðja lagi má telja það, ef annarhvor þeirra aðilja eða dómara hafði haldið hinum undir primsignun, skírn eða biskups hönd, þá gat hinn aðilinn rutt dómara, en eigi sá, sem átti hlut að máli.⁴⁾ Aðferðin við þá ruðningu var alveg samsvarandi þeirri, sem að ofan var greint.

1) Grág., I a, 39. 2) Grág., I a, 38—39. 3) Grág., I a, 48. 4) Grág., I a, 47.

Í fjórða lagi mátti ryðja manni úr dómi að sökum, en með því orði var átt við það, að vígsakir, er eigi var búið að dæma, væru milli dómara og aðilja. Ef annarhvor þeirra, aðili eða dómari, hafði vegið frænda hins, þremenning eða nánari, mátti ryðja honum úr dómi. En ef fleiri höfðu verið að vígi skyldi einungis ryðja við þann, er hafði verið kjörinn vegandi. Ef dómari vildi eigi rísa úr dómi, þótt einhverjar af þeim ástæðum væru tilfærðar, sem nefndar voru hér á undan, gat ryðjandi lagt lögbann við setu hans, og varðaði það fjörbaugsgarð, sem önnur þingsafglöpun.¹⁾ Ef goði vildi eigi segja ryðjanda, hvern hann nefndi í dóm, skyldi hinn síðarnefndi spyrja goðann að því við votta, og ef hann vildi þá eigi segja það, skyldi hann sekur þrem mörkum og missa goðorð sitt.²⁾ Ef maður vildi eigi taka sæti í dómi í stað þess, er rutt var, skyldi hann verða sekur fjörbaugsmaður.³⁾

Málflutningur. Flutningur mála fyrir fjórðungsdómi var mjög flókin og verður hér einungis dregið á helztu atriðin. En ef nokkuð var vikið frá hinum settu reglum varð málið oftast ónýtt, hvort sem sök var rangt stefnt eða rangt lýst eða gögn rangt borin til vitnis í staðinn fyrir kviðburð eða öfugt.

Stefna. Fyrst þurfti að senda tilkynningu til þess manns, er fyrir sök var hafður. Stefnandi skyldi tilkynna honum, að hann skyldi mæta á þingi, á tilteknum tíma og tilgreina sökina og hvaða refsingu hann taldi honum varða.⁴⁾ Oftast var stefnan birt á heimili þess, sem stefna skyldi,⁵⁾ en þó stundum á þingi, og fór það eftir því, hvar sökin hafði gerzt. Stefna skyldi mönnum að lögbergi fyrir það, ef þeir vildu eigi fara til búðar með goða sínum, ef maður var ranglega kvaddur heiman til að bera vitni á Alþingi, eða ef á-verkar höfðu gerzt með mönnum í þingför.⁶⁾

Ef einhver alþingismanna átti að dæma sökina skyldi lýsa henni að lögbergi og gæta þess, að meiri hluti manna og lögsögumaður væru staddir þar, og máttu þar eigi vera færri menn en 20 viðstaddir.⁷⁾ Þessi staður er einn af þeim, sem Eggert Briem frá Viðey

1) Grág., I a, 48. 2) Grág., I a, 49. 3) Grág., I a, 50. 4) Grág., II, 62, 195, 196 og 197. 5) Grág., I a, 133, 181; II, 160, 270, 455—456. 6) Grág., I a, 45, 58; II, 346. 7) Grág., I a, 39—40, 58.

byggir þá skoðun sína á, að lögberg hafi verið heiti á aðalsamkomu þingsins, og þar muni goðar landsins hafa átt sæti, en um það mun ég ræða nánar síðar. Um leið og sökinni var lýst skyldi nefna þá menn með nafni, er hlut áttu að máli, tilgreina sakarefni, hvaða refsingu sóknaraðili taldi hinum varða og kveða á þann fjórðungsdóm, er málinu skyldi stefnt til. Aðalreglan var sú, að sökum skyldi lýst hinn fyrri föstudag og laugardag, sem þingið stóð yfir, en þó mátti gera það allt til hins fyrri mánudags í þingi. Samt varð jafnan að gæta þess, að búíð væri að lýsa sökum, áður en dómar færu út til sóknar, ef þær skyldi dæma á því sama þingi.

Ef sóknaraðili hafði eigi spurt varnaraðila um heimilisfang hans heima í héraði skyldi hann spyrja goða landsins um þingfesti hans að lögbergi, áður en dómar færu út til sóknar, til þess að vera viss um, að málinu væri stefnt í réttan fjórðungsdóm.

Birting stefnu og framsögn sakar skyldi sanna fyrir dómi með stefnuvottum og lýsingarvottum.

Dómar skyldu fara út til sóknar (þ. e. a. s. til að rannsaka þau gögn, er sækjandi og verjandi málsins höfðu fram að flytja) þann dag, er menn urðu ásáttir um og eigi síðar um daginn en svo, að sól væri kominn á hinn hærri gjábakka úr lögsögumanns rúmi að sjá, en það var hér um bil kl. 1½—2. Þá átti lögsögumaður og allir goðarnir að fara út með dómendur sína. Sóknaraðili skyldi þá einnig fara til dómsins, en eigi mátti hann hafa með sér fleiri menn en 10, og mun það ákvæði hafa verið sett til þess, að varnaraðili yrði eigi borinn ofurliði.¹⁾ Brot gegn þessu ákvæði varðaði þriggja marka sekt, og sömu refsingu skyldi sóknaraðili sæta, ef hann kom eigi til dóms án lögmætra forfalla.²⁾

Þegar hæfilega margir dómarar voru komnir í sæti sín, gat hver sá maður, er fór með sök, boðið öðrum að varpa hlutkesti um það, hvaða sakir skyldi fyrst sækja. Þó var ein undantekning frá þeirri reglu. Ef eigi var búíð að dæma allar þær sakir, er höfðu komið fyrir þingið árinu áður, skyldu þær ganga fyrir og skyldi eigi varpa hlutkesti um þær, ef þær voru eigi fleiri en fjórar.³⁾ Þó mátti bregða út af röðinni með leyfi dómenda, ef sá fyrsti var eigi við því búinn

1) Grág., I a, 52—53. 2) Grág., I a, 53. 3) Grág., I a, 53.

að segja sök sína fram. Eftir að þessu var lokið, skyldi framsaga sakar byrja. Fyrst skyldi sækjandi bjóða verjanda að hlýða til eiðspjalls síns og sömuleiðis þeim goða, er hafði verið kvaddur tylftarkviðar um efni sakar. Síðan vann sækjandi eið að því, að hann skyldi segja sök sína fram svo sem hann vissi sannast og réttast og helst að lögum. En sjálf framsagan var fólgin í því, að sækjandi nefndi varnaraðila og tilgreindi sakarefni, og hve mikla refsingu hann taldi honum varða. Síðan skyldi bera stefnuvætti og vinna eið að. Ef sækjandi gleymdi að bjóða til eiðspjalls eða vinna eið, skyldi hann gera það og segja síðan sökina fram, því að öðrum kosti varð framsagan ógild. En ef honum varð það oftast en einu sinni á í sama máli, þá varð málið ónýtt. Að þessu loknu leiddi sækjandi sakar fram sönnunargögn sín, og varð hann að hafa aflað sér þeirra áður en dómur færi út til sóknar í máli hans. Þessi gögn gátu verið með ýmsu móti, allt eftir því um hvers konar mál var að ræða. Þó var búakviður oftast notaður, en þó stundum goðakviður og vitni leidd, ef sjónarvotta var kostur. Ég verð að minnast nokkuð á þessi sönnunargögn hvert um sig áður en lengra er haldið.

a. *Kviðir*. Um kviðu er getið svo snemma í réttarsögu Íslands, sem unnt er að rekja. Meðal annars eru þeir nefndir í Hauksbók af Landnámu, þar sem nokkrar greinar Úlfjótsslaga eru taldar upp, og auk þess er þeirra getið á nokkrum stöðum í Íslendingasögnum. En aðalheimildin um þetta efni er þó Grágás, svo sem eðlilegt er.

Bændur einir máttu sitja í kviðum, og eru gerðar að því leyti strangari kröfur til þeirra en til dómendanna, samkvæmt því, sem áður er sagt. Þeir bændur, er áttu sæti í kvið, máttu heldur eigi vera fátækari en svo, að þeir ættu þingfararkaupi að gegna.¹⁾

Jafnan var þess gætt, að kveðja þá bændur í kvið, sem að öðru jöfnu hlutu að vera kunnugastir málavöxtum. Heimilisbúar skyldu búa sem næst heimili sækjanda eða verjanda, oftast þó hins síðarnefnda. Vettvangsbúar skyldu bera um víg eða áverka, er höfðu gerzt með mönnum, og landbúar um þrætur um landamerki og landakaup.

1) Grág., I a, 52 og 159; II, 320; III, 431.

Þegar máli var stefnt til fjórðungsdóma, skyldi sóknaraðili setja saman kvið og bjóða varnaraðila að ryðja hann. Kvið mátti ryðja eftir sömu reglum sem dóma, ef um frændsemi, mægðir eða guðsifjar var að ræða, eða þá vegna þess, að annar maður bjó nær en sá, sem kvaddur var. Oftast skyldi sóknaraðili kveðja búa heim-an úr sveit,¹⁾ en þó gat hann stundum kvatt þá á Alþingi.²⁾ Eftir að ruðningu var lokið, munu kviðbúar hafa átt að leggja fram kviðburð sinn, áður en farið var að rannsaka málið, en þó skyldu þeir vinna eið áður.³⁾ Enginn vafi skyldi leika á um framburð kvið-manna, heldur skyldu þeir jafnan bera annað hvort af eða á um mál.⁴⁾

Grágás getur mjög oft um kviðmenn og kviðburði, og má af því ráða, að það sönnunargagn hafi verið mjög mikið notað í alls kon-ar málum. Sem dæmi má nefna það, að ef maður var veginn, skyldu kviðbúar bera um hverjir valdir væru að benjum eða hversu margar benjarnar væru.⁵⁾ Ef um afréttardóm var að ræða, skyldu þeir bera um það, hvort hver aðilja ætti svo mikið í afrétt, sem þeir töldu sér fram eða minna.⁶⁾ Hver maður skyldi færa fram ómaga þann, er honum var færður að því leyti, sem búakviður taldi hann vera færan um.⁷⁾ Ef búakviður bar það á mann, að hann hefði alið utanhreppsmann, skyldi hann biðja sér bjargkviðar að bera um það, hvort hann hygðði, að sá maður væri innanhrepps-maður eða eigi.⁸⁾ Sérhver sá, er vildi, gat kvatt þeim manni bjarg-kviðar, er fyrir sökum var hafður, ef sá var eigi á þingi og hafði eigi handsalað neinum vörn fyrir sig.⁹⁾

Um tölu kviðbúa er það að segja, að ef um vígsmál var að ræða, voru þeir 9¹⁰⁾ og sömuleiðis um legorðssakir,¹¹⁾ en ef um skulda-mál¹²⁾ eða landaþrætur¹³⁾ var að ræða, voru þeir 5, því að þau mál munu jafnan eigi hafa verið eins mikilvæg og hin. Einnig skyldu fimm nábúar sitja í bjargkviði, ef kviður sækjanda var tlyftarkvið-

1) Grág., I a, 159—161; II, 321. 2) Grág., I a, 51—52. 3) Grág., I a, 63 og 66. 4) Grág., II, 198 og 317. 5) Grág., I a, 152; II, 310. 6) Grág., I b, 117; II, 491. 7) Grág., I b, 11; II, 117. 8) Grág., I b, 175, 176; II, 154. 9) Grág., I a, 47, 60; II, 376. 10) Grág., I a, 157; II, 317. 11) Grág., I b, 59; II, 198. 12) Grág., I b, 146; II, 219. 13) Grág., I b, 82; II, 416, 420 og 424.

ur.¹⁾ Hinn síðastnefndi var einnig stundum kallaður goðakviður, því að sá goði, er varnaraðili var í þingi með, var sjálfkjörinn formaður þess kviðar. Hann nefndi 11 af þingmönnum sínum í hann, og máttu þeir vera hvort sem vildi bændur eða griðmenn. Sá kviður skyldi bera um þau mál, er höfðu gerzt erlendis²⁾ og þess vegna voru búar eigi skyldir til að bera um þau.³⁾ Sakir um fjölkynngi og galdra skyldi sækja með tylftarkviði⁴⁾ og sömuleiðis sakir fyrir skógarmannabjargir.⁵⁾ Sömuleiðis voru vígssakir stundum sóttar þannig,⁶⁾ og sakir þær, er risu út af vopnaburði í kirkju.⁷⁾ Aðili málsins skyldi kveðja goðann tylftarkviðar á þingi.⁸⁾

Enn er eftir að nefna eina tegund kviðar, er hét fangakviður, og skyldi hann bera um víg og dauða manna erlendis. Þess vegna koma oft fyrir orðin „vér hyggjum þann mann dauðan“, í sambandi við þann kviðburð. Þær sakir skyldu sækja með tylftarkviði, en fangakviður skyldi meta málsvarnir,⁹⁾ en stundum var bæði kviður sækjanda og verjanda nefndur fangakviður.¹⁰⁾ Einnig kemur fyrir í Grágás, að sagt er, að goðakviður skuli bera slíkt, sem hann hyggur réttast, þar sem um fé þess manns var að ræða, er fórst með skipi,¹¹⁾ og stafar það af því, að slíkt hlaut oft og einatt að vera mjög óvíst, eins og ýmislegt annað af því, er þessir tveir síðastnefndu kviðir skyldu bera um.

Annars var kviðburður yfirleitt eigi nándar nærri eins öruggt sönnunargagn sem vitnaleiðsla, því að þess var alls eigi krafizt, að kviðmenn hefðu verið sjónar- eða heyrnurvottar að því, sem þeir skyldu bera kvið um, enda voru málin oft þannig, að þess var enginn kostur, og segir það sig að nokkru leyti sjálft, af því sem áður var sagt. Af þeirri orsök voru vitni meira metin, ef þeirra var kostur, og sést það meðal annars á því, að ef maður hafði fengið sér votta um sama efni, skyldi hann banna kviðburð um það, en ef því var eigi hlýtt, skyldi sá kviðburður einskis metinn.¹²⁾ En oft

1) Grág., I a, 65, 66, 69, 166; II, 317. 2) Grág., I a, 143; I b, 50; II, 180. 3) Grág., I a, 142. 4) Grág., I a, 23; II, 27; III, 25, 117, 133, 210, 222 og 251. 5) Grág., I a, 123. 6) Grág., II, 317. 7) Grág., III, 42—43. 8) Grág., I a, 157; II, 316. 9) Grág., II, 358, 359, 390, sbr. einnig Grág., I a, 244, 250; II, 71 og 76. 10) Grág., II, 387, 388. 11) Grág., I b, 134; II, 535. 12) Grág., I a, 68.

gat það komið fyrir, að málin væru svo margþætt, að bæði mætti bera fram vætti og kvið, sitt um hvert atriði, en þá skyldu vitnin leidd fyrst, jafnvel þótt þau fylgdu vörn málsins.¹⁾ En ef eigi var unnt að fá neina sjónarvotta til að bera um málið, skyldu kviðmenn koma í þeirra stað, og gat það bæði verið af því, að engin vitni væru til, eða þau mættu eigi, vildu eigi bera vitni eða önduðust.²⁾

Ef kviðmenn sátu heima, skyldi stefna þeim að lögbergi fyrir þá sök, og láta þeim varða slíkt, sem frumsök ætti að metast.³⁾ Ef búar vildu eigi bera kvið, skyldi sækja einn þeirra um það eða fleiri, ef maður vildi.⁴⁾ Nákvæmar reglur eru settar um það, hvaða mál hver kviður skyldi bera, og ef búar voru kvaddir til að bera um það mál, er tylftarkviður skyldi bera um eða á hinn bóginn, skyldu þeir ganga til dóms og nefna votta að því, að þeir eru þess kviðar kvaddir, er þeir eiga ekki um að skilja.⁵⁾ Sama máli gegndi, ef níu búar voru kvaddir til að bera um mál í stað fimm eða öfugt.⁶⁾

Ef kviðmenn urðu eigi á eitt sáttir, skyldi meiri hlutinn ráða,⁷⁾ en ef þeir voru jafnmargir í tylftarkvið, er sitt vildu hvorir, þá skyldu þeir ráða, er goðinn fylgdi að málum.⁸⁾

b. *Vottar*. Svo sem áður var lauslega drepíð á, skyldu vitni eingöngu bera um það, sem þau höfðu heyrt eða séð.⁹⁾ Ef maður þurfti að lýsa sök á hendur öðrum manni, skyldi hann nefna sér votta að því,¹⁰⁾ og sama máli var að gegna, ef hann vildi kveðja goða sinn tylftarkviðar.¹¹⁾ Einnig skyldu vitni notuð, þá er stefnur skyldu birtar.¹²⁾ Ef um stefnuvætti var að ræða, mátti eigi hafa þar aðilja handseldrar sakar né son hans, föður eða bróður, og skyldi vitni þeirra teljast ógilt.¹³⁾ Ef maður handsalaði öðrum manni sök, skyldi hann leiða vitni að því.¹⁴⁾ Auk þess er getið

1) Grág., I a, 60, 68. 2) Grág., I a, 56, 60; I b, 78, 149; II, 209, 225 og 443. 3) Grág., I a, 60. 4) Grág., I a, 65. 5) Grág., I a, 65; I a, 143; II, 198. 6) Grág., I a, 143. 7) Grág., I a, 64. 8) Grág., I a, 67. 9) Grág., II, 369. 10) Grág., I a, 40. 11) Grág., I a, 51. 12) Grág., I b, 212—213; II, 56, 61, 195; III, 52—53; I b, 86; II, 457. 13) Grág., I a, 126—127. 14) Grág., I a, 109.

um dómsuppsögn votta eða sættargerðarvotta, er skyldu bera vitni um sekt fjörbaugsmanns eða skógarmanns, þegar féránsdómur var haldinn.¹⁾ Vottar voru einnig oft hafðir við kaupgjörninga, og skyldu þeir vera vitni í þrætum manna um slíkt, t. d. fyrir engidómi,²⁾ en þó mátti einnig nota fimm búakviði í þess stað.³⁾ Samt mátti kaup og sala á jörðum, goðorðum, hafskipum eða föstnum konu eigi fara fram án þess að vottar væru við.⁴⁾ Ef þeir samningar voru rofnir, þá varðaði það fjörbaugsgarð, en þriggja marka sekt, ef um önnur kaup var að ræða.

Sá, sem var kjörinn aðili sakar eftir veginn mann, skyldi nefna votta að benjum.⁵⁾ Ef maður hafði orðið fyrir frumhlaupi annars manns, gat hann nefnt sér votta að því eða lýst frumhlaupinu, ef hann vildi það heldur.⁶⁾

Grágás gerir á nokkrum stöðum ráð fyrir,⁷⁾ að vottar séu dánir, enda gat það hæglega átt sér stað, að langur tími liði frá því, að samningur var gerður, þar til mál var höfðað af þeim sökum. Þess vegna er sums staðar gert ráð fyrir, að vottarnir skyldu vera margir. Þegar maður lýsti sök á hendur öðrum manni, skyldi hann hafa þrjá votta eða fleiri.⁸⁾ Þá er kona var föstnuð manni, skyldu fimm vottar vera við eða fleiri,⁹⁾ og jafnmargir vottar skyldu vera við, þá er maður beiddi sér griða.¹⁰⁾ Þó stendur á einum stað Grágásar, þar sem ræðir um kaup og sölu jarðeigna, að vottorð tveggja manna sé jafnfullt sem 10,¹¹⁾ og voru menn skyldir að bera vitni um málin, þótt þeir væri eigi nema tveir, ef hinir mættu eigi eða voru dánir.¹²⁾

Ef maður þurfti að sækja eða verja mál á þingi, skyldi hann kveðja meiri hlutann af vottum sínum heiman að lögheimili þeirra.¹³⁾ Ef griðmenn voru kvaddir þingreiðar, gátu þeir krafizt hests og matar og sömuleiðis bændur þeir, sem voru fátækari en svo,

1) Grág., I a, 85; II, 281. 2) Grág., I b, 86; II, 457. 3) Grág., I b, 86; II, 457; I b, 117; II, 490. 4) Grág., I b, 75, 425. 5) Grág., I a, 152; II, 310. 6) Grág., I a, 148; II, 296. 7) Grág., I b, 45—46; II, 175; I b, 99; II, 439. 8) Grág., I a, 40, 60. 9) Grág., I b, 45—46, 175. 10) Grág., II, 305. 11) Grág., II, 418. 12) Grág., I a, 60; I b, 45—46; II, 175. 13) Grág., I b, 200; II, 327.

að þeir ættu þingfararkaupi að gegna.¹⁾ En ef stefnuvottar komu eigi til þings, er þeir voru kvaddir, skyldi sá maður, er hafði tilnefnt þá, stefna þeim að lögbergi og láta varða fjörbaugsgarð.²⁾ Ef maður var kvaddur þess vættis, er hann hugðist eigi í vera, skyldi hann tilkynna það fyrir dómi, að viðstöddum vottum, að hann hefði eigi verið tilnefndur að bera vitni um það mál. En ef hann sagði ósatt, skyldi hann verða sekur skógarmaður, eins og hann hefði borið ljúgvitni á Alþingi.³⁾ En ef sá maður, er kvaddi hann þingreiðar, vissi að hann hefði eigi verið tilnefndur sem vitni, skyldi sá verða fjörbaugsmaður. Ef sá maður varð sjúkur eða þurfti að fara af landi burt, er kvaddur var vættis, skyldi hann tilkynna það þeim, er hafði nefnt hann, til þess að hann gæti nefnt annan mann í sinn stað.⁴⁾ Þó er einnig getið um vætti, er maður átti eigi úr að segjast, en ef hann vissi það eigi fyrirfram, gat hann krafizt hests og matar, svo sem áður var skýrt frá.⁵⁾

Ef maður notaði meiðyrði um annan mann, og hann frétti það síðar, gat hann annað hvort kvatt tylftarkviðar um málið eða látið fimm bændur leggja það undir þegnskap sinn, að þeir heyrðu hann segja þessi orð.⁶⁾ Ef sá maður, er skyldi bera vitni, varð veikur, skyldu tveir menn fara til fundar við hann, og átti hann að vinna eið fyrir þeim, hvernig hann myndi hafa borið vitni um það mál, en ef tveir menn urðu sjúkir, skyldu þrír fara á fund þeirra.⁷⁾

c. Þriðja sönnunargagnið voru svonefndir *sannaðarmenn*, en þeirra er mjög sjaldan getið. Helzta hlutverk þeirra var að sanna frændsemi milli aðilja sakar og dómara eða kviðmanns, er ryðja skyldi dóma eða kvið, en þó var þeirra eigi þörf, ef sá, sem ruddi, var teljandi réttur.⁸⁾ Sannaðarmenn skyldu vera firnari sóknar- og varnaraðilja en þremmenningar. Ef maður þóttist geta rutt mönnum úr búakviði sökum þess, að annar maður byggi nær, skyldi hann hafa tvo sannaðarmenn með sér, er legðu það undir þegnskap sinn,

1) Grág., I a, 59, 119; II, 328. 2) Grág., I a, 55. 3) Grág., I a, 57—58; II, 329. 4) Grág., I b, 202; I a, 59. 5) Grág., I a, 59, 119; II, 328. 6) Grág., I b, 182; II, 391. 7) Grág., I a, 58; I b, 202. 8) Grág., I a, 48, 62, 70.

að hann færi með rétt mál.¹⁾ Auk þess skyldu þeir sanna, að frændsemistala sú væri sönn og rétt milli ómagans og þess manns, er skyldi færa hann fram samkvæmt lýsingu á þingi, og skyldu þar vera þrír sannaðarmenn, annars oftast tveir.²⁾ En fimm sannaðarmenn voru hafðir, þegar sanna skyldi frændsemi hjóna, því að mjög hart var tekið á líku á þeim tímum.³⁾

Hver sá, sem stefndi máli sínu til fimmtardóms, skyldi hafa með sér tvo sannaðarmenn, er ynnu eið að því, að hann myndi sækja málið réttilega.⁴⁾ Vilhjálmur Finsen segir, að kennendur, sem getið er um á nokkrum stöðum í Grágás, muni ef til vill vera hinir sömu, sem sannaðarmenn.⁵⁾ Þó tel ég það ólíklegt, því að þótt störf þeirra beggja væru lögum samkvæmt svipaðs eðlis, þá voru þau alls eigi hin sömu. Starf kennenda voru yfirleitt minni háttar og snertu oftast þrætur um eignarrétt manna. Ef eyrnamörk voru óglögg skyldu kennendur, vinna eið að því, hver ætti það fé, er í afrétt fór,⁶⁾ og sömuleiðis skyldu þeir skera úr því, hver ætti þann skutul, er fannst í rekaðval.⁷⁾ eða vogrek⁸⁾. Þó er þess einnig getið, að ef maður hafði vegið skógarmann, skyldi hann lýsa þeirri sök í þingbrekku eða að lögbergi til skógarmannsgjalda og hafa með sér tvo kennendur til að sanna, að hann færi með rétt mál.⁹⁾ Þeir skyldu kennendur vera, er réttir væru í kvið að tengdum (eigi of nákomnir aðilja).¹⁰⁾

Þá er að taka þar til máls, er fyrr var frá horfið, og segja frá rekstri málsins, eftir að sækjandi hafði fært fram gögn sín, en þá var starfi hans lokið að sinni, og nú kom til kasta varnaraðilja, að færa vörn sína fram. En áður en hann byrjaði á því, skyldi hann spyrja hinn aðilja málsins, hvort hann hefði fært fram sókn sína, og svaraði hann því játandi, nema ef eitthvert nýtt atriði málsins kæmi fram í vörn hins, er hann þyrfti að taka til sóknar. Samkvæmt

1) Grág., I a, 6, 22—23. 2) Grág., I a, 70; I b, 11, 18; II, 118, 129; sbr. Grág., I b, 8; II, 112. 3) Grág., I b, 30, 38; II, 156. 4) Grág., I a, 79—80. 5) Grág., III, 627. 6) Grág., I b, 160; II, 235. 7) Grág., I b, 127; II, 520—521; III, 392 og 393. 8) Grág., I b, 134; II, 535. 9) Grág., II, 189. 10) Grág., I b, 160; II, 235; I b, 134; II, 535.

Grágás mátti yfirleitt aldrei bera andvitni á Alþingi, en þó mun það stundum hafa verið gert, svo sem frásögn Hrafn sögu um mál þeirra Hrafn og Þorvalds ber vitni um.¹⁾ En ef unnt var að sanna, að kviðmenn eða vottar hefðu farið með rangt mál, skyldu dómarar fjórðungsdóms dæma málið samkvæmt þeim gögnum, er fyrir hendi voru,²⁾ en síðan mátti stefna þeim dómi til rofs í fimmtardóm,³⁾ eftir það að hinn síðarnefndi var settur á stofn.

Varnaraðili skyldi fyrst bjóða sóknaraðila að hlýða til eiðspjalls síns, og síðan vann hann sams konar eið, sem sækjandi hafði áður unnið, áður en hann segði fram sök.⁴⁾ Vörnin gat bæði byggst á því, að málið væri eigi rétt tilbúið og að varnir væri í málinu að efni til.

Ef um hið fyrra var að ræða, gat ýmislegt komið til greina. Sem dæmi þess má nefna, að málið væri eigi höfðað fyrir þeim fjórðungsdómi, sem vera bar, stefnuvætti hefðu eigi komið fram, kviðurinn eigi réttilega myndaður eða gallar væru á framburði sóknar. Ef um eitthvað af þessu var að ræða, varð sökin oftast ónýt, einkum ef það, sem fyrst var talið, kom til greina.⁵⁾ En úr hinu síðasttalda mátti bæta, ef eigi var um stórvægilega galla að ræða, eða ef þeir komu eigi oftar en einu sinni fyrir.

Stundum gat verjandi dregið fram ný málsatriði, er sækjandi hafði eigi minnst á, t. d. ef maður var veginn, gat hugsagt, að hann hefði unnið sér til óhelgi, og því væri aðeins um lögmæta hefnd að ræða. Eða hinn sakborni hefði gert þetta af því, að hann hefði eigi vitað betur, en að það væri réttmætt, og allt hefði verið löglegt, ef málið hefði verið þannig vaxið, sem hann hugði. Sem dæmi má nefna, að maður hefði eigi vitað frændsemi með sér og konu sinni⁶⁾ eða eigi vitað betur en að sér bæri skylda til að annast ómaga. Ennfremur gat það komið fyrir, að þeir, er fluttu ómaga hingað, vissu eigi betur en þeir ættu fé hér eða hefðu verið neyddir til þess að flytja hann hingað, vegna ofríkis annarra,⁷⁾ eða maður hefði engin efni til að færa fram þann ómaga, er honum var

1) Bisk., I, bls. 665; Sturl., I, bls. 307. 2) Grág., I a, 74. 3) Grág., I a, 73. 4) Grág., I a, 69. 5) Grág., I a, 40—43. 6) Grág., I b, 31; II, 157. 7) Grág., I b, 121; II, 131—132.

dæmdur. Ef um eitthvað af þessu eða líkar ástæður var að ræða, gat verjandi kvatt sér bjargkviðar.¹⁾

Þegar öll sóknar- og varnargögn höfðu verið færð fram, skyldi sækjandi fá sér reifingarmann meðal dómenda og verjandi annan og var hlutkesti látið ráða, ef menn voru tregir til.²⁾ Reifingin var í því fólgin, að skýra frá þeim sóknar- og varnargögnum, er fram höfðu komið. Síðan skyldu dómendur vinna eið að því, að þeir dæmdu lögum samkvæmt eftir beztu vitund.³⁾ Fyrst skyldi dæma þau mál, er eigi hafði orðið lokið á þingi árinu áður, og síðan þau, er fyrst voru reifð, nema líkur væru til þess, að dómendur yrðu eigi á eitt sáttir, en ef svo var, kváðu hvorir upp sinn dóm,⁴⁾ og varð málið þá ógilt, áður en fimmtardómur kom til sögunnar. En eftir að hann var stofnaður horfði mun vænlegar um úrslit flestra mála, en áður var, því að þar réð meiri hluti atkvæða úrslitum. Þess vegna verð ég næst á eftir þessu að minnast nokkrum orðum á þann dóm.

III. kafli

Fimmtardómur, stofnun hans, skipun og verkssvið

Stofnun fimmtardóms er einn mikilvægasti þátturinn í stjórnarfarssögu Íslands í fornöld, og verð ég því að minnast nokkrum orðum á það mál. En er rannsaka skal það, þá er eigi hægt um vik, því að hér er aðeins um tvær heimildir að ræða, Íslendingabók og Njálu, og því fer fjarri, að hvorug þeirra sé rituð samtímis viðburðunum. Að vísu er hin fyrri traustasta heimildin, sem við eigum um sögu Íslands á þessu tímabili, en svo sem ég hef áður minnt á, hafa flestir fræðimenn efast um, að sú frásögn væri rétt sökum þess, að hún kemur eigi heim við reglur Grágásar um þau efni. En hin síðarnefnda er alls eigi sem áreiðanlegust í mörgum greinum, enda hafa ýmsir fræðimenn mjög vefengt bæði þetta og ýmislegt annað, sem hún segir frá. Slíkar efasemdir verða þó jafnan á

1) Grág., I b, 11; II, 119. 2) Grág., I a, 71. 3) Grág., I a, 72. 4) Grág., I a, 75—76.

litlum rökum reistar, því að víðast hvar eru eigi aðrar heimildir til samanburðar.

Þessum tveim heimildum, sem áðan voru nefndar, ber eigi að öllu leyti saman, því að hin fyrrnefnda eignar Skafta lögsögumanni þetta, en hin síðarnefnda Njáli Þorgeirssyni. Þó er sá munur eigi eins mikill og í fljótu bragði gæti virzt, því að af frásögn Njálssögu má glöggst sjá, að Njáll hefur notið aðstoðar Skafta í þessu máli.

Eggert Briem frá Viðey er sá eini af þeim fræðimönnum, er um þetta mál hafa ritað, er vill halda frásögn Íslendingabókar, um að Skafti hafi leitt fimmtdóm í lög, og hann gengur svo langt, að hann vill heldur eigi hafna frásögn Njálu um tildrögin til þess, að hann var stofnaður. En samkvæmt frásögn Njálssögu virðist tilefnið hafa verið það eitt, að gera Höskuldi Þráinssyni kleift að fá ættstórrar konu, Hildigunnar Starkaðardóttur, bróðurdóttur Flosa á Svínafelli, því að hún vildi eigi giftast þeim manni, er eigi hefði goðorð. Allir eru samála um, að hér muni annað og meira hafa búið undir, því að svo víðtæk breyting var gerð á stjórnarfari landsins, en hins vegar hafa menn sett fram ýmsar getgátur um það, hver aðalástæðan muni hafa verið. Hér er um atriði að ræða, sem naumast verður nokkurn tíma skorið úr með fullri vissu, sökum þess, hve fáar heimildir eru til um stjórnarskipun landsins á þessu tímabili. Þó verð ég að minnast örfáum orðum á helztu skýringartilraunir, er hafa komið fram á þessu.

Konrad Maurer hyggur,¹⁾ að ástæðan til þess, að hin nýju goðorð voru tekin upp, hafi verið sú, að þær goðaættir, er höfðu misst völd sín 965, þá er tala þinga og goðorða landsins var ákveðin, muni hafa verið óánægðar með hlutskipti sitt. Björn M. Ólsen²⁾ er þar á sama máli sem Maurer, nema hann bætir við nýjum órökstuddum tilgátum um það, að þessir menn muni hafa tekið kristna trú og stofnað ný þing, en fyrir því er enginn flugufótur í heimildum. Eins og Vilhjálmur Finsen segir,³⁾ er ekkert, sem bendir í þá átt, nema þessi frásögn, en það er vafasamt, hve mikið er á

1) Konrad Maurer: *Island von seiner ersten Entdeckung*, bls. 64. 2) Björn M. Ólsen: *Um kristnitökuna á Íslandi*, bls. 50. 3) Vilhjálmur Finsen: *Ordningen af den islandske Fristats Institutioner*, bls. 110 og 112.

hana að treysta. Bæði hann og Einar Arnórsson¹⁾ eru þeirrar skoðunar, að aðalástæðan til þess, að fimmtardómur var settur á stofn, muni hafa verið sú, að það muni oft hafa komið fyrir, að málin urðu eigi löglega dæmd í fjórðungsdómunum, og hef ég áður minnst á orsakirnar til þess. En ef svo fór, var eigi um annað að ræða en annaðhvort að láta málið falla niður eða neyta hnefaréttarins. Hvorugur þeirra hefur gert neina verulega tilraun til þess að skýra, hvernig á því muni standa, að þessi nýju goðorð hafi verið tekin upp. Vilhjálmur Finsen hyggur,²⁾ að sumir af höfðingjum landsins muni hafa viljað, að ættingjar þeirra nytu þeirra, en þó muni þeir eigi hafa haft full réttindi á við hina, og mun hann byggja þá skoðun sína á því, að Grágás getur eigi um, að þeir skyldu hafa önnur störf á hendi, en að nefna eina tylft manna í fimmtardóminn.³⁾ Einar Arnórsson telur þetta óskýranlegt, en þó treystist hann eigi til að neita því, að þeir muni hafa átt þingmenn, því að til þess yrði að telja Njálssögu alveg marklausa.

Þá er loks eftir að minnst á skoðanir Eggerts Briem frá Viðey á þessu máli, en þær eru allmikið frábrugðnar skoðunum annarra fræðimanna, er um þetta efni hafa ritað. Í fyrsta lagi vil hann halda algerlega frásögn Íslendingabókar og Njálssögu um setningu fimmtardóms, það sem hún nær, og í raun rétttri er varla unnt að gera annað, því að við höfum engin gögn í höndum til að rengja hana, og sú aðferð, að álykta samkvæmt því, sem sennilegast þykir, er algerlega ósamboðin vísindamanni, enda verða niðurstöðurnar oftast ærið sundurleitar, þegar það er gert.

Enda er nokkuð hæft í því, sem Eggert Briem segir, að þetta er alls eigi svo ósennilegt, sem margir ætla. Hvorttveggja aðferðin kemur mjög vel heim við það, sem tíðkast í stjórnmálabaráttunni nú á dögum, bæði að reyna að tryggja flokksmönnum sínum vissar stöður og ala á óánægjunni með það ástand, sem þá er. Einar Arnórsson segir, að hið síðarnefnda komi eigi heim við skaplyndi Njáls, eins og sagan lýsir því, en þó hygg ég, að Vilhjálmur Fin-

1) Einar Arnórsson: Réttarsaga Alþingis, bls. 92—93. 2) Vilhjálmur Finsen: Ordningen af den islandske Fristats Institutioner, bls. 110. 3) Grág., I a, 77. —

sen hafi á réttu að standa,¹⁾ er hann telur það vafasamt, því að ráð þau, er Njáll gaf Gunnari, bera vott um talsverða undirhyggju. Annars skal þess getið, að frásögnum Njálu um einstaka menn er varlega treystandi, því að mjög óvísða í Íslendingasögum kemur fram eins mikil hlutdrægni sem þar.

Þó er enginn vafi á því, að ýmsar fleiri ástæður munu hafa komið til greina, þá er fimmtardómur var settur á stofn, enda neitar Eggert Briem því eigi, að svo muni hafa verið. Hann hyggur, að Skafti lögsögumaður muni hafa sett sér það markmið að minnka vígaferli og deilur í landinu, og af frásögn Íslendingabókar má sjá, að honum muni hafa orðið mikið ágengt í því efni, enda hefur Konrad Maurer viðurkennt,²⁾ að hann muni hafa haft miklu meiri völd heldur en Grágás gerir ráð fyrir. En til þess að geta komið áformi sínu í framkvæmd, mun hann hafa orðið að skapa sér þá aðstöðu, að hann gæti ráðið mestu eða öllu í landinu með aðstoð fylgismanna sinna, og hafi svo verið, þá er einmitt rétt komið að orði í Íslendingabók, að Skafti hafi sett fimmtardómslög.

En hafi verið um slíka valdabaráttu að ræða, sem miklar líkur benda til, þá má telja víst, að mótspyrnan gegn fyrirætlunum Skafta lögsögumanns hafi verið hörð og eindregin, þótt við vitum eigi um það, sökum þess, að svo litlar frásagnir eru til um þenna mann.

Þó mun þetta frumvarp eigi eingöngu hafa stefnt að því, að efla friðinn í landinu og tryggja það, að öll mál yrðu útkljáð á löglegan hátt, heldur einnig að tryggja völd Skafta, og frásögn Njálu um Höskuld Hvítanesgoða bendir eindregið til þess. Eggert Briem telur það eftirtektarvert, að þess er eigi getið, að Höskuldur hafi dregið þingmenn frá öðrum goðum í Rangárþingi en þeim feðgum Valgarði og Merði, og hyggur hann, að í fyrstu hafi verið þannig um samið, að þeir skyldu einungis taka við þingmönnum frá andstæðingum Skafta.

Margt í þessari röksemdaleiðslu Eggerts Briem er skarplega hugsað, þótt fullkomnar sannanir vanti. Raunar vitum við, að þá

1) Vilhjálmur Finsen: Ordningen af Fristatens Institutioner, bls. 112. 2) Konrad Maurer: Upphaf allsherjarríkis á Íslandi, bls. 138.

er um valdabaráttu er að ræða, hefur hún oft farið fram á svipaðan hátt, en samt hljóta hin einstöku atvik alltaf að vera breytileg, þótt meginrættirnir séu hinir sömu. Það eitt má telja víst, að setning fimmtardómsins muni hafa kostað harða þjóðmálabaráttu, og hinir nýju goðar hafi verið fylgismenn hinnar nýju stefnu, en hitt er annað mál, hvernig upptökum þessa máls hefur verið varið, og sú spurning verður aldrei leyst til hlítar, sökum heimildaskorts. Um aðrar tilgátur Eggerts Briem viðvíkjandi þessu máli get ég verið fáorður, því að þær eru bæði órökstuddar, og svo hef ég að nokkru leyti minnst á þær áður í kaflanum um lagasetninguna. Þær eru á þá leið, að samtímis því, að fimmtardómurinn var settur, muni öll leyfi hafa verið lögð til lögréttu, og þess vegna hafi allir þurft að vera sammála til þess að þau yrðu samþykkt, en ég hef áður reynt að færa rök fyrir því, að sú aðferð gildi eigi um lög almennt, og vísa ég til þess, sem þar er sagt. Auk þess hyggur hann, að þá fyrst hafi það verið leitt í lög, að báðir aðiljar skyldu vinna véfangseið að sínu máli og lýsa því yfir, hvaða rök þeir færðu fram fyrir skoðun sinni, þá er um lagaþrætur var að ræða, en sú tilgáta er mjög hæpin.

Í sambandi við rannsókn þessa máls vaknar ein spurning, sem torvelt er að svara með nokkurri vissu, og hún er á þá leið, hvort þessi fimmtardómsgoðorð muni hafa haldizt lengi eða eigi. Flestir þeirra fræðimanna, er um það efni hafa ritað, telja að svo muni eigi hafa verið. Sú skoðun byggist þó aðallega á þögn heimildarritanna um þetta efni, og þegar svo er ástatt, vantar ætíð mikið á, að full vissa sé fengin, einkum þegar þar við bætist, að svo má heita, að litlar sem engar heimildir séu til um sögu landsins á tímabili, sem samsvarar rúmlega öld, skömmu eftir að fimmtardómurinn var settur á stofn. Hins vegar eru svo miklar heimildir til um Sturlungaöldina, að það væri fremur undarlegt, að þessara goða skuli hvergi vera getið, ef þeir hafa þá enn verið til, þótt það geti raunar meðfram stafað af því, að Sturlunga minnst sama sem ekkert á dómskipun landsins.

Hér kemur einnig annað til greina, sem gerir það fremur ósennilegt, að þessi fimmtardómsgoðorð hafi haldizt mjög lengi. Að vísu

er allt mjög óljóst um valdssvið þeirra goða, er með þau fóru, en þó er sú skoðun Vilhjálms Finsens sennileg, sem áður var minnst á, að þeir muni eigi hafa fengið öll þau réttindi, er aðrir goðar landsins höfðu, og ef svo hefur verið, var eigi nema eðlilegt, að þeir yrðu undir í baráttunni um völdin, þegar goðorð landsins tóku að safnast á hendur fárra ætta, sem ég hef áður getið um.

Fræðimenn hafa eigi verið á einu máli um það, hvernig beri að skýra nafnið „fimmtardómur“, en ég þarf eigi að fjölyrða um það efni hér, því að það má heita auðsætt, að skýring Einars Arnórssonar á þessu muni vera næst sann. Hún er á þá leið, að þar sem áður voru til fjórir fjórðungsdómar, og er þessi dómur var stofnaður þá bættist hinn fimmti við.¹⁾

Grágás gerir ráð fyrir því, að fjórar tylftir manna skyldu sitja í fimmtardómi, en eigi skyldu þeir allir dæma mál manna, því að sækjandi málsins skyldi ryðja sex mönnum úr dómi og verjandi öðrum sex, og ef verjandi vildi eigi ryðja dóminn, skyldi sækjandi ryðja 12 mönnum úr dómi.²⁾ En ef þessa var eigi gætt, þá varð sök-in ónýtt, svo sem frásögn Njálssögu um rekstur brennumálsins á Alþingi ber ljósast vitni um.

Samkvæmt Grágás skyldu þeir goðar landsins, er fóru með hin fornu goðorð (þ. e. a. s. þau goðorð, sem höfðu verið til fyrir árið 965) nefna einn mann hver í fimmtardóm og urðu það alls níu menn úr hverjum fjórðungi landsins. En hinir nýju goðar skyldu nefna eina tylft manna í dóminn.³⁾ Eina vandamálið í sambandi við skipun fimmtardóms er það, hvernig dómurinn muni hafa verið skipaður, eftir að fimmtardómsgoðorðin höfðu lagzt niður, sem má telja líklegt að hafi orðið, og vísa ég þar til þess, sem ég hef áður sagt um það efni. Um þetta verður eigi sagt með vissu sök-um þess, að beinar heimildir vantar, en líklegt má telja, að hinir goðar landsins hafi tekið það starf að sér, og það er vel hugsanlegt, að hinir völdugustu goðar landsins hafi stundum tekið heldur meiri þátt í dómnefnunni en þeim bar að réttu lagi, og vitna ég þar til

1) Einar Arnórsson: Réttarsaga Alþingis, bls. 94. 2) Grág., I a, 82. 3) Grág., I a, 77.

þeirra frásagna, sem ég hef áður minnt á í sambandi við fjórðungsdomana.

Fimmtardómurinn var úrslitadómstóllinn, og fóru því allar at-hafnir þar hátíðlegar fram. Þegar goðarnir skyldu nefna menn í fimmtardóm skyldu þeir vinna eið að dómnefnunni,¹⁾ en eigi er getið um, að þess hafi þurft, þá er um dómnefni í fjórðungsdomana var að ræða. Eiðar þeir, er sækjandi og verjandi sakar og dómamarar fimmtardóms skyldu vinna, voru svarnir á bók, „er heilög orð væru á rituð og meiri en hálsbók.“²⁾ Þessi bók mun annaðhvort hafa verið guðspjallabók, sálmar Davíðs, biblían eða messubók. Auk þess skyldu bæði sækjandi og verjandi sakar fyrir fimmtardómi hafa með sér tvo sannaðarmenn,³⁾ en þess virðist eigi hafa þurft fyrir fjórðungsdómi.

Dómsvald fimmtardóms. Fimmtardómur skyldi dæma margs konar mál og höfðu sum þeirra aldrei komið fyrir dóm áður, en önnur verið vefngd í fjórðungsdómi. Mun ég fyrst minnast á fyrrnefnda flokkinn.

Njáls saga getur þess, að öll þau mál, er snertu þingsafglöpun skyldi stefnt til fimmtardóms, einkum þeim málum, er risu út af ljúgvíðum og ljúgvitnum og ýmsum þingsafglöpunum, er urðu í sambandi við rekstur brennumálanna, sem var stefnt þangað. Þetta kemur eigi að öllu leyti heim við Grágás, því að þar er sagt, að mál um ljúgvætti, ljúgvíðu og ranga þegnskaparlagningu skyldu koma fyrir fimmtardóm. En þingsafglöpun náði eigi aðeins yfir þessi mál, heldur ýmislegt fleira til að kviðburður kæmi of seint fram,⁴⁾ ranglega væri kveðið á gögn,⁵⁾ dómendur vildu eigi dæma mál manna,⁶⁾ lögréttumenn eigi ganga í sæti sín⁷⁾ eða menn gerðu hark og háreisti á Alþingi.⁸⁾ Það má vel vera, að þessi missögn stafi af því, að í raun réttir hafi framkvæmd laganna verið þannig, að öllum þingsafglöpunarmálum hafi verið stefnt til fimmtardóms. Mér virðist sú skoðun Einars Ól. Sveinssonar vera sennileg,⁹⁾ að sums staðar, þar sem Njálu ber eigi saman við Grágás, muni orsökina

1) Grág., I a, 78—79. 2) Grág., I a, 78, 79, 80, 81 og 82. 3) Grág., I a, 79, 81. 4) Grág., I a, 64. 5) Grág., I a, 73—74. 6) Grág., I a, 75. 7) Grág., I a, 214. 8) Grág., I a, 212. 9) Einar Ól. Sveinsson: Um Njálu, I. bindi, bls. 156.

vera sú, að lög og réttarframkvæmd svöruðu oft eigi hvort til annars. Hér að framan hef ég minnst á nokkur dæmi þess, og þó eru sum ótalin enn.

Næst mun ég minnst á annan flokk mála, er var skyldur þeim, sem ég minntist síðast á, því að hvorttveggja mun jafnan hafa staðið í sambandi við meðferð dómsmála. Grágás getur þess, að sakir um féboð og fétökur þær, er urðu á Alþingi, og ef menn mæltu sér þar fé, skyldu koma fyrir fimmtardóm.¹⁾ Hér mun aðallega vera átt við það, ef dómendur þiggi mútur til þess að dæma málin öðrum hvorum aðilja í vil, en auk þess mun það vera rétt, sem Einar Arnórsson tekur fram, að þetta ákvæði muni einnig hafa átt við það, ef umboðsmaður aðilja tók við fé til að sættast á málið, án þess að hann hefði heimild til þess. Njáls saga getur þess, að Eyjólfur Bólverkssyni hafi verið stefnt til fimmtardóms, vegna þess, að hann hafði tekið fé fyrir að liðsinna Flosa í brennumálinu, og er sennilegt, að það atvik hefði mátt heimfæra undir þessa grein. Það er skiljanlegt, hvers vegna þeim málum, sem nú hafa verið talin, var stefnt til fimmtardóms. Það var vegna þess, að fjórðungsdómarnir hefðu eigi getað dæmt þau á löglegan hátt.

Svo sem kunnugt er, máttu menn hvorki hýsa skógarmann, gefa honum mat, hjálpa honum með ráðum, né flytja hann af landi burt. Brot gegn þessum lögum vörðuðu fjörbaugsgarð, nema því aðeins, að skógarmaður væri sjúkur eða sár, og sá, sem hjálpaði honum, vissi eigi, að hann væri sekur.²⁾ Það var heldur eigi refsivert, þótt menn gæfu skógarmanni mat, ef þeir fóru með hann til þess manns, er hafði gert hann sekan, en ef hinn síðastnefndi bjargaði skógarmanni, skyldi hann sjálfur verða sekur skógarmaður.³⁾ Öllum þeim málum, er voru höfðuð gegn mönnum fyrir bjargir við skógarmenn, skyldi stefna til fimmtardóms, ef sekt þeirra hafði verið rétt lýst að lögbergi.

Af því að sakir um innhafnir skuldarmanna skyldu koma fyrir fimmtardóm, verð ég að minnst nokkrum orðum á það, í hverju slík skuldfesti var fólgin, og hverjar voru orsakir til hennar. Algeng-

1) Grág., I a, 78. 2) Grág., I a, 127. 3) Grág., II, 398.

asta orsökkin var sú, að menn gætu eigi fært ómaga sína fram, en ef svo var skyldi hann fara til þess nákomnasta af þeim mönnum, er hafði fé til að færa þá fram og bjóða honum að vinna af sér skuldina.¹⁾ Þetta átti þó eigi við, nema þá er um nánustu ættingja mannsins var að ræða, foreldra, börn eða systkini, því að ef fjar-skyldari ættingjar áttu í hlut gat maður leyst sig undan framfærslu-skyldunni með arfsali. Einnig mátti maður velja um, hvort hann vildi sjálfur ganga í skuld fyrir börn sín eða selja þau í skuld.²⁾ Ef ómagar komu á hönd manni, gat hann lagt lögskuld á þá, í því skyni að koma þeim af sér.³⁾ Frjálsgjafi skyldi færa fram leysing sinn, en ef hann átti börn, gat hann tekið þau í jafnmikla skuld, sem hann lagði fyrir ómagann,⁴⁾ og sams konar ákvæði eru til um börn þess manns, er var gerður þræll vegna þjófnaðar.⁵⁾

Önnur orsök til þess, að menn yrðu skuldaþrælar var sú, að þeir hefðu sætt á legorðsakir fyrir hönd annars manns,⁶⁾ eða kona gæti eigi greitt sekt fyrir legorð, sem voru sex merkur, þá skyldi lögráð-andi hennar leggja skuld á hana.⁷⁾

Vilhjálmur Finsen hefur rétt að mæla, er hann segir, að það verði eigi séð af Grágás, að menn gætu orðið þrælar fyrir skuldir yfirleitt, og ákvæðin um skuldadóm benda eindregið til þess, að svo hafi ekki verið.⁸⁾

Þó var staða lögskuldarmanna mun skárri en þræla. Í fyrsta lagi munu þeir oft hafa átt þess kost að sleppa úr þessari ánaud, því að Grágás gerir bæði ráð fyrir því, að þeir geti unnið af sér skuldina, og að nánustu frændur þeirra geti greitt hana fyrir þá.⁹⁾ Í öðru lagi voru lögskuldarmenn talsvert rétthærri en þrælar, jafnvel með-an á þrældómnum stóð. Ef frændur lögskuldarmanns voru vegnir, skyldi hann taka jafnmikið fé af bótum, sem hann var skuldfast-ur,¹⁰⁾ og hann skyldi erfa frítt fé, en eigi ófrítt eftir frændur sína. Legorð með lögskuldarkonu varðaði fjörbaugsgarð, en með frjálsri

1) Grág., I b, 3—4; II, 103—104. 2) Grág., I b, 4—5; II, 105. 3) Grág., II, 145. 4) Grág., I b, 17; II, 126 og 144. 5) Grág., I b, 165. 6) Grág., II, 193. 7) Grág., I b, 53; II, 185. 8) Grág., I b, 148; II, 225. 9) Grág., II, 193, sbr. einnig Grág., I a, 171; II, 336—337. 10) Grág., I a, 171; II, 336—337.

konu skóggang. Ef um ambátt var að ræða varðaði það þriggja marka sekt, en legorð með göngukonu varðaði eigi við lög.¹⁾

Sekt skuldarmanna skyldi lýst að lögbergi,²⁾ og ef sá maður hljópst burt frá húsbónda sínum gat hann bannað öðrum að hýsa hann og að þiggja verk að honum,³⁾ en hver sá, er braut það bann, skyldi verða sekur skógarmaður,⁴⁾ og skyldi hann stefna þeirri sök til fimmtardóms.

Ef maður hýsti þann mann, er annar maður hafði lagt þrældóm á fyrir þjófnad eða þá verk að honum⁵⁾ skyldi hann verða sekur fjörbaugsmaður, og skyldi sækja mál á hendur honum í fimmtardómi.

Ef maður lét mann læra til kirkju sinnar, og hann flýði þaðan, gat kirkjueigandinn beitt sömu aðferð sem notuð var, þá er um lögskuldarmann var að ræða að lýsa því að lögbergi, að hann bannaði öðrum mönnum að hýsa hann. Hver sem braut það bann, skyldi verða sekur skógarmaður, en samvistir við hann skyldu varða fjörbaugsgarð.⁶⁾ Þetta var einnig fimmtardómssök.

Enn fremur mátti stefna þeim málum til fimmtardóms, er höfðu verið véfengd í fjórðungsdómi, en svo sem ég hef áður sagt, var þá um tvo dóma að ræða.

Meðferð mála. Þegar um fimmtardóm var að ræða skyldi eigi stefna málinu þangað, eins og gert var, þá er um fjórðungsdóma var að ræða, heldur skyldi lýsa sök föstudag og laugardag fyrra í þingi allt til þriðjudags.⁷⁾ Þó hyggur Einar Arnórsson,⁸⁾ að út af því hafi getað brugðið, ef brýna nauðsyn bar til, og er það sjálf-sagt rétt, að sama regla muni hafa gilt um fimmtardóm sem fjórðungsdómana, því að Grágás segir, að þeir skyldu allir fara samtímis út til sóknar, nema lögréttumenn verði á annað sáttir.⁹⁾ Ef um véfangsmál var að ræða skyldi bæði sækjandi og verjandi ganga til lögbergs, lýsa þeirri sök á hendur dómendum hvors annars, að þeir hefðu dæmt ólög og láta þeim varða þriggja marka sekt.¹⁰⁾ En um leið skyldi tilgreina, um hvað þeir hefðu dæmt, og dóminum var

1) Grág., I b, 48; II, 177. 2) Grág., I a, 78, 189; I b, 4; II, 401. 3) Grág., II, 104, 194. 4) Grág., II, 194. 5) Grág., I b, 165. 6) Grág., I a, 18; II, 21. 7) Grág., I a, 78. 8) Einar Arnórsson: Réttarsaga Alþingis, bls. 97. 9) Grág., I a, 77. 10) Grág., I a, 77.

stefnt til rofs í fimmtardóm, að sínu leyti eins og gert var í fjórðungsdómi, þá er um véfangsmál á vorþingum var að ræða. Báðir aðiljar skyldu jafnan tilgreina sökina svo glögg, að það gæti eigi verið neinum vafa undirorpið, hvernig í málinu lægi.¹⁾

Menn skyldu varpa hlutkesti um það, í hvaða röð málin skyldu tekin fyrir, bæði í fimmtardómi og fjórðungsdómi. Þó þurfti eigi að hluta um véfangssakir, því að þær skyldu ganga fyrir öllum öðrum sökum, nema þær væru fleiri en fjórar.²⁾ Sækjandi og verjandi sakar skyldu segja sakir sínar fram á sama hátt, sem fyrir fjórðungsdómi, að öðru leyti en því, að hvor þeirra skyldi hafa með sér tvo menn til að sanna mál sitt, og ef um fleiri sakir en eina var að ræða, skyldu báðir aðiljar vinna fimmtardómseið við hverja sök, ásamt sannaðarmönnum sínum.³⁾

Pegar sókn og vörn var lokið, skyldi reifa málið á sama hátt, sem í fjórðungsdómi, og síðan skyldu dómendur vinna fimmtardómseið að því, að þeir skyldu dæma málið samkvæmt lögum. En þegar búið var að dæma eitt mál skyldi næsta mál tekið fyrir á sama hátt.

Ákvæðin um dómsuppsögn í fimmtardómi eru helzti óglögg,⁴⁾ enda vantar mikið á, að þeir fræðimenn, er um það mál hafa ritað, séu á eitt sáttir um það, hvernig beri að skýra þau. Helztu fræðimenn, er um það efni hafa ritað, eru Björn M. Ólsen, Vilhjálmur Finsen og Einar Arnórsson. Ég verð að geta skoðana þeirra að nokkru, en fyrst mun ég taka texta Grágásar eins og hann liggur fyrir, hvern lið út af fyrir sig, og véfangsmálin síðast, því að þau eru eina atriðið hér, sem torvelt er að skýra.

Um fimmtardóminn gildir sama regla sem um aðra dóma, þar sem allmargir menn eiga sæti, að niðurstöðurnar geta orðið á þrjá vegu. Í fyrsta lagi það, að allir verði á eitt sáttir, hvernig dæma skuli, í öðru lagi, að dómendur skiptist í tvo misstóra flokka og í þriðja lagi, að þeir verði jafnmargir, er sitt vilja hvorir.

Um fyrsta atriðið þarf eigi að fjölyrða, því að þar er augljóst, að dómurinn getur eigi orðið nema á einn veg, og um það næsta eigi

1) Grág., I a, 78. 2) Grág., I a, 79. 3) Grág., I a, 80—82. 4) Grág., I a, 83.

heldur, þar nægir að geta þess, að einfaldur meiri hluti skyldi ráða í fimmtardómi, og mun það hafa verið gert vegna þess, að hér var um síðasta úrskurð að ræða, og eigi unnt að láta málið fara lengra. En ef um hið þriðja var að ræða, voru aðferðir mismunandi eftir því, hvort um mál var að ræða, sem eigi hafði verið dæmt áður, eða véfangsmál frá fjórðungsdómi.

Ef um hið fyrrnefnda var að ræða, skyldu þeir ráða, er vildu dæma manninn sekan, og virðist sú regla vera nokkuð hörð, en hið sama gildi í hreppadómi.¹⁾

En ef um véfangsmál var að ræða, og dómendur í fimmtardómi skiptust í tvo jafnstóra flokka, skyldi hlutkesti ráða úrslitunum. Sú regla virðist vera sanngjörn, þar sem dómendum var skylt að kveða einungis upp einn dóm og hvorug skoðunin hafði meira til síns máls en hin. Þó voru þrjár undantekningar frá þessari aðalreglu, og eru það þær, sem nú skal greina:

1. Ef dómendur í fjórðungsdómi hafa hvorirtveggja farið rétt að véfangi skyldi dómur þeirra rofna, er síður hafa að lögum dæmt, „*ef þeir eru allir jafnmargir í öllum stöðum, þeim er dómendur hafa véfengt.*“

2. En ef aðrir höfðu farið rétt að véfangi en aðrir rangt, skyldi dómur þeirra haldast, er höfðu farið rétt að véfangi, jafnvel þótt dómur hinna hefði verið réttari samkvæmt lögum.

3. En ef báðir höfðu farið rétt að véfangi, skyldi þeirra dómur rofna, er dómendum fimmtardóms þótti síður að lögum dæmdur.

Þessar síðasttöldu greinar valda miklum vandkvæðum, því að samkvæmt þeim virðist aðalreglan um véfangsmál hvergi eiga heima, en óhugsandi virðist, að það hafi verið upphaflega merkingin. Hér er aðeins um tvennt að ræða, annaðhvort er textinn úr lagi færður á þessum stað, eða setningarnar hafa eigi verið skýrðar á réttan hátt, nema ef vera skyldi hjá Einari Arnórssyni.

Björn M. Ólsen hélt hinu fyrra fram og slepti „*en*“ á eftir hluta.²⁾ En Vilhjálmur Finsen hefur réttilega tekið það fram, að menn eigi ekki að grípa til þess úrræðis, að leiðrétta jafngott hand-

1) Grág., I b, 176; II, 254. 2) Arkiv for nordisk Filologi, I. bindi, bls. 300—301.

rit sem Konungsbók Grágásar er, svo framarlega, sem unnt er að skýra orðin eins og þau standa, svo að aðgengileg megi teljast, og ef breytingar eru gerðar, verða þær að vera þannig, að þær komi heim við heilbrigða skynsemi, og það sem okkur er kunnugt um stjórnskráfar Íslands á þessum tímum. En hér er hvorugu til að dreifa. Bæði er það alls eigi víst, að hér þurfi neinu að breyta, og jafnvel þótt sú breyting væri gerð, sem Björn M. Ólsen hefur stungið upp á, yrði textinn eigi skiljanlegri en áður. Hann hyggur, að hér muni eigi vera sérstaklega átt við það, hvaða aðferð skyldi notuð, þá er jöfn atkvæði urðu um málin í fimmtardómi, heldur muni þessar reglur eiga að gefa bendingu um það, hvernig dómendur fimmtardóms skyldu dæma þau mál, þar sem um véfangsmál var að ræða, en að sjálfsgöðu hafi hlutkesti ávallt verið látið ráða úrslitum. Þessi tilgáta er þó mjög hæpin, því að hér virðist einmitt vera um undantekningar að ræða. Auk þess er nokkuð hæft í því, sem Vilhjálmur Finsen segir,¹⁾ að ef skýringartilraun Björns M. Ólsens væri rétt, þá hefðu dómendur fimmtardóms átt að staðfesta þann dóm, er var rangari, samkvæmt málefnum og mikill minni hluti dómenda í fjórðungsdómi höfðu samþykkt, aðeins ef þeir höfðu farið rétt að véfangi. Því verður eigi neitað, að það virðist miklu sennilegra, að sú regla hafi því aðeins átt að koma til greina, að atkvæði dómenda í fimmtardómi yrðu jöfn.

Skoðun Einars Arnórssonar er að ýmsu leyti sennilegust, þótt hún sé byggð á getgátum að miklu leyti,²⁾ enda mun jafnan verða svo hér, þar sem texti Grágásar er óljós, og við höfum engar aðrar heimildir, er gætu gefið neinar upplýsingar um það, hvaða aðferð muni hafa verið beitt. Hann hyggur, að setningin, sem er undirstrikuð í fyrstu málsgreininni, muni eiga að takmarka þær reglur, sem á eftir koma, og þær eigi því aðeins við, að dómendur hafi skipzt í tvo jafna flokka um öll þau málsatriði, er véfengd voru, en þá kemur spurningin, hvort hér muni vera átt við dómendur í fjórðungsdómi eða fimmtardómi. Einar Arnórsson telur, að hið síðarnefnda geti vart komið til mála, því að næsta málsgrein á und-

1) Arkiv for nordisk Filologi, II. bindi, bls. 154. 2) Einar Arnórsson: Réttarsaga Alþingis, bls. 100.

an ræðir um það, hvernig þá skyldi fara að, en ef svo er eigi, þá hlýtur að vera átt við það, að þessi regla skyldi því aðeins vera notuð, að dómendur í fjórðungsdómi hefðu orðið jafnmargir um öll þau atriði málsins, er þeir höfðu véfengt. Ef þannig stóð á, sem segir í grein 1—3 skyldi fimmtardómur alls eigi dæma nýjan dóm, heldur einungis skera úr því, hvorir myndu hafa haft réttara fyrir sér. Eggert Briem frá Viðey er sömu skoðunar um þetta atriði,¹⁾ enda er að svo komnu máli eigi önnur skýring sennilegri.

IV. kafli

Dómsstörð á Alþingi á Sturlungaöld

Að síðustu verð ég að taka til athugunar, hvort dómarnir á Alþingi muni hafa starfað að ráði á því tímabili, sem ritgerð mín fjallar aðallega um. Flestir fræðimenn, er um Sturlungaöldina hafa ritað, hafa tekið það hver upp eftir öðrum, að virðingarleysi manna fyrir lögunum og siðspiling hafi keyrt fram úr hófi á Sturlungaöld. Það er raunar satt, að mörg vígaferli og hryðjuverk voru framin þá, en mikið af 14. og 15. öld virðist eigi hafa verið miklum mun betri í því efni, eftir því sem ráða má af þeim frásagnarbrotum, sem enn eru til, en hér er hvorki tími né rúm til að ræða það mál frekar.

Það hefur alloft verið tekið fram, að höfðingjarnir á Sturlungaöld hafi jafnan gripið til þess fangaráðs, að láta vopnin skera úr þrætum sínum, en eigi látið leggja þær í gerð eða dæma þær á þingum. Munch hefur getið þess til, að slíkt hafi helzt átt sér stað, þegar minniháttar menn áttu í hlut,²⁾ en það er all vafasamt, því að slíks er eigi getið nema því aðeins, að einhver höfðingjanna skærast í leikinn. En eins og Andreas Heusler segir, þá kom það ærið oft fyrir, að þau mál, er höfðingjar landsins höfðuðu hver gegn öðrum, væru dæmd á Alþingi,³⁾ en hitt er annað mál, að þeim dómum var eigi framfylgt.

1) Morgunblaðið, 26. júní 1930. 2) P. A. Munch: Det norske Folks Historie, III. bindi, bls. 782. 3) Andreas Heusler: Zum isländischen Fehdewesen, bls. 69—70.

Árið 1221 varð Loftur, sonur Páls biskups, sekur á Alþingi fyrir víg Bjarnar Þorvaldssonar.¹⁾ Árið 1223 gerði Snorri Sturluson Þorvald Vatnsfirðing sekan skógarmann fyrir hernað.²⁾ Árið 1225 lýsti Jón murtur Snorrason hernaðarsök á hendur Sturlu Sighvatsyni.³⁾ Árið 1229 voru synir Hrafn Sveinbjarnarsonar sóttir á Alþingi fyrir brennu Þorvalds Vatnsfirðings, og sömuleiðis synir Þorvalds fyrir Sauðafellsför og urðu báðir sekir.⁴⁾ Jón murtur Snorrason sagði til sektar Hrafnssona að lögrétta og er því líklegt, að það mál hafi farið til fimmtardóms, en hinir síðarnefndu voru sóttir í fjórðungsdómi. Árið 1234 var Sveinn, sonur Jóns prests Markússonar, gerður sekur á Alþingi fyrir þá sök, að hann hafði höggvið fót undan einum af mönnum Kolbeins unga.⁵⁾ Árið 1239 gerðist það á Alþingi, að Gissur Þorvaldsson bar hernaðarsakir á alla þá menn, er höfðu verið í Apavatnsför. Hann mun hafa haft mál sín fram, því að sagan segir, að menn hafi gengið þar til festu úr öllum sveitum vestan, var þar goldið stórfé af mörgum og dregið suður um land.⁶⁾ Á Alþingi árið 1240 gerðu þeir Snorri Sturluson og Þorleifur Þórðarson Gísla Markússon á Bæ á Rauðasandi sekan skógarmann og nokkra menn með honum, er eigi höfðu viljað sættast við þá fyrir þau víg, er höfðu verið framin í Bæ.⁷⁾ Á Alþingi 1241 hafði Sturla Þórðarson mál sitt fram um Staðarhólsland, og önnur lönd, og var sá dómur rofinn, sem Órækja Snorrason hafði fengið dæmdan á Þorskafjarðarþingi þá um vorið.⁸⁾ Árið 1242 áttu vígsmál þeirra Snorra Sturlusonar og Klængs Bjarnarsonar að fara til Alþingis,⁹⁾ og hef ég áður getið þess, að Gissur Þorvaldsson og Ormur Bjarnarson höfðu haft viðbúnað til þess, að málin yrðu þar sótt. Árið 1243 gerði Kolbeinn ungi Arnórsson Þórð kakala sekan skógarmann á Alþingi fyrir förina að Bræðratungu árinu áður.¹⁰⁾ Árið 1249 vildi Sæmundur Ormsson sækja Ögmund Helga-

1) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 347. 2) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 368. 3) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 381. 4) Sturl. (útg. Kálunds), I. bd., bls. 412. 5) Sturl. (útg. Kálunds), I. bd., bls. 462. 6) Sturl. (útg. Kálunds), I. bd., bls. 535. 7) Sturl. (útg. Kálunds), I. bd., bls. 543. 8) Sturl. (útg. Kálunds), I. bd., bls. 548. 9) Sturl. (útg. Kálunds), I. bd., bls. 567—568. 10) Sturl. (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 31.

son í Kirkjubæ til sektar, en fyrir atbeina Brands ábóta og Guðmundar, bróður síns, lét hann málið falla niður það ár, en næsta ár varð Ögmundur sekur, því að þá var enginn til andsvara fyrir Ögmund.¹⁾ Árið 1251 varð Þorvarður Þórarinsson sekur um hernað á Alþingi ásamt Oddi bróður sínum, Lofti Hálfðanarsyni og Magnúsi Jónssyni.²⁾ Árið 1252 gerði Oddur Þórarinsson Hrana Koðránsson sekan skógarmann.³⁾ Frásagnirnar um Alþingi árið 1253 eru mjög ósamhljóða, og hef ég áður reynt að greiða úr því vandamáli, að svo miklu leyti sem unnt er. Þorgils saga getur þess, að þar hafi verið nefndir dómar og kemur það í sjálfu sér eigi í bága við hina heimildina, er segir, að Gissur hafi látið lýsa fjórðasökum við sig á hendur Hrafni og Sturlu og þeim mönnum, er í Stafholtsför höfðu verið um veturinn áður, því að sú aðferð skyldi notuð samkvæmt Grágás, þá er málum var stefnt til fjórðungs- eða fimmtardóms.⁴⁾ Árið 1254 bjó Gissur Þorvaldsson til mál á hendur þeim mönnum, er höfðu verið að Flugumýrabrennu, og kvaddi hann heiman 9 búa, eins og Grágás mælir fyrir. Eyjólfur Þorsteinsson og 15 aðrir brennumenn urðu sekir. Auk þess Þorsteinn Jónsson í Hvammi, faðir Eyjólfs, fyrir það, að hann hefði verið í vitorði með brennumönnum.⁵⁾ Árið 1257 hafði Þorvarður Þórarinsson búið til mál á hendur Jóni járnþúk, mági Þorgils skarða, fyrir víg Odds bróður síns, en vald Þorgils var svo mikið, að Jón varð eigi sóttur.⁶⁾ Á Alþingi 1259 var lýst hernaðarsökum á hendur Þorvarði Þórarinssyni fyrir víg Þorgils skarða og varð hann sekur og margir þeirra manna, er verið höfðu að vígi Þorgils.⁷⁾

1) Sturl. (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 110 og 120. 2) Sturl. (útg. Kálunds), II. bd., bls. 119. 3) Sturl. (útg. Kálunds), II. bd., bls. 131. 4) Sturl. (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 136 og 175—176. 5) Sturl. (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 222. 6) Sturl. (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 287. 7) Sturl. (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 305.

V. kafli

Hafði Noregskonungur rétt til að dæma mál íslenzkra manna?

Þeir fræðimenn, sem hafa haldið því fram, að lögréttan hafi verið komin á fallanda fót á síðustu áratugum lýðríkisins telja, að hið sama muni mega segja um dómstóla landsins, og þess vegna hafi úrskurðum þeirra sjaldan verið hlýtt. Það er að vísu satt, að sektardómum var eigi framfylgt á Sturlungaöld, þegar höfðingjar landsins áttu hlut að máli, og það er mjög vafasamt, hvort það hefur nokkurn tíma verið gert.

Knud Berlin¹⁾ hefur gengið manna lengst í þessu, því að hann hefur haldið því fram, að konungur hafi verið búinn að ná æðsta dómssvaldinu í íslenskum málum í sínar hendur. Hann færir það fram máli sínu til stuðnings, að ýmsir af íslenzku höfðingjunum lögðu mál sín í dóm konungs, og það jafnvel Kolbeinn Arnórsson, sem eigi var þó jafn leiðitamar konungi eins og sumir hinna. Hinu sama heldur Jón Aðils og flestir aðrir fræðimenn fram um Kolbein unga, og byggja þeir þá skoðun sína á því, að hann hafi eigi gerzt handgenginn konungi í utanför sinni. En bæði þetta og það, að hann var í ráðum með Gissuri Þorvaldssyni um aðförina að Snorra Sturlusyni bendir til þess, að sú fullyrðing muni eigi vera alveg rétt. Enn fremur segir Knud Berlin, að konungur Noregs hafi stefnt þeim af íslenzku höfðingjunum á sinn fund, er voru hirðmenn hans og dæmt mál þeirra. Stundum skyldu þeir greiða sektir, stundum missa eignir sínar eða flýja land eða jafnvel missa lífið. Einnig blandaði konungur sér í deilur þeirra, er eigi voru hirðmenn hans.

Það kemur víða fram í riti Knud Berlins, að ýmsum ályktunum og tilgátum er kastað fram, sem eigi er unnt að sanna, en bæði hefur hann sér það til afsökunar, að hann er útlendingur, og auk þess er bókin rituð einmitt á þeim árum, þegar deilurnar um sjálfstæði Íslands stóðu sem hæst, og markmið hennar er að sanna skoðanir Dana á þeim málum. Þess vegna er eigi við öðru að búast, en að frásögnin sé víða nokkuð einhliða.

1) Knud Berlin: *Íslands statsretlige Stilling*, bls. 32—33.

En Knud Berlin stendur eigi einn uppi með þessa skoðun. Hún kemur einnig fram í ritinu Ríkisréttindi Íslands, á bls. 160 og 179, og vitnar Knud Berlin í það rit máli sínu til stuðnings, enda þótt það væri samið í alveg gagnstæðum tilgangi við rit hans, en Björn M. Ólsen er sá eini, er hefur reynt að hrekja skoðanir Berlins um þetta mál.¹⁾

Hér er um efni að ræða, sem full þörf er á að taka til nýrrar rannsókna, og mun ég fyrst minnst á hið fyrrnefnda. Þess eru nokkur dæmi, á síðustu áratugum lýðríkisins, að íslenskir höfðingjar hafi boðið dóm Hákonar konungs á málum sínum, þótt það sé of djúpt tekið í árinna, sem Einar Arnórsson segir, að það hafi orðið aðalreglan eftir 1240. Ég mun nú telja þau dæmi eftir röð, er finnast í Sturlungu um þetta efni. Árið 1242 bauð Gissur Þorvaldsson dóm Hákonar konungs á málum þeirra Órækju Snorrasonar,²⁾ en Órækja vildi eigi ganga að því, og var þá Kolbeini unga Arnórsyni falið að gera um öll mál þeirra. Árið 1244 voru mál þeirra Gissurar Þorvaldssonar og Jóns Sturlusonar lögð í konungsdóm.³⁾

Eftir Flóabardaga árið 1244 ætluðu þeir Kolbeinn ungi og Þórður kakali að fara utan næsta sumar og láta Hákon Noregskonung gera um mál sín,⁴⁾ en því varð eigi komið við, sökum þess, að Kolbeinn varð þá veikur og andaðist skömmu síðar. Eftir að Þórður kakali hafði fellt Brand Kolbeinsson í Haugsnesbardaga, leit um tíma svo út, sem til stórorustu myndi draga milli hans og Gissurar Þorvaldssonar, en þó varð sættum komið á með því skilyrði, að Hákon Noregskonungur skyldi gera um mál þeirra ásamt þeim mönnum, er hann vildi þar við hafa, og fór það fram.⁵⁾ Þorgils bauð mál þeirra Hrafnar og Sturlu á konungsdóm, en því var eigi sinnt.⁶⁾ Eftir Flugumýrabrennu leituðu þeir Eyjólfur ábóti og Andrés Sæmundarson ásamt fleiri mönnum um sættir með Gissuri og brennumönnum, og hinn fyrrnefndi bauð öll mál þeirra á konungsdóm. Þess er raunar getið, að Gissur hafi farið utan næsta

1) Björn M. Ólsen: Enn um upphaf konungvalds á Íslandi, bls. 18—19.

2) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 563. 3) Sturl. (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 81. 4) Sturl. (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 83. 5) Sturlunga (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 99. 6) Sturl., II, 161.

sumar til að finna konung viðvíkjandi þessum málum, en hver úrslitin hafa orðið, er óvíst.¹⁾

Síðar er þess getið, að Eyjólfur ábóti hafi reynt að miðla málum milli þeirra Eyjólfssonar og Hrafns Oddssonar annars vegar og Þorgils skarða og Þorvarðs Þórarinssonar hins vegar.²⁾ Hinir fyrrnefndu vildu skjóta því undir dóm konungs, hver skyldi hafa yfirráð yfir héruðum norðanlands, en hinir síðarnefndu vildu eigi ganga að því, og varð þá bardagi á Þveráreyrum sumarið 1255. Ég hef áður getið þess, að bændur í Eyjafirði vildu eigi taka við Þorvarði, sem höfðingja yfir sig, heldur sögðust þeir vilja bíða þess, er Hákon konungur og Þórður Sighvatsson gerðu ráð fyrir.³⁾ Þessu máli mun að líkindum hafa verið skotið undir dóm Noregskonungs, því að skömmu síðar fékk Þorgils bréf konungs fyrir því, að honum væri skipaður Eyjafjörður og allar sveitir Norðlendingafjórðungs þar fyrir austan, enda vitnaði hann jafnan til þess, þegar Þorvarður gerði kröfu til Eyjafjarðar.⁴⁾ Ég hef sleppt tveim dæmum, sem Heusler hefur tekið með í riti sínu „Zum isländischen Fehdewesen, bls. 19, athugasemd nr. 1, því að þau snerta ekki íslenzka menn, heldur Norðmenn og koma því eigi þessu máli við.

Eina málið milli íslenzkra höfðingja, sem víst er um, að Noregskonungur hafi lagt dóm á, er mál þeirra Þórðar kakala og Gissurar Þorvaldssonar, sem ég gat um áðan, og þó má ráða það af frásögn sögunnar, að Vilhjálmur kardináli af Sabína hafi í raun rétttri ráðið mestu um það, að Þórður kakali var sendur til Íslands.⁵⁾ En hvort sem Hákon gamli hefur dæmt fleiri mál milli íslenzkra höfðingja en þetta eða eigi, þá er það alveg rétt, sem Björn M. Ólsen hefur tekið fram, að Noregskonungur fékk ekkert dómsvald á Íslandi með þessu, því að þetta var gert samkvæmt fúsum og frjálsum vilja þeirra aðilja, sem hlut áttu að máli.

Þá liggur næst fyrir að athuga utanstefnur konungs á hendur íslenzkum höfðingjum. Hér verður að gera glöggan greinarmun á

1) Sturlunga (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 207 og 217. 2) Sturl. (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 265. 3) Sturl. (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 271. 4) Sturl. (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 286 og 293. 5) Sturl. (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 102; Hákonar saga, 228. kap., bls. 172.

tvennu, hvort þeir menn, sem konungur stefndi utan, voru hirðmenn hans eða eigi. Ef um hið fyrrnefnda var að ræða, var utanstefna konungs eigi alveg ástæðulaus, því að hann átti heimting á, að hirðmenn sínir væru sér hlýðnir. Þórði kakala var stefnt utan árið 1249 fyrir þá sök, að hann hefði lagt meiri stund á að koma landinu undir sjálfan sig en konunginn,¹⁾ og sama orsök mun hafa verið til þess, að Gissuri Þorvaldssyni var stefnt utan árið 1254.

Hákon Noregskonungur stefndi íslenskum höfðingjum utan árin 1230 og 1237, í fyrra skiptið í samráði við kórsbræður, en í síðara skiptið í samráði við erkibiskup. Í fyrra skiptið var Guðmundi biskupi Arasyni einnig stefnt utan, og stafaði það af deilum þeim, er hann átti í við höfðingja landsins, og sem ég mun síðar minnst nánar á. Erkibiskup þóttist hafa og hafði samkvæmt kirkjulögum æðsta úrskurðarvald í málum íslensku kirkjunnar, því að hún laut honum. Um 1205 höfðu þeir Guðmundur Arason biskup og andstæðingar hans illu heilli sætt á það að skjóta málum sínum til erkibiskups, því að af því leiddi, að erkibiskup fór brátt að skipta sér miklu meira af málum íslensku kirkjunnar en áður hafði verið gert.²⁾

En nú var eigi nægilegt að stefna öðrum aðiljanum utan, því að þá mátti búast við, að frásögnin yrði ærið einhliða, heldur varð að stefna báðum. Þess má geta hér Guttormi erkibiskupi til maklegs lofs, að hann mun hafa tekið kærur höfðingjanna að allmiklu leyti til greina, þótt hann treysti sér ekki til þess að taka embættið af Guðmundi biskupi.

Þessir höfðingjar, sem hér var um að ræða, voru að vísu fæstir hirðmenn konungs, og var því utanstefnan alls eigi lögleg, en Hákon konungur mun eigi hafa horft mikið í það, þegar honum var hugleikið að koma málum sínum fram. Í fyrra skiptið sinni enginn utanstefnu konungs, en í seinna skiptið fóru nokkrir höfðingjar utan, og mun ofsi og yfirgangur Sturlu Sighvatssonar einkum hafa hvatt þá til þess.

Í þessu sambandi má geta þess, að Hákon gamli Noregskonungur

1) Sturl. (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 106. 2) Bisk., I, bls. 491.

var ætíð mjög vinveittur kirkjunni. Orsökina til þess mun einkum hafa verið sú, að hann sá, að kirkjan hafði svo mikil völd á þeim tímum, að það var hyggilegt að hafa hana á sínu bandi í baráttunni um völdin, því allengi framan af var nokkur ágreiningur um það, hvor þeirra væri réttbornari til ríkis hann eða Skúli jarl. Hákon konungur keppti jafnan að því marki að öðlast krýningu kirkjunnar, enda heppnaðist honum það að lokum.

En hvað sem þessu líður, þá er það víst, að heimildirnar geta hvergi um það, að Noregskonungur hafi gert neinn Íslending landrækan né dæmt hann til að greiða fjársekt, og þar er því um tómar getgátur að ræða hjá Knud Berlin. Hitt er annað mál, að sum árin leyfði hann eigi Íslendingum brottför úr landi, einkum 1239, og mun sú orsök hafa verið til þess, að einmitt þá dró til borgarastyrjaldar milli hans og Skúla jarls.

VI. kafli

Þingstörf að lögbergi

Áður en ég skilst algerlega við þenna þátt ritgerðar minnar, sem fjallar um Alþingi og verkssvið þess, verð ég að minnast nokkrum orðum á þau störf, er fóru fram að lögbergi, einkanlega vegna þess, að Eggert Briem frá Viðey hefur komið fram með nýja skýringu á starfsemi lögbergs, sem ég hef lítilsháttar vikið að áður. Aðal kjarni hennar er sá, að þar hafi verið um samkomu að ræða, þar sem hinir 36 goðar landsins áttu sæti auk lögsögumanns. En aðrir fræðimenn, er um það efni hafa ritað, telja, að lögberg hafi einungis verið auglýsingastaður þingsins, því að Grágás getur aðallega um, að þess háttar störf hafi farið fram að lögbergi. Þó verður að athuga, hvort nokkrar upplýsingar finnist í heimildunum, er gætu stutt það mál, að skoðun Eggerts Briem væri rétt, og er þar nær eingöngu um Grágás að ræða, því að aðrar heimildir veita oss sama sem enga fræðslu um þetta atriði.

Hér verð ég að telja upp í stuttu máli þau störf, er skyldu fara fram að lögbergi, þótt ég hafi raunar vikið að sumum þeirra áður í sambandi við störf þingsins. Fyrst er þá að geta þess, að lögsögu-

maður átti þar sérstakt sæti, er var kallað lögsögumannsrúm, og hann skyldi ganga þangað, þegar lögréttan hafði kosið hann og skyldi hann ákveða, hvaða menn mættu sitja þar.

En ef aðrir menn sátu fyrir og vildu eigi leyfa þeim að setjast þar, þá varðaði það fjörbaugsgarð, sem önnur þingsafglöpun.¹⁾ Auk þess skyldi lögsögumaður ráða lögbergsgöngu bæði til lögbergs og frá því, þegar dómar skyldu fara út til sóknar.²⁾ Í sambandi við þetta hefur Eggert Briem frá Viðey sett fram þá tilgátu, að mál-in muni í fyrstu hafa verið sótt og varin á lögbergsfundi og dæmd þar. Einnig er getið um lögbergsgöngu í sumum Íslendingasögnum, og var þá oftast um mikilvæg mál að ræða, t. d. getur Kristnisaga þess, að Þorgeir Ljósvefningagoði, er var lögsögumaður árið 1000, hafi gert orð í búðir, að menn skyldu ganga til lögbergs, þegar taka skyldi ákvörðun um afdrif hins nýja siðar.³⁾ Þessi atriði, sem nú voru tilgreind, einkum þó hið síðasta, benda fremur í áttina til þess, að eitthvað muni vera hæft í þeirri skoðun, sem Eggert Briem heldur fram, þótt hún verði eigi fyllilega sönnuð, eftir þeim heimildum, sem fyrir hendi eru.

Önnur störf, er skyldu fara fram að lögbergi, voru mestmegnis alls konar tilkynningar og verður hér drepíð á það helzta af því tagi.

1. Lögsögumaður skyldi segja upp öll sýknuleyfi, er lögréttan hafði veitt á því sumri á þeim tíma, er meiri hluti þingheyjenda væri þar viðstaddur, og mun sama regla hafa gilt um allar undanþágur frá lögum, er lögréttan veitti.⁴⁾

2. Auk þess skyldi lögsögumaður lesa upp úrskurði lög málsþrætna að lögbergi, enda var þar í raun réttir að ræða um ný lagafyrirmæli, er lögréttan hafði sett.⁵⁾ Hér skal þess getið, að Eggert Briem hyggur, að slíkum deilum hafi því aðeins verið vísað til lögréttunnar, að höfðingjarnir létu sér eigi lynda þann úrskurð, sem lögsögumaður gaf á málum þeirra, og er vel trúlegt að þetta sé rétt.⁶⁾ Enn fremur fór uppsögn laganna fram að lögbergi, ef lögsögumaður

1) Grág., I a, 209 og 216. 2) Grág., I a, 45 og 53. 3) Bisk., I, bls. 24. 4) Grág., I a, 209. 5) Grág., I a, 37, 209 og 216—217. 6) Morgunbl., 26. júní 1930; Grág., I a, 209.

vildi. Sömuleiðis skyldi hann segja þar upp tímatal næsta árs og geta þess, ef menn skyldu koma fyrr til Alþingis en venjulegt var.

3. Enn fremur skyldi þeim sökum lýst að lögbergi, er dæmdar skyldu á Alþingi, hvort sem þær skyldu koma fyrir fjórðungs- eða fimmtardóm,¹⁾ og máttu eigi vera færri en 20 menn þar við, nema um ómaga sakir væri að ræða.²⁾ Þar skyldi dómum fjórðungsdóma stefnt til rofs, ef um véfangsmál var að ræða.³⁾

4. Sömuleiðis mátti stefna þeim mönnum að lögbergi, er þings-afglöpun höfðu gert.

5. Ef einhver dómandi fjórðungsdóms vildi eigi kveða upp úrskurð í máli, mátti stefna honum að lögbergi um þingsafglöpun og láta hinn sama dóm dæma málið,⁴⁾ þótt undarlegt megi virðast. Ef menn vildu láta lögréttuna skera úr þrætumálum sínum, skyldu þeir biðja goða alla og lögsögumann að ganga í lögréttu, og skyldi sú athöfn fara fram að lögbergi, svo að vottfast væri.⁵⁾ Þetta er eitt af þeim atriðum, er fremur styður tilgátu Eggerts Briems.

6. Enn fremur skyldi spyrja um heimilisföng og þingfesti fjörbaugs- og skógarmanna að lögbergi til þess að fullvíst væri, hvaða goði skyldi heyja féránsdóm eftir þá, og sá maður, er hafði gert þá seka skyldi biðja goðann þess að lögbergi eða segja til þess þar, ef hann hafði borið það erindi upp við goðann annars staðar. Áður hef ég getið þess, að þar skyldi sóknaraðili spyrja að heimilisfangi þess manns, er hann vildi stefna að lögbergi,⁶⁾ auk þess gat maður kvatt goða sinn þar tylftarkviðar, en þó mátti einnig gera það víðar.⁷⁾ Sömuleiðis fóru ýmis konar fjárkröfur fram að lögbergi.

7. Auk þess sem nú hefur verið talið, skyldi segja til sektar þeirra manna að lögbergi, er urðu sekir fjörbaugs- eða skógarmenn á Alþingi.⁸⁾ Ýmis konar tilkynningar voru einnig birtar þar, svo sem ef maður átti forkaupsrétt að landi eða lögveð í því.⁹⁾ Ef maður vildi láta prestling læra til kirkju sinnar, skyldi hann birta þann samning annaðhvort að lögbergi eða í lögréttu. Ef maður hafði

1) Grág., I a, 39, 40, 78, 93, 178—179, 202—203; I b, 11, 71; II, 117, 188, 198, 359, 361. 2) Grág., I a, 58. 3) Grág., I a, 77. 4) Grág., I a, 45 og 74; I b, 13; II, 122, 346. 5) Grág., I a, 213. 6) Grág., I a, 40—42. 7) Grág., I a, 51. 8) Grág., I a, 84. 9) Grág., I b, 98—99; II, 432—433.

fundið skutul í hval skyldi hann segja til þess að lögbergi,¹⁾ þar skyldu menn segja til vogreks þrjú sumur í röð²⁾ og einnig til óskilafjár, ef það hafði eigi gengið út, eftir að því hafði verið lýst á vorþingi.³⁾

8. Enn er þó ótalið það atriði, sem einna helst mælir með því, að skoðun Eggerts Briem frá Viðey geti verið rétt. Þess er oft getið, að þar hafi verið haldnar ræður um setningu nýrra laga, og hef ég áður minnst á slíkt í sambandi við fjórðungaskiptinguna, fimmtar-dómslögin og kristnitökuna, og mun ég eigi endurtaka það hér. En hins vegar mun ég geta hér um tvö dæmi af sama tagi, sem þar voru eigi nefnd. Þórarinn Nefjölfsson hélt ræðu að lögbergi,⁴⁾ er hann fór þess á leit við Íslendinga, að þeir gerðust þegnar Ólafs konungs Haraldssonar, og þar fluttu sendimenn Hákonar gamla hin sömu erindi við Íslendinga árið 1260,⁵⁾ þó er hið síðasta eigi alveg víst.

Skoðun Eggerts Briem frá Viðey á starfsemi lögbergs er tilraun til þess að skýra eitt af þeim mörgu atriðum, sem eru óljós í réttarfarssögu Íslands, þótt hún sé raunar reist á getgátum að allmiklu leyti. En víða er alls eigi unnt að komast hjá þeim, þegar um þessi efni er að ræða.

1) Grág., I b, 130; II, 524—525. 2) Grág., I b, 135; II, 536. 3) Grág., I b, 158; II, 232. 4) Heimskringla (útg. Finns Jónssonar), 1911, bls. 303. 5) Fornmannasögur, X. bd., bls. 97.

ÞRIÐJI HLUTI ÖNNUR ÞING

I. kafli

Fjórðungsþingin

Næsta stigið í þingkerfinu eru fjórðungsþingin, en um þau er eigi unnt að segja mikið, sökum þess, að svo má heita, að þeirra sé hvergi getið í heimildum. Þó verður að tjalda því, sem til er. Íslendingabók getur þess, að þau hafi verið sett, þegar landinu var skipt í fjórðunga, samkvæmt tillögum Þórðar gellis. Annars getur hún ekkert um það, hvar þau hafi verið haldin, en af Eyrbyggju og Landnámu má sjá,¹⁾ að Þórsnesþing hefur verið fjórðungsþing Vestfirðinga á 10. öld, en hvaða þing hafa verið fjórðungsþing annars staðar á landinu, verður ekkert sagt um með vissu. Einnig er alveg óvíst, hve lengi þau hafa verið haldin, en líklega hafa þau eigi haldizt mjög lengi, því að bæði er það, að þeirra er hvergi getið í þeim heimildum, sem til eru frá 12. og 13. öld, og í öðru lagi getur Grágás þeirra aðeins á einum stað,²⁾ og orðalagið bendir ótvírætt til þess, að þau hafi eigi verið haldin að staðaldri, enda telur Grágás einungis þrjú skapping, vorþing, Alþingi og leiðarþing.³⁾

Við vitum ekkert um starfshögun fjórðungsþinganna, nema það má ráða það af þeim eina stað í Grágás, sem getur um þau, að mál manna hafi verið þar sótt, varin og dæmd eins og á öðrum þingum.

II. kafli

Vorþingin

Þekking vor á vorþingum landsins er allmjög í molum, en þó vitum við töluvert meira um þau, heldur en um fjórðungsþingin.

1) Eyrbyggja (útg. altnordische Saga Bibliothek), 10. kap.; Landnáma (útg. Sig. Kr.), bls. 75 2) Grág., II, 356. 3) Grág., I a, 140; II, 277.

Svo sem kunnugt er, gerir Grágás ráð fyrir því, að þrír goðar skyldu vera saman um hvert þing, en hitt er vafasamt, hvort því hefur upphaflega verið þannig háttað, og hafa verið skiptar skoðanir meðal fræðimanna um það atriði. Konrad Maurer hefur haldið því fram,¹⁾ að hver goði muni hafa haldið sitt sérstaka þing, áður en tala þinganna var ákveðin með lögum árið 965. Auk þess heldur hann, að þessi þing muni eigi einungis hafa dæmt mál manna, heldur einnig getað sett lagafyrirmæli hvert fyrir sína þingsókn, en þau rök, sem hann reynir að færa fram fyrir þeirri skoðun, eru öll mjög veik. Í fyrsta lagi vitnar hann til frásagnanna um Þórsnesþing, Kjalarnesþing, þing í Svarfaðardal, Húnavatnsþing og Þverárþing,²⁾ en bæði er það, að fæst af þessum heimildum er svo traust sem skyldi, og í öðru lagi er þar litlar upplýsingar að finna um það, hvernig þessi þing hafi verið haldin, og þær frásagnir, sem til eru um Kjalarnesþing, benda einmitt til hins gagnstæða. En þau rök, sem hann reynir að færa fram fyrir síðari tilgátunni, að vorþingin hafi getað sett lög, eru sízt veigameiri. Ég hef áður minnt á þær tilskipanir goðanna, sem enn eru til, og þarf ég eigi að fjölyrða um það hér, að af þeim verður ekkert ráðið um þetta efni, og af frásögn Svarfdælu verður ekkert ráðið um þetta, því að sú saga er mjög óáreiðanleg. Vatnsdæla³⁾ getur á nokkrum stöðum um lögmót og lögfundi, en hvers konar samkomur hér er um að ræða, er algerlega óvíst. Ennfremur talar Grettis saga um lögrétta á Hegranesþingi, en bæði Vilhjálmur Finsen og Björn M. Ólsen hafa réttilega tekið fram, að á þeirri frásögn er eigi unnt að byggja mikið, því að Grettis saga mun vera mjög seint rituð, a. m. k. eins og hún er nú.⁴⁾ Annars skal þess getið, að Björn M. Ólsen er að öðru leyti sammála Konrad Maurer um flest atriði

1) Konrad Maurer: Entstehung des isländischen Staats, bls. 129 og áfram bls. 152 og 163—165; Upphaf allsherjarríkis á Íslandi, bls. 115 og áfram 137, 147 og 149—150; Island von seiner ersten Entdeckung, bls. 52, 54, 100 og 191. 2) Upphaf allsherjarríkis á Íslandi, bls. 121. 3) Vatnsdæla (útg. alt-nordische Saga Bibliotek, 27. kap. 4) Vilhjálmur Finsen: Ordningen af den islandske Fristats Institutioner, bls. 97—98; Björn M. Ólsen: Árbók hins íslenska fornleifafélags, 1884—1885, bls. 10 og bls. 17.

þessa máls, nema hann hyggur, að engin ályktun verði dregin af tóftarbrotum þeim, er finnast hér og hvar á landinu og eru kölluð lögrétta, en það var eitt af því, sem Maurer færði fram til sönnunar sínu máli.¹⁾ Þó segir Björn M. Ólsen, að samkvæmt Grágás muni löggjafarvaldi héraðsþinganna hafa verið settar þröngar skorður, sem best má sjá á því, að þau máttu eigi skerða þingskóp Alþingis,²⁾ en hins vegar mátti bæta nýjum ákvæðum við, ef menn vildu, og í sambandi við það hefur Björn M. Ólsen getið þess til, að dómarnir á vorþingunum hafi fyrst greitt atkvæði um þau lög, er skyldu gilda fyrir þá þingsókn, og þingheyjendur síðan samþykkt þau líkt og tíðkaðist í Noregi.³⁾ Þessi tilgáta er ósennileg, því að ég hef áður minnst á það, að dómsvald og löggjafarvald muni að öllum líkindum hafa verið aðgreint á Alþingi frá fornu fari, og þá mun hið sama hafa átt sér stað um vorþingin svo fram- arlega sem nokkur löggjafarstarfsemi hefur farið þar fram.

Hinar einu samþykktir, er höfðu lagagildi, sem telja má víst, að vorþingin hafi sett, eru samþykktir um fjárlög í Árnes- og Rangárþingssókn.⁴⁾ En bæði Vilhjálmur Finsen og Björn M. Ólsen⁵⁾ hyggja, að þær samþykktir muni eigi hafa verið settar á sóknarþinginu, heldur á skuldaþinginu, er skyldi hefjast, þá er hinu fyrrnefnda var lokið.

Það er sennilegt, að sú skýring muni vera rétt, því að á nokkrum stöðum í Grágás er talað um það fé, er á skuldamóti gekk.⁶⁾

Önnur dæmi um lög, er sett hafa verið á vorþingunum finnast eigi, og Vilhjálmur Finsen hyggur, að aldrei muni hafa kveðið neitt að ráði að slíkri starfsemi þar. Hann færir þær líkur fram fyrir skoðun sinni, að flest þingin muni hafa verið tiltölulega fámenn, og í öðru lagi væri lang sennilegast, að hefði slíkt átt sér stað, hefði hvert þing haft sín sérstöku lög, að meira eða minna leyti. En það

1) Konrad Maurer: Island, 192—193. 2) Grág., I a, 98. 3) Árbók fornleifafélagsins, 1884, bls. 11 og 13; Keyser Efterladte Skrifter, II, bls. 236.

4) Grág., I b, 246 og 251; Dipl. Isl., I, nr. 84—85, bls. 316—319. 5) Vilhjálmur Finsen: Ordningen af den islandske Fristats Institutioner, bls. 47; Grág., III, 675—676; Árbók fornleifafélagsins, 1884—1885, bls. 11. 6) Grág., I a, 102; II, 115; sbr. I a, 96.

er öðru nær en að svo hafi verið. Í hinum fornu lögum finnast að eins fjögur ákvæði, sem sniðin eru eftir þörfum einstakra landshluta.¹⁾ Kristniréttur hinn eldri bannar mönnum að ferðast á helgidögum, nema því aðeins, að þeir hefðu orðið veðurtepptir í Vestmannaeyjum og Mývetningum var leyft að leggja net sín í vatn helgan dag, eftir eykt, ef næsti dagur var rúmhelgur.²⁾ Fyrir Austfirðingafjórðung gildi sú regla, að málssókn gegn útlendum far­mönnum mátti fara fram við þá graftarkirkju, sem næst var verzlunarstaðnum,³⁾ en aðalreglan var sú, að hún skyldi fara fram að heimili þess goða, sem sakaraðili var í þingi með. Ég hef áður minnt á þá einu undantekningu, sem var gerð í lögum, frá því að menn þyrftu að breyta um þingfesti, ef þeir fluttust frá einum fjórðungi til annars.

Samkvæmt Grágás skyldu vera 13 vorþing á landinu, en þau eru eigi nefnd með nafni í Grágás, nema Belgsdalsbók getur á einum stað um Árnes- og Rangárþing. Þó vitum við, að þingin höfðu ákveðin nöfn, því að bæði eru þau öll nefnd á nafn í Þingfararbálki Járnsíðu og Jónsbókar, og svo segir Grágás, að öllum vorþingum skyldi nafn gefa, og skyldi sá goði, er helgaði þingið, ákveða nafn þess.⁴⁾ Það var leyfilegt að færa þingið á annan stað, ef allir samþingsgoðar urðu sátir á það, og skyldu þeir tilkynna þriðjungs­mönnum sínum það á leið.⁵⁾ Einnig mátti færa tvö vorþing saman með samþykki allra þeirra goða, er í þeim þingum voru og leyfi lögréttu.⁶⁾

Þingin samsvara að mestu þeim svæðum, er síðar voru kölluð sýslur, þótt sums staðar hafi síðar breyting á orðið. Í Sunnlendingafjórðungi voru Rangárþing, Árnesþing og Kjalarnesþing, í Vestfirðingafjórðungi Þverárþing, Þórsnesþing og Þorskafjarðarþing, í Norðlendingafjórðungi Húnavatnsþing, Hegranesþing, Vaðlaþing og Þingeyjarþing. En í Austfirðingafjórðungi nefna lögbækurnar einungis Múlaþing og Skaftafellsþing. Vilhjálmur Finsen hyggur, að sú breyting muni hafa orðið á síðustu áratugum lýðrikisins, þegar

1) Grág., I a, 21; I b, 143; II, 24, 217; III, 22 og 70. 2) Kristniréttur þeirra Þorláks og Ketils, bls. 86 og 88. 3) Grág., II, 264. 4) Grág., I a, 97. 5) Grág., I a, 107. 6) Grág., I a, 87, 108, 115, 140; II, 277 og 279.

allt stjórnarfar landsins var komið á ringulreið, en sú tilgáta er samt ærið hæpin. Í fyrsta lagi er þess hvergi getið í heimildum, hvenær sú breyting hafi gerzt, og þess vegna getur hún alveg eins hafa orðið á fyrstu öldum lýðríkisins sem á hinni síðustu. Í öðru lagi má segja, að það hafi einmitt verið heppilegra hér heldur en víðasthvar annars staðar á landinu, því að bæði var Austfirðingafjórðungur minnstur, og auk þess mun hann hafa verið fámennari en hinir, og er tal þingfararkaupsbænda frá árinu 1096 og skattbændatalið frá árinu 1311 ljósast vitni þess. Í þriðja lagi verður eigi annað ráðið af Sturlungu, en að þá hafi litlar sem engar óeirðir verið á Austurlandi, og í fjórða lagi má telja vafalaust, að margir fræðimenn hafa gert allt of mikið úr því losi, sem hafi komið á stjórnarfar landsins á Sturlungaöld, því að af heimildum má sjá, að litill sem enginn ófriður hefur verið í sumum landshlutum, og óvíða gætti hans að staðaldri, heldur liðu oft svo heil ár, að sæmilegur friður mátti heita hér á landi. En hvað stjórnarskipun landsins snertir, þá hef ég áður minnst á, að Alþingi muni að öllum jafnaði hafi verið haldið á 13. öld, og nú ætla ég að telja nokkur dæmi þess, að vorþingin hafi verið haldin á 13. öld. Að vísu er miklu sjaldnar getið um þau heldur en Alþingi og sumra þeirra er aldrei getið, en sennilegt er, að það stafi að allmiklu leyti af því, að jafnan mun færri sögulegt hafa gerzt þar, því að af frásögn Sturlungu um Þórsnesþing má ráða, að það hafi verið haldið reglulega á hverju ári allt til ársins 1235. Mun ég nú minnast á þau þing, sem frásagnir eru til um á þessari öld.

Í Sunnlendingafjórðungi getur Sturlunga einungis um eitt þing, Rangárþing eða Þingskálalþing, en því nafni er það stundum kallað, af því að það var haldið að Þingskálum. Snorri Sturluson stefndi Sigurði Ormssyni þangað, þá er þeir Sæmundur Jónsson deildu um arf Glæðis, og varð hann þar sekur.¹⁾ Ég þarf eigi að taka það fram, að þetta var alls eigi löglegt, því að ég hef áður minnst á annað dæmi af sama tagi.

Hins vegar er getið í Sturlungu um öll þrjú þingin, sem voru í

1) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 242.

Vestfirðingafjórðungi. Ég hef áður getið þess, að Snorri Sturluson hafði mál sitt fram gegn Magnúsi allsherjargoða á Þverárþingi¹⁾ og þar sóru Vestfirðingar konungi land og þegna árið 1262,²⁾ og bendir það til þess, að það þing muni hafa notið mests álits þar. Árið 1253 sendi Þorgils skarði Þórð Hítnesing, mág sinn, suður til Borgarfjarðar í því skyni að helga Þverárleið.³⁾

Þórsnesþings er getið allvíða í Sturlungu. Árið 1227 er þess getið, að Þórður Sturluson hafi haft uppi Þórsnesþing, svo sem þeir bræður höfðu gert ráð fyrir, árið 1235 vildi Þórður eigi hafa þing, því að hann vildi fara til móts við Sighvat bróður sinn. Um þetta leyti voru höfðingjarnir víðasthvar orðnir svo völdugir, að þeir réðu einir yfir heilu vorþingsumdæmi, og má þá telja víst, að þeir hafi getað ráðið því sjálfir, hvort þeir héldu uppi vorþingi eða eigi, enda má telja víst, að þeir hafi nefnt alla þá, sem sátu í dómi, sem best má sjá af því, sem Órækja gerði á Þorskafjarðarþingi árið 1241,⁴⁾ og sem ég mun bráðum víkja að. En eigi verður annað sagt, en að Þórður Sturluson hafi rækt vel skyldu sína í þessum efnum, því að það vorþing, sem hann réði yfir, virðist hafa verið haldið öll árin, sem hann lifði, nema þetta eina ár, en þá þurfti hann líka að sinna öðru erindi. Upp frá því er Þórsnesþings eigi getið að staðaldri, en þó mun það hafa verið haldið að minnsta kosti við og við og venjuleg þingsstörf farið þar fram, því að Þorgils saga skarða getur þess, að árið 1255 hafi Gísli á Rauðasandi og synir hans orðið sekir þar. Þar deildu þeir Seldælir um bergtoll af Barðsgnípu, og Þorgils skarði hjálpaði Seldælum til að koma málum sínum fram, því að þeir voru frændur hans.⁵⁾

Vestfirðingar höfðu lofað Hallvarði gullskó, sendimanni konungs, að koma til Þórsnesþings vorið 1262, og sverja þar konungi land og þegna, en ekkert varð af því, sökum þess að Hrafn Oddsson kom eigi til þings.⁶⁾

Þorskafjarðarþing var haldið í Þorskafirði, en auk þess er getið

1) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 327. 2) Sturl. (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 319—320. 3) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 387 og 473. 4) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 535. 5) Sturl. (útg. Kálunds), II. bd., bls. 248. 6) Sturl. (útg. Kálunds), II. bd., bls. 318.

um Dýrafjarðarþing, og virðist það eigi einungis hafa verið leiðarþing, heldur einnig dómsþing. Gísla saga Súrssonar getur þess, að dómar hafi verið haldnir á Dýrafjarðarþingi, en síðar í sömu sögu er getið um Þorskafjarðarþing.¹⁾

Í Sögu Hrafns Sveinbjarnarsonar er getið um vorþing í Dýrafirði um 1190, sama saga getur um leiðarþing í Dýrafirði árið 1203, og mál Hrafns á hendur Þorvaldi Vatnsfirðing fyrir það, að hann hafði slegið eign sinni á hval, sem komið hafði á land Hrafns, var sótt á Dýrafjarðarþingi árið 1211.²⁾

En eins og ég hef áður minnt á stefndi Órækja Snorrason Einari Þorvaldssyni, frænda sínum, raunarstefnu til Þorskafjarðarþings árið 1241, um heimildir hans á Staðarhóli og nokkrum öðrum jörðum.

En það sem hér skiptir mestu máli er það, hvernig stendur á því, að getið er um tvö þing þar, sem að réttu lagi átti eigi að vera nema eitt. Tvær skýringar hafa komið fram á því. Konrad Maurer hyggur,³⁾ að þingssóknin hafi skipzt í tvö þing og nefnir ýms fleiri dæmi úr Íslendingasögunum í því skyni að sanna mál sitt, en ég mun sleppa þeim hér, því að það kemur ritgerð minni að mjög litlu leyti við, enda má skýra þau öll með tilgátu Vilhjálms Finsens, að hér sé um sama þingið að ræða, er hafi verið haldið á fleiri en einum stað.⁴⁾ Það sem einkum mælir með því, er, að þess er hvergi getið, að bæði þessi þing hafi verið haldin sama árið.

Í Norðlendingafjórðungi er einungis getið um tvö þing á Sturlungaöldinni, Hegranesþing og Vaðlaþing. Þess er getið, að Einar prestur Illugason, er hafði búið á hálfum staðnum hafi gefið Gissuri jarli Þorvaldssyni upp sinn hluta á vorþingi árið 1260, en hinn helminginn hafði Gissur keypt af Páli Kolbeinssyni. Það vorþing var fjölmennt, segir Sturlunga. Hér hlýtur að vera átt við Hegranesþing. Þegar Gissur jarl frétti, að Vestfirðingar höfðu lofað að

1) Gísla saga Súrssonar (útg. altnordische Saga Bibliothek. 2) Bisk., I, bls. 641, 659 og 666. 3) Konrad Maurer: Island von seiner ersten Entdeckung, bls. 100—102; Germania, XXIV. árg., bls. 100. 4) Vilhjálmur Finsen: Ordningen af den islandske Fristats Institutioner, bls. 63—64 og bls. 83—88.

koma til Þórsnesþings og ganga konungi á hönd, þá stefndi hann bændum til Hegranesþings.¹⁾

Um Vaðlaþing er það að segja, að þess er getið, að Guðmundur hinn dýri Þorvaldsson hafi lagt niður Vaðlaþing um 1190, því að honum þótti þar verða stórdeilur sem á Alþingi, og var hér auðvitað um hreint gerræði og lögleysu að ræða, eins og Björn M. Ólsen tekur réttilega fram í ritgerð sinni um Sturlungu.²⁾ Sú tilgáta Björns M. Ólsen er einnig sennileg, að einungis sóknarþingið hafi verið afnumið en eigi skuldaþingið, því að fyrst og fremst benda orð sögunnar eindregið í þá átt, og í öðru lagi er það óefað rétt hjá Birni M. Ólsen, að mjög örðugt hefði orðið að afnema það, því að við það voru tengd mjög mörg viðskipti manna á meðal. Áðrar getgátur Björns M. Ólens um þetta efni eru býsna hæpnar, svo sem það, að Guðmundur dýri hafi talið þá Þorvarð og Önund óhæfa til að gegna lögskilum á vorþingi, sökum þess, að þeir höfðu orðið sekir á Alþingi. Það voru þeir að vísu samkvæmt lögum, en áður hef ég bent á fjölmörg dæmi þess, að goðar riðu til þings og gegndu störfum sínum jafnt sem áður, þótt þeir yrðu sekir. Það er heldur eigi nema eintóm tilgáta, að Guðmundur dýri hafi hætt að sækja Vaðlaþing, en haldið í þess stað til Hegranesþings. Það eina, sem mælir með því, er að hann hafði þá nýlega eignast Fljótamanna-goðorð í Hegranesþingi, og hann var vinur Kolbeins Tumasonar, en hins vegar er nokkuð djarft að geta sér þess til, þar sem eigi er vikið að því einu orði. Samkvæmt Grágás hefði hann átt að koma á bæði þingið eða senda að öðrum kosti mann þangað í sinn stað, því að ef goði gerði það eigi skyldi hann að öllum jafnaði greiða þriggja marka sekt og missa goðorð sitt, en ef sakir voru búnar til vorþings, þá skyldi hann verða sekur fjörbaugsmaður. En varla mun lögunum hafa verið strangar framfylgt, þá er um þingsókn til vorþings var að ræða heldur en til Alþingis, en eins og ég hef áður minnt á, kom það þráfaldlega fyrir, að helztu höfðingjar landsins komu eigi til Alþingis og héldu þeir samt sem áður völdum sínum óskertum.

1) Sturlunga (útg. Kálunds), II, bls. 305 og 318.

2) Safn til sögu Íslands, III. bindi, bls. 233—234.

Bæði Björn M. Ólsen og Einar Arnórsson¹⁾ reyna að skýra þetta á þann hátt, að Guðmundur dýri muni hafa hætt að sækja þingið, en eigi er það þó allskostar eðlileg skýring eftir orðum sögunnar. Það er raunar töluvert hæft í því, sem Einar Arnórsson segir, að sennilegt sé, að Guðmundur hefði alls eigi getað komið þessu fram, þar sem enn voru tveir aðrir goðorðsmenn í Vaðlaþingi, en þó verður ekkert sagt um þetta með vissu, og eitt gæti fremur bent til hins gagnstæða. Guðmundur dýri hafði þá fyrir stuttu fengið Fljótamannagoðorð að gjöf, og hlaut það að auka völd hans til mikilla muna.

En hvaða afleiðingar hafði það, ef Guðmundur hefur eigi komið til vorþings? Þeir fræðimenn, er um það efni hafa ritað, eru eigi á sama máli, enda er það eðlilegt, þar sem engin bein fyrirmæli eru til í Grágás um það efni. Björn M. Ólsen hyggur, að hinir goðarnir muni eigi hafa getað skipað dóma á löglegan hátt, þegar Guðmundur dýri kom eigi til þings, en Einar Arnórsson hallast helst að því, að sama regla muni hafa gilt um vorþing sem um Alþingi, að ef goði komi eigi til þings skyldu samþingsgoðar hans ráða því, hver með goðorð hans skyldi fara. Þetta er sennilegt, því að eins og ég hef áður minnst á, skyldu sömu þingssköp gilda fyrir vorþing sem Alþingi. En hvernig, sem lögin kunna að hafa verið um þetta efni, þá má telja víst, að þeir Þorvarður Þorgeirsson og Öndur Þorkelsson myndu hafa reynt að koma málum sínum fram á þinginu, ef þeir hefðu haft bolmagn til þess.

Hve lengi Vaðlaþing hefur verið lagt niður vitum við ekki, því að sagan gefur okkur engar upplýsingar um það. Vilhjálmur Finsen hyggur,²⁾ að það muni eigi hafa verið nema stutta stund, en eigi er það nema ágizkun ein. Vitanlega hefði það verið allmjög bagalegt fyrir ýmsa, að geta eigi skotið þangað málum sínum, en þá er eftir að vita, hvort Guðmundur hinn dýri hefur verið svo völdugur, að honum hefði getað haldizt slíkt ofríki uppi til lengdar. Að vísu getur Guðmundar saga dýra um Þverárleið örfáum árum síðar,³⁾ en af því verður engin ályktun dregin um þetta efni, því

1) Einar Arnórss.: Réttarstaða Íslands, bls. 30. 2) Vilhj. Finsen: Ordningen af den islandske Fristats Institutioner, bls. 84. 3) Sturl. (útg. Kál.), II. bd., 181.

að þess er hvergi getið í sögunni, að leiðarþingið hafi verið lagt niður, og það er ósennilegt, að svo hafi verið gert. Í fyrsta lagi var engin ástæða til að óttast stórdeilur þar, því að engar máls-sóknir fóru fram þar, og í öðru lagi hefði það orðið mjög bagalegt fyrir þá menn, er eigi riðu til Alþingis, að vita hvorki neitt um, hvað þar hafði gerzt, né heldur um tímatal næsta árs.

Að svo mæltu mun ég ljúka þessu yfirliti um vorþingin og störf þeirra og snúa máli mínu að leiðarþingunum. Ekki dylst mér, að þessi frásögn er mjög slitrótt, en á því verður eigi ráðin bót, því að eigi er getið um vorþingin nema rétt einstöku ár, og flestra þeirra er alls eigi getið, t. d. vantar algerlega frásagnir um vorþingin í Austfirðingafjórðungi.

III. kafli

Leiðarþingin

Um þau er fátt að segja, því að þeirra er rétt aðeins minnzt á tveim stöðum í Sturlungu, og á einum stað í Hrafnssögu Sveinbjarnarsonar,¹⁾ en við erum samt litlu nær um það, hvaða störf muni hafa farið þar fram, enda var verk svið þeirra þannig samkvæmt Grágás, að líklegt má telja, að jafnan muni fátt sögulegt hafa gerzt þar. Grágás segir, að þar skyldu birt öll þau nýmæli, er samþykkt höfðu verið á Alþingi, og auk þess tímatal næsta árs, og ef menn skyldu koma fyrir til Alþingis en 10 vikur væru af sumri. Þeir goðar skyldu eiga saman leið, er áttu vorþing saman, og skyldu leiðarþing þeirra vera þar, sem vorþingið var háð, nema því aðeins, að þeir fengju leyfi lögrétta til þess að haga því öðruvísi. Nokkur dæmi eru til þess síðarnefnda, og hefur Vilhjálmur Finssen minnzt á þau í riti sínu „Ordnungen af den islandske Fristats Institutioner“, bls. 83—88, og læt ég mér nægja að vísa til þess, sem hann hefur þar sagt um það efni. En hitt er mjög vafasamt, hvort hver goði hefur getað haldið leiðarþing út af fyrir sig. Konrad Maurer hefur getið þess til,²⁾ og verður því eigi neitað, að

1) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 181; II. bd., bls. 178; Bisk., I, bls. 659. 2) Konrad Maurer: Island, bls. 100; Upphaf allsherjarríkis 155—156.

Þenna fyrrnefnda stað í Grágás má skilja á þá leið, að þessi undanþága lögréttu skyldi einnig ná til þessa atriðis, en mjög er það vafasamt, og sama máli er að gegna um annan stað í Landabrigðabætti Grágásar, sem Konrad Maurer hefur vitnað til í því skyni að sanna mál sitt. Enn fremur hyggur hann, að fimmtardómsgoðarnir hafi getað haldið sérstök þing og vitnar þar til frásagnar Njálu um Höskuld Hvítanesgoða. En Vilhjálmur Finsen hyggur, að frásagnir Njálu og Bandamannasögu um þetta verði best skýrðar þannig, að þessir goðar hafi getað haldið leiðarþing, og er sú skýring einna aðgengilegust, þótt alltaf hljóti margt að verða í óvissu um þetta efni.

IV. ÞÁTTUR

TILRAUNIR NOREGSKONUNGA TIL ÞESS AÐ NÁ VÖLDUM YFIR ÍSLANDI

I. kafli

Almennt yfirlit

Ég verð að minnast nokkuð á þetta mál, því að það kemur allmikið við stjórnarfarssögu Íslands síðustu áratugina, en ég sleppi tilraunum Haralds hárfagra og Ólafs helga Haraldssonar til að ná yfirráðum yfir Íslandi, því að bæði var það, að þeir atburðir gerðust löngu fyrir þann tíma, sem ritgerð mín fjallar um, og í öðru lagi báru þær tilraunir engan árangur. En í þess stað verð ég að minnast nokkrum orðum á rétt Noregskonungs á Íslandi og rétt Íslendinga í Noregi. Um hið fyrrnefnda er einungis getið í Grágás, en sáttmáli Íslendinga við Ólaf helga er einnig prentaður í Íslenskum fornbréfasafni. Sökum Noregskonungs skyldi vera sjálfstefnt á Íslandi, og skyldi sækja þær samkvæmt íslenskum lögum. Menn hans skyldu hafa þar jafnan rétt sem Íslendingar,¹⁾ og er það töluvert meira en aðrir útlendingar höfðu, eins og ég hef áður minnt á, í sambandi við skilyrði þau, sem mönnum voru sett til að geta verið dómarar. Ef menn frá Noregi önduðust hér, skyldi frændi þeirra eða félagi taka arf eftir þá, en öðrum kosti skyldi bíða eftir erfingjum. Sama regla mun hafa gilt um menn frá öðrum Norðurlöndum, en um aðra útlendinga er það að segja, að eigi var skylt að afhenda arfinn, nema hér hefði verið fyrr faðir þeirra, sonur eða bróðir.²⁾

En eigi er því að leyna, að Íslendingar nutu allmikilla réttinda í Noregi. Í fyrsta lagi skyldu þeir fá sömu bætur fyrir víg og móðg-

1) Grág., I b, 195. 2) Grág., I b, 229.

anir sem höldarnir norsku, og má af því sjá, að þeir voru alls eigi mjög lágt settir í mannfélagsstiganum. Þeir skyldu eigi gjalda annan toll í Noregi en landaura eða varðmönnum í kaupangum, auk þess máttu þeir höggva við eftir vild, þar sem konungsmörk var. Þeim bar skylda til að verja Noreg með konungi, en eigi til að fara í lengri herferðir, nema boðið væri út almenningi, þá skyldu tveir menn fara af hverjum þremur. Þeir máttu fara heim til Íslands, hvenær sem þeir vildu, nema víst væri, að ófriður myndi verða í Noregi. Ef Íslendingar önduðust í Noregi, skyldu frændur þeirra, þremenningar eða nánari, taka arf eftir þá innan þriggja vetra.¹⁾

Af þessu yfirliti má sjá, að hér var um töluverð fríðindi að ræða fyrir báða aðilja. Nöskir sagnaritarar reyna auðvitað að gera sem mest úr þessu, og Alexander Bugge segir meðal annars,²⁾ að töluvert sé hæft í þeim ummælum Historia Norvegia, að Ísland hafi verið orðið norskt skattland. Slík ummæli eru hrein og bein staðleysa, er koma algerlega í bága við heimildir. Við vitum, að Íslendingar guldu Noregskonungi engan skatt né lutu honum að öðru leyti fyrr en árið 1262. Skatturinn var einmitt það, sem konungur sóttist mest eftir, en Íslendingar voru tregastir til að lofa.

Eftir daga Ólafs helga gerðu Noregskonungar um langan aldur enga tilraun til þess að ná yfirráðum yfir Íslandi. Björn M. Ólsen og fleiri fræðimenn hafa raunar getið þess til, að Haraldur harðráði hafi haft slíkt í hyggju, því að eitt sinn, þá er harðari var, sendi hann 4 skip hlaðin mjöli til Íslands. En slík tilgáta hefur eigi við nægileg rök að styðjast, því að víst er um það, að Haraldur harðráði fór aldrei slíks á leit við Íslendinga, eins og Ólafur Haraldsson, hálfbróðir hans, hafði gert.

Það var eðlilegt, að konungarnir í Noregi hreyfðu eigi slíkri kröfu á 12. öld, því að flestir þeirra höfðu þá nóg um að hugsa að halda völdum sínum innanlands, í þeirri styrjöld, er þá geisaði um landið. Þó er skylt að geta þess, að annálar segja, að Hreiðar sendimaður hafi verið sendur frá Noregi til Íslands árið 1175, en um erindi hans er ekki getið. Alexander Bugge getur þess til, að

1) Dipl. Isl., I, nr. 21, bls. 65—67 og 68—70. 2) Norges Historie, I. Bind, 2. Del, bls. 372.

hann muni hafa átt að fara þess á leit við Íslendinga, að þeir gengu Noregskonungi á hönd, en það er næsta ólíklegt, að sú krafa hafi þá strax komið opinberlega fram, því að vitanlegt var, að hún myndi verða óvinsæl hjá Íslendingum, og alkunnugt er, að Hákon gamli Noregskonungur greip eigi til þess úrræðis, fyrr en í síðustu lög. Önnur skýring virðist liggja miklu nær. Þorláks saga hin elzta getur þess, að einmitt á þeim árum hafi verið miklar viðsjár með Norðmönnum og Íslendingum.¹⁾ Tildrögin til þess eru ókunn, en eigi er ólíklegt, að þessi maður muni hafa verið sendur hingað í því skyni að semja um þessi mál.

En hvað sem því líður, þá gerðist annar svipaður atburður á árunum 1216—1218, sem gaf tilefni til þess, að einn af íslenskum höfðingjunum lofaði að reka erindi Noregskonungs hér á landi. Tildrögin til þessa voru aðallega á þessari leið, samkvæmt frásögn Sturlungu: Þegar Páll, sonur Sæmundar Jónssonar, kom til Noregs, mun Björgynjarkaupmönnum hafa þótt hann berast nokkuð mikið á og sögðu, að hann myndi annaðhvort ætla sér að verða konungur eða jarl yfir Noregi, vegna þess að hann sagði til frændsemi sinnar við konungsaðalinn norsku. Páll ætlaði þá að fara frá Björgvin til Þrándheims, en á þeirri leið drukknaði hann. Þetta gerðist árið 1216. Sæmundur kenndi kaupmönnum um dauða sonar síns, og næsta sumar tók hann upp vörur fyrir norskum kaupmönnum, er komið höfðu á Eyrarbakka, er voru 360 hundraða virði. Nokkru síðar tóku norskir kaupmenn Orm, bróður Sæmundar Jónssonar, af lífi, þótt hann ætti enga sök á þessu og hefði einmitt manna mest reynt að stilla til friðar. En Íslendingar létu eigi standa á sér að gjalda líku líkt. Björn Þorvaldsson, Gissurarsonar, er var tengdasonur Orms, lét draga Austmann úr kirkju og drepa hann, af því að honum var sagt, að sá maður væri frændi annars af þeim mönnum, er höfðu vegið Orm. Hér var því ærið nóg miskliðarefni milli Íslendinga og Norðmanna, enda komu afleiðingarnar brátt í ljós, því að árið 1219 var farbann milli Noregs og Íslands,²⁾ og Sturlunga segir, að Norðmenn hefðu verið búnir að ráða skip og menn

1) Bisk., I, bls. 100. 2) Bisk., I, 508.

til þess að fara herferð til Íslands.¹⁾ En Snorri Sturluson fékk talið Hákon konung af þeirri fyrirætlun, enda voru margir hinir vitrari menn Noregs mjög ófúsir til þess. Hákonarsaga segir greinilega frá fortölum Snorra, og voru þær á þá leið, að landið væri bæði torsótt, hér væri um frændþjóðir að ræða og flestir menn saklausir. Snorri lofaði að fara þess á leit við Íslendinga, að þeir snerust til hlýðni við Noregshöfðingja, og lét hann mikið yfir því, að Íslendingar myndu skipast við fortölur sínar. Með orðinu „Noregs höfðingja“ mun sjálfsagt vera átt við Hákon konung og Skúla jarl, því að þótt hinn fyrrnefndi bæri konungsnafn, þá hafði hinn síðarnefndi ríkisstjórnina aðallega á hendi, því að Hákon var þá mjög ungur. En þegar á átti að herða urðu efndirnar engar, því að bæði myndi hverjum sem var hafa orðið torvelt að hrinda slíku máli áleiðis, og Snorri var of vitur maður til þess að stofna virðingu sinni í hættu. Þó hyggur Frederik Paasche, að Snorri muni hafa hreyft því máli eitthvað, en eina röksemdin fyrir því, eru þessi orð í Hákonarsögu: „flutti hann ok litt.“ Eigi er unnt að segja, að sú frásögn styrki mjög það mál, að Snorri hafi reynt að reka erindi konungs hér á landi, enda er þess hvergi getið, að hann hafi gert neina tilraun í þá átt. Þó efndi hann loforð sitt að senda Jón murt, son sinn, utan, og var hann tvö ár í gislingu með jarli, en að þeim tíma liðnum kom hann heim til Íslands.²⁾

Eftir þetta liðu allmörg ár, svo að eigi varð vart neinnar tilraunar af hendi Hákonar Noregskonungs í þá átt, að ná valdi yfir Íslandi, enda var hann þá einmitt að tryggja völd sín í Noregi sem bezt. En árið 1230 kom hin fyrsta utanstefna af hendi konungs til íslenzku höfðingjanna, svo sem ég hef áður minnt á, en henni var eigi sinnt að öðru leyti en því, að Sturla Sighvatsson fór suður til Rómaborgar árið 1233, í því skyni að fá lausn hjá páfanum fyrir mótgerðir þeirra feðga við Guðmund biskup Arason. Á heimleiðinni frá Rómaborg dvaldi hann í Noregi veturinn 1234—1235, og lofaði hann því, að hann skyldi vinna landið undir Hákon konung, með því skilyrði, að hann yrði höfðingi yfir landinu. Sturla

1) Sturlunga (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 339—340. 2) Fredrik Paasche: Snorre Sturluson, bls. 175; Sturlunga (útg. Kálunds), bls. 340, 350 og 373.

reyndi þetta, en hann var eigi svo hygginn að færa sér til fulls í nyt það ráð, sem Hákon konungur hafði gefið honum, er var á þá leið, að hann skyldi reyna að senda helztu menn landsins utan á fund konungs.¹⁾ Að vísu tókst honum að hrekja þá Snorra Sturluson, Órækju, son hans, og Þorleif Þórðarson utan, en mesta yfirsjón hans var sú, að hann lét Gissur Þorvaldsson sleppa við Apavatn árið 1238, eftir að hann hafði svarið honum utanför sína. Gissur gerði þegar bandalag við Kolbein unga, og fór þá svo, að Sturla Sighvatsson gat eigi rönd við reist, og hann féll ásamt föður sínum og þrem bræðrum á Örlygsstöðum sama árið.

Árið 1237 stendur svo í Skálholtsannál: „Mörg rit út komin og haldið lítt upp.“ Líklega mun hér vera átt við utanstefnur.²⁾

Árið 1239 bannaði Hákon konungur öllum Íslendingum að fara utan, og mun hann þar hafa stuðzt við sjöundu greinina í sáttmála Íslendinga við Ólaf konung Haraldsson. En þeir Snorri, Órækja og Þorleifur fóru samt sem áður til Íslands, og var hinn fyrsttaldi þó handgenginn maður konungs.³⁾

Það er mjög sennilegt, að sú tilgáta Einars Arnórssonar sé rétt, að Snorri hafi farið til Íslands vegna þess, að hann var jafnan meiri vin Skúla jarls en Hákonar, svo sem sjá má af frásögn Sturlungu. En Snorri mun eigi hafa þorað að veita honum lið, þegar hann gerði uppreisn gegn konungi, af ótta við, að Skúli myndi bíða ósigur í þeirri viðureign. En það er augljóst, af frásögn Sturlu Þórðarsonar, að einhver undirmál hafa verið með þeim Skúla her-toga og Snorra. Sturla ber Arnfinn Þjófsson, trúnaðarmann her-togans, og Styrmir hinn fróða fyrir því, að Skúli hafi gefið Snorra jarlsnafn við þetta tækifæri, og eins og bæði Björn M. Ólsen og Sigurður Nordal hafa tekið fram,⁴⁾ eru mikil vandkvæði á að gera vitnisburð þessara tveggja manna algerlega marklausan, og einkum er torvelt að sjá, hvað Arnfinni hefði getað gengið til að ljúga

1) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 534; Hákonar saga Hákonarsonar, 180. kap. 2) Íslenzkir annálar (útg. Gustavs Storms), bls. 188. 3) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 540. 4) Björn M. Ólsen: Safn til sögu Íslands, III. bindi, bls. 422—423; Sigurður Nordal: Snorri Sturluson, bls. 79—80 (neðanmáls).

Þessu upp. Hins vegar er það í alla staði eðlilegt, að Íslendingarnir, sem voru í þessu boði hertogans, hafi viljað halda þessu leyndu, ef þeir hafa á annað borð vitað nokkuð um það, því að ef þetta hefur verið rétt, var það eigi að ástæðulausu, þó að konungur kallaði Snorra landráðamann við sig í bréfi því, er hann sendi Gissuri Þorvaldssyni, og þá hefðu þeir Hrafn Oddsson og Sturla Þórðarson líka haft minni ástæðu til að amast við því, þótt konungur skipaði Þorgilsi skarða Borgarfjörð.

En hafi Snorri eigi brotið annað af sér en að fara utan í óleyfi konungs, þá varðaði það brot einungis missi hirðmannsréttinda samkvæmt norskum hirðlögum. Hitt er annað mál, hvort Hákon gamli hefur í engu farið lengra en löglegt var, þegar hann var að ná undir sig Íslandi, og mun ég athuga það mál síðar.

Flestir fræðimenn, er um þetta efni hafa ritað, eru þeirrar skoðunar, að Hákon konungur muni ekki hafa viljað Snorra feigan, og er sumt, sem bendir í þá átt. Í fyrsta lagi segir Sturlunga,¹⁾ að Hákon konungur hafi mælt svo fyrir í bréfi sínu til Gissurar Þorvaldssonar, að hann skyldi láta Snorra fara utan, hvort sem honum þætti ljúft eða leitt eða drepa hann að öðrum kosti. Af því má ráða, að konungur myndi fremur hafa kosið, að Gissur hefði tekið fyrri kostinn. Þó er einn staður í Hákonar sögu, sem bendir enn þá skýrar í sömu átt.²⁾ Þegar Órækja Snorrason kom á konungsfund, gaf konungur honum upp þá sök, að hann hafði farið út í banni hans, og þó kvað hann hann betur fallinn til þess að deyja fyrir slíkt en föður hans, „og eigi mundi faðir hans dáið hafa, ef hann hefði komið á minn fund.“ Þó verður að taka eitt með í reikninginn, sem gerir vitnisburð Hákonar sögu um ýms atriði nokkuð vafasaman. Svo sem kunnugt er, ritaði Sturla Þórðarson sögu Hákonar fyrir Magnús, son hans, og varð hann þess vegna að gæta þess, að konungi væri borin sem best sagan, enda er frásögnin um viðskipti þeirra Hákonar og Skúla fremur á bandi hins fyrrnefnda, eins og Jón Sigurðsson hefur réttilega tekið fram,³⁾

1) Sturl., I. bd., bls. 552. 2) Hákonarsaga, 244. kap. 3) Dipl. Isl., I, bls. 528.

þótt slíkt verði eigi sannað, sökum þess að aðrar heimildir eru eigi til um það.

Þegar hér var komið sögunni virtist allt leika í lyndi fyrir Kolbeini unga, því að hann hafði náð undir sig öllum Norðlendingafjórðungi eftir Örlygsstaðabardaga, og eftir að Órækja var farinn utan mun hann hafa fengið flesta menn á Vestfjörðum til að sverja sér hollustu, og naut hann þar aðstoðar þeirra Einars Þorvaldssonar og Þórdísar Snorradóttur. En á því urðu skjót og óvænt umskipti, eftir að Þórður kakali Sighvatsson kom árið 1242 út í Eyjafirði. Hann komst fyrst suður um land og síðan vestur, en þar munaði minnstu, að hann kæmist undan Kolbeini. Um þetta leyti var Gissur Þorvaldsson í Noregi, og hafði sett Hjalta, son Magnúsar biskups, fyrir ríki sitt, og hinn síðarnefndi lét Kolbein vita um ferðir Þórðar. En annars hafði Þórður sætt við bændur í sveit Gissurar þar til hann kæmi út.¹⁾ Þegar Þórður var kominn til Vestfjarða, tókst honum að safna talsverðu liði, þrátt fyrir nauðungareiða bændu við Kolbein unga, en Kolbeinn safnaði liði gegn honum. Þeir háðu einu sjóorustuna, sem háð hefur verið hér á landi, á Húnaflóa, á Jónsmessudag skírara árið 1244, en hvorugur þeirra vann úrslitasigur. Kolbeinn andaðist ári síðar, og á banasænginni gaf hann Þórði upp öll ríki fyrir norðan Öxnadalsheiði, en Brandi Kolbeinssyni Skagafjörð og Húnaþing vestur til Hrutafjarðarár. En eftir að Brandur Kolbeinsson var fallinn, lagði Þórður kakali undir sig allan Norðlendingafjórðung. Síðan sættust þeir Þórður kakali og Gissur Þorvaldsson á það, að Hákon konungur skyldi gera um mál þeirra, og málalýktirnar urðu þær, mest samkvæmt ráðum Vilhjálms kardinála af Sabina, að Þórður var sendur heim til Íslands, en Gissur varð eftir í Noregi.²⁾ Hinn síðarnefndi undi illa við sinn hlut, enda var það eigi að ástæðulausu, því að Þórður fór því fram, sem honum sýndist tvö næstu árin heima á Íslandi. En vald Þórðar yfir landinu stóð eigi lengi. Heinrekur biskup hafði verið sendur út með Þórði, og sá biskup rak erindi konungs

1) Sturlunga (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 20. 2) Sturlunga (útg. Kálunds), II. bd., bls. 104—105.

bæði leynt og ljóst, en Sigvarður Skálholtsbiskup og Bótólfur, er hafði verið Hólabiskup á undan Heinreki, höfðu sig lítt í frammí um það mál, og munu þeir vafalaust hafa gert það í því skyni að halda vinsældum landsmanna. En Heinrekur biskup gerði sig eigi ánægðan með það, að Þórður kakali hreyfði ekkert málum Norðegskonungs við landsmenn, og þess vegna fór hann utan árið 1249, rægði Þórð við konung, og afleiðingin varð sú, að Þórði var stefnt á fund konungs. En Heinrekur biskup var kánn stjórnmálamaður, og nú tók hann það til bragðs að reyna að koma Gissuri Þorvalds-syni á framfæri við konung. En það var eigi auðgert, því að margir fleiri vildu höndla hnossið, t. d. Þorgils skarði, Jón Sturluson, Finnbjörn Helgason og þeir Filippus og Haraldur Sæmundarsynir.¹⁾ Hinir síðastnefndu höfðu gefið konungi upp ríki sitt í þeirri von, að fá málum sínum framgengt, og konungur sendi þá heim til Íslands árið 1251, í því skyni að reka erindi sitt, en þeir drukknuðu í þeirri ferð. Gissur og Þorgils höfðu verið sendir heim til Íslands sama árið, en þeir urðu afturreka til Noregs.²⁾ Næsta sumar fóru þeir aftur til Íslands og með þeim Finnbjörn Helgason. Gissuri var skipaður mestallur Norðlendingafjórðungur, nema Finnbirni var skipaður Reykjadalur og héruðin þar fyrir austan, allt til Jökulsár.

En Þorgils skarði var skipaður Borgarfjórður, því að konungur taldi sig eiga allar eignir Snorra Sturlusonar, bæði lönd og lausafé, sem hann hafði átt, þegar hann andaðist, nema staðinn í Reykholti. Síðasta setningin bendir til þess, að hann hafi eigi viljað styggja valdhafa kirkjunnar með því að skerða réttindi þeirra, svo sem Maurer hefur tekið fram.³⁾ „Þorgils skyldi vera heimtandi og sækjandi allra þeirra mála, er lögleg mætti á standa meðferð þess fjár.“⁴⁾ Það er sennilegt, að þessi orð hafi verið tekin orðrétt úr skipunarbréfi konungs til Þorgils fyrir Borgarfirði, einsog Björn M. Ólsen getur til.⁵⁾ Hins vegar má sanna, að það er eigi rétt, sem

1) Hákonar saga, 270. kap. 2) Sturlunga (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 118; Hákonar saga, 273. kap. 3) Konrad Maurer: Island von seiner ersten Entdeckung, bls. 139. 4) Sturlunga (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 149. 5) Björn M. Ólsen: Enn um upphaf konungsvalds á Íslandi, bls. 20.

allmargir fræðimenn hafa haldið fram, að þetta sé í fyrsta skipti, sem þessi krafa kemur fram af hendi konungs. Hennar verður fyrst vart í bréfi Brands Kolbeinssonar til Gissurar Þorvaldssonar, snemma á árinu 1246. Þau orð, sem máli skipta hér, eru á þessa leið: „Það vildu vér og, að þú tækir alla kosti af Borgarfirði eftir boði konungs, því að oss þykir þar allgott að að veita.“¹⁾ Annað, sem einnig styrkir þetta mál, er frásögn Hákonar sögu um það, hvað Þórður kakali hafði átt, þegar hann kom heim til Íslands árið 1247. Hann tók undir sig ríki það, er Snorri Sturluson, föðurbróðir hans, hafði átt, ásamt fé hans. Einnig tók hann undir sig af konungsvaldi ríki Þorleifs í Görðum, vegna þess að hann hafði farið út í banni konungs.²⁾

Hákonar saga getur þess, að eftir að Gissur kom út, gerðist mikill ófriður milli hans og þeirra manna, er Þórður kakali hafði skipað í ríki sín norðanlands, enda var slíkt eigi nema eðlilegt, einkum þó milli Gissurar og Eyjólfssonar, er áður réð yfir Skagafirði,³⁾ en hann og Hrani Koðráns-son, er Þórður hafði sett fyrir ríki sitt í Eyjafirði, réðust að Gissuri óvörum á næturþeli á Flugumýri og brenndu inni konu hans og þrjá sonu. Heinrekur biskup hélt hlífiskildi yfir þeim mönnum, er þetta níðingsverk höfðu framið, því að hann sá, að Gissur efndi ekkert af því, er hann hafði heitið konungi. Eyjólfur Þorsteinsson bauð dóm konungs á öllum þessum málum, og er auðsætt af því, að hann hefur þá verið trúnaðarmaður konungs.⁴⁾

Nú mun Hákon konungur hafa séð, að íslenzku höfðingjarnir reyndu eigi neitt að ráði til þess að koma málum konungs áleiðis hér á Íslandi, og þess vegna tók hann það til bragðs að senda Sigvarð biskup hingað til Íslands árið 1254, í því skyni að reka erindi sín á þingi. Konungur sendi Sigurð silkiauga hingað til Íslands með honum, sökum þess, að hann mun hafa óttast, að efndirnar myndu að öðrum kosti verða litlar. Enda er eigi kunnugt um, að

1) Sturl. (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 89. 2) Hákonar saga, 257. kap.

3) Hákonar saga, 276. kap.; Sturlunga (útg. Kálunds), II. bd., bls. 185—186.

4) Sturlunga (útg. Kálunds). II. bindi, bls. 207, sjá einnig Sturlungu, II, bls. 185.

þeir hafi fengið neinu öðru til leiðar komið en því, að stefna Gissuri Þorvaldssyni utan.¹⁾

En af Þorgílsi er það að segja, að hann hélt þegar í stað erindum konungs á lofti, er hann var kominn til Borgarfjarðar, en því kunnu þeir Hrafn og Sturla illa og ráku hann brott úr héraðinu sama ár, og fór hann þá til Heinreks Hólabiskups. Þorgíls náði aldrei yfirráðum yfir Borgarfirði svo teljandi væri, enda þótt þeir Þorleifur Þórðarson og Egill Sölmundarson segðu, að hann hefði hæfilega mikið af héraði.²⁾

Árið 1255 lýsti Heinrekur Hólabiskup banni yfir Þorgílsi, þegar hann beiddi sér viðtöku í Skagafirði, enda verður eigi séð af heimildunum, að hann hafi haft umboð konungs til þess, þótt Gissuri hefði verið stefnt utan árinu áður. En aðallega mun biskup þó hafa gert þetta vegna þess, að það verður eigi séð, að Þorgíls hafi gert neitt í þá átt að hreyfa málum konungs hér á landi þessi árin, og hann barðist eindregið gegn þeim Eyjólf Þorsteinssyni og Hrafn Oddssyni, er voru konungsmenn þessi árin.

En Hákon gamla Noregskonungi mun nú eigi hafa verið farið að litast á blikuna, þegar hann var búinn að senda einn eftir annan af völdugustu höfðingjum landsins til að reka erindi sín, og enn mátti svo heita, sem því máli hefði varla verið hreyft. Hann sá nú, að hann yrði að senda beztu trúnaðarmenn sína þangað, er eigi myndu láta sitt eftir liggja, til þess að þessu máli yrði þokað nokkuð áleiðis, og árið 1255 sendi hann Ívar Englason til Íslands í þeim erindum. Konungur taldi víst, að báðir biskuparnir myndu veita honum lið, en þegar til kastanna kom, þótti Ívari Sigvarður Skálholtsbiskup hafa vanrækt skyldu sína í þessum efnum, enda er þess eigi getið, að hann hafi gert neitt í þetta sinn. Vorið 1256 fór Ívar norður til Skagafjarðar og fann Heinrek biskup og Þorgíls. Þeir fluttu mál konungs, og varð árangurinn sá, að Skagfirðingar, Eyfirðingar og flestir bændur í Norðlendingafjórðungi lofuðu að greiða konungi skatt, en upphæð hans skyldi fara eftir samkomulagi við Ívar. Þetta er allmikið spor í áttina, en þó segir

1) Hákonar saga, 282. kap. 2) Sturl. (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 178.

Hákonar saga, að Ívari þótti erindi sitt verða minna en hann ætlaðist til, og bendir það til þess, að hann muni eigi hafa getað komið neinu til leiðar í hinum fjórðungum landsins. Hann skellti þeirri skuld aðallega á vini Gissurar, en þó kvað hann vini Þórðar kakala hafa nokkru um valdið.¹⁾

Þorgils saga skaða getur eigi um þenna merkilega atburð, en hins vegar getur hún þess, að um þetta leyti urðu þeir Heinrekur biskup og Þorgils skarði aldavinir, þótt skömmu áður hefði verið hinn mesti fjandskapur milli þeirra. Tildrögin til þess eru allmjög óljós samkvæmt frásögninni í Þorgils sögu skarða, en það er bót í máli, að þessi frásögn Hákonar sögu skýrir til fulls, hvernig á því muni hafa staðið.

Björn M. Ólsen²⁾ hefur getið þess til, að hér muni hafa verið að ræða um gjald, er greiðast skyldi í eitt skipti fyrir öll eða jafnvel sauðakvöð, en eigi fast, árlegt skattgjald. Sú tilgáta er þó ærið hæpin, og veikasti liðurinn í þeirri röksemdafærslu er sá, að eigi er unnt að benda á eitt einasta dæmi þess, að orðið skattur sé notað í þeirri merkingu.

Það, sem Björn M. Ólsen hefur helzt fært fram til stuðnings þessari tilgátu sinni, er frásagan um það, að norðlenzkir bændur hafi viljað reyna að sleppa við skattkröfur Hallvarðs með því móti, að lofa því að greiða mikið fé í eitt skipti fyrir öll. Þessi frásögn ber með sér, að bændur hafa þá enn eigi verið orðnir skattskyldir konungi, en þó má skýra þetta á annan veg en Björn M. Ólsen gerir. Þótt Íslendingar væru búnir að lofa þessu skattgjaldi, munu efndirnar hafa orðið misjafnar, því að flestir munu hafa viljað hliðra sér hjá að greiða þenna skatt.

En hvað sem þessu liður, þá hafði Þorgils nú sýnt rögg af sér að reka erindi konungs og orðið furðu mikið ágengt, og mun það hafa orðið til þess, að konungur skipaði honum Eyjafjörð og Þingeyjarþing eftir lát Þórðar kakala 1256, en einmitt um það leyti hafði konungur ætlað að gera Þórð að höfðingja yfir Íslandi.³⁾

1) Hákonar saga, 283. kap. 2) Björn M. Ólsen: Upphaf konungvalds á Íslandi (fyrri rit), bls. 7, athugasemd nr. 2 neðanmáls og bls. 24; (síðara rit), bls. 22. 3) Sturl. (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 286 og 301.

Annars er tímatalið hér mjög á reiki, svo að illt er að fá samhengi í atburðina. En nú hófust miklar deilur með þeim Þorgílsi skarða og Þorvarði Þórarinssyni. Tilefni þeirra var það, að Steinvör Sig-hvatsdóttir, systir Þórðar kakala, stóð samkvæmt landslögum næst til arfs eftir hann, því að Þórður átti engin skilgetin börn. Hún fól Þorvarði Þórarinssyni að gæta héraðsins, því að hann var tengda-sonur hennar.¹⁾

Þorgils vildi eigi sleppa Eyjafirði, enda segir sagan, að bændur hafi miklu heldur viljað þjóna honum en Þorvarði. Að lokum bauðst Þorgils þó til þess að gefa Þorvarði upp allar sveitir fyrir norðan Varðgjá, en hinn síðarnefndi vildi eigi þiggja það, og snemma á næsta ári drap hann Þorgils.²⁾

Annars er það um Þorgils skarða að segja, að hann var mesta príðmenni, eftir því sem gerðist á þeim tímum, þótt hann væri slæmur Íslendingur, því að hann var sá eini af íslenzku höfðingjunum á þessu tímabili, sem nálega ávallt fylgdi fast fram málstað Noregskonungs. Sumir hafa haldið því fram, að honum hafi eigi verið ljóst, hvað hann var að gera eða orðið svo gagntekinn af hirðlífinu norska, að hann hafi allt viljað gera fyrir konung.³⁾ Má vel vera, að þetta sé að sumu leyti satt, þótt það bendi fremur í gagnstæða átt, að sagan segir, að hann undir sér eigi í Noregi og bað konung leyfis um að mega annað hvort fara til Íslands eða annarra landa. Aðalástæðan til þessarar ráðabreytni Þorgils hygg ég að muni hafa verið sú, að hann fann til hinnar miklu óvildar Heinreks biskups í hvert skipti, sem hann lét það undir höfuð leggja að fylgja þessu máli fast fram, og á þeim tímum voru það engin sældarkjör að vera settur í hið hæzta bann kirkjunnar, enda varð fleirum en Þorgílsi hált á því.

Nú voru allir þeir höfðingjar fallnir frá, er Hákon konungur hafði gert sér vonir um að myndu fylgja málum sínum fram á Íslandi, að Gissuri Þorvaldssyni einum undanskildum. Að vísu hafði hann eigi reynzt trúr konungi, en nú var málum þannig komið, að

1) Sturl. (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 117. 2) Sturl. (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 293 og 295. 3) Magnús Helgason: Kvöldræður í Kennaraskólanum, bls. 193.

naumast var í annað hús að venda, og hann mun hafa ætlað að reyna að vinna hann til fylgis við sig með því móti, að auka metorð hans eftir andlát Þórðar kakala.¹⁾ Sumarið 1258 gaf konungur Gissuri jarlsnafn og skipaði honum Norðlendinga- og Sunnlendingafjórðung og allan Borgarfjörð.²⁾ En Hákonar saga og flestir annálarnir geta einungis um það, að Hákon konungur hafi gefið honum jarlsnafn og sent hann til Íslands, og þess vegna hafa sumir fræðimenn haldið því fram,³⁾ að konungur muni hafa sett hann jarl yfir allt Ísland. En til þess þyrfti að gera vitnisburð Sturlungu alveg ómerkan, en það er mjög varhugavert, sérstaklega, þar sem ekkert finnst í öðrum heimildum, er brjóti beinlínis í bága við það, og í öðru lagi er slíkt næstum óhugsandi, ef tillit er tekið til þeirrar höfðingjaskipunar, sem þá var hér á landi. Ennþá höfðu tveir af völdugustu höfðingjum landsins eigi gengið konungi á hönd, sem sé þeir Hrafn Oddsson í Vestfirðingafjórðungi og Þorvarður Þórarinsson í Austfirðingafjórðungi, og myndu þeir vafalaust eigi hafa sætt sig við það, að konungur skipaði Gissur yfir ríki þeirra, þar sem Oddaverjar, sem höfðu þó gefið konungi upp ríki sitt, vildu eigi sætta sig við það. Annar atburður, sem Sturlunga segir frá nokkru síðar, bendir alveg ótvírætt í sömu átt. Þar er sagt frá því, að árið 1261 hafi konungur tekið Borgarfjörð af Gissuri og skipað hann Hrafn Oddssyni.⁴⁾ Það mun hann vafalaust hafa gert í því skyni að hvetja Gissur jarl til þess að efna loforð sín og einnig til þess að reyna að tryggja sér fylgi Hrafn í þessu máli, ef Gissur brygðist algerlega.

Áður en lengra er haldið, verð ég að gefa dálítið yfirlit yfir goðorðaskipun landsins á þessu tímabili til þess að unnt sé að átta sig á, hvort Gissur hefði getað verið mikilvirkari en hann var og náð öllu landinu, eða að minnsta kosti miklum hluta þess, í sínar hendur. Hann varð að stilla kröfum sínum mjög í hóf, því að hann átti marga og völduga fjandmenn hér á landi, bæði í þeim héruðum, sem

1) Sturlunga (útg. Kálunds), II. bd., bls. 301; Hákonar saga, 297. kap.
2) Sbr. Sturl., II, 301. 3) P. A. Munch: Det norske Folks Historie, IV, 1, bls. 357; Knud Berlin: Islands staatsrechtliche Stellung, bls. 34. 4) Sturlunga (útg. Kálunds), II. bd., bls. 311.

hann hafði verið settur yfir og annars staðar, og mun ég fyrst minnst á hið fyrrnefnda.

Fyrst er þá að nefna Oddaverja, er risu öndverðir gegn jarli á árunum 1259—1260, en þeirri viðureign lauk með því, að jarlinn bar sigur úr býtum, og Oddaverjar voru neyddir til að sverja konungi og jarli trúnaðareidda árið 1260,¹⁾ en slík nauðungarsætt reyndist ótrygg, svo sem vænta mátti.

Sú er tilgáta Björns Ólsens, að hinir helztu menn í Borgarfirði hafi verið mjög fráhverfir því að gerast menn Gissurar jarls, sakir þess, að hann hafði látið drepa Snorra Stúrluson varnarlausan. En hér kom einnig annað til greina, sem mun hafa haft miklu meira að segja. Eftir að Þórður kakali hafði farið utan árið 1250 réð Þorleifur Þórðarson fyrir héraðinu²⁾ með tilstyrk Hrafn Oddssonar. Þorleifur andaðist árið 1257, og mun Hrafn þá hafa lagt undir sig héraðið, en hann var einmitt skæðasti andstæðingur Gissurar, því að hann og fylgismenn hans réðu yfir mestum hluta Vestfirðingafjórðungs.

Um Skagafjörð er það að segja, að samkvæmt réttu lagi hefðu synir Brands Kolbeinssonar, Kálfur og Þorgeir, staðið næstir til að hafa á hendi forustu héraðsins, þegar þeir höfðu aldur til, og sennilegt, að það hafi verið vilji margra helztu manna héraðsins. Bæði þeir sjálfir og Jórunn Kálfsdóttir, móðir þeirra, voru skyld Gissuri jarli, en þó var eigi margt með þeim, segir Sturlunga,³⁾ og er sennilegt, að þetta hafi verið ein aðalorsökin til þess, enda vildi Þórður Andrússon fá þá til þess árið 1259 að bindast samtökum við Oddaverja gegn Gissuri jarli. Að vísu varð ekkert af því, en þó taldi Gissur þá vera fjörráðamenn við sig, er hann hafði náð í sendimann Þórðar, og má því vera, að þeir hafi eigi alveg þverneitað þessu.

Ég hef áður minnst á það, að Þorvarður Þórarinsson kallaði til ríkis í Eyjafirði fyrir hönd Steinvarar Sighvatsdóttur, en hann varð að hrökklast þaðan brott eftir víg Þorgils skarða, og þá sendi hún

1) Sturl. (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 310—311. 2) Sturl. (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 118. 3) Sturl. (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 308.

Loft, son sinn, þangað norður í hinum sömu erindum.¹⁾ Eyfirðingar höfðu jafnan fylgt Sturlungum trúlega, bæði Sighvati og Þórði kakala, syni hans, og þar við bættist, að þau kynni, sem Eyfirðingar höfðu haft af Gissuri jarli, voru allt annað en góð, því að hann framdi þar rán, spellvirki og manndráp, er hann var að ná sér niðri á þeim mönnum, er höfðu verið að Flugumýrabrennu.

Meðan Sighvatur Sturluson lifði hafði hann ráðið bæði yfir Eyjafirði og Þingeyjarþingi, og Þórður sonur hans einnig.²⁾ Þess vegna gerði Þorvarður Þórarinsson hina sömu kröfu til þess sem til Eyjafjarðar, og af frásögn Sturlungu, þar sem hún segir, að Reykdælir og Fnjóskdælir hafi fylgt honum til sáttafundarins eftir víg Þorgils, má ráða, að honum hafi orðið þar meira ágengt en í Eyjafirði.³⁾

Aftur á móti var Gissur vinsæll í Árnesþingi, sem meðal annars má ráða af því, að menn voru þar mjög tregir til að þjóna Þórði kakala árið 1248. En auk þess mun hann hafa haft fylgi allmargra manna í Kjalarnesþingi, því að þar voru sumir af tryggustu fylgismönnum hans; t. d. Ólafur Svartsson frá Esjubergi og Páll Þorsteinsson Hvalnesingur. Einar bóndi Ormsson í Görðum á Álftanesi var einnig vinveittur Gissuri.⁴⁾

Utan héraða Gissurar voru þessir höfðingjar, sem nú skal greina:

Fyrst er að telja Hrafn Oddsson, er var þá langt voldugastur höfðingi á Vestfjörðum. Hann átti goðorð Seldæla á Vestfjörðum, því að hann var dóttursonur Hrafns Sveinbjarnarsonar, og synir hins síðarnefnda höfðu dáið af slysförum löngu áður.⁵⁾ En auk þess mun hann hafa eignast goðorð Sturlu Sighvatssonar eftir það, að Jón Sturluson andaðist árið 1254,⁶⁾ því að þá var Þuríður Sturludóttir næst til arfs eftir hann, en hún var kona Hrafns Oddssonar. Aðrir goðorðsmenn á Vestfjörðum voru Einar Þorvaldsson, er fór með það goðorð, er Vatnsfirðingar höfðu átt, og Vigfús Gunnsteinsson, er átti goðorð við norðanverðan Gilsfjörð, og að líkind-

1) Sturl. (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 303. 2) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 381; II. bd., bls. 848. 3) Fornmannasögur, X. bindi, bls. 24; Sturl., II, 303. 4) Sturl. (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 105 og 313. 5) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 424. 6) Sturl., II, 221.

um norður á Strandir. En hvernig á því stendur er óvíst, enda eru fáar frásagnir til um þann hluta landsins á þessari öld. En báðir þessir menn fylgdu Hrafn á málum, og mun það bæði hafa verið vegna þess, að hann var völdugasti höfðinginn um þessar slóðir, og líka af því, að þeir voru báðir tengdir Hrafn. Einar Þorvaldsson var þremmenningur við konu Hrafn, en þeir Hrafn og Vigfús voru svilar, því að Vigfús átti laundóttur Sturlu Sighvatssonar.

Sturla Þórðarson átti goðorð á nesinu milli Hvammsfjarðar og Gilsfjarðar, en auk þess mun hann hafa átt þingmenn á Mýrunum, nálægt Hitardal og Svignaskarði. Þeir Sturla og Hrafn höfðu verið fjandmenn, en sætt árinu áður. Þó munu þær sættir eigi hafa verið tryggar,¹⁾ því að báðir vildu ná í Borgarfjörð, og það mun Gissur jarl hafa ætlað að nota sér, er hann hét Sturlu Borgarfirði.

Á Snæfellsnesi var mannaforráð Böðvars Þórðarsonar, bróður Sturlu, og Sighvats og Guðmundar sona hans. Takmörkin eru hér nokkuð óglögg, en Björn M. Ólsen hyggur, að norðurtakmörkin hafi verið Álfafjörður en suðurtakmörkin Hítará. En Böðvar var þá orðinn gamall og vildi koma sér hjá deilum, og munu synir hans hafa stjórnað goðorðinu. Þeir voru miklir vinir Sturlu Þórðarsonar, en fremur kalt til Hrafn Oddssonar, sökum þess að hann vildi eigi veita þeim lið gegn Þorvarði Þórarinssyni eftir víg Þorgils skarða.

Um þessar mundir bjó Snorri, sonur Páls prests Hallssonar, á Narfeyri. Hann var bræðrungr Vigfúsar Gunnsteinssonar og að öðrum og þriðja við Helgu, konu Sturlu Þórðarsonar, en þess er hvergi getið í Sturlungu, hvort hann fylgdi Sturlu eða Hrafn á málum.

Þá er eftir að minnast á Austfirðingafjórðung. Um þetta leyti var þar einungis um tvo höfðingja að ræða, og voru það þeir frændurnir Þorvarður Þórarinsson og Ormur Ormsson. Hinn síðarnefndi erfði það mannaforráð, er Sæmundur, bróðir hans, hafði haft, er hann var veginn árið 1252. En þá var hann aðeins 11 ára að aldri, og mun Skeggi Njálsson í Skógum, er var móðurbróðir

1) Sturl. (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 290—291.

hans, hafa annazt stjórn goðorðsins fyrir Orms hönd, unz hann varð fulltíða, og ef til vill hefur Ormur notið liðveizlu Brands ábóta, föðurbróður Skeggja, til þess. Um stærð þessa mannaforráðs er nokkuð óvíst, því að við höfum litlar heimildir aðrar en Svínfellingasögu um Austfirðingafjórðung á þessu tímabili. Það er víst, að ríki hans náði yfir Síðuna, en svo var þá nefnt það landssvæði, er síðar hét Skaftafellssýslur, vestan frá Jökulsá á Sólheimasandi austur til Lónsheiðar. En auk þess eru miklar líkur til, að hann hafi erft þau goðorð, er Sæmundur, bróðir hans, hafði náð völdum yfir, en þeir Þorvarður og Oddur Þórarinssynir áður átt. En þau náðu yfir allar sveitir sunnan frá Lónsheiði norður til Gerpis og til Eyvindarár uppi í Héraði,¹⁾ þ. e. a. s. mestan hluta núverandi Suður-Múlasýslu, en þar fyrir norðan allt til Helkunduheiðar voru goðorð Þorvarðs Þórarinssonar. Björn M. Ólsen getur þess til, að af því að þeir Ormur voru bræðrasynir, muni forráðamenn Orms hafa falið Þorvarði að fara með goðorðin norður frá Lónsheiði, og þess vegna muni hann í raun rétttri hafa ráðið yfir öllu því svæði, er síðar nefndust Múlasýslur, eða jafnvel Síðunni líka. Þessi tilgáta er algerlega gripin úr lausu lofti, því að það er kunnugra en frá þurfi að segja, að höfðingjar Sturlungaaldarinnar virtu frændsemina oft og einatt eigi mikils, þegar þeir voru að berjast um völdin, og hvergi finnst neitt í Sturlungu, er bendir í þá átt, að þessi tilgáta Björns M. Ólsens muni vera rétt. Að vísu er það rétt, að Þorvarður kemur meira við sögu landsins á þessu tímabili en Ormur, en það er líka eðlilegt, því að hinn síðarnefndi var þá enn kornungur. En hvað sem þessu líður, þá lágu ýmsar orsakir til þess, að samkomulagið milli Gissurar og Þorvarðar hlaut að verða allt annað en gott. Í fyrsta lagi kröfur Þorvarðs til Eyjafjarðar og Þingeyjarsýslu, og í öðru lagi mæðgir hans við Oddaverja. Kona Þorvarðs var Solveig, dóttir Hálfðanar á Keldum og Steinvarar Sighvatsdóttur. Einnig er sú tilgáta Björns M. Ólsens sennileg, að konungur muni hafa ætlað til þess, að Gissur stefndi Þorvarði á sinn fund, sökum þess að hann hafði vegið þá Þorgils skarða og Berg Ámundason, er báðir voru hirðmenn hans.

1) Sturl. (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 119.

Af því, sem nú er sagt, er auðsætt, að því fór fjarri, að Gissur jarl væri öfundsverður af stöðu sinni. Ríki það, sem honum var skipað, var svo stórt, að hann var víðasthvar lítt kunnur persónulega öllum þorra manna, og sums staðar mun flestum hafa verið fremur kalt til hans, einkum í Rangárþingi og Borgarfirði. Auk þess átti hann tvo volduga fjandmenn yfir höfði sér, annan á Vesturlandi og hinn á Austurlandi, og mundi hann að líkindum hafa orðið að lúta í lægra haldi gegn þeim, einkum sökum þess, að báðir þeirra mundu hafa getað fengið nokkuð fylgi innan ríkis hans. Gissur varð því að fara varlega og gæta þess að minnast ekkert á skattkröfuna til Noregskonungs, heldur lofaði hann þvert á móti því, að enginn skattur skyldi fyrir það á landið leggjast.¹⁾ Einnig lét hann það í veðri vaka, að þeir menn, er gerðust hirðmenn sínir eða skutilsveinar, skyldu hafa hinar sömu nafnbætur hjá Noregskonungi sem hjá sér, og munu margir menn hafa verið svo met-orðagjarnir að gína við þeirri flugu. En það má heita furðulegt, að menn skyldu halda trúnað við hann, eftir að þeir komust að því, að þetta var ósatt, og ber það vitni um þær miklu vinsældir, sem hann hefur notið í héraði sínu.

En Gissur jarl var hér sem á milli steins og sleggju. Honum mun hafa tekizt furðanlega að gera Íslendinga sér vinveitta, en þá kom önnur hætta, sem var í raun rétttri engu minni en hin, að hann bakaði sér óvinsældir konungs. Hákon konungi hlaut að vera kunnugt um, hvað hann hafðist að, því að hann hafði sent Þórhalla hinn hvíta, hirðmann sinn, til Íslands með jarli og margir trúnaðarmenn konungs fóru á öðrum skipum.²⁾ En konungur mun eigi hafa tekið það með í reikninginn, hve aðstaða Gissurar var í raun rétttri erfið, og eins og þá stöðu sakir var þetta í raun rétttri eina leiðin, ef allt átti eigi að lenda í uppnámi og stjórnleysi.

En nú tók konungur að færa sig upp á skaftið, og gerast djarfari en áður, því að hann sendi tvo hirðmenn sína, þá Ívar Arnljótarson og Pál línseymu til Alþingis Íslendinga árið 1260, og lásu þeir þar bréf konungs um skattkröfurnar, en menn tóku því mis-

1) Fornmannasögur, X. bindi, bls. 93—94. 2) Hákonar saga, 300. kap.; Fornmannasögur, X, bls. 96—97.

jafnlega. Gissur jarl reyndi í lengstu lög að þjóna tveim herrum, og þess vegna mælti hann með erindi konungs, en samt á annan veg en á bréfunum stóð. Þeir Sunnlendingar, er voru mestir vinir jarls, stóðu fastast gegn því að greiða skatt og sömuleiðis þeir, er þjuggu fyrir austan Þjórsá. Þess vegna fengu sendimenn konungs engu komið til leiðar á þinginu og fóru þeir næsta sumar á fund konungs við svo búið og sögðu, að Sunnlendingar myndu eigi svo djarflega hafa neitað skattinum, ef það hefði verið þvert á móti vilja jarlsins.

Þannig er frásögn Hákonar sögu um þetta þing, sem mun hafa verið eitt af hinum merkilegustu þingum, sem haldin hafa verið. Ótal spurningar hljóta að vakna í huga þess manns, er les þessa frásögn með athygli, en brátt kemst hann að raun um, að þýðingarlítið er að reyna að fá svör við flestum þeirra. Í fyrsta lagi væri það vitanlega mjög merkilegt að fá að vita, hvernig Gissur jarl hefur farið að því að flytja mál konungs á þessu þingi, án þess að minnast á skattkröfurnar. Í öðru lagi væri einnig fróðlegt að vita, hvaða höfðingjar hafa verið á þessu þingi aðrir en Gissur og um undirtektir þeirra í þessu máli, er munu hafa verið misjafnar samkvæmt frásögn sögunnar. Björn M. Ólsen hefur reynt að greiða lítilsháttar úr þessu máli, en allt eru það getgátur, t. d., að Skagfirðingar og Eyfirðingar muni hafa lagt fátt til þessara mála, vegna þess að þeir höfðu svarið skatt nokkrum árum áður, og að eigi hafi verið aðrir menn á þessu þingi en Gissur Þorvaldsson og menn úr hans sveitum, og líklega Sturla Þórðarson, sem var lendur maður jarls. Hið eina, sem er unnt að segja með nokkurri vissu, er það, að fáir Rangæingar hafa verið á þingi, því að bæði bendir orðalag þessa kafla á það, og sömuleiðis frásögn Sturlungu um það, þegar Gissur reið af þingi austur í Rangárþing, þá voru þeir Björn Sæmundsson og Loftur Hálfðanarson fyrir Rangæingum.¹⁾ Gissur jarl lét þá sverja sér og Hákonu konungi trúnaðareiða. En líklega hefur Þórður Andrússon verið á Alþingi þetta ár, því að hann var í liði jarls og fór síðan norður með honum til Skagafjarðar, að líkindum í gíslingu.

1) Sturlunga (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 311.

Annars munu margar skærur hafa orðið með jarli og öðrum höfðingjum þessi árin og ef til vill oft verið tvísýnt, hvernig fara mundi, því að Sturla Þórðarson segir svo í 300. kap. Hákonar sögu: „*Eru frá viðskiptum þeirra jarls og Íslendinga margar frásagnir, þær sem oss þykir eigi nauðsynlegt að rita í þessa frásögn, en þó mun sumra getið verða síðar.*“ Þess er eigi að vænta, að Sturla Þórðarson segði frá því öllu í Hákonar sögu, því að slíkt mundi hafa slitið sundur söguþráðinn og komið aðalefninu mjög lítið við, en hitt er einkennilegra, hve Sturlunga segir lítið frá því, sem gerðist þessi árin, en það mun stafa af því, að efnið er hér sett saman af fjölmörgum brotum.

En þá er Hákon konungur var orðinn þess áskynja, hvernig sendimönnum hans hafði farnast árið 1260, var honum það ljóst, að kröfum sínum mundi aldrei verða framgengt með aðstoð Gissurar eins. Þess vegna fór hann nú að semja við Hrafn Oddsson í þeirri von, að Gissur myndi neyðast til að láta til skarar skríða, þegar hann sæi fram á það, að völdin voru að dragast úr höndum hans. Við vitum eigi, hvernig þessir samningar hafa verið, en þegar á næsta ári steig konungur fyrsta sporið í þá átt, því að þá var Hrafn skipaður Borgarfjörður, sem Gissur jarl hafði áður haft. Það bendir einnig í sömu átt, að Hallvarður gullskór dvaldi í Reykholti veturinn 1261—1262, en þar bjó þá Egill Sölmundarson, sem var alda-vinur Hrafns. Jarli mun hafa sárnað þetta, enda þótt hann þyrði eigi að láta á neinu bera og lofaði Hallvarði að reka erindi konungs. En reiði Sturlu Þórðarsonar við Gissur brauzt nú út, enda átti hann eigi margra úrkosta, þar sem konungur hafði hafnað honum, og tveir helztu höfðingjar landsins, Gissur Þorvaldsson og Hrafn Oddsson, voru báðir óvinir hans.¹⁾

En Hallvarður var slyngur stjórnmálamaður, enda mun hann hafa notið ráða Hrafns Oddssonar að einhverju leyti. Nú var um að gera að fá hina höfðingja landsins til þess að bindast samtökum gegn Gissuri, en það var hægra sagt en gert, því að þeir voru mjög ósáttir sín á milli, einkum Sighvatur Böðvarsson og Þorvarður

1) Sturl. (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 311 og 317—318.

Þórarinnsson, en einnig Hrafn Oddsson og Sturla Þórðarson. Þyngsta þrautin var sú að koma á sættum með tveim hinum fyrstnefndu, en þar mun Hrafn hafa verið í ráðum með og einnig Oddaverjar, tengdamenn Þorvarðs, en fjandmenn Gissurar, því að Vigfús Gunnsteinsson, vinur Hrafn, gekk á milli og hitti hann Þorvarð að Keldum. Niðurstaðan varð sú, að sættum varð komið á og „var þar margt talað í hljóði, en sumt opinberlega,“ segir Sturlunga.¹⁾ Nokkru síðar er þess getið, að Þorvarður hafi lofað því að koma með Austfirðinga til Alþingis árið 1262,²⁾ og er sennilegt að það hafi verið eitt atriðið í þessum samningum. Raunar varð ekkert af því þá, líklega bæði af því, að Þorvarður hefur eigi treyst Hallvarði sem bezt, og líka munu flestir höfðingjarnir hafa viljað komast hjá því í lengstu lög að ganga Noregskonungi á hönd.

Nú horfði óvænlega fyrir Gissuri, enda fór hann nú að gera gangskör að því að reka erindi konungs betur en áður, enda vissu menn nú, hverju hann hafði heitið konungi og ætluðu bændur fyrst að taka það til bragðs að bjóðast til að gjalda mikið fé í eitt skipti fyrir öll, en Hallvarður hafnaði því, með því yfirskyni, að konungur vildi hafa hóflegan skatt af bændum, og hét bændum hlunnindum og réttarbótum í þess stað, auðvitað til þess, að Íslendingar yrðu fúsari til þessa, en að jafnframt væri svo vel frá öllu gengið, að öruggt væri að það gæti haldizt. Enda varð nú fyrst nokkru ágengt um þetta mál, því að þá er þeir Gissur jarl og Hallvarður hittust um haustið 1261 sóru nokkrir menn konungi trúnaðareiða, og þar á meðal sumir þeirra, er áður höfðu verið því mjög mótfallnir, og um vorið 1262 kom Gissur því til leiðar, að nokkrir menn sóru konungi land á Hegranesþingi, en eigi virðist enn hafa verið minnst á skattinn. Hallvarður hafði fengið því til leiðar komið við Vestfirðinga, að þeir hétu því, að sverja konungi land og þegna á Þórsnesþingi, en ekkert varð af því, vegna þess að Hrafn Oddsson kom eigi þangað.

Það mun að öllum líkindum vera rétt, sem Björn M. Ólsen segir,³⁾ að Hrafn Oddsson og aðrir höfðingar á Vesturlandi muni eigi hafa

1) Sturl. (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 305—307. 2) Sturl., II, bls. 319.
3) Björn M. Ólsen: Upphaf konungsvalds á Íslandi, bls. 27.

viljað taka þá ábyrgð á sig, að hreyfa þessu máli fyrir en útséð væri um, hvað Gissur jarl gerði, því að honum bæri mest skylda til að gera eitthvað í þessu máli. Endirinn varð því sá, að málinu var stefnt til Alþingis, en þá fer það að vandast, þegar skera skal úr því, hvað þar hafi farið fram, því að Sturlungu og Hákonarsögu ber þar töluvert á milli. Þó er enginn vafi á því, að Hákonarsaga er miklu betri og traustari heimild, það sem hún nær, en nú er spurningin, er óhætt að fara eftir Sturlungu, þar sem frásögn hennar er fyllri en Hákonarsögu eða á einungis að byggja á hinni síðarnefndu? Björn M. Ólsen og flestir aðrir fræðimenn, er um þetta efni hafa ritað, hafa tekið fyrri kostinn, en Knud Berlin hinn síðari.¹⁾ Aðalatriðið, sem ágreiningi hefur valdið, er það, hvort Hrafn Oddsson hefur komið til Alþingis eða eigi. Hins vegar má telja víst, að Vestfirðingar munu eigi hafa svarið konungi eiða á Alþingi, heldur á Þverárþingi, því að þar segir bæði Hákonarsaga og sú frásögn Sturlungu, er þaðan mun vera komin að miklu leyti. En hvorki Oddaverjar né Austfirðingar komu til þings, þótt til þess muni hafa verið ætlað í fyrstu.

Mér finnst Björn M. Ólsen²⁾ hafa mikið til síns mál, þar sem hann telur, að frásögn Sturlungu um sættir þeirra Gissurar og Hrafn muni vera rétt, því að líklegt er, að þeir menn, sem sagan segir að hafi verið þar við, hafi átt að vera vottar að sættinni, og í öðru lagi var það mjög áriðandi fyrir Hallvarð að koma á sættum með þessum tveim mönnum, er áttu að fara með umboð konungs á Íslandi.

Ég mun sleppa því að minnst á skipun lögréttu, og hvernig sáttmálinn hafi verið samþykktur, því að ég hef drepit á það áður í ritgerð minni, og um efni sáttmálans mun ég ræða síðar í sérstökum kafla. Þó vil ég aðeins geta þess, að það, að sáttmálinn var samþykktur þannig, er óræk sönnun þess, að Íslendingar töldu land sitt sjálfstætt ríki, og að Noregskonungur leit einnig þannig á málið. Samt sem áður hefur Knud Berlin fullyrt hið gagnstæða, og þá skoðun sína byggir hann einkum á því, að íslenskir höfðingjar hafi

1) Knud Berlin: Islands statsretlige Stilling, bls. 38—39. 2) Björn M. Ólsen: Enn um upphaf konungsvalds á Íslandi, bls. 24—25.

gefið Noregskonungi goðorð sín. Þó er eigi kunnugt, að aðrir höfðingjar en Oddaverjar hafi gert það. Hitt er annað mál, að konungur eignaði sér goðorð nokkurra fleiri höfðingja, sumra sökum þess, að þeir höfðu farið út í banni hans, svo sem Snorri Sturluson og Þorleifur Þórðarson, en annarra, vegna þess að þeir voru handgengnir menn hans, svo sem þeir Þórður kakali og Þorgils skarði. En þótt gert væri ráð fyrir því, að Noregskonungur hefði að réttu lagi átt tilkall til allra þeirra goðorða, sem hann setti Gissur jarl yfir, en það væri ærið vafasamt, þá voru það einungis 24 af 39 fornum goðorðum landsins, og þar sem goðorðin voru í raun réttir eigi föst ríkisheild, heldur hefði hvert þeirra getað sagt sig úr lögum við hin, þá var ekkert því til fyrirstöðu, að hinir hlutar landsins gætu haldið sjálfstæði sínu, eins og Einar Arnórsson hefur réttilega tekið fram í riti sínu: Réttarstaða Íslands. Þess vegna var það eigi nóg þótt allir Norðlendingar og Sunnlendingar fyrir vestan Þjórsá hefðu gengið konungi á hönd, heldur þurftu hinir hlutar landsins að gera það líka. Þegar eiðatökunni á Alþingi var lokið riðu þeir Hallvarður og Hrafn Oddsson vestur til Borgarfjarðar og Sigvarður biskup með þeim, vafalaust í þeim tilgangi að telja um fyrir Vestfirðingum. Við vitum lítið um, hvað þar hefur farið fram annað en það, að Hallvarður fékk þar kröfu sinni framgengt, enda var eigi auðvelt fyrir þá að neita skattinum, eftir að Norðlendingar og Sunnlendingar höfðu samþykkt hann, því að hvaða tilgang sem Gissur jarl hefur haft með liðssafnaði sínum, þá er það víst, að það hefði eigi orðið til að minnka ófriðinn í landinu, ef einn hluti landsins hefði sagt sig úr lögum við annan og næsta ólíklegt, að einn landsfjórðungur hefði getað haldið sjálfstæði sínu til lengdar. Hið eina, sem við vitum með vissu um þetta, er, að þeir fimm höfðingjar, sem þá réðu yfir Vestfirðingafjórðungi, sóru konungi land og þegna og þrír bændur með hverjum þeirra, og auk þess sóru þrír bændur fyrir Borgfirðinga. Hér sverja miklu fleiri bændur tiltölulega en fyrir hina hluta landsins, en það mun hafa stafað af því, að hinum fornu goðorðum var hér mjög misjafnlega skipt, og t. d. Hrafn Oddsson mun hafa haft miklu fleiri goðorð en hinir, þá hefur þetta ráð verið tekið upp í því skyni, að öllum væri gert

jafnt undir höfði. Vafalaust munu allir þeirra hafa áskilið sér að fá að halda ríkjum sínum sem umboðsmenn konungs. Eitt atvik, er Sturlunga segir frá, gæti þó bent til þess, að Hrafn hafi haft nokkru meiri metorð af konungi en hinir, svo sem Björn M. Ólsen hyggur, en þó má vel skýra það þannig, að Hrafn hafi verið miklu völdugri en þeir, vegna þess að mannaforráð hans var stærra. Til-drög þess voru á þá leið, sem nú skal greina. Árið 1263 gerðu þeir Sturla Þórðarson, Snorri sonur hans, Eyrar-Snorri og Vigfús Gunnsteinsson bandalag með sér gegn Hrafn, því að þeir þóttust skilja, að enginn varð uppgangur þeirra, ef svo búið stæði ríki Hrafns.¹⁾ En þegar á átti að herða skarst Vigfús úr leik, og endirinn varð sá, að Hrafn varð yfirsterkari með hjálp Guðmundar Böðvarssonar, föðurbróður Sturlu, og Sturla var neyddur til þess að fara af landi burt.

Það mun að öllum líkindum vera rétt, að Vestfirðingar muni hafa gert sama samning við konung sem þann, er Norðlendingar og Sunnlendingar höfðu gert á Alþingi, nema ákvæðinu um jarlinn mun hafa verið sleppt, og mun ég síðar tilgreina orsakirnar til þess.

Þó vitum við enn minna um þá samninga, er Oddaverjar gerðu við konung árið 1263 og Austfirðingar árið 1264, enda verða heimildirnar nú mjög fáorðar, þar sem eingöngu er við annála að styðjast. Þó vitum við, að þeir Austfirðingar, sem Ormur Ormsson réð fyrir, sóru konungi eiða árið 1264.²⁾ Björn M. Ólsen hyggur,³⁾ að lögréttan muni hafa lagt samþykki sitt á þessar eiðatökur, eins og mun hafa verið gert árið 1262, og sömuleiðis hyggur hann, að Þorvarður Þórarinsson muni hafa unnið eið að sama sáttmála sem hinir, nema að greininni um jarlinn hafi verið sleppt, og dregur hann þá ályktun af því, að hann varð samferða Hallvarði til Noregs.⁴⁾ Einnig hyggur hann, að sá samningur, er höfðingjarnir á Vesturlandi gerðu við Noregskonung á Þverárþingi árið 1262,

1) Sturl. (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 321—324. 2) Sjá Konungsannál og Flateyjarannál við árið 1264. 3) Björn M. Ólsen: Enn um upphaf konungsvalds á Íslandi, bls. 31—32; Upphaf konungsvalds, bls. 50. 4) Magnúsar saga lagabætis, Fornmannasögur, X. bindi, bls. 157.

hafi verið samþykktur af lögréttunni árið eftir, en eigi er það nema tilgáta, því að þess er hvergi getið.

Aftur á móti telur Björn M. Ólsen það ósennilegt, að sérstakur samningur hafi verið gerður við Oddaverja og þingmenn þeirra, né að samþykkis lögréttunnar hafi þá verið leitað, heldur muni Gissur jarl að öllum líkindum hafa þröngvað þeim til að sverja skattinn á sama hátt sem hann neyddi þá til að sverja sér og konungi trúnaðareiða árið 1260, enda muni hann hafa talið þetta mótþróa við sig, en eigi farið að þeim sama sumarið, vegna þess að Norðlendingar muni hafa verið heimfúsir eftir hina löngu setu í Laugardal.¹⁾ Þetta eru raunar eigi mjög ósennilegar tilgátur, en allar sannanir vantar fyrir því, sökum þess að frásögn Sturlungu er hér svo slitrótt, að við vitum í raun rétttri ekkert um það, sem gerðist árið 1263, og er best að fjölyrða eigi meira um það, því að oft fer rangt, þá er geta skal.

II. kafli

Ástæðurnar

til þess, að Íslendingar gengu Noregskonungi á hönd

Ýmsum getum hefur verið að því leitt, hvað muni hafa valdið því, að Íslendingar gengu Noregskonungi á hönd. Enginn vafi er á því, að fleira en eitt mun þar hafa komið til greina, og flest af því, sem menn hafa gizkað á, mun að nokkru mega til sanns vegar færast, en hitt er erfiðara að segja um, hvað muni mestu hafa um valdið.

Margir hinir eldri fræðimenn telja, að aðalorsökin muni hafa verið vígaferli og stjórnleysi Sturlungaaldarinnar.²⁾ Að visu voru tiltölulega fáar stórorustur háðar, og mannfallið hefur þess vegna eigi verið mjög tilfinnanlegt, en eins og Munch hefur tekið fram, lögðu höfðingjarnir oft sauðakvaðir og önnur gjöld á íbúa héraða þeirra, er þeir höfðu náð á sitt vald, svo sem ég hef áður minnst

1) Björn M. Ólsen: Upphaf konungsvalds á Íslandi, bls. 46—48. 2) J. E. Sars: Udsigt over den norske Historie, 2. bd., bls. 265; P. A. Munch: Det norske Folks Historie, IV, 1, bls. 314 og 356.

á. Auk þess var eigi lítill kostnaður að fæða allan þann hóp af fylgdarmönnum, er þeir höfðu með sér, og fengist eigi beini með góðu, þá var jafnan gripið til rána. Stundum buðu þeir einnig öllum vígfærum mönnum út til hernaðar, hvernig sem á stóð.¹⁾ Eftir bardagann á Húnaflóa árið 1244 rænti Kolbeinn ungi Arnórsson allar Strandir og hótaði því, að hann skyldi gjöreyða Vestfirði, svo að Þórður gæti engan liðsstyrk fengið þaðan, og lágu þá sumir úti á fjöllum með bú sín, svo að bæirnir voru alauðir.²⁾ Það kemur einnig fram á nokkrum stöðum í Sturlungu, að bændur hafa verið orðnir þreyttir á þessum sífelda ófriði milli höfðingjanna. Þegar Þorvarður Þórarinnsson bað Eyfirðinga að taka við sér til höfðingja árið 1255, var því máli dauflega tekið, og Þorvarður úr Saurbæ svaraði: „Má ég vel sæma við þann, sem er, en bezt að engi sé,³⁾ og lík ummæli eru höfð eftir Brodda Þorleifssyni, er Þorgils beiddi sér viðtöku í Skagafirði. Það er einnig alkunnugt, að á þessari öld voru uppi menn, er beinlínis lifðu á því að ganga á mála hjá höfðingjum og selja sig þeim til alls konar hermdarverka, svo sem þeir Maga-Björn, er fylgdi Órækju Snorrassyni, og Ásbjörn Guðmundarson, er fylgdi Þórði kakala. Einn staður í Þórðar sögu kakala er gott sýnishorn af framferði slíkra manna. Þar segir svo: „En er Órækja var utan rekinn, þá dreifðist víða sú sveit, er honum hafði fylgt. En er þeir spurðu, að Þórður var kominn í Dali, þótti þeim hann líkastur til nokkurrar uppreistar í móti óvinum hans. Drifu þeir þá flestallir til hans, tók hann við þeim flestum vel.“⁴⁾ Auk þess sem nú var talið, er enn eitt, sem bendir í þá átt, að flestir landsmenn muni um þetta leyti hafa þráð frið. Fyrsta greinin í Gamla sáttmála er um það, að konungur lofar, að landsmenn skuli ná friði, og sýnir það, hve menn hafa metið það mikils.

Svo er að sjá, sem árferði hafi oft verið allhart á 13. öld, þótt það geti að nokkru leyti stafað af því, að miklu meiri heimildir eru til um þá öld, heldur en næstu aldirnar bæði á undan og á eftir, því að hér höfum við bæði Sturlungu og annálana til hliðsjónar.

1) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 516; II. bindi, bls. 40. 2) Sturl. (útg. Kálunds), II. bd., bls. 80 og 81. 3) Sturl. (útg. Kálunds), II, bls. 271—272. 4) Sturl. (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 9—10.

Árin 1202—1203 voru mjög hörð,¹⁾ síðan komu allmörg hörð ár frá 1225—1230.²⁾ Einnig voru mikil harðindi árið 1233³⁾ og 1236.⁴⁾ Árið 1258 var bæði slæmt og sótt mikil norðanlands í Miðfirði,⁵⁾ og næstu þrjú árin voru mjög hörð, og gat þá afkoma manna versnað allmikið, svo að þeir yrðu síður færir um að þola farbann, en um það er tvisvar getið á 13. öld, árið 1219 og 1243. Því miður er mjög lítið kunnugt um verzlunarhagi Íslendinga á þessum tímum, en flestir fræðimenn hyggja, að þeir muni þá hafa verið orðnir að mestu skipalausir, og allir flutningar til landsins hafi verið í höndum Norðmanna. Þetta er þó aðeins tilgáta, því að fullkomnar upplýsingar um þetta efni er eigi að finna, en það sem bendir mjög í þá átt, er það, að nálega ávallt þegar Sturlunga getur um skip eða farmenn, þá er þar um Norðmenn að ræða. Hið eina, sem við vitum með vissu um skipaeign Íslendinga, er það, að staðurinn í Skálholti hafði jafnan skip í förum, því að þess er getið í Sögu Árna biskups Þorlákssonar, að árið 1285 hafi það verið kyrrsett í Noregi. Einnig getur Sturlunga þess, að Skúli jarl hafi gefið Snorra Sturlusyni skip það, er hann kom á til Íslands, þegar hann kom heim úr fyrri utanför sinni. Ennfremur má í þessu sambandi minna á, að Höyersannáll getur þess við árið 1273, að þá hafi Noregskonungur jatað Íslendingum að eiga í hafskipum. Það má telja vafalaust, að sú skýring Björns M. Ólsens sé rétt,⁶⁾ að hér sé átt við það, að konungur hafi leyft Íslendingum að eiga skip ásamt sér, hvort sem þetta stendur í nokkru sambandi við það, að Járnsíða var lögtekin eða eigi.

Það er mjög sennilegt, sem Jón Sigurðsson segir, að þessi farbönn hafi verið bitrasta vopnið, sem konungur hafði yfir að ráða, og eru þau óræk sönnun þess, að viðskipti Íslendinga hafa um þess-

1) Íslenzkir annálar (útg. Árna Magnússonar nefndarinnar), bls. 82 og 84; Bisk., I, bls. 486 og 488; Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 275. 2) Íslenzkir annálar, bls. 100—104; Bisk., I, bls. 545—546 og bls. 548; Sturl. (útg. Kálunds), I. bd., bls. 382 og 386. 3) Íslenzkir annálar, bls. 106. 4) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 481. 5) Sturl. (útg. Kálunds), I. bd., bls. 293 og 302; Ísl. annálar, bls. 126. 6) Björn M. Ólsen: Upphaf konungvalds á Íslandi, bls. 40.

ar mundir verið að langmestu leyti bundin við Noreg, og ennfremur segir hann, að það sé einkennilegt, að Íslendingar skyldu eigi reyna nýjar leiðir og fara í þess stað til annarra landa.¹⁾ Hann hyggur, að það, hve þessar þjóðir voru náskyldar, hafi mestu valdið um þetta, en slík tilgáta er mjög hæpin, því að mörg dæmi úr sögunni sýna það, að slíkur skyldleiki hefur ærið litið að segja í viðskiptum milli þjóða, og verður hér að leita annarra orsaka. Í fyrsta lagi má telja hér um bil víst, að Íslendingar hafi eigi á þessum tímum átt nægan skipakost til að geta sjálfir annast alla vöruflutninga til og frá landinu, og í öðru lagi var þá víðast hvar orðið við skæða keppinauta að etja, sem sé Hansakaupmennina, sem einmitt um þessar mundir voru orðnir mjög skæðir keppinautar Norðmanna, þegar um verzlunina við England og Flandern var að ræða. Þegar um 1250 höfðu þeir að mestu leyti bægt Norðmönnum frá hinni síðarnefndu.²⁾

Enn er eitt ótalið, er hlaut að hafa ærið mikið að segja í þessu efni. Hallvarður gullskór mun eigi hafa sparað að gera sem mest úr þeim friði og öðrum hlunnindum, sem Íslendingar ættu í vændum, ef þeir gengu Noregskonungi á hönd, og munu margir hafa látið tilleiðast þess vegna, enda voru þau kjör, sem Íslendingum voru áskilin, samkvæmt Gamla sáttmála, hreint eigi svo slæm, ef þau hefðu verið haldin til fulls, en á því varð mikill misbrestur, sérstaklega þegar fram í sótti. Auk þess mun það sjálfsagt vera rétt, sem Björn M. Ólsen hefur getið til, að Hallvarður gullskór muni hafa hótað Gissuri því, að Hrafn Oddsson myndi verða gerður að umboðsmanni konungs í stað hans, eða konungur myndi jafnvel telja hann landráðamann við sig, ef hann brygðist skyldu sinni. Líkum fortölum mun hann hafa beitt við Hrafn Oddsson, er var einnig orðinn umboðsmaður konungs yfir Borgarfirði, og árangurinn varð illu heilli sá, að báðir létu undan, þótt þeir hafi raunar þá afsökun, að enginn hæðarleikur hefði verið að komast undan þessu, þar sem búast má við, að landráðasök hafi vofað yfir helztu höfðingjum landsins og farbann yfir öllum landslýðnum. En ef Ís-

1) Dipl. Isl., I, bls. 614. 2) Alexander Bugge: Norges Historie, Andet Bind Anden Del, bls. 339.

lendingar hefðu getað haldið sjálfstæði sínu nokkrum áratugum lengur, þá myndi þeim hafa verið borgið, því að upp frá því höfðu Noregskonungar í ærið mörg horn að líta heima fyrir. Fyrst var baráttan við kirkjuvaldið og síðar (og að nokkru leyti samtímis) baráttan við Hansakaupmenn, er sifellt voru að færa sig upp á skaftið. Það er meira að segja nokkurt efamál, að Magnús konungur lagabætir hefði orðið Íslendingum eins þungur í skauti, sem Hákon faðir hans.

III. kafli

Gamli sáttmáli

Um gildi sáttmálans hefur verið nokkur ágreiningur. Í upphafi hans stendur þessi setning: „Það var sammæli bænda fyrir norðan land og sunnan,“ og af því hefur Knud Berlin dregið þá ályktun,¹⁾ að þessi sáttmáli eigi aðeins við þau héruð, sem bændur sóru fyrir á Alþingi, en eigi við hina fjórðunga landsins, og er Björn M. Ólsen sammála honum um það, að svo miklu leyti, sem skuldbindingar bænda snertir,²⁾ þótt þá greini á um það, hvort lögréttan hafi haft heimild til þess að gera slíkan samning fyrir landið í heild sinni, eins og hún var þá skipuð. Björn M. Ólsen hyggur, að það myndi hafa verið löglegt, en Knud Berlin eigi,³⁾ jafnvel þótt lögsögumaður hefði skipað menn í sæti þeirra goða, sem vantaði. Hinn síðarnefndi vitnar í Grágás, en þar er aðeins um leyfisbeiðnir að ræða. Þó benda orðin „réttir til að fylla lög og lof“⁴⁾ fremur í áttina til þess, að sama regla muni hafa gilt einnig, þá er um setningu nýrra laga var að ræða. Hitt er annað mál, að þessu var eigi framfylgt hér, því að bæði hefði Gissur getað óttast fjandskap hinna höfðingja landsins og í öðru lagi var hér um svo mikilvæga samþykkt að ræða, að hún gat helzt eigi orðið að lögum, nema allir höfðingjar landsins samþykktu hana, þar sem hvert goðorð landsins var í raun réttri eins konar ríki út af fyrir sig, eins og ég hef áður minnst á.

1) Knud Berlin: Islands staatsrechtliche Stellung, bls. 46—48. 2) Björn M. Ólsen: Upphaf konungsvalds á Íslandi, fyrri rit, bls. 30, síðara rit, bls. 31.

3) Knud Berlin: Islands staatsrechtliche Stellung, 49—50. 4) Grág., I a, 213.

Þá er eftir að skera úr því, hvort sú skoðun Björns M. Ólsens muni vera rétt, að þótt skuldbindingar bænda í hinum upphaflega sáttmála eigi aðeins við nokkurn hluta landsins, þá muni loforð konungs eiga við allt landið í heild sinni. Svo virðist vera eftir orðalaginu að dæma, en hitt er annað mál, að þessi ákvæði munu upphaflega hafa verið samin af Noregskonungi með það fyrir augum, að allir Íslendingar gengu honum á hönd í einu, enda var upphaflega ætlast til þess, þegar málinu var stefnt til Alþingis, svo sem ég hef áður minnst á. Einnig má vel vera, að mönnum hafi eigi fundizt þörf á að taka það fram, að þessar greinar skyldu einungis eiga við Norðlendinga- og Sunnlendingafjórðung, því að það væri auðvitað þar, sem aðrir hlutir landsins höfðu þá enn eigi gengið konungi á hönd.

Næst er að athuga efni Gamla sáttmála. Skuldbindingar Íslendinga eru tvær. Aðalskuldbindingin er sú, að þeir játa Hákon konungi land og þegna, og líklega einnig Magnúsi syni hans, svo sem stendur í einu handriti sáttmálans, því að hinn síðarnefndi var vígður undir kórónu árið 1261. Hér er aðeins um það að ræða, að Íslendingar gerast þegnar Noregskonungs, en fræðimönnum ber eigi saman um það, hvernig eigi að skýra þetta. Knud Berlin hyggur,¹⁾ að hér muni vera átt við öll þau réttindi, sem konungurinn hafði í Noregi, því að sama orðatiltækið var notað, þá er Norðmenn hylltu konung sinn. Hér er þess eigi getið, að Íslendingar skyldu greiða konungi þengildi, þ. e. a. s. vígsbætur fyrir norska menn, er vegnir voru hér á landi, né sakeyri, sem voru sektir fyrir glæpi og afbrot. Björn M. Ólsen hyggur, að þessi grein Gamla sáttmála hafi eigi getað gefið konungi neina átyllu til að krefjast slíks, en Knud Berlin heldur hinu gagnstæða fram. En í sjálfu sér hefur það sáralitla þýðingu að deila um slíkt, því að það er víst, að Noregskonungur tók þengildi og sakeyri hér á landi eftir að Járnsíða hafði verið lögtekin. Hins vegar fær það alls eigi staðizt, að konungur muni samkvæmt Gamla sáttmála hafa fengið alveg sama vald á Íslandi sem í Noregi, og má hér benda á tvö at-

1) Knud Berlin: Islands statsrechtliche Stellung, bls. 72.

riði til að sanna hið gagnstæða. Konungur réð eigi boði og banni hér á landi sem í Noregi, og skattar til hans urðu með allt öðrum hætti á Íslandi en í Noregi.¹⁾

Þessi skuldbinding og sú næsta, sem á eftir kemur, skyldi einnig ná til erfingja Hákonar konungs, svo framarlega sem þeir héldu öll loforð sín. Annars skyldu Íslendingar vera lausir allra mála samkvæmt samningnum, en hitt var annað mál, að sú grein kom þeim aldrei að neinu liði, eins og jafnan er með rétt þess, sem minnimáttar er.

Í öðru lagi játa Íslendingar konungi ævinlegum skatti, 8 álnir hver sá maður, er þingfararkaupi átti að gegna. Það má sjá, að Íslendingar voru yfirleitt miklu tregari til að lofa þessu, heldur en að sverja konungi trúnaðareiða, og má telja víst, að Knud Berlin hafi rétt fyrir sér, er hann segir, að það muni einkum hafa verið vegna þess, að þeir vissu, að sjálfstæði landsins myndi þá vera að fullu glatað.²⁾

Það virðist í fljótu bragði vera dálítið einkennilegt, að Gamli sáttmáli gerir ráð fyrir því, að hreppsstjórar skuli innheimta skattinn og standa umboðsmanni konungs skil á honum. En sé betur að gætt, þá er þetta vel skiljanlegt, því að meðan Gissur jarl var hinn eini umboðsmaður konungs hér á landi, gat hann eigi komið einn yfir allt þetta starf. Öðru máli er að gegna, þegar sýslumenn konungs komu til sögunnar, er einnig höfðu sína umboðsmenn, þá var þeim falið þetta starf, samkvæmt Járnsíðu og Jónsbók. Sennilegt er, að þessi breyting hafi meðfram verið gerð sökum þess, að skatturinn hafi greiðzt illa, enda mun það eigi hafa verið neinn hægðarleikur að fá menn almennt til að greiða slíkan skatt. Hreppsstjórnarnir voru sjálfir bændur og voru kosnir af þeim, og er því líklegt, að sumir þeirra muni eigi hafa fylgt þessari kröfu fast fram, í því skyni að halda fremur vinsældum sveitunga sinna. En bæði var það, að sýslumenn stóðu bændum að jafnaði fjær, því að þeir munu jafnan hafa verið í tölu helztu höfðingja landsins og svo var önnur ástæða, er mun mjög hafa stuðlað að því, að þeir

1) Ólafur Lárusson: Grágás og lögbækurnar, bls. 79. 2) Knud Berlin: Islands staatsrechtliche Stellung, bls. 69—70.

urðu kröfuharðari um þessi mál, einkum þegar fram í sótti. En hún var sú, að konungarnir tóku oft uppá því á 14. öld, að selja Ísland á leigu með sköttum og skyldum um ákveðið árabil, og þá var um að gera fyrir valdsmennina að ganga sem rikast eftir sköttunum, til þess að geta grætt sem mest á leigunni.

Næst á eftir þessum greinum Gamla sáttmála koma skuldbindingar konungs, og er hin fyrsta þeirra um friðinn, enda hafði Hákon konungur látið það í veðri vaka við Sturlu Sighvatsson, að betri friður myndi verða hér, ef einn réði mestu,¹⁾ og svipuð ummæli eru höfð eftir Vilhjálmi kardinála af Sabína, þegar hann fór þess á leit, að Þórður Sighvatsson yrði sendur til Íslands. Það má einnig telja víst, að sendimenn Noregskonungs muni hafa beitt þessum fortölum óspart, er þeir voru að koma málum sínum fram. En reyndin varð sú, að miklar óeirðir voru oft og einatt hér á landi fram að siðaskiptum, án þess að konungarnir reyndu neitt til að afstýra því.

Ennfremur lofaði konungur að láta Íslendinga ná íslenskum lögum. Nokkur ágreiningur hefur verið meðal fræðimanna um það, hvernig beri að skilja þetta atriði, en þó hafa allir fallizt á þá skýringu Einars Arnórssonar, að konungur hafi eigi getað sett hér lög, án samþykkis lögréttunnar. Jafnvel Knud Berlin treystir sér eigi til að neita því, að hér muni vera átt við það, enda vitum við, að það var gert, þegar Járnsíða og Jónsbók voru lögteknar.²⁾ Samt heldur hinn síðastnefndi því fram, að konungur hafi getað sett upp á sitt eindæmi lög um þau efni, þar sem engin lagafyrirmæli voru áður til, og sömuleiðis gert lítilsháttar breytingar á lög­bókinni. En sú setning, sem hann vitnar til, er í Kristindómsbálki lögbókanna,³⁾ og það er næsta ósennilegt, að öll ákvæði hans hafi verið samþykkt hér, enda er alkunnugt, að ýmsar greinar hafa verið teknar upp í Jónsbókarhandritin, sem aldrei hafa verið gildandi lög hér á landi.

1) Hákonarsaga, 180. kap.; Sturl. (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 102. 2) Einar Arnórsson: Réttarstaða Íslands, bls. 69—70 og 223—225; Bisk., I, bls. 701 og 720; Knud Berlin: Íslands staatsrechtliche Stellung, bls. 81 og 244—245. 3) Kristindómsbálkur Járnsíðu, 5. kap. og Jónsbókar, 8. kap.

Hins vegar má finna nokkur dæmi þess, að Alþingi Íslendinga hafi sett lög upp á sitt eigið eindæmi, eins og Einar Arnórsson minnist á, þótt flest þeirra væru um fremur smávægileg efni.¹⁾ En að svo stöddu hef ég hvorki tíma né rúm til að ræða það efni til hlítar.

Áður en ég lýk máli mínu um þetta atriði, verð ég að minnast nokkuð á skoðun Björns M. Ólsens²⁾ á því, sem er allmjög frábrugðin skoðunum annarra fræðimanna. Hún er þannig, að Íslendingar muni hafa skilið þetta ákvæði á þá leið, að konungur myndi lofa þeim að halda hinum fornu lögum sínum. Ennfremur segir hann, að það sé rangt, sem bæði Knud Berlin og fleiri fræðimenn hafa haldið fram, að konungsvaldið gæti alls eigi samrýmt hinni fornu stjórnarskipun. Þó hefur Ólafur Lárusson³⁾ fært fram góð og gild rök fyrir því, að svo hafi verið, því að hin forna stjórnarskipun byggðist á því, að goðorðin væru mörg og samband goðans og þingmanna hans væri persónulegt, er báðir gætu skilið eftir vild. Ég hef áður sýnt fram á, að á 13. öld muni hafa verið orðið lítið eftir af hinum forna rétti, en vafalaust myndi hann hafa horfið alveg, ef konungur hefði fengið allt vald hinna fornu goða, og auk þess hefði hann eigi getað sjálfur farið hér með vald sitt, heldur gerir Björn M. Ólsen ráð fyrir því, að hann mundi hafa falið umboðsmönnum sínum að sitja í lögréttu og nefna dóma. En þá hefði mátt heita, að Noregskonungur væri algerlega einvaldur á Íslandi eins og Ólafur Lárusson hefur réttilega tekið fram.

Um önnur ákvæði Gamla sáttmála er í raun rétttri fremur lítið að segja.

Hin þriðja skuldbinding konungs í Gamla sáttmála var sú, að sex skip skyldu ganga frá Noregi til Íslands tvö næstu árin, en þaðan í frá svo sem konungi og hinum beztu bændum þætti hentast landinu. Tilgáta Einar Arnórssonar er sennileg, að tveggja ára fresturinn muni hafa verið settur í því skyni, að konungur gæti bannað vöruflutninga til landsins að tveim árum liðnum, ef lands-

1) Einar Arnórsson: Réttarsaga Alþingis, bls. 343—346. 2) Björn M. Ólsen: Upphaf konungsvalds á Íslandi (fyrri rit), bls. 35—36, (síðara rit), bls. 47—48; Knud Berlin: Islands staatsrechtliche Stellung, bls. 77. 3) Ólafur Lárusson: Grágás og lögbækurnar, bls. 78.

menn vildu eigi ganga honum á hönd, og Björn M. Ólsen er þar á sama máli.¹⁾ Það er einnig sennilegt, að þetta ákvæði hafi verið sett í sáttmálann, af því að Íslendingar hafa óttast vöruskort að öðrum kosti. Heimildir um siglingar til landsins þessi árin eru raunar af mjög skornum skammti, en eigi verður þó annað séð af Sturlungu, en að þær hafi verið talsverðar. En hér kom einnig annað atriði til greina, óttinn við farbann, sem Íslendingar höfðu sífellt vofandi yfir höfði sér, eftir að því hafði einu sinni verið beitt.

Bæði Jón Sigurðsson og Björn M. Ólsen gera mikið úr því, að þetta ákvæði muni hafa gefið tilefni til þess, að konungarnir fóru að líta svo á málið, að þeir hefðu einir umráð yfir verzlun Íslands. Einar Arnórsson segir, að þetta geti komið til mála, en að þessi grein sáttmálans veiti konungi enga heimild til þess. En ég hygg, að Knud Berlin²⁾ hafi hér rétt fyrir sér, að jafnvel þótt þetta ákvæði hefði eigi verið sett í Gamla sáttmála, hefði konungur Noregs samt sem áður getað haft fullan umráðarétt yfir verzlun Íslands, þar sem hann hafði slíkan rétt í Noregi.

Ennfremur lofaði konungur, að erfðir skyldu gefast upp fyrir íslenskum mönnum í Noregi, hversu lengi sem þær hefðu staðið, en samkvæmt samningi Íslendinga við Ólaf Haraldsson var fresturinn aðeins þrjú ár, sem ég hef áður minnst á. Síðar var þessu ákvæði breytt þannig í Jónsbók, að fresturinn var ákveðinn 10 ár.

Auk þess, sem nú hefur verið talið, hét Noregskonungur því, að landaurar skyldu uppgjfast. Frá fornu fari hafði sérhver íslenskur karlmaður átt að greiða þetta gjald, þegar hann kom til hafnar í Noregi og samkvæmt samningi Íslendinga við Ólaf konung Haraldsson³⁾ skyldi það vera hálf mörk silfurs eða sex feldir og sex álnir. Þessi breyting var mjög eðlileg, þar eð Íslendingar voru nú orðnir þegnar Noregskonungs. Í fljótu bragði virðist hún hafa verið allmikil hlunnindi fyrir Íslendinga, en konungur sá brátt ráð til þess að ná þessum tekjum inn á annan hátt, nefnilega með því

1) Einar Arnórsson: Réttarstaða Íslands, bls. 70—71; Björn M. Ólsen: Upphaf konungsvalds á Íslandi, bls. 37—41. 2) Knud Berlin: Islands staatsrechtliche Stellung, bls. 84. 3) Dipl. Isl., I, bls. 65—66 og 69; Grág., I b, 195; III, 464.

móti að leggja toll á vörur. Sáttagerðin milli konungs og erkibiskups í Túnssbergi árið 1273 ber þess merki, að þá þegar hafa verið lagðir tollar á kaupför frá Íslandi, því að þar lofar konungur erki-biskupi landaurum eða tolli af einu skipi árlega, er kæmi frá Íslandi til biskupsdæmis hans.¹⁾

Ennfremur skyldu Íslendingar hafa þann rétt í Noregi, sem þeir höfðu beztan haft. Fyrst hugði Einar Arnórsson,²⁾ að hér myndi aðeins vera átt við höldsréttinn, en síðar komst hann á þá skoðun, að hér myndi vera átt við öll þau réttindi, sem Íslendingar höfðu haft samkvæmt sættargerðinni við Ólaf helga.³⁾ Sömu skoðunar eru þeir Björn M. Ólsen og Knud Berlin, enda virðist sú skýring vera líklegust.⁴⁾

Þau loforð, sem Noregskonungur hefur gefið í bréfi sínu, virðast ekki hafa verið fleiri. Næst á eftir þessu kemur ný grein, sem er á þessa leið: „Jarlinn (tvö beztu handritin) viljum vér hafa yfir oss, meðan hann heldur trúnað við yður en frið við oss.“ Bæði er það, að orðalagið bendir ótvírætt til þess, að Íslendingar, en eigi Noregskonungur, muni hafa átt frumkvæðið að þessu, og í öðru lagi eru þau ummæli Björns M. Ólsens sjálfsagt rétt, að konungur mundi alls eigi hafa farið þess á leit í bréfi, er átti að lesa á Alþingi, að Gissur skyldi vera jarl yfir öllu landinu, því að eins og þá stóð á, myndi það hafa orðið til þess, að bæði Vestfirðingar og Austfirðingar hefðu orðið enn fráhverfari því að ganga konungi á hönd.

Það er einnig ólíklegt, að bændur hafi tekið það upp hjá sjálfum sér, að setja þessa grein í sáttmálann, heldur mun hún vera gerð að undirlagi Gissurar, því að hann var sá eini, er hafði hag af henni eins og þá stóð á.⁵⁾ Einar Arnórsson hafði fyrst haldið því fram, að það hafi verið samningsrof af hendi konungs, er hann skipaði eigi jarl yfir Íslandi, eftir að Gissur jarl féll frá. En síðar

1) Dipl. Isl., II, nr. 40, bls. 104. 2) Ríkisréttindi Íslands, bls. 164 og áfram. 3) Einar Arnórsson: Réttarstaða Íslands, bls. 74—75. 4) Björn M. Ólsen: Upphaf konungsvalds á Íslandi, bls. 42—43; Knud Berlin: Islands staatsrechtliche Stellung, bls. 85—86. 5) Björn M. Ólsen: Upphaf konungsvalds á Íslandi, bls. 44—45.

viðurkennir hann þó, að skoðun Björns M. Ólsens muni að öllum líkindum vera rétt, og þá féll þessi grein auðvitað úr gildi við lát hans.¹⁾ Þó hefur Taranger haldið því fram,²⁾ að Noregskonungi hafi borið skylda til að skipa jarl yfir Ísland, og byggir hann það á hinn norsku hirðskrá. Slíkt er hrein fjarstæða, því að fyrst og fremst var hún eigi lög á Íslandi, og í öðru lagi er hér einungis um möguleika að ræða. Sumir hyggja, að Auðunn Hugleiksson hestakorn hafi verið gerður jarl yfir Íslandi árið 1286, en þess er aðeins getið í Skálholtsannál, en fjórir aðrir annálar segja aðeins, að hann hafi fengið jarlstign.

Enn er eftir að minnst á eitt atriði, sem fræðimenn hefur mjög greint á um, hvernig beri að skýra. Í niðurlagi sáttmálans áskilja Íslendingar sér að vera lausir allra mála, ef sættargerðin verði rofin að beztu manna yfirsýn. Meðan deilurnar stóðu sem hæzt um sjálfstæði Íslands, vitnuðu báðir málsaðilar óspart í þessa grein Gamla sáttmála, og báðir þóttust þar finna stuðning fyrir sínu máli. Þeir Íslendingar, sem um þetta mál hafa ritað, halda því fram, að Gamli sáttmáli sé íslenzkt skjal og þess vegna verði að skýra hann samkvæmt íslenzkri málsvenj, og bæði Björn M. Ólsen og Einar Arnórsson³⁾ hafa tilfært ýmsa staði úr íslenzkum ritum frá þessu tímabili í því skyni að sanna mál sitt. Þó hafði hinn síðarnefndi fyrst haldið því fram, að hér muni að nokkru leyti vera átt við þá Íslendinga, sem voru handgengnir menn konungs, en að sumu leyti við norska handgengna menn eða jafnvel ríkisráð Norðmanna, eins og Knud Berlin heldur fram. En Björn M. Ólsen segir, að þetta sé rangt, því að slíkir menn mynduðu þá enn eigi nema hirð, eins og síðar varð. En Knud Berlin heldur því fram, að hér muni vera átt við ríkisfund, því að bæði telur hann, að Gamli sáttmáli geti í raun rétttri bæði talizt norskt og íslenzkt skjal,⁴⁾ þar

1) Ríkisréttindi Íslands, bls. 189; Einar Arnórsson: Réttarstaða Íslands, bls. 77—78. 2) Den norske Rets Historie, II. bindi, bls. 238; Norges gamle Love, II. bd., bls. 403. 3) Björn M. Ólsen: Enn um upphaf konungsvalds á Íslandi, bls. 60—64; Einar Arnórsson: Réttarstaða Íslands, bls. 137—147; Ríkisréttindi Íslands, bls. 164. 4) Den danske og den norske Rigsraads Stilling til Island, bls. 12.

sem hann sé gerður milli Norðmanna og Íslendinga, og auk þess segir hann, að þess sé eigi getið, að beztu menn skyldu vera Íslendingar eins og tekið er fram, þar sem beztu bændur eru nefndir rétt áður, en þó jatar hann sjálfur, að deila megi um þessa staðhæfingu sína,¹⁾ enda er sennilegt, að það hafi verið gert fyrr, og mjög líklegt, að Noregskonungur og ráðgjafar hans hafi skilið þetta á svipaðan hátt sem Knud Berlin, enda hefði það í sjálfu sér eigi verið verra en margt annað. Hér má rétt sem dæmi nefna skýringu Árna biskups Þorlákssonar á bréfi konungs um staðamál,²⁾ eða skýringu Björns Guðnasonar á giftingarleyfi þeirra Þorleifs Björnssonar og Ingvildar Helgadóttur. Hér vill líka svo vel til, að eitt skjal er til, er bæði gefur bendingu um það, hvernig muni eiga að skilja þetta, og er auk þess óbein sönnun þess, að Norðmenn hafa skilið þetta ákvæði sér í vil. Í samþykkt nefndarmanna á Alþingi árið 1302 um að sverja Hákon konungi hálegg land og þegna, standa þessi niðurlagsorð: „Vér viljum jata bók þá, er Magnús konungur sendi oss með Jóni lögmanni í vald Hákonar konungs til þvilíkra umbóta, sem hann vilji sjálfur fyrir sjá með beztu manna ráði og samþykkt þeirra, sem á eru landi voru.“³⁾

Að endingu vil ég minnst örfáum orðum á það, sem raunar hefur allvíða verið vikið að áður, að Knud Berlin gengur alltof langt í því að draga taum Noregskonungs. Enn má lauslega minnst á tvo staði í riti hans, þar sem hann talar um, að Íslendingar hafi nauðugir gefið upp fyrir Noregskonungi.⁴⁾ Annars skal þess getið, að í Gamla sáttmála er alls eigi minnst á ýms atriði, er mikla þýðingu höfðu, t. d. um þegnréttinn, nema að því leyti, sem vitnað er til hins forna réttar Íslendinga og um hermál og utanríkismál er ekkert sagt, enda var þjóðarétturinn þá skammt á veg kominn.

Önnur atriði sáttmálans eru mjög óljós, t. d. það, hvernig sambandi Noregs og Íslands skuli vera varið um framkvæmdarvald, löggjafarvald og dómvald í íslenskum málum og margt fleira.

En þótt skoðanir manna hljóti alltaf að verða allmjög skiptar

1) Knud Berlin: Islands staatsrechtliche Stellung, bls. 95—98. 2) Bisk., I, 729—731. 3) Dipl. Isl., VIII. bd., nr. 2, bls. 3; Ríkisréttindi Íslands, bls. 13.

4) Islands statsrettlige Stilling, bls. 123 og 134.

um það, hvernig beri að skilja einstök atriði sáttmálans, þá hygg ég samt, að flestir muni geta tekið undir þau ummæli Björns M. Ólsens, þar sem hann segir, að Gamli sáttmáli sé fyrsta sporið til að glata frelsi landsins og ofurselja það útlandu valdi.¹⁾ Enda leið eigi á löngu, þar til annað stærra spor var stigið í þá átt. Eftir að Járnsíða var lögtekin árið 1271, var Ísland í raun rétttri búið að glata sjálfstæði sínu, og í aðalatriðunum varð réttarstaða landsins svipuð samkvæmt Jónsbók, þótt mörgum ákvæðum væri þar breytt frá því, sem áður var, og öðrum nýjum bætt við. En hér er hvorki tími né staður til að ræða það mál frekar. Þó skal þess að endingu getið, að æðsta úrskurðarvald í dómsmálum var hjá konungi samkvæmt Jónsbók, og það er mjög sennilegt, að það sé rétt, sem Björn M. Ólsen segir,²⁾ að hér muni líklega einnig vera átt við löggjafarmál. Að minnsta kosti töldu konungarnir sig jafnan hafa slíkt vald jafnvel áður en Jónsbók var lögtekin, sem best má sjá af því, að kristniréttur Árna biskups, er samþykktur var á Alþingi árið 1275, skyldi standa, þar til konungur og erkibiskup vildu skipa annan eða breyta honum, þar sem þeim sýndist. Loðinn leppur hélt því fram á Alþingi árið 1281, þegar landsmenn voru tregir til að samþykkja Jónsbók, að konungur ætti einn að ráða lögum í landi. En auðvitað mun hann hafa haldið málstað konungs sem fastast fram og sömuleiðis Hrafn Oddsson á Alþingi 1284, þegar deilurnar stóðu sem hæzt um staðamál, því að bæði var hann þá orðinn merkismaður konungs, og auk þess mun hann hafa séð þann kost vænstan, að fylgja málstað konungs sem fastast fram, því að þá gat hann fremur vænst sigurs í staðamálunum. En hvað sem þessu líður, þá er það víst, að í framkvæmdinni lenti löggjafarvaldið að langmestu leyti í höndum konungs upp frá þessu.

1) Björn M. Ólsen: Enn um upphaf konungsvalds á Íslandi, bls. 65. 2) Björn M. Ólsen: Enn um upphaf konungsvalds á Íslandi, bls. 69; Bisk., I, bls. 701—702.

V. ÞÁTTUR

KIRKJUSTJÓRN

I. kafli

Inngangur

Svo sem kunnugt er var kristni lögtekin árið 1000, en í raun og veru vitum við ekkert um það, hvernig kristni hefur verið haldið uppi fyrstu áratugina, nema hvað líklegt er, að margt hafi þar gengið á tréfótum. Eyrbyggja segir, að fyrstu árin eftir kristnitökuna hafi prestar eigi fengizt til að veita tíðir að kirkjum, þótt gerðar væru, því að þeir voru þá engir lærðir hér á landi. Þetta er sjálf-sagt alveg rétt, því að það var svo dýrt að sækja slíka menntun til útlanda, að það mun hafa orðið algerlega ókleift fyrir aðra en vel efnaða menn. Að vísu vitum við, að nokkrir höfðingjasynir fóru utan til slíks náms, svo sem Ísleifur, sonur Gissurar hvíta frá Mosfelli, Gissur, sonur hans,¹⁾ og síðar Páll Jónsson Skálholts-biskup²⁾ og Sæmundur fróði Sigfússon,³⁾ og svo getur hafa verið um fleiri. Líklegt er, að nokkrir kirkjueigendur hafi lagt í slíkt, einkum þó eftir að búið var að sjá kirkjunum fyrir föstum tekjum, þar sem tíundin var, en aðrir prestar ekki, því að það var síður en svo, að kjör þeirra væru glæsileg.

Eitthvað mun hafa verið hér af útlendum biskupum og líklega prestum fyrstu áratugina, en bæði er það, að fæstir þeirra hafa verið svo vel að sér í íslenzku, að guðspjónusta þeirra kæmi að fullum notum,⁴⁾ og í öðru lagi munu flestir þeirra aðeins hafa dvalið fá ár hér á landi, og í þriðja lagi er svo að sjá, bæði af um-mælum Grágásar og þó einkum af því, sem Hungurvaka segir um afstöðu Ísleifs biskups og Aðalberts erkibiskups til þeirra,⁵⁾ að

1) Bisk., I, bls. 60—61 og bls. 27, 151, 153 og 219. 2) Bisk., I, bls. 127.
3) Bisk., I, bls. 156 og 227—229. 4) Íslendingabók Ara, 8. kap.; Bisk., I, bls. 64—65. 5) Bisk., I, bls. 62—63; Grág., I a, 22; II, 27.

margir þeirra muni hafa verið taldir villutrúarmenn af kirkjunnar mönnum. Auðvitað mun hafa orðið hægra um vik að fá innlenda presta til kirknanna, eftir að fastir biskupsstólar voru komnir á fót, því að margir biskupanna munu hafa tekið piltla til kennslu. Þess er sérstaklega getið um Ísleif biskup Gissurarson og Þorlák biskup Runólfsson,¹⁾ og þá má eigi gleyma Jóni Ögmundssyni²⁾ Hólabiskupi, er setti á stofn ágætan skóla á Hólum og fékk erlenda kennara til hans. Enn fremur var Oddi á Rangárvöllum mikið menntasetur, því að þar nam Þorlákur Þórhallsson hjá Eyjólfri presti Sæmundarsyni,³⁾ og Jón Loftsson mun hafa kennt Páli syni sínum,⁴⁾ Snorra Sturlusyni⁵⁾ og ef til vill Odda Þorgilssyni,⁶⁾ og líklega mörgum fleirum, sem við kunnum eigi að nafngreina. Hallur Þórarinsson hinn spaki í Haukadal fóstaði Ara hinn fróða Þorgilsson og Teit, son Ísleifs biskups.⁷⁾ Hinn síðarnefndi kenndi bæði Ara og ýmsum öðrum prestum, meðal þeirra voru biskuparnir Þorlákur Runólfsson og Björn Gilsson.⁸⁾ Auk þess munu ýmsir hafa leitað sér fræðslu í klaustrunum, eftir að þau komust á fót.

Þrátt fyrir þetta má finna ýmislegt, sem bendir í þá átt, að hörgull hafi verið á prestum allengi frameftir, og munu hin bágu kjör, sem margir þeirra áttu við að búa, hafa átt mikinn þátt í því. Eitt, sem bendir í þá átt, er það, að Grágás mælir svo fyrir, að það varði þriggja marka sekt, ef prestur selji tíðir sínar dýrar en lög mæla fyrir,⁹⁾ en um aldur þess ákvæðis verður ekkert sagt með vissu. Enn gleggri bendingu í þá átt gefur þó ein setning í máldaga kirkjunnar á Ingunnarstöðum í Kjós, sem er árfærður hér um bil 1180. Þar stendur þessi setning: „Ef enginn fæst prestur, þá eiga Reynivellingar kost á að láta syngja til þessa kaups, ef þeir vilja.“ Svo sem kunnugt er, lét Páll biskup Jónsson¹⁰⁾ telja kirkjur og presta í biskupsdæmi sínu til þess að fá vissu um, hve mörgum prestum

1) Bisk., I, bls. 63 og 73. 2) Bisk., I, bls. 168 og 239—240. 3) Bisk., I, bls. 90—91. 4) Bisk., I, bls. 127. 5) Sturl., I, bls. 118. 6) Í Sturl., I, bls. 54 segir, að Sæmundur hafi fóstað hann. 7) Íslendingabók, 9. kap., bls. 54—55 (útg. Halldórs Hermannssonar); Bisk., I, bls. 153. 8) Bisk., I, bls. 72 og 153. 9) Grág., I a, 21; II, 24; III, 22, 71, 115, 166, 208—209, 249, 327. 10) Dipl. Isl., I, nr. 56, bls. 266.

mætti leyfa utanferð árlega, án þess að hætta væri á prestaeklu, og og voru þar þá 220 kirkjur, en til þeirra þurfti 290 presta.

Af þessu má í fyrsta lagi draga þá ályktun, að fleiri en einn prestur hafi verið við sumar hinar stærri kirkjur, enda vitum við, að svo var, bæði er þess getið í ýmsum máldögum, og í öðru lagi getur Þorláks saga hin yngri um það, að tveir prestar og tveir djáknar hafi verið við Höfðabrekkukirkju. Aðalatriðið í þessu er þó það, að þessi skrá ber glöggan vott um það, að utanfarir presta hafa verið alltiðar, og menn hafa lítið sótt eftir þeirri stöðu, enda kemur það fram í máldaga Krossholtskirkju frá því um 1274, þar sem gert er ráð fyrir því, að engin prestur sé að Ökrum í Hraunhreppi í Mýrasýslu.

Hér mætti benda á ýms lagafyrirmæli í Kristinna laga þætti, er skýra það til fulls, hvers vegna hörgull hafi verið á prestum, en ég verð fyrst að minnst nokkuð á tíundarlögin, því að þetta efni grípur mjög inn í ýmislegt, sem ég þarf að segja um þau.

II. kafli

Tíundarlögin

Við vitum alls eigi neitt með vissu um kirkjulega lagasetningu fyrstu áratuginna eftir kristnitökuna, nema það má telja næstum víst, að einhver fyrirmæli hafi verið sett um helztu kirkjulegar athafnir þegar í stað eða rétt eftir kristnitökuna, og vísa ég þar til þess, sem ég hef sagt í inngangi ritgerðar minnar um aldur Grágáasar. Það lægi næst að ætla, að biskuparnir hefðu átt frumkvæðið að flestum þeim lagaákvæðum, er snertu vald og afstöðu kirkjunnar, því að bæði lá það þeim næst stöðu sinnar vegna, og auk þess höfðu þeir allgóða aðstöðu til þess, þar eð þeir áttu sæti í lögréttu og flestir þeirra voru af göfugustu höfðingjaættum landsins. Enda vitum við um nokkur lagafyrirmæli, er hafa verið sett samkvæmt tilmælum þeirra, svo sem ég hef áður dregið á. Þó er eigi kunnugt um nein lagafyrirmæli, er fyrsti biskup Íslands, Ísleifur Gissurarson, hafi haft forgöngu fyrir, enda getur Hungurvaka þess, að hann hafi haft mikla nauð í sínum biskupsdómi sakir óhlýðni manna.

Hér munu margar ástæður hafa komið til greina. Í fyrsta lagi það, að andi kristindómsins mun þá enn eigi hafa náð að festa rætur í hugum alls þorra manna, í öðru lagi mun það hafa haft nokkuð að segja, að margir þeirra útlendu biskupa, er hingað komu, voru vægari í kröfum sínum en hann, samkvæmt frásögn Hungurvöku. Enn er eitt ótalið, sem eigi mun hafa haft minnst að segja, að þótt hann væri höfðingi mun fjárhagur hans að líkindum hafa verið fremur erfiður, því að bæði hafði hann ekkert fast biskupssetur, og var því í raun rétttri trúboðsbiskup, og í öðru lagi mun kirkjan þá enn eigi hafa haft neinar fastar tekjur. Í þætti Ísleifs biskups er þess raunar getið, að tollar hafi verið lagðir til biskupsstólsins um allt land. Þessa gjalds er hvergi annars staðar getið, og óvíst hvernig því hefur verið háttað, en einna sennilegust er sú tilgáta Jóns Sigurðssonar, að hér muni vera átt við það fé, er menn gáfu til stólsins, þegar hann var stofnaður.

Þó er skylt að geta þess hér, að frásögn Adams af Bremen, um framkomu Íslendinga við biskup sinn, er mjög á annan veg en hjá höfundi Hungurvöku, því að hinn fyrrnefndi hælir þeim á hvert reipi. Þau ummæli, er mestu máli skipta í þessu sambandi, eru á þessa leið: „Biskup sinn hafa þeir fyrir konung, og fer allur lýður að bendingum hans og halda það fyrir lög, sem hann skipar af guðs hálfu, eða eftir ritningum, eða eftir siðvenjum annarra þjóða.“¹⁾ Allir fræðimenn, er um þetta efni hafa ritað, eru sammála um, að þetta muni vera orðum aukið, en hingað til hefur enginn þeirra reynt að geta sér þess til, hvernig á þessu muni standa. Auðvitað verður það aldrei nema tilgáta, en aðgengilegasta skýringin virðist mér vera sú, að þeir Íslendingar, er utan fóru, muni yfirleitt hafa borið löndum sínum sem bezst söguna, og einkum munu þeir vandlega hafa gætt þess, að erkibiskup fengi eigi annað að vita, en að þeir væru hlýðnir biskupi sínum í öllum greinum.

Gissur, sonur Ísleifs biskups, varð biskup næstur á eftir honum, og við hann þarf að staldra dálítið áður en lengra er haldið, því að hann vann það þrekvirki að bæta fjárhag kirkjunnar til mikilla

1) Adam af Bremen, IV, 35.

muna, án þess að komast í deilur við höfðingja landsins, eins og hinir síðari biskupar gerðu, þegar þeir voru að berjast fyrir hagsmunum kirkjunnar. En aðstæðurnar voru líka aðrar.

Höfundur Hungurvöku farast líkt orð um vald Gissurar biskups og vinsældir, sem Adam af Bremen um tímabil Ísleifs biskups, því að Hungurvaka segir, að hver maður vildi sitja og standa sem hann bauð, og var rétt að segja, að hann væri bæði konungur og biskup yfir landinu, meðan hann lifði.

Því miður vitum við mjög lítið um Gissur biskup, er mun hafa verið mikilhæfasti maðurinn, er þá var hér á landi. Svo má heita, að Hungurvaka sé ein til frásagnar um æviferil hans og starf, og bæði er þar einungis um fáar og stuttorðar frásagnir að ræða, og í öðru lagi er mjög sennilegt, að höfundur hennar hafi verið kirkjunnar maður, því að öllum biskupum er borin mjög vel sagan, og má því búast við, að frásögnin sé sums staðar nokkuð einhliða.

En það er alveg þýðingarlaust að setja fram tilgátur um það, hvort frásögn Hungurvöku muni vera rétt í öllum atriðum eða eigi, heldur verður að taka hana eins og hún er, því að víðasthvar eru eigi aðrar heimildir til samanburðar. Þá mun ég geta um þau lög um kirkjuleg efni, sem hann fékk til vegar komið. Það hlaut að vera til mikilla hagsbóta fyrir kirkjuna að hafa fast biskupssetur í Skálholti, sérstaklega þar, sem öll sú jörð var lögð til kirkjunnar, og auk þess mörg gæði önnur, bæði í löndum og lausafé. Þó bætti annar eftirmaður Gissurar, Magnús biskup Einarsson, þar miklu við, því að hann keypti til staðarins Árnes- og Sandártungur og nær allar Vestmannaeyjar og ætlaði að setja þar klaustur, hefði honum enzt aldur til. Þó mun fyrst hafa komið verulegur skriður á fjársöfnunina til Skálholtsstaðar, eftir að helgi Þorláks biskups Þórhallssonar kom upp, en um það efni mun ég ræða síðar og skal því þess vegna sleppt hér.

Annað mál, sem Gissuri biskupi tókst að koma í framkvæmd hafði þó enn meiri áhrif á sögu landsins, hvort sem lítið er á kirkjusöguna eða hina veraldlegu sögu, og á ég þar við tíundarlögin. Tíundin var ein af höfuðtekjum rómversk kaþólsku kirkjunnar og ein af þeim kröfum, er reyndist erfiðast að fá samþykkt víða um Evrópu.

Víða kostaði sú krafa engu minni deilur og baráttu en kröfurnar um vald biskups yfir kirkjustöðunum, eða dómsvald kirkjunnar í andlegum málum. Rúmsins vegna get ég eigi rakið þá sögu hér, en ætla aðeins lítilsháttar að minnast á, hvernig gekk að koma henni á annars staðar á Norðurlöndum. Hinn fyrsti Danakonungur, er beitti sér fyrir þeirri kröfu, var Knútur helgi (1080—1086), en sú krafa vakti megna mótspyrnu hjá stórbændunum, og að lokum varð uppreisn í landinu, er kostaði konunginn lífið. En á 12. öld jókst vald dönsku kirkjunnar mjög, einkum vegna þess, að hún naut stuðnings bæði hjá konungi og hinni nýju yfirstétt, en í henni voru einkum þeir höfðingjar, er réðu fyrir herskipunum, og stórbændur. Árið 1171 voru samþykkt ný kirkjulög fyrir Skán og Sjáland, hvort í sínu lagi, og þar samþykktu bændurnir að greiða fulla tíund, er skiptist jafnt milli biskups, prests og kirkju.¹⁾ En þá voru Jótar eftir, og þeir voru manna tregastir til að greiða þetta gjald, einkum biskupstíundina, er þeir sögðust ekkert hafa með að gera, og þannig hélzt það allt fram á daga Kristófers af Bayern (1439—1448), að Jótum varð loks þröngvað til þess, eftir að uppreisnir höfðu brotitz þar út.²⁾

Um sögu Svíþjóðar um þetta leyti er mjög lítið kunnugt, en þó er það víst, að kristnin ruddi sér þar miklu síðar braut en bæði í Danmörku og Noregi, og landið mun eigi hafa verið orðið fyllilega kristið fyrr en seint á 12. öld. Enda vantaði lengi mikið á, að kröfum rómversk kapólsku kirkjunnar væri fullnægt þar, og oft var kvartað yfir því, að höfðingjar landsins eyddu fé kirkna og veittu prestsembættin eins og þeim sýndist. Þá má nærri geta, að tíundarkrafan muni þar hafa átt erfitt uppdráttar, enda komst hún þar eigi almennt á fyrr en um 1200.³⁾

Þá er Noregur eftir, en um sögu hans eru til á þessu tímabili miklu ýtarlegri heimildir en um sögu þeirra landa, er áður voru talin. Adam af Bremen hrósar Norðmönnum fyrir gjafmildi þeirra við kirkjur og presta og einlæga guðrækni. Það er sennilegt, að

1) Johan Ottosen: Vor Historie, 1. Bind, bls. 173 og 200. 2) Johan Ottosen: Vor Historie, 2. Bind, bls. 51—52. 3) Johan Ottosen: Vor Historie, 1. Bind, bls. 230—231.

þetta sé nokkuð ýkt, því að um þetta leyti voru enn eftir ýmsar leifar heiðinnar, t. d. seiður. En þó er frásögn hans eigi alveg marklaus, því að hið sama þekktist einnig í nágrannalöndunum, jafnvel á Írlandi, sem lengst hafði verið kristið og trúræknin einna mest, og eftir að helgi Ólafs konungs Haraldssonar kom upp virðist kristnin hafa furðu fljótt fest rætur. Um tíundina í Noregi er það að segja, að konungasögurnar segja, að Sigurður konungur Jórsalafari hafi komið henni á með hjálp Símonar biskups í Niðarósi. En að líkindum mun það eigi hafa verið nema að nafninu til, því að páfabréf eru til frá því seint á 12. öld, er kvarta um, að tíundin greiðist mjög illa, og á Efri-Pelamörk komst hún aldrei á í kaþólskum sið.¹⁾

En ef við hverfum nú aftur heim til Íslands, þá sjáum við, að tíundin var lögtekin hér alllöngu fyrr en nokkurs staðar annars staðar á Norðurlöndum, jafnvel þótt frásögnin um Sigurð Jórsalafara væri að öllu leyti rétt, sem er þó mjög hæpið. En eigi nóg með það, heldur var hún samþykkt bæði miklu fljótar og friðsamlegar en í nokkru öðru landi.

Það er eigi nema eðlilegt, að menn spyrji, hvað muni valda þessu, og reyni að gera sér einhverja grein fyrir því. Það er heldur ekkert tiltökumál, þótt menn leiti fyrst til þeirra heimilda, er segja frá þessum atburði í von um að finna svar, því að búast mætti við að það væri þar að finna. Þar er að vísu um skýringu að ræða, nefnilega þá, að þetta hafi verið vinsældum Gissurar biskups að þakka. Þá skýringu hafa margir fræðimenn látið sér nægja, en eigi að síður er hún mjög einhliða, og enginn vafi er á því, að til þess lágu dýpri orsakir. En til þess, að þær verði raktar til hlítar, verður að minnast nokkrum orðum á skipulag íslenzku kirkjunnar. Samkvæmt lögum hinnar rómversk kaþólsku kirkju skyldi hún vera eins konar ríki í ríkinu og hafa bæði löggjafarvald, dómsvald og framkvæmda-vald í sínum eigin málum. Að vísu var þeim lögum óvída beitt til fullnustu, en undir lok 11. aldar hafði kirkjunni samt orðið mjög mikið ágengt í þessa átt í flestum löndum Evrópu, þótt baráttan við veraldlega valdið hefði víða verið bæði löng og hörð.

1) A. Chr. Bang: Den norske Kirkes Historie, bls. 78—79.

Allt öðru máli var að gegna um íslenzku kirkjuna, því að svo mátti heita, að höfðingjar landsins réðu yfir henni að öllu leyti. Þau lög, sem snertu málefni kirkjunnar, voru samþykkt í lögréttu af goðum landsins eins og önnur lög, og veraldlegir dómstólar dæmdu um mál presta, nema því aðeins, að þeir hefðu óhlýðnast boði biskups eða banni, þá gat hann stefnt þeim fyrir prestadóm, og biskup tilnefndi sjálfur presta í hann til að dæma málið. Þó gat þessi dómur einungis dæmt smærri afbrot, er vörðudu þriggja marka sekt, en ef um fjörbaugssök var að ræða, svo sem að prestur kynni eigi að skíra barn, varð að stefna málinu fyrir veraldlega dómstóla, og þeim dómi var síðan fullnægt á sama hátt sem þá er um aðra menn var að ræða.

Þó verður því eigi neitað, að biskupinn hafði talsvert vald yfir þeim málum, er snertu hina innri stjórn kirkjunnar, svo sem ég skal síðar minnst á, en út á við var aðstaða kirkjunnar mjög veik.

Einstakir menn reistu kirkjurnar, og skyldu þeir láta gera mál-daga um allt það fé, er til kirkju var lagt og lýsa honum að lög-bergi eða í lögréttu eða vorþingi því, er þeir háðu sjálfir, auk þess heima að kirkju einu sinni á hverjum tólf mánuðum, þegar flest fólk var við kirkju. Það mun að mestu leyti hafa verið hverjum manni í sjálfsvald sett, hve mikið fé hann lét leggja til kirkju sinnar, en þó gat biskup neitað að vígja þá kirkju, sem var mjög illa úr garði gerð. Einnig munu kirkjueigendur oftast hafa haft full umráð yfir því fé, sem lagt var til kirkna. Þó er ein grein í Kristinna laga þætti, er mun hafa átt að koma í veg fyrir, að þetta fé væri misnotað. Þau orð, er hér skipta mestu máli, eru á þessa leið: „Ef sá maður lógar fé frá kirkju, er hana varðveitir, eða sá er til hefur gefið, varðar þeim fjörbaugsgarð, sem öðrum mönnum að frá taki, og á hver sök við þá, sem vill.“ En hitt er annað mál, að það mun oft og einatt hafa reynzt ókleift að koma slíkum málum fram, ef stórhöfðingjar áttu hlut að máli.

Þó mun vald höfðingjanna yfir kirkjunni koma enn betur í ljós, ef tíundarlögin eru lesin niður í kjölin. Íslenzku tíundarlögin voru ærið frábrugðin hinum almennu tíundarlögum kirkjunnar, og mun það vera fremur fátt, sem þar var samhljóða, nema tíundinni skyldi

skipt í fjóra staði; einn fjórðungur skyldi ganga til biskups, annar til prests, þriðji til kirkna og fjórði til fátækra. En á Englandi og Norðurlöndum var tíundinni skipt í þrennt, nema í Noregi, þar var henni skipt á sama hátt og hér.¹⁾ Á Englandi²⁾ var henni skipt milli presta, kirkna og fátækra, í Danmörku milli biskupa, prests og kirkju,³⁾ en í Svíþjóð milli kirkju, biskups og fátækra.⁴⁾

Það myndi vissulega hafa orðið mikill tekjuauki fyrir kirkjuna hefði lögunum verið framfylgt til hins ýtrasta, en hér á Íslandi vantaði mikið á að svo væri. Nú mun ég taka hvern fjórðung tíundar út af fyrir sig og skýra frá, til hvers honum hefur verið varið, að svo miklu leyti sem það mál er kunnugt.

Þá er fyrst að minnst á biskupstíundina, er skyldi ganga til biskups og mun svo einnig hafa verið í reyndinni. Þar mun hafa verið um geysimikið fé að ræða, sérstaklega í Skálholtsbiskupsdæmi, er náði yfir þrjá fjórðunga landsins, enda má sjá það af ýmsu, að tekjur Skálholtsstaðar hafa hlotið að vera geysimiklar, og mun ég minnst nokkuð á það mál síðar.

En hvernig fór með preststíundina, mun hún hafa gengið til prestanna? Til þess, að þeirri spurningu verði svarað, verð ég að skýra nokkuð frá stöðu íslenskra presta á þessu tímabili, en hún var afar misjöfn. Þeir skiptust í þrjá flokka. Í fyrsta flokknum voru þeir kirkjueigendur, sem vígslu höfðu tekið. Þessi flokkur presta mun að líkindum eigi hafa verið mjög fjölmennur, en eigi að síður hlýtur hann að hafa verið mjög áhrifamikill, því að á fyrri hluta 12. aldar munu flestir goðar landsins og allmargir stórbændur hafa talizt til hans. Ekki verður annað sagt, en að vel hafi verið séð fyrir afkomu þessara manna, því að þeir fengu alla preststíundina og mestan hluta kirkjutíundar, auk þess sem flestir þeirra munu hafa haft mjög miklar aðrar tekjur. Það vill svo vel til, að við vitum nokkurn veginn deili á því, hvaða höfðingjar hafa tekið prestsvígslu á fyrri hluta 12. aldar, því að Kristnisaga telur upp nokkra

1) Keyser: Norsk kirkehistorie, I. bd., bls. 160. 2) Charles Knight: The popular History of England, Vol. I, bls. 140. 3) Johan Ottosen: Vor Historie, I, bls. 200. 4) Oskar Montelius: Sveriges, Hednatid samt Medeltid, I. bd., bls. 478.

þeirra, er voru vígðir um það leyti, sem Gissur biskup Ísleifsson andaðist, en þó bætir hún því við, að þeir hafi verið fleiri. Auk þess er enn til prestatal frá því um 1143, er fræðimenn hyggja, að Ari fróði Þorgilsson muni hafa samið. Þar eru allmargir kynbornir prestar taldir upp, og munu flestir þeirra hafa verið goðorðsmenn. Við vitum nokkur deili á ættum flestra þeirra, en því miður eigi allra, sökum þess, að mjög fáar heimildir eru til um sögu landsins á þessu tímabili. Þó mun ég reyna að rekja það, eftir því sem fong eru á.

Fyrst eru taldir Austfirðingar, og allmargir þeirra eru algerlega ókunnir, því að þaðan eru mjög fáar heimildir. Fyrstur þeirra er talinn Finnur Hallsson. Hann mun hafa verið mikill höfðingi, en nú vitum við eigi annað um hann en það, að hann var lögsögu- maður á árunum 1139—1145. Þrír hinir næstu eru alveg ókunnir, enn hins vegar vitum við dálítið um Odd Gissurarson, einkum það, að þeir höfðingjar, er voru á Austurlandi á 13. öld, og ég hef áður minnst á áttu kyn sitt að rekja til hans í móðurætt, og þess vegna líklegt, að hann hafi verið mikill höfðingi.

Þar næst eru taldir þrír aðrir, sem við vitum ekkert um annað en það, að líklegt er, að sá Markús Marðarson, sem hér er talinn, muni vera sami maðurinn, sem annálar segja, að hafi verið veginn á Alþingi árið 1149.

Bjarnhéðinn Sigurðarson bjó í Kirkjubæ á Síðu, og mun hann líklega vera sá hinn sami, er setti kristbúið á Keldunúpi á Síðu. Þorláks saga kallar hann merkan kennimann, og áður en Þorlákur helgi varð ábóti í Þykkvabæ var hann hjá honum nokkur ár. Um Helga Starkaðarson vitum við ekkert. Jón Sigurðsson hyggur, að hann muni hafa verið af ætt Freysgyðlinga, en eigi er það nema tilgáta, sem eigi verður sönnuð.

Um Sunnlendinga þá, sem hér eru taldir, er það að segja, að þeir af þeim, sem við vitum nokkur deili á, munu hafa verið í tölu völdugustu höfðingja landsins á þessu tímabili, svo sem þeir bræður Loftur og Eyjólfur, synir Sæmundar hins fróða í Odda, og Hallur Teitsson, Ísleifssonar biskups, er bjó að Haukadal í Biskupstungum. Hinn síðastnefndi er einnig talinn á hinum fyrrnefnda stað í Kristni-

sögu. Skafti Þórarinnsson bjó á Mosfelli í Mosfellssveit, og var hann skyldur Sturlungum í móðurætt.

Þórður Skúlason mun hafa verið af ætt Mýramanna, og er sú tilgáta Jóns Sigurðssonar sennileg, að faðir hans hafi verið sá Skúli Egilsson, sem Kristnisaga telur meðal prestvígðra höfðingja í Vestfirðingafjórðungi um 1118.

Páll Sölvason er kunnur úr Sturlu sögu, og af henni vitum við, að hann var eigandi Reykhyltingagoðorðs. Hann mun hafa verið mikilsmetinn höfðingi, því að hann var annar þeirra tveggja, er voru í biskupskjöri móti Þorláki Þórhallssyni á Alþingi 1174.

Um þá Vestfirðinga, sem taldir eru í þessari skrá, er það að segja, að Ormur Koðránsson mun hafa verið af ætt Gilsbekkinga, og líklegast mun hann hafa búið á Gilsbakka. Hann hefur líklega verið sonur Koðráns Ormssonar, Hermundarsonar, Illugasonar hins svarta. Einar Skúlason mun hafa verið bróðir Þórðar Skúlasonar, sem talinn er meðal prestvígðra höfðingja í Sunnlendingafjórðungi, svo sem ég hef áður minnst á. Steinn Þorvarðsson mun líklega hafa verið sami maðurinn, sem setti máldaga kirkjunnar í Stafholti. Þórður Þorvaldsson mun hafa farið með goðorð Vatnsfirðinga, og hann er einn af þeim prestvígðu höfðingjum, sem taldir eru í Kristnisögu. Þorgils Arason mun að líkindum vera sonur Ara prests hins fróða Þorgilssonar. Hann mun hafa búið að Stað á Ölduhrygg og hafa farið með Jöklamannagoðorð.

Jón Sigurðsson hefur getið þess til, að Brandur Þorkelsson muni hafa verið frændi Guðmundar prests Brandssonar í Hjarðarholti í Laxárdal, er var náfrændi Þorgils Oddasonar og systrungur hans „og mest hafður í orðstefi, þá er biskupa skyldi kjósa í Vestfirðingafjórðungi, að Klengi undanskildum,“ segir Þorgils saga og Hafliða.¹⁾

Runólfur Dálksson var 4. maður í beinan karllegg frá Guðmundi ríka á Möðruvöllum. Hann var bróðurson Ketils Þorsteinsonar Hólabiskups, en mun líklega oftast hafa búið á Helgafelli á Vesturlandi.

1) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 9 og 31.

Guðmundur Dálksson mun að líkindum hafa verið bróðir þessa Runólfs, en hans er hvergi getið annars staðar en í þessari skrá.

Oddi Þorgilsson var sonur Þorgils Oddasonar á Staðarhóli í Saurbæ. Ingimundur prestur Einarsson var af hinni fornu ætt Reyknesinga, fjórði maður í beinan karlleg frá Ara Mássyni á Reykhólum. Ég hef áður getið þess, að hann gaf Þorgilsi Oddasyni, frænda sínum, goðorð sitt.

Um þá tvo fyrstu kynbornu presta, sem taldir eru í Norðlendinga-fjórðungi, vitum við alls eigi neitt. En sú tilgáta Jóns Sigurðssonar virðist vera all sennileg, að Þorgeir Guðmundsson muni hafa verið sonur Guðmundar Þorgeirssonar, er var lögsögumaður á árunum 1123—1134, og sömuleiðis er sennilegt, að Brandur Úlfhéðinsson hafi verið sonur Úlfhéðins Gunnarssonar lögsögumanns, er dó árið 1116, en bróðir Hrafns lögsögumanns, er andaðist árið 1139.

Klængur Þorsteinsson er sá sami, sem síðar varð biskup í Skálholti. Sú tilgáta Benedikts Sveinssonar, sem ég hef áður minnt á, mun að líkindum vera rétt, að Ketill Guðmundsson muni hafa verið fjórði maður í beinan karlleg frá Guðmundi ríka. Hann er einn af þeim höfðingjum, er Kristnisaga getur um að hafi verið vígður til prests á dögum Gissurar biskups, og Jón Þorvarðsson sömuleiðis, en engum getum verður leitt að því, hverra manna hann hafi verið.

Runólfur, sonur Ketils Þorsteinssonar Hólabiskups, var fimmti maður í beinan karllegg frá Guðmundi ríka á Möðruvöllum. Hann var merkur maður og skáld, og í Hungurvöku er tilfærð vísa, sem hann orti um kirkjusmíði Klængs Skálholtsbiskups.

Eigi verður sagt um það með vissu, hvaða maður sá Björn Gísson muni vera, sem nefndur er hér í skránni, því að um miðbik 12. aldar voru tveir bræður norðanlands með því nafni. Annar þeirra varð biskup að Hólum, eftir lát Ketils biskups Þorsteinssonar, og andaðist árið 1162, en hinn varð ábóti að Munkaþverá sama árið sem bróðir hans dó, og andaðist árið 1181. Þó mun Jón Sigurðsson hafa rétt að mæla, er hann segir, að líklegast muni sá vera talinn í skránni, sem síðar varð biskup, því að það er sennilegt, að hann hafi bæði notið meira álits, og verið eldri maður en hinn.

Af þessu yfirliti má sjá, að um miðja 12. öld munu allflestir goð-

orðsmenn landsins hafa verið prestvígðir, og að öllum líkindum mun hið sama hafa haldizt að mestu leyti næstu áratugina þar á eftir. En um 1190 sendi Eiríkur erkibiskup í Niðarósi biskupum landsins bréf og bannaði þeim að vígja goðorðsmenn, nema því aðeins, að þeir afsöluðu sér goðorði sínu.¹⁾ Hann bar því við, að veraldleg störf og guðs embætti gæti eigi farið saman. En aðalástæðan til þessa mun þó hafa verið sú, að hann sá fram á, að meðan þannig væri ástatt, myndi kröfum kirkjunnar alls eigi verða framgengt, enda hafði það farið svo fáum árum áður hjá Þorláki biskupi Þórhallssyni. Að vísu er getið um nokkra goðorðsmenn eftir þetta, er höfðu djáknavígslu, svo sem Hrafn Sveinbjarnarson og Gissur Þorvaldsson, en þar var einungis um hinn lægstu vígslu að ræða, sem var eins konar inntökupróf.

Þetta mun að vísu hafa verið nokkurt fjárhagstap fyrir höfðingjana, en þó minna en ætla mátti í fljótubragði, því að tvær aðrar leiðir voru til fyrir kirkjueigendur til að sjá kirkjunum fyrir prestsþjónustu og hvorug þeirra mjög kostnaðarsöm. Önnur þeirra var sú að ráða prest til kirkjunnar fyrir ákveðið gjald (prestsreiða) og skyldi nokkur hluti preststíundar ganga til þess, en hitt fékk eigandi kirkjunnar og mun það sums staðar hafa verið mestur hlutinn. Því fór mjög fjarri, að íslenzku leiguprestarnir fengi alla preststíundina, svo sem lög rómversk kaþólsku kirkjunnar mæltu fyrir, og þó voru sumir prestar enn ver settir en þeir, svo sem ég mun bráðum minnast á. Tíðakaup leigupresta mátti eigi vera meira en 12 aurar árlega, nema því aðeins, að biskup skipaði svo fyrir, annaðhvort vegna þess, að sókn sú, er sá prestur skyldi þjóna, væri mjög stór, eða mjög erfið yfirferðar.²⁾

Lágmark prestskaups er eigi ákveðið í Kristinna laga þætti, en oft er svo að sjá sem kaupið ætti að fara eftir því, sem eigandi kirkjunnar og sá prestur, er henni skyldi þjóna, yrðu ásáttir um. Mörg dæmi eru til þess, að kaup presta hafi verið miklu lægra en 12 aurar. Þorláks saga hin yngri getur þess, að fyrir daga Þorláks biskups hafi eigi meira kaup goldizt við Bæjarkirkju í Borgar-

1) Dipl. Isl., I, nr. 72, bls. 290—291. 2) Grág., I a, 21; II, 24; III, 22, 70, 115, 166, 208, 248, 327.

firði en 12 aurar, og í máldaga Mýrdalskirkju, er mun vera frá því um 1269, er gert ráð fyrir, að prestskaupið sé aðeins 8 aurar. Þó mun þetta hafa verið óvenjulega lágt, því að í flestum máldögum er gert ráð fyrir því, að kaup presta skuli vera allmiklu hærri, svo sem tvær merkur,¹⁾ þrjár merkur²⁾ eða fjórar merkur.³⁾

Leiguprestar skyldu taka sér heimilisfang að fardögum eins og griðmenn, og voru þeir þá skyldugir til að syngja messu á kirkjustaðnum alla löghelga daga. En ef svo var um samið í máldaga kirkjunnar, að tíðir skyldu sjaldnar sungnar, þar gat eigandi kirkjunnar keypt tíðir að nágrannapresti, eftir samkomulagi, en hann skyldi gefa þeim presti dagverð og náttverð þá daga, er hann söng þar messu, ljá honum hest og fá mann til þess að fylgja honum. Máldagar kirknanna bera með sér, að þetta hefur alloft verið gert.⁴⁾ Máldagi kirkjunnar í Hafsfjarðarey segir, að það skuli fara eftir samkomulagi kirkjueigandans við prestinn, hvort hann söng tíðir á rúmhelgum dögum eða eigi,⁵⁾ og samkvæmt máldaga kirkjunnar að Ási í Hálsasveit skyldi það fara eftir vilja kirkjueigandans, hvort heimilisprestur var þar eða eigi.⁶⁾

Bæði Konrad Maurer og ýmsir fleiri hafa talað um, hve kjör leiguprestanna hafi verið slæm, og er það að vissu leyti satt, því að bæði var kaupið lágt, og svo hafa margir þeirra án efa verið allmjög háðir vilja kirkjueigendanna, en þó var staða þeirra samkvæmt lögum miklum mun betri en ánauðugu prestanna, sem ég mun bráðum víkja að. Samkvæmt því sem áður er sagt, mun þeim tiltölulega sjaldan hafa verið goldið fullt lögkaup, en hafi svo verið, voru þeir mun betur settir en vinnumenn. Sá staður Grágásar, er

1) Dipl. Isl., I, nr. 57, bls. 267, nr. 65, bls. 276, nr. 105, bls. 406, nr. 106, bls. 407. 2) Dipl. Isl., I, nr. 45, bls. 249. 3) Dipl. Isl., I, nr. 52, nr. 64, bls. 276, nr. 107, bls. 408, nr. 109, bls. 410, nr. 111, bls. 413; II, nr. 17, bls. 62, nr. 22, bls. 65, nr. 43, bls. 113, nr. 46, bls. 115. 4) Dipl. Isl., I, nr. 28, bls. 180, nr. 46, bls. 250, nr. 48, bls. 252, nr. 49, bls. 255, nr. 51, bls. 257, nr. 52, bls. 257, nr. 56, bls. 266, nr. 57, bls. 267, nr. 63, bls. 275, nr. 97, bls. 371, nr. 108, bls. 409, nr. 111, bls. 413, nr. 113, bls. 418, nr. 114, bls. 419, nr. 115, bls. 421, nr. 118, bls. 465, nr. 149, bls. 596; II, nr. 18, bls. 63, nr. 19, bls. 64, nr. 20, bls. 64, nr. 21, bls. 65, nr. 23, bls. 66, nr. 43, bls. 113. 5) Dipl. Isl., I, nr. 116, bls. 423. 6) Dipl. Isl., I, nr. 149, bls. 596.

ræðir um kaup þeirra, er mjög óljós, og að líkindum hefur eitt-hvað fallið þar úr,¹⁾ en flestir hafa skilið það svo, að kaupið hafi eigi mátt vera hærra en sex merkur.

En auk þess er þess að gæta, að prestarnir fengu nokkrar aukatekjur. Bæði sungu sumir þeirra messur að fleiri kirkjum en einni, svo sem ég hef áður minnt á, og í öðru lagi skyldu þeir fá 6 álnir fyrir líksöng. En 12 álnum skyldi kaupa leg undir hvern mann, nema helmingi ódýrar fyrir tannlaust barn, og fékk eigandi kirkjunnar það fé.²⁾

Í máldaga kirkjunnar að Saxahvoli stendur meðal annars svo látandi setning:³⁾ „Þar skal vera gröftur heimamanna og um alla Berjavík og af Öndverðarnesi, skal prestur annast allar nauðsynjar af bæjum þessum og hafa alla smátolla.“ Hér mun presturinn hafa haft nokkrar aukatekjur, því að eigi mun hafa verið um allfáa bæi að ræða. Þó verður að taka tillit til þess, að hinn síðastnefndi máldagi mun vera frá dögum Árna biskups Þorlákssonar, og er varhugavert að draga miklar ályktanir af honum um það tímabil, sem ritgerð mín ræðir aðallega um, því að einmitt á þeirri öld jókst vald kirkjunnar mjög mikið, og mun ég síðar gera grein fyrir því.

Enn er eitt atriði ótalið, er voru allmikil hlunnindi fyrir leiguprestinn. Áður hef ég minnt á það, að kirkjueigandinn skyldi fæða prest að allmiklu leyti, því að í kaþólskum sið voru helgidagar ársins langtum fleiri en eftir siðaskiptin, og þegar Konrad Maurer talar um hin slæmu kjör leiguprestanna má sjá, að hér talar útlendingur, sem eigi þekkir gestrisni Íslendinga.

Enginn taki samt orð mín svo, að ég telji, að kjör leiguprestanna muni hafa verið glæsileg. Þvert á móti mun fjárhagsafkoma þeirra jafnan hafa verið bág, sérstaklega vegna þess, að allur þorri þeirra mun hafa haft fyrir heimili að sjá. Raunar heimtaði kaþólska kirkjan þá einlífi klerka, svo sem kunnugt er, en þeirri kröfu var eigi hreyft að neinu ráði hér á landi fyrr en á dögum Árna biskups Þorlákssonar, og þrátt fyrir það höfðu margir þeirra jafnan fylgi-

1) Grág., I a, 129. 2) Grág., I a, bls. 9; II, bls. 9—10; III, 8, eyrir fyrir tannlaust barn, Grág., III, 61, hálfu ódýrara, Grág., III, 103, 153, 198, 237, 279, 304. 3) Dipl. Isl., II, nr. 47, bls. 115.

konur, og kom sú sambúð jafnan í stað hjónabands, þótt eigi væri lögformlegt.

Þá er enn eftir hinn þriðji flokkur presta, sem í raun réttir voru eins konar þrælar kirkjueigandans. Kirkjueigandinn skyldi gera samning við sveininn sjálfan um þetta, ef hann var fullra 16 vetra að aldri, en að öðrum kosti var samningurinn gerður við lögráðanda hans, og var þeim máldaga lýst að lögbergi og skyldi hann sjá honum fyrir þeirri menntun, er var nauðsynleg til þess að geta gegnt preststarfi. Hann skyldi syngja hvern löghelgan dag messu að þeirri kirkju, sem hann var vígður til, og auk þess óttusöng og aftansöng og um langaföstu og jólaföstu og imbrudaga alla. En ef hann strauk í burtu, var hann engu betur settur en strokuþræll, og það var einungis ein leið fær fyrir hann, ef hann vildi losna við þetta starf, og hún var sú, að hann lærði annan mann í sinn stað, sem biskup teldi fullgildan, en slíkt mun sjaldan hafa reynzt auðvelt.

Það má gera ráð fyrir, að slíkir prestar muni eigi hafa notið mikillar virðingar í augum almennings, og mun það vera ein af ástæðunum til þess, að lengi frameftir hafði kaþólska kirkjan miklu minni völd hér á Íslandi heldur en í öðrum löndum Evrópu, þótt ýmislegt fleira hafi þar komið til greina, og mun ég síðar minnst á sumt af því.

Við vitum, að leiguprestarnir hafa haldizt hér lengi, en um á-nauðugu prestana vitum við ekkert með vissu. Í fljótu bragði gæti virzt sennilegt, að þeir hefðu dottið að mestu leyti úr sögunni, eftir að fyrstu áratugirnir voru liðnir, því að þá mun hafa orðið hægara að afla sér innlendrar menntunar í þeirri grein en áður. Þó bendir einn staður í hinni eldri Þorláks sögu til þess, að slíkir prestar hafi að minnsta kosti verið til um hans daga. Þar segir svo: „Honum þótti það ábyrgðarráð mikið að vígja menn, er til þess sóttu langan veg, og hann sá þá mjög vanfæra til, bæði sakir lítills lærdóms og annara háttar sér óskapfelldra, en hann nennti þó varla að neita, bæði sakir fátæktar þeirra og sjálfra, og sakir þeirra manna, er þeim höfðu kennt eða sínar jarteinir til sent.“¹⁾ Það má óhikað

1) Bisk., I, bls. 107.

gera ráð fyrir því, að eigi hafi orðið aðrir menn til þess að gefa sig í slíkt, en fátæklingar, er einskis annars áttu úrkosta, og sömu-leiðis má telja víst, að menntun þeirra og breytni hafi yfirleitt eigi verið samkvæmt ströngustu kröfum kirkjunnar, en Þorlákur biskup var mjög siðavandur, svo sem sjá má af sögu hans. En bæði mun hann hafa vitað, að margir þessara manna myndu vart geta bjargað sér á annan hátt, og í öðru lagi myndi það mjög hafa aukið andúðina gegn honum frá höfðingjum landsins, ef hann hefði neitað að vígja þessa menn. En hinir síðastnefndu hafa auðvitað viljað halda þessu skipulagi sem lengst, því að það var ódýrast fyrir þá.

Af því, sem nú var sagt, mun það vera öllum augljóst, að það muni alls eigi vera rétt, sem Konrad Maurer segir,¹⁾ að fyrsta sporið til að bæta fjárhag presta muni hafa verið stigið, þá er tíundarlögin voru samþykkt. Slík staðhæfing væri því aðeins réttmæt, að það væri jafnframt tekið fram, að hér væri átt við kirkjueigendur, en höfundur virðist hér einmitt hafa haft hina lægri klerkastétt í huga. Að vísu fengu þeir nokkurn hluta preststíundar, svo sem áður er greint, en eitthvað munu einstakir menn sjálfsagt hafa einnig lagt þeim til áður, því að af einhverju þurftu þeir auðvitað að lifa, þótt við vitum eigi nú, hvernig því hefur verið varið.

Enn er eitt atriði, er sýnir glögg, hve hinir lægri prestar voru fjárhagslega ósjálfstæðir gagnvart kirkjueigendunum, að hinir síðarnefndu skyldu heimta inn preststíund og kirkjutíund og skila þeim hluta hennar til prestsins, er honum bar samkvæmt samningum, og munu þeir jafnan hafa getað mestu ráðið um það, hve mikið það var. Ef menn greiddu eigi tíund skilvíslega, þá var eigandi kirkjunnar réttur aðili þeirrar sakar. En ef hann vildi eigi taka það að sér, skyldi sá prestur, er þjónaði kirkjunni, gera það.²⁾

Um kirkjutíundina hef ég mjög lítið að segja, því að svo má heita, að ég hafi hér á undan tekið fram það, sem um það efni verð-

1) Konrad Maurer: Island von seiner ersten Entdeckung, bls. 237. 2) Grág., I a, bls. 14—15 og I b, 210; II, 53; III, 49, 89, 140—141, 188, 228, 270, 362—363; Kristniréttur hinn gamli, 9. kap., bls. 44—46 og 40. kap., bls. 152—154.

ur sagt. Hér skal aðeins geta þess, að henni skyldi samkvæmt lögum vera varið til viðhalds kirkjunum, en í raun rétttri mun mikill hluti hennar oft og einatt hafa runnið í vasa kirkjueigandans.

Einum fjórðungi tíundar skyldi varið til þess að ala önn fyrir þurfamönnum í hverjum hreppi, en eigi skyldi gefa tíund úr hreppi, nema menn yrðu sáttir á það á hreppssamkomu og teldu, að utan-hreppsmenn væru enn ver staddir í því efni en þeir sjálfir. Öll sú tíund, sem minni var en eyris tíund, skyldi ganga óskipt til fátækra, nema biskupar landsins teldu þörf á að leggja hana til kirkna. Hér var að vísu um töluverðan skatt að ræða, en hann var nauðsynlegur til að létta ómagaframfærsluna og jafna henni niður á sem flesta eftir efnum og ástæðum, því að hrepparnir urðu að sjá fyrir því fólki, sem varð bjargarþrota, ef það átti enga ættingja, eða hinir síðarnefndu gátu eigi alið önn fyrir þeim sakir fátæktar. Hrepps-sóknarmenn skyldu skipta þurfamannatíund á hreppssamkomu. Þessir menn höfðu sams konar störfum að gegna, sem þeir, er nú eru kallaðir hreppsnefndarmenn.

Áður en ég skilst að fullu við þenna kafla um tíundarlögin, verð ég að geta þess, að ef tíundarlögin eru gaumgæfilega athuguð, þá má finna þar ýmislegt fleira, er ber glöggan vott um það, hve vel höfðingjarnir hafa þar gætt hagsmuna sinna í öllum greinum. Eitt er það, að tíundin kom tiltölulega léttast niður á stóreignamönnum, en í því átti hún raunar sammerkt við aðra skatta á þeim tímum. Lágmarkið var eigi sett sérstaklega hátt, því að bæði bændur og griðmenn voru tíundarskyldir, ef þeir áttu 10 aura skuldlausa, nema þeir ættu ómaga, er þeir skyldu á verkum sínum fram færa, þ. e. a. s. væru lögskuldarmenn, því að slíkir menn voru í raun rétttri eins konar þrælar. Annars voru hér engin grið gefin og ekkert tillit tekið til þess, hvort maðurinn hafði fyrir mörgum ómögum að sjá eða eigi. Sá maður, er átti 10 sex álna aura skuldlausa fyrir utan hversdagsföt sín, skyldi gefa alin vaðmáls eða jafnvirði hennar í öðru. Það er hérumbil 1,67% af höfuðstól. Sá maður, er átti 20 aura, skyldi gefa tvær álnir og þar hélzt hlutfallið því óbreytt. En sá, er átti 40 aura, skyldi gefa þrjár álnir og þar hefur hlutfallið lækkað niður í 1,25%. Sá, er átti hálft hundrað, skyldi gefa fjórar

álnir, og er hlutfallið þar örlítið hærri, eða 1,33%. En sá, er átti 80 aura, skyldi gefa fimm álnir, og er hlutfallið þar 1,04%. En sá, er átti tíu tugi aura, skyldi greiða sex álnir eða 1% af höfuðstól og 1/10 af hugsuðum arði, en lögvextir voru 10 af hundraði. En úr því fór hlutfallið óðum lækkandi, því að þetta virðist hafa verið hámark tíundarinnar.¹⁾

Næst á eftir greininni um fjárhæð tíundarinnar kemur svo látandi setning: „Það fé þarf eigi til tíundar að telja, sem áður er lagt til guðsþakka, hvort sem það er lagt til kirkna, eða til brúa eða til sæluskipa, og hvort sem það er í löndum eða lausum aurum. Samkvæmt hinum almennu lögum skyldu eignir hennar vera skattfrjálsar, en eigi mun það þó hafa aðallega vakað fyrir goðum landsins, þegar tíundarlögin voru sett, heldur hitt, að þeir höfðu sjálfir mestan hag af því, þar eð þeir höfðu forræði flestra hinna stærstu kirkjustaða landsins, og af máldögum kirkna má sjá, að sums staðar var mjög mikið fé lagt til kirkna.

En næst á eftir þeirri grein, sem nú var nefnd, kemur önnur, sem alls eigi var í samræmi við hin almennu lög kirkjunnar. Hún er á þessa leið: „Prestar þurfa eigi að tíunda það fé, sem þeir eiga í bókum og messufötum, en tíunda skulu þeir annað fé. Þetta var einmitt það, er eiganda kirkjunnar bar skylda til að sjá um, að minnsta kosti, ef þeir létu prestling læra til kirkju sinnar, svo sem áður var skýrt frá. En samkvæmt hinum almennu lögum kirkjunnar skyldu þjónar hennar eigi þurfa að greiða slíkt gjald.

Einnig má sjá, að hagsmuna goðanna er vel gætt, þar sem svo segir: „Goðorð sitt þarf maður eigi til tíundar að telja, veldi er það en eigi fé.“ Raunar var hér eigi um eign að ræða, heldur eins konar embætti, er oft mun hafa gefið af sér miklar tekjur, þótt sumar þeirra muni hafa verið nokkuð óvissar, og vísa ég hér til þess, sem ég hef áður sagt um það efni, í kaflanum um uppruna og þróun goðavaldsins.

En hér er ég kominn að kjarna málsins, sem skýrir bezt, hvernig á því stendur, að tíundin var svo greiðlega samþykkt, og hann er

1) Grág., I b, 205; II, 46; III, 43—44, 84, 134—135, 183, 222—223, 267, 355—356.

sá, að tekjur manna komu eigi til greina, heldur var tíundin lögð á eignir manna og hugsaða vexti af þeim, og þess vegna munu höfðingjar landsins hafa orðið enn betur úti, þegar um greiðslu þessa gjalds var að ræða, en annars myndi hafa verið.

En annars staðar í Evrópu var tíundin einungis tekjuskattur, og víða komu einungis tekjur landbúnaðarins til greina, en ástæðan til þess var sú, að um það leyti var hann aðalatvinnuvegurinn. Hér er eigi rúm til að ræða það mál, svo að teljandi sé, en þó mun ég lítið eitt minnst á það, hvernig tíundinni var varið í Noregi. Í fyrstu var þar einungis goldin tíund af akuryrkju, kvikfjárrækt og fiskveiðum, því að þetta voru hinir helztu atvinnuvegir Norðmanna. En um sama leyti, sem sättagerðin í Tünsbergi var samþykkt, komu þeir Magnús konungur lagabætir og Jón rauði erkebiskup sér saman um það, að upp frá þessu skyldi tíundin vera lögð á næstum alla atvinnuvegi landsins. En menn voru yfirleitt mjög óánægðir með þá tilhögun, og var það ein af aðalorsökunum til þess, að hið veraldlega vald vildi eigi samþykkja sættargerðina.¹⁾

En hér á landi var þó enn lengra gengið í þessa átt, því að hér var tíundin lögð á alls konar eignir, alveg án tillits til þess, hvort þær gátu í raun rétttri gefið nokkurn arð af sér eða eigi. Þetta hlaut að brjóta í bága við lög kirkjunnar, er bönnuðu að byggja dautt fé á leigu, en auðvitað var eigi unnt að framfylgja slíku banni til fulls, þegar verzlun og viðskipti tóku að aukast. Flestum munu vera kunnug orð Loðins lepps, sendimanns Noregskonungs, um þetta efni, þá er Jónsbók skyldi lögtekin á Alþingi árið 1281. Þau eru á þessa leið: „Hvað má hærra okur vera en tíundargerð sú hin rangláta, sem hér er á landinu, þér biskuparnir heimtið tíund af sylgjum og silfurbeltum, koppum og keröldum, og undrast ég það, hví landslýðurinn þolir yður slíkar óhæfur, og gerið eigi norræna tíund aðeins, þá er gengur um allan heiminn og einsaman er rétt og lögtekin.“ Þá stóð Hrafn Oddsson upp og mælti: „Góð er tíund

1) Keyser: Norsk kirkehistorie under Katholismen, I. bd., bls. 160; II. bd., bls. 29, sjá einnig Bang: Den norske Kirkes Historie, bls. 108—109, og Norges gamle Love, II. bindi, bls. 474.

vor, herra, og önnur mun hvorum tveggja, klerkum og leikmönnum, óhentari.“ Árni biskup Þorláksson svaraði: „Af orðum Innocentii páfa vitum við, að tíund sú er eigi okur og vinnur engum manni sálutjón.“ Síðasta atriðið hef ég eigi haft tækifæri til að rannsaka, en næsta líklegt þykir mér, að hann hafi þýtt þau ummæli allmikið sér í vil.

Svo sem kunnugt er, voru þeir Árni biskup og Hrafn Oddsson svarnir óvinir, því að einmitt um þetta leyti stóðu deilurnar um staðamálin sem hæst, og mætti því ætla, að þeir hefðu eigi getað orðið sammála um neitt, þar eð hagsmunir þeirra fóru alveg í gagnstæða átt. En ástæðan til þess, að þeir leggjast báðir á eitt til að verja tíundargerðina, er sú, að hvor um sig vonaði, að sinn flokkur myndi bera sigur úr bítum í þessum málum og geta þá hagnast á tíundinni. Hins vegar er ólíklegt, að Hrafn hafi verið mjög umhugað um að efla einingu landsmanna gagnvart konungvaldinu, að hann hefði þess vegna tekið svari fjandmanns síns, því að ég hef áður getið þess, að hann hélt því fram, að konungur ætti einn að ráða lögum hér á landi. En um Árna biskup Þorláksson kemur slíkt eigi til neinna mála, því að það er kunnugt, að hann vildi allt til vinna að fá kröfum sínum framgengt og gekk jafnvel svo langt í þá átt, að hann studdi málaleitun Noregskonungs um herútboð af Íslandi árið 1286, í von um, að hann fengi kröfum sínum framgengt.

Að lokum mun ég minnst örfáum orðum á hina meiri tíund, er var einn tíundi hluti af eignum manns, og var hún oftast goldin í eitt skipti fyrir öll, svo sem vænta mátti. Hún skyldi goldin fyrir hjúskaparleyfi með fimmmenningum, samkvæmt nýmæli Magnúsar biskups Gissurarsonar, en samkvæmt eldri lögum með þeim, er voru að fimmta manni og sjötta.¹⁾ Auk þess var hún stundum gefin sem sálugjöf, og samkvæmt Grágás mátti sérhver maður gefa einn tíunda hluta af eignum sínum þannig í eitt skipti, en því aðeins oftar, að allir menn lofi, þeir, er til arfs stóðu og ómaga, eða samþykkis lögréttu væri leitað.²⁾ Ef ef menn lögðu fé til kirkna að ráði bisk-

1) Grág., I a, 37; I b, 30—31; II, 155. 2) Grág., I a, 246—247; II, 101.

upa og með samþykki erfingja skyldi það teljast jafngilt sem þótt málið hefði verið borið undir lögréttu.¹⁾ Biskup fékk fjórðung hinnar meiri tíundar og hafði hann rétt til að ákveða til hvers hinir hlutar hennar skyldu notaðir, þó skyldi einn þeirra ganga til Þingvallar.²⁾

III. kafli

Biskupar landsins og vald þeirra

Svo sem kunnugt er voru biskuparnir æðstu yfirmenn íslenzku kirkjunnar hér á landi. Raunar voru erkibiskuparnir í Brimum og síðar í Lundi settir yfir þá, og æðsti yfirmaður allrar rómversk-
kapólsku kirkjunnar var páfinn í Róm. En fram að miðbiki 12. aldar má svo heita, að erkibiskuparnir skiptu sér alls eigi neitt af málefnum íslenzku kirkjunnar, en upp frá því varð það töluvert meira. Til þess lágu sérstakar orsakir, sem ég mun leitast við að rekja í sambandi við breytingar þær, sem urðu á valdssviði kirkjunnar um þetta leyti. En fyrst mun ég minnst á vald hinna íslenzku biskupa, fyrst eins og það var, samkvæmt Kristnirétti hinum forna, og síðan taka nokkur dæmi úr Biskupasögum og Sturlungu, til að sýna, hvernig því hefur verið beitt, þar sem nokkrar frásagnir eru til um það.

Svo sem kunnugt er, var upphaflega aðeins einn biskup í Skálholti fyrir allt landið, en Norðlendingum þótti það of lítið, og rétt eftir aldamótin 1100 fengu þeir sinn sérstaka biskup. Hinn fyrrnefndi skyldi fara árlega yfir biskupsdæmi sitt, en hinn síðarnefndi yfir einn fjórðung á hverju ári. Þó gefur Guðmundar saga dýra það óbeinlínis í skyn, að þessu muni eigi hafa verið framfylgt norðanlands á 13. öld, enda er það í sjálfu sér sennilegt eftir þeim atburðum, er gerðust þar á fyrsta þriðjungi aldarinnar, og ég mun síðar minnst á.

Aðalstarf biskupanna á þessum yfirreiðum var að vígja kirkjur og kapellur, en auk þess skyldu þeir biskupa börn og veita mönn-

1) Grág., I b, 218; II, 98, Kristniréttur hinn eldri, 47. kap., bls. 168. 2) Grág., II, 205.

um skriftagöngu, en heima á staðnum skyldu þeir úthluta krisma handa prestum og vígja þá að imbrudögum.

Vald biskups yfir prestum var mjög mikið, því að þeir urðu að hlýða honum skilyrðislaust um allt það, er laut að embætti þeirra og sýna honum bækur sínar og messuföt, ef þess var krafist. Enn fremur átti biskup að sjá prestum fyrir brauði og messuvíni og vígja öll áhöld, er notuð voru til guðspjónustugerðar.

Ef útlendir prestar komu hingað til Íslands, skyldu menn eigi kaupa tíðir að þeim, fyrr en þeir höfðu rit og innsigli biskups og tveggja vitna, er hjá voru, að hann hefði leyft þeim að gegna prestsverkum. Þetta mun hafa verið gert í því skyni, að fullvíst væri, að þetta væru eigi villutrúarmenn, því að töluvert mun hafa verið af þeim hér á landi fyrstu áratuginu eftir kristnitökuna, svo sem ég hef áður drepit á. Samt skyldu slíkir prestar heldur skíra barn en ólærðir menn, ef annars var eigi kostur, jafnvel þótt biskup væri eigi búinn að veita þeim slíkt leyfi. Auk þess gat biskup bæði synjað mönnum um vígslu og bannað prestum tíðagerð, ef honum þótti ástæða til. En eins og ég hef áður minnst á, gat Þorlákur biskups, sem annars var manna strangastur í öllum þess háttar kröfum, varla fengið sig til að gera slíkt, og má þá geta nærri, að aðrir biskupar muni eigi oft hafa gert það.

Einnig hafði biskup allmikil umráð yfir kirkjunum, því að hann skyldi skera úr því, hvort landeigandi hefði lagt svo mikið fé til kirkju þeirrar, er hann lét reisa, að við mætti hlíta. Auk þess skyldi hann sjá um, að öllum kirkjum væri sómasamlega haldið við, og ef kirkja brann, eða varð ónýtt af öðrum orsökum, skyldi kirkjueigandinn sjá um, að ný kirkja væri komin upp áður en 12 mánuðir væru liðnir frá því, að hin fyrri eyðilagðist. En biskup skyldi ráða, hvar hin nýja kirkja skyldi standa, hve stór hún skyldi vera, hve mikið fé væri lagt til hennar og hvenær hún yrði vígð. Biskup skyldi ákveða til hvaða kirkju sérhver bóndi skyldi greiða preststíund og kirkjutíund,¹⁾ en síðar mun sú breyting hafa verið gerð á, að sú skipting tíundar, sem biskup hafði eitt sinn ákveðið skyldi

1) Grág., I a, 14; II, 16; I b, 210; Kristniréttur hinn eldri, 9. kap., bls. 42—44 og 40. kap., bls. 152—154.

haldast um hans daga, nema einhver kirkja væri vanhaldin, þá mátti taka tíund frá henni og skipta á annan hátt en áður hafði verið gert. Sömuleiðis var það, að ef biskup leyfði að reisa nýja kirkju, þá skyldi greiða til hennar tíund af þeim bæ, þótt hún hefði áður verið greidd til annarrar kirkju. Ef sami maður hafði umráð yfir fleiri kirkjum en einni, þurfti hann að leita samþykkis biskups, ef hann vildi láta gera breytingar á tillögum þeim, er lögð voru til hverrar einstakrar.¹⁾

Jafnvel þótt guðsþjónusta legðist alveg niður í einhverri kirkju, mátti samt eigi verja því fé til annars, er lagt hafði verið til hennar, nema sá biskup leyfði það, sem yfir þeim fjórðungi var, og auk þess landeigandi og sá maður, er hafði gefið fé til kirkjunnar eða erfingjar hans.²⁾ Enn fremur skyldi biskup ráða því, hvort leyft skyldi að messa í bænhúsi eða eigi,³⁾ og hvaða kirkjur skyldu vera graftarkirkjur.⁴⁾

Ef kirkju var hætta búin af skriðum, snjóflóðum, vatnagangi eða ofviðri, mátti færa hana úr stað, en þó aðeins með leyfi biskups.

Það má gera ráð fyrir, að flestir biskupanna hafi fært sér þenna rétt í nyt, þótt við vitum lítið um það, því að heimildir vantar að mestu leyti um þetta efni. Þó er skylt að geta þess, að hin yngri Þorlák saga getur þess, að Jón Loftsson vildi að einungis væri einn prestur og einn djákni við kirkjuna á Höfðabrekku, en áður voru þar tveir prestar og tveir djáknar. Ástæðan til þess var sú, að hlaup hafði tekið burt allmarga bæi, er lágu til þeirrar kirkju, og þess vegna urðu bæði tíundir minni og færri hús til brottsöngs. Þorlákur biskup var tregur til, en þó lét hann undan að lokum, og mun hann hafa gert það til þess að auka eigi ósamþykki milli þeirra, því að það var nóg fyrir, og mun ég síðar minnast á ástæðurnar til þess.

Þótt mikið vantaði á, að löggjafarvald kirkjunnar væri enn komið í það horf, sem krafist var, samkvæmt hinum almennu lögum kirkjunnar, höfðu biskuparnir samt talsvert vald í þeim efnum. Í fyrsta lagi gátu þeir sjálfir sett ýms fyriræli um tíðagerð og

1) Kristniréttur hinn gamli, 12. kap., bls. 52. 2) Grág., I a, 20; II, 23—24; III, 21, 70, 114, 165, 208, 248, 326. 3) Kr. R., 48. kap., bls. 168. 4) Grág., I a, 12—13; II, 14; III, 12, 106—107, 156, 202, 236, 240 og víðar.

skriftir, en þó með því skilyrði, að þeir ráðfærðu sig við klerka sína á prestastefnu, og að þau brytu eigi í bága við hin almennu lög kirkjunnar. Hér mun ég minnst stuttlega á þau fyrirmæli biskupanna, sem enn eru til. Föstuboð Þorláks biskups Þórhallssonar eru mun strangari en þau fyrirmæli um það efni, er áður höfðu gilt,¹⁾ og um skriftaboð hans er það að segja,²⁾ að þar er sums staðar farið lengra en tíðkaðist í öðrum löndum á þeim tímum. Eitt er þar sérstaklega athyglisvert, að auðugum, lærðum eða háttsettum mönnum eru settar strangari skriftir en öðrum, og er það í samræmi við venjur kaþólsku kirkjunnar.³⁾ Sömuleiðis er tilskipun Magnúsar biskups Gissurarsonar um söng og þjónustugerð í kirkjum og um innleiðslu kvenna í kirkju.⁴⁾

Í öðru lagi gat biskup ráðið allmiklu um það, hvernig ýmsum kirkjulegum fyrirmælum var beitt, og mun ég minnst á helztu atvikið. Biskup hafði rétt til að kæra menn fyrir brot á fyrirmælum kirkjunnar. T. d. ef menn kunnu eigi faðirvorið eða trúarjátninguna né að skíra barn, og varðaði slíkt brot fjörbaugsgarð,⁵⁾ og sama hegning lá við því, ef menn rufu kirkjufrið. Aðili þeirrar sakar var annaðhvort sá maður, er biskup skipaði til þess, prestur sá, er veitti tíðir að kirkjunni, eða sá bóndi, er bjó á kirkjustaðnum.⁶⁾

Lík skógarmanna mátti eigi grafa í kirkjugarði, nema því aðeins, að biskup leyfði það. Biskup gat einnig synjað mönnum um kirkjuleg, ef hann taldi, að réttmætar ástæður voru til, og ef menn fluttu lík slíkra manna til kirkju, skyldu þeir verða sekir fjörbaugsmenn, og sömuleiðis sá maður, er tók við líkinu, og sá prestur, er söng líksöng yfir því.⁷⁾

Ef biskupar vildu gera máldaga í lönd manna þurftu þeir eigi að lýsa þeim að lögbergi nema þeir vildu.

1) Grág., I b, 251—252; Dipl. Isl., I, nr. 42, bls. 236, sbr. Grág., I a, 33—35; II, 41—44; III, 36—38, 80—83, 128—133, 178—182, 218—222, 261—266, 352—354. 2) Dipl. Isl., I, nr. 43, bls. 240—244. 3) Jón Helgason: Kristnisaga Ísland, I. bindi, bls. 80—81. 4) Dipl. Isl., I, nr. 117, bls. 435—463. 5) Grág., I a, 7 og I b, 215; II, 5; III, 6, 59, 101, 151, 197, 235, 277, 298. 6) Grág., I b, 216; II, 58—59; III, 42. 7) Grág., I a, 12; I b, 218; Kristniréttur hinn gamli, 7. kap., bls. 36—38.

Þá kem ég að þeim flokki mála, þar sem vald biskups mátti heita næstum ótakmarkað, en það voru faðernis- og hjúskaparmál. Um hið fyrra er það að segja, að ef faðerni var óvíst, gátu biskuparnir látið skírslur fara fram svo oft sem þeir vildu, og skyldi sú skírsla teljast rétt er síðar var gerð. Sturlunga ber það með sér, að þetta muni stundum hafa verið gert, bæði þegar um faðernismál og vígsmál var að ræða.¹⁾

En um járnburð er það að segja, að hann var afnuminn í Noregi samkvæmt tilskipun Vilhjálms kardinála af Sabína árið 1247,²⁾ og mun það hafa orðið einnig hér á landi um líkt leyti. Betra var seint en aldrei, mátti segja þar, því að einmitt þessi venja hafði hjálpað ýmsum ævintýramönnum til að reyna að brjótast til ríkis í Noregi.

Eins og ég hef áður minnst á, mátti eigi sættast á hið meira frændsemisspell eða legorð með konu annars manns eða nunnu, nema biskupar bæðu um leyfi til þess í lögréttu, og var þar jafnan aðeins um linun refsingar að ræða, sem var skóggangssekt.³⁾

Þó var vald biskups yfir hjúskaparmálum enn meira. Honum var heimilt að banna mönnum að búa saman við frillur eða þær konur, sem voru nánari að frændsemi eða sifjum en fimmmenningar.⁴⁾ Þó er þess eigi getið, að neinn biskupanna hafi fært sér þenna rétt í nyt fyrr en Þorlákur biskup Þórhallsson gerði það,⁵⁾ og fáir þeirra, sem á eftir honum komu, fyrr en Árni biskup Þorláksson⁶⁾ kom til sögunnar. Mér þykir líklegt, að flestir hinna muni eigi hafa gengið mjög strangt eftir þessu, því að bæði munu margir þeirra eigi hafa verið mjög gagnteknir af anda kirkjunnar og eigi heldur viljað baka sér óvinsældir höfðingjanna, en margir hinna síðarnefndu voru manna sekastir í þessum efnum, og Klængur biskup Þorsteinsson virðist sjálfur eigi hafa verið alveg saklaus. Þó verður að geta þess, að Guðmundar saga dýra segir, að biskup hafi lýst yfir því, að börn þeirra Þorfinns Önundarsonar og Ingibjargar, dóttur Guðmundar hins dýra, skyldu eigi teljast skilgetin, og vegna

1) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 66 og 289. 2) Norges gamle Love, I, bls. 453 og 457. 3) Grág., I b, bls. 59; II, 182. 4) Grág., II, 204—205. 5) Bisk., I, bls. 285 og 289. 6) Bisk., I, bls. 759.

tímans má telja víst, að hér muni vera átt við Brand biskup Sæmundsson.

En ef meinbugir komu upp á milli hjóna, eftir að þau voru gift, skyldi sá biskup, er yfir þeim fjórðungi var, fá þrjá menn til að leggja undir þegnskap sinn, að sú frændsemi eða þær sífjar væru með þeim og segja síðan skilið með þeim.¹⁾ Páll biskup bannaði Þuríði að fylgja Árna rauðskegg en árangurslaust.

Hinn eldri kristniréttur fal biskupi að skera úr því, hvort faðir sá, er hafði sjálfur skírt barn sitt, þyrfti að skilja sæng við konu sína vegna guðsifja þeirra, er mynduðust milli hans og barnsins.²⁾ En ef þau héldu áfram hjúskap sínum, án þess að leyfi biskups kæmi til, skyldi það varða fjörbaugsgarð. Annars var eigi gripíð til þessa úrræðis, nema brýna nauðsyn bæri til, því að ef barn dó óskírt var eilíf glötun vís, samkvæmt trú manna á þeim tímum. Samt sem áður var hjónum síðar skipað að halda hjúskap sínum áfram þrátt fyrir þetta,³⁾ og bæði þetta og hitt, að hjón, sem voru bjargarþrota, máttu eigi skilja samkvæmt eigin vild, eins og áður hafði verið, ber glöggan vott um það, að hjúskaparlöggjöfin sveigðist smám saman meira og meira í áttina til kröfu hinnar rómversk kapólsku kirkju, að slit hjúskapar væru algerlega bönnuð, en það komst eigi algerlega á fyrr en með kristnirétti Árna biskups Þorlákssonar, sem samþykktur var á Alþingi árið 1275. Ef hjón urðu eigi samhuga gat biskup dæmt konunni full umráð fjár síns, enda þótt lögskilnaður þeirra væri eigi gerður.⁴⁾

Enn á ég eftir að minnst á eitt atriði um vald biskupa yfir löggjafarmálum, sem eigi snertir valdssvið kirkjunnar og er þess vegna mjög athyglisvert. Lögin bönnuðu að veita húsgangsmönnum fæði og húsaskjól, og varðaði fjörbaugsgarð ef út af var brugðið, en þó gat sakborningur sloppið við að láta málið fara til þings, ef hann bauð gerð biskups á því máli, þess sem yfir þeim fjórðungi var. Einnig gátu biskupar þokað þessu máli, ef þeir vildu⁵⁾ og tilkynnt lögréttunni það. Óvíst er, hvort þessi heimild hefur verið

1) Grág., I b, 41—42; II, 205. 2) Grág., I a, 6; III, 196, 276. 3) Grág., I b, 215; II, 5; III, 58, 100, 150, 234, 297; Kristniréttur hinn gamli, 3. kap., bls. 12. 4) Grág., II, 205. 5) Grág., I b, 179; II, 146 og 257—258.

notuð, því að svo má heita, að engar heimildir séu til um þetta efni, nema Grágás.

Það er alkunnugt, að biskuparnir voru oft kvaddir ráða, þá er um mikilvæg málefni var að ræða, og mun það bæði hafa verið vegna þess, að staða þeirra var mikil virðingarstaða og sömuleiðis af því, að flestir þeirra voru af göfugustu höfðingjaættum landins.

Ég hef áður minnt á ummæli Hungurvöku um Gissur biskup Ísleifsson, og þótt þau muni að öllum líkindum vera nokkuð ýkt, er samt auðsætt af því, hve miklu hann kom til leiðar, svo sem ég hef áður minnt á, að hann hafi notið mikillar virðingar. Þó er eitt enn ótalið, sem alls eigi er lítilsvert. Hungurvaka segir, að hann hafi friðað svo landið, að þá hafi engar stórdeilur orðið með höfðingjum, en vopnaburður lagzt niður að miklu leyti. Eigi er unnt að neita því, að þetta geti verið satt, þótt við vitum annars mjög lítið um þetta tímabil, því að svo má heita, að Hungurvaka sé þar ein til frásagnar.

Hungurvöku farast svo orð um Klæng biskup, að engin sú gerð hafi verið gerð um stórmál, að hann væri eigi til hvernar tekinn. Við vitum af Sturlu sögu, að hann gerði tvisvar um mál þeirra Einars Þorgilssonar og Sturlu í Hvammi.

Brandur biskup Sæmundarson og Þorgeir sonur hans skyldu gera um mál Jóns Húnröðarsonar og Þórðar Ívarssonar, og ráða hans var leitað, er óspektarmenn gerðu óeirðir norður í Fljótum. Einnig átti hann allmikinn þátt í því, að settum varð komið á eftir Öndarbrennu. Maður nokkur, er Erlendur hét, leitaði ráða Brands biskups, hvernig hann skyldi fara að, er honum hafði verið veittur mikill áverki. Hann réði honum til að gerast munkur, en eigi hélzt hann við á Þingeyrum nema skamma stund. Hann ráðlagði einnig vegöndum Arnþrúðarsona að fara burt úr héraði, og maður einn, er rændur hafði verið, leitaði ráða hans. Brandur biskup mælti eftir víg Sumarliða Ásbjarnarsonar, en vegandinn var Snorri Grímsson, bræðrungr Guðmundar Arasonar, og fyrir bæn hins síðastnefnda lét Þorlákur biskup bera varnarkvið fyrir hann. Vinsældir

Guðmundar Arasonar voru þá svo miklar, að sveitarmenn báðu Brand biskup að banna honum brottför og svo var gert¹⁾

Um Pál Jónsson Skálholtsbiskup er það að segja, að hann leit-
aði um sættir með mönnum eftir Önundarbrennu, ásamt Brandi
biskupi, og hann reyndi að setta menn, þá er Rauðsmál voru á
þingi, þótt það yrði árangurslaust.²⁾ Hann var tekinn til gerðar
um mál þeirra Sæmundar Jónssonar og Sigurðar Ormssonar og
einnig kvaddur ráða um það, hvort biskupskosning Guðmundar
Arasonar skyldi tekin gild eða eigi.³⁾ Í fyrstu deilu sinni við Kol-
bein Tumason leitaði Guðmundur biskup ráða Páls biskups og
Sæmundar, þegar hann kvað upp gerðina, og var slíkt þó eigi vani
hans.⁴⁾

Magnús biskup Gissurarson kom á sættum með þeim Magnúsi
allsherjargoða og Snorra Sturlusyni er til vandræða horfði með
þeim út af deilum um arf Jórunnar auðgu. Hann reyndi sömuleiðis
að koma sættum á milli þeirra Lofts, sonar Páls biskups, og Bjarnar
Þorvaldssonar, en það lánaðist eigi.⁵⁾ Síðar kvað hann upp gerðir
fyrir aðför Hrafnssona og Jónssona að Þorvaldi Vatnsfirðingi, og
hann gerði einnig um mál, er reis út af því, að þeir Sturla Sighvats-
son og Ingimundur Jónsson höfðu numið á brott Jóreiði Hallsdótt-
ur.⁶⁾

Árið 1234 sættust þeir Sighvatur Sturluson og Kolbeinn ungi
á það, að Magnús biskup skyldi gera um mál þeirra, en Sighvatur
kom eigi til þings, og varð þess vegna eigi neitt af því, að Magnús
biskup gerði um það mál.⁷⁾

Sigvarður biskup skyldi í fyrstu gera með þeim Gissuri Þor-
valdssyni og Órækju Snorrasyni við Hvítárbrú, árið 1242, ásamt
með Kolbeini unga, en niðurstaðan varð sú, að Gissur vildi eigi
setta sig við annað, en að hinn síðastnefndi gerði einn um öll mál
þeirra. Ári síðar skyldi Sigvarður biskup og Steinvör, systir Þórð-
ar kakala, gera um mál þeirra Þórðar og Lofts, sonar Páls bisk-

1) Sturl., I, 220 og 221—222. 2) Sturl., I, 197 og 238. 3) Sturl., I, 242—
243 og 264—267. 4) Sturl., I, 277. 5) Sturl., I, bls. 328 og 341. 6) Sturl.,
I, bd., bls. 365 og 382. 7) Sturl., I, bls. 459 og 462.

ups.¹⁾ Síðar skyldi sá biskup gera um mál þeirra Þorgils og Þorkels prests út af vígi Valgarðs, er var sonur hins síðarnefnda.²⁾

En auk þess valds, sem nú var greint, höfðu biskuparnir einnig vald yfir náðarmeðulum kirkjunnar, og það vald var bitrasta vopnið, er þeir höfðu yfir að ráða. Ef menn vildu eigi hlýða boði þeirra eða banni, eða höfðu framið einhverja stóra yfirsjón, er þeir þurftu að bæta fyrir, setti hann þeim fyrst skriptir og yfirbætur til kirkjunnar. Þessar skriptir gátu verið margs konar, t. d. föstur, fjársektir, pílagrímsferðir til helgra staða og ýmislegt fleira. En ef þeir vildu eigi hlýða þessu, áttu þeir jafnan forboð eða hið minna bann yfir höfði sér, er var í því fólgið, að þeir máttu eigi koma í kirkju, né njóta náðarmeðala kirkjunnar fyrr en þeir höfðu bætt ráð sitt. En ef þeir vildu enn eigi hlýða, voru þeir settir í hið meira bann, og þótti fæstum álitlegt að hætta á slíkt, jafnvel eigi þeim höfðingjum Sturlungaaldarinnar, er fæst létu sér fyrir brjósti brenna, því að með því voru þeir útilokaðir frá öllu samneyti við kristna menn.

Þess vegna létu menn það jafnan verða sitt fyrsta verk að fá lausn af biskupi, ef þeir höfðu framið eitthvert ódæði. Maður sá, er drap Helga prest Halldórsson varnarlausan á næturþeli, fór strax til Hóla að hitta Brand biskup, og sagði honum, hvað hann hefði gert. En hann kvaðst eigi vera fær um að skripta honum,³⁾ og mun það líklega hafa verið vegna þess, að hann hefur séð, að hann iðraðist eigi af heilum hug. En þó gæti hugsast, að orsökina hefði verið sú, að hann hafi talið, að brotið væri svo stórt, að það væri einungis á valdi erkibiskups eða páfa eða setja honum skriftir fyrir slíkt. Eftir að Kolbeinn Tumason var fallinn í Víðinesbardaga árið 1208, varð fátt um varnir hjá mönnum hans, og gengu margir þeirra slyppir á vald Guðmundar biskups og létu hann ráða, hve miklar skriftir hann vildi setja þeim.⁴⁾ Eftir bardagann í Skálholti, árið 1242, tóku menn Órækju Snorrasonar skriftir af Sigvarði biskupi,⁵⁾ og eftir Flugumýrarbrennu flýttu þeir Eyjólfur Þorsteinsson og aðrir brennumenn sér vestur til Hólastaðar á fund Heinreks biskups

1) Sturl. (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 20. 2) Sturl., II, bls. 223. 3) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 170. 4) Sturl., I, bls. 283. 5) Sturl., I, bls. 566.

Kárssonar. Hið sama gerði Þorgils skarði, þegar hann hafði vegið Valgarð Þorkelsson.¹⁾ Þegar Sturla Sighvatsson hafði meitt Órækju reið hann fyrst til Helgafells til að láta skrifta sér og síðan til Magnúsar Skálholtsbiskups, er leysti hann og menn hans. Ýms fleiri dæmi mætti telja, ef rúm væri til.

Bannfæring biskupanna reyndist oftast öruggasta ráðið til þess að sefa ofstopa höfðingjanna, og mun ég hér nefna nokkur dæmi. Hafliði Másson vildi eigi sættast við Þorgils Oddsson, fyrr en Þorlákur Runólfsson Skálholtsbiskup, er var þá eini biskupinn hér, hótaði honum bannfæringu að öðrum kosti, og þegar Órækja Snorrason veitti Gissuri Þorvaldssyni aðför í Skálholt, hætti hann strax bardaganum, þegar Sigvarður biskup hótaði að bannsetja hann og alla menn hans.²⁾ Sigvarður biskup beitti sama ráðinu við Þórð kakala nokkru síðar og lét hann þá undan síga. Síðar mun Þórður hafa fallið í bann af verkum sínum, því að í bréfi því, sem Brandur Kolbeinsson ritaði Gissuri Þorvaldssyni, snemma á árinu 1246, kveðst hann hafa sannspurt, að Þórður hafi sent Sigvarði biskupi bréf þess efnis að leyfa sér kirkjugöngu ásamt sex mönnum öðrum.³⁾ Heinrekur Hólabiskup lýsti stórmælum yfir Gissuri Þorvaldssyni og þeim mönnum, er með honum fóru að brennumönnum og kvað hann þá vera griðníðinga. Þetta varð til þess, að Gissur neyddist til að fara utan skömmu síðar.⁴⁾

Sá eini, er eigi skeytti bannfæringunni var Oddur Þórarinsson. Hann tók Heinrek biskup fastan í stað þess að slaka til, og andaðist hann í banni, en eftir dauða sinn var hann leystur af því banni með ráði og skipun erkibiskups samkvæmt páfabréfi.⁵⁾

Oddur Þórarinsson lét þó Heinrek biskup lausan skömmu síðar. Hann mun hafa séð fram á, að sér mundi eigi haldast uppi slíkt ofbeldi til lengdar, því að bæði var það, að Eyjólfur Þorsteinsson, Hrafn Oddsson og nokkrir fleiri höfðingjar, einkum þeir, er voru konungsmenn, söfnuðu liði í því skyni að leysa biskup, og auk þess segir sagan, að meðan biskup var í haldi voru hvergi sungnar

1) Sturl., II, bls. 205 og 208. 2) Sturl., I, bls. 41 og 565. 3) Sturl., II, bls. 19 og 89. 4) Sturl., II, bls. 214 og 217. 5) Sturl., II, bls. 223—226; Bisk., I, bls. 708—709.

tíðir við tón né hringt klukkum í biskupssýslu hans.¹⁾ Af því má draga þá ályktun, að hann muni hafa lagt allsherjarbann á allt biskupsdæmi sitt. Ef slíkt bann var lagt á, var eigi einungis nóg með það, að prestar mættu eigi syngja messur, heldur mátti eigi heldur grafa lík í vígðri mold og yfirleitt engar kirkjulegar athafnir fara fram. En kirkjan hafði fengið svo mikið vald yfir hugum manna á 13. öld, jafnvel hér á Íslandi, þar sem afstaða hennar til veraldlega valdsins var þó veikust, að slíkt ástand myndi hafa orðið algerlega óþolandi til lengdar. Annars má finna ýms dæmi þess, að trúrækni manna muni hafa staðið á allháu stigi á 13. öld, þrátt fyrir það, þótt margt væri þá framið, er benti í gagnstæða átt, og mun ég minnst nokkuð á það mál síðar.

Hér skal þess getið, að Guðmundur Arason mun hafa ætlað að beita hinu sama bragði sem Heinrekur, þegar þeir Arnór Tumason og Sigurður Ormsson ráku hann burt af Hólum árið 1209, en því banni var eigi hlýtt, því að þessir höfðingjar, sem nú voru nefndir, þröngvuðu prestum til að syngja messur og sumir gerðu það af fúsum vilja.²⁾ Enda var þessi biskup svo strangur og óbilgjarn, að það var meira en von, að menn gætu eigi tekið kröfur hans til greina, og mun ég minnst á sumt af því síðar.

Yfirleitt má þó segja Íslendingum það til lofs, að þeir voru hlýðnari biskupum sínum, en menn voru víða annars staðar, því að þar voru sumir þeirra drepnir, svo sem Thomas Becket á Englandi og Reinaldur biskup í Stafangri í Noregi, er Haraldur gilli Noregskonungur lét hengja. Annars mun sá biskup hafa verið hálfgerður gallagripur, og tilleiðanlegur til að gera flest fyrir peninga, sem sjá má af því, að hann veitti Sigurði konungi Jórsalafara skilnaðarleyfi, en slíkt var þá brot á lögum kirkjunnar.

En hvað sem þessu líður, má samt telja víst, að enginn myndi hafa vogað sér að fremja slíkt ódæði hér á landi. Þrátt fyrir allan ofstopa og yfirgang Guðmundar Arasonar, er þess aðeins einu sinni getið, að menn færu með hann verulega illa, og það var þegar Arnór Tumason tók hann höndum veturinn 1219—1220. Þess er

1) Sturl., II. bindi, bls. 226. 2) Sturl., I. bindi, bls. 289.

einnig getið, að þegar bardaginn var á Helgastöðum í Reykjadal, vildu þeir Arnór Tumason og Sighvatur Sturluson eigi berjast, svo að lífi biskups væri hætta búin.

Enn verð ég að minnst á eitt atriði, sem sýnir það, að í raun og veru hafði íslenska kirkjan átt miklu betra mannval en norska kirkjan, og það er, að um því nær tveggja alda skeið voru allir biskupar hinnar fyrrnefndu innlendir og flestir þeirra af göfugustu höfðingjaættum landsins. Hins vegar voru margir af norsku biskupunum útlendingar, flestir Englendingar, enda urðu áhrifin þaðan mest, en þó sumir þýzkir að ætt og jafnvel tveir íslenskir, þeir Kolur Víkverjabiskup og Ívar skrauthanzki.

IV. kafli

Prestarnir, menntun þeirra og athafnir

Áður hef ég minnt á þau kjör, sem prestarnir hér á Íslandi áttu við að búa á þessu tímabili, og hef ég leitt rök að því, að þau muni yfirleitt hafa verið bág. En þá er eftir að athuga, hvernig menntun þeirra hefur verið og hvernig þeir hafa staðið í stöðu sinni, en þetta efni verður hvergi nærri rannsakað til hlítar, sökum þess að heimildir eru all rýrar.

Fyrst mun ég minnst á menntun presta. Um hana vitum við mjög lítið, nema hvað gera má ráð fyrir því, að þeir klerkar, er utan fóru hafi notið þeirrar menntunar, er þá var kostur í þeirri grein. En hér get ég eigi farið út í það atriði, því að til þess yrði að rannsaka nákvæmlega allt, sem til er um menntastofnanir Þýzkalands, Frakklands og Englands á þessu tímabili. Auðvitað munu einungis synir efnaðra manna hafa lagt í slíkt, og sjálfsagt hafa þeir eigi verið nema lítið brot af allri klerkastétt landsins, en samt munu þeir hafa haft mikil áhrif, því að margir þeirra munu hafa tekið prestlinga til kennslu. Að minnsta kosti er víst, að biskuparnir gerðu slíkt, svo sem ég hef áður minnt á, og má gera ráð fyrir, að menntun þeirra manna, er nutu tilsagnar þeirra, hafi yfirleitt verið góð. Það vill líka svo vel til, að við vitum um nokkra klerka, sem voru vel menntaðir og sumir frábærlega. Sæmundur

fróði Sigfússon er talinn allra klerka fróðastur, samkvæmt frásögn Hungurvöku,¹⁾ og Þorláks saga hin yngri getur þess, að Jón Loftsson í Odda hafi verið manna lærðastur á öll klerkleg fræði, er hann hafði numið af forfeðrum sínum²⁾ Páll, sonur Jóns Loftssonar, fór til Orkneyja og Englands og nam þar svo mikið nám, að trautt voru dæmi til, að nokkur maður hefði lokið slíku námi á jafnskömmum tíma.³⁾ Um Hall Teitsson, er var kosinn biskup í Skálholti eftir lát Magnúsar biskups Einarssonar, er þess getið, að hann hafi alls staðar mælt tungu þeirra manna, þar sem hann kom, svo sem væri hann innfæddur.

Jón Ögmundsson hinn fyrsti Hólabiskup hafði lengi verið erlendis, og mun hann hafa verið vel lærður. Meðal annars er þess getið, að hann lék snilldarvel á hörpu, og var svo góður söngmaður, að erkibiskupinn í Lundi sagði, að rödd hans væri fremur lík rödd engla en manna. Margir af lærisveinum hans munu hafa orðið vel lærðir, enda fékk hann tvo útlenda menn til skólans á Hólum, er báðir munu hafa verið prýðilega vel að sér, samkvæmt frásögn sögunnar. Af lærisveinum hans eru kunnastir þeir Vilmundur Þorólfsson, er var fyrstur ábóti í Þingeyrarklaustri, Björn Gilsson, er varð hinn þriðji Hólabiskup og Klængur Þorsteinsson, er síðar varð biskup í Skálholti.⁴⁾ Um hinn síðastnefnda er þess getið, að hann hafi verið höfuðskáld, vel að sér í landslögum og mikill málafylgjumaður.⁵⁾

Í Sögu Jóns biskups hinni yngri eru nefndir nokkrir fleiri af lærisveinum hans, en um flesta þeirra er ekkert kunnugt nema nöfnin.⁶⁾ Þó verður að geta eins þeirra hér að nokkru, Bjarna Bergþórssonar, því að í Rímbeglu er þess getið, að hann hafi verið mjög rímfróður.

Um Klæng biskup Þorsteinsson og Þorlák Runólfsson er þess getið, að það var aðalstarf þeirra að kenna og rita. Hinn fyrrnefndi lét rita tíðabækur handa kirkjunni í Skálholti, er voru miklu betri en þær, er áður höfðu tíðkæzt.⁷⁾ Hins sama er getið um Þorlák

1) Bisk., I, bls. 67. 2) Bisk., I, bls. 282. 3) Bisk., I, bls. 127. 4) Bisk., I, bls. 168 og 241. 5) Bisk., I, bls. 80. 6) Bisk., I, 241. 7) Bisk., I, bls. 74, 83 og 168.

biskup Þórhallsson og Guðmund Arason, er síðar varð Hólabiskup. Um hinn fyrrnefnda er þess getið, að hann hafi lagt sig eftir ættvísi og mannfræði, og um hinn síðarnefnda er sagt, að hann rannsakaði bækur manna, þar sem hann kom og hendi af hvers bókum slikt, er hann hafði eigi áður.¹⁾

Í hinni eldri sögu Jóns biskups er nefndur prestur nokkur, er hét Þorvarður knappi, er ritaði tíðabækur handa prestum og tók borgun fyrir.²⁾

Þórarinn kaggi, prestur á Völlum í Svarfaðardal, fóstri Laurentíusar Kálfssonar, ritaði tíðabækur, bæði fyrir sína kirkju og dómkirkjuna á Hólum í Hjaltadal.

Þá má eigi gleyma Helga presti Skeljungssyni, sem nefndur er bæði í Sturlu sögu og í Prestsögu Guðmundar Arasonar. Sá maður er algerlega ókunnur að flestu öðru leyti en því, að hann var ágætur læknir, sem best má sjá af því, hve vel honum heppnaðist að græða fótbrott Guðmundar Arasonar.³⁾

Hér má einnig telja Hrafn Sveinbjarnarson á Eyri í Arnarfirði, er hafði tekið hina lægstu prestsvígslu. Margt af því, sem sagan segir um lækningar hans er afar merkilegt, sérstaklega skurður sá, er hann gerði á manni við þvagteppu, og er ástæða til að ætla, að hann muni hafa lært þetta í utanför sinni. Nokkur fleiri dæmi mætti nefna til að sýna, að til voru prestvígðir menn á þessu tímabili, er voru ágætlega vel að sér, en hér skal látið staðar numið, því að hin dæmin eru mestmegnis frá síðustu áratugum 13. aldar og 14. öld, og koma þess vegna eigi beinlínis við efni þessarar ritgerðar.

Hins vegar má telja það vafalaust, að hér á landi hafi verið til prestar, sem voru mjög illa að sér. Einn staður í Grágás ber beinlínis vott um það, þar sem sagt er, að það varði fjörbaugsgarð ef prestur skirir eigi barn, svo að biskupi þyki rétt. Svo virðist sem slikt hafi einnig haldizt alllangt fram á aldir, því að árið 1307 er þess getið, að Laurentíus Kálfsson, er síðar varð Hólabiskup, hafi verið sendur hingað til landsins ásamt öðrum manni í því skyni að rannsaka kunnáttu klerka. Þeir tóku embætti af nokkrum prest-

1) Bisk., I, bls. 90—91, 103—104 og 431. 2) Bisk., I, 175. 3) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 61, 141 og 232.

um fyrir fáfræði sakir, og af frásögn sögunnar um Eilíf prest í Gufudal í Vestfirðingafjórðungi má ráða það, að menntun hans hafi eigi verið upp á marga fiska.

Annars verður hér að gæta þess, að saga Laurentíusar Kálfssonar er rituð af Einari Hafliðasyni, presti á Breiðabólstað í Vesturhópi, en hann var einmitt aldavinur biskups. Þess vegna má búast við, að frásögnin sé sums staðar nokkuð einhliða, enda vitum við, að mikið af því, sem þar er sagt um deilur erkibiskups og kórsbræðra í Niðarósi er eigi rétt.

Vitanlega mun hér vera valið versta dæmið, til þess að sýna, að Laurentíus hafi eigi tekið embætti af prestinum án þess að full ástæða væri til. En jafnvel þótt þetta væri að öllu leyti rétt, mun menntun presta samt hér á landi eigi hafa verið lakari yfirleitt en annars staðar gerðist, því að víða var pottur brotinn í þeim efnum. Til dæmis má nefna það, að í hinum fornu lögum Noregs er alloft gert ráð fyrir því, að prestarnir geti eigi gengt störfum sínum réttilega, annað hvort fyrir fákunnáttu sakir eða illvilja.¹⁾ Í Ólafs sögu helga er getið um prest einn, er Bárður eða Brandur hét, sem eigi treysti sér til að skíra barn tilsagnarlaust.

Auk þess, sem nú var talið, er það víst, að siðferði sumra klerka var eigi á háu stigi, svo sem Skærings prests, er deilurnar risu út af milli Guðmundar biskups Arasonar og Kolbeins Tumasonar. Margir prestar höfðu fylgikonur, t. d. Þórir prestur Þorsteinsson að Deildartungu í Reykjadal, Erlendur Hallason, Björn Steinmóðsson og fleiri.²⁾ En þó mun ástandið sízt hafa batnað síðar, eftir að einlífi klerka var komið á að lögum.

Það er einnig alkunnugt, að klerkar tóku mikinn þátt í ófriði Sturlungaaldarinnar, og án efa hafa margir þeirra virt bann Eiríks erkibiskups að vettugi, er hann bannaði klerkum að bera vopn. En hið sama munu þeir einnig hafa gert í Noregi og flestum öðrum löndum, þótt við vitum minna um það, sökum þess að þar er eigi um jafn ýtarlegar heimildir að ræða. Þó verður því alls eigi neitað, að Sturlunga segir frá nokkrum prestum, er vöktu hreint og beint

1) Bang: Den norske Kirkes Historie, bls. 67—68. 2) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 77, 107, 207.

hneyksli með framferði sínu. Verstur þeirra mun Prest-Jóhann hafa verið, er í sumum handritum Sturlungu er nefndur Jón prestur. Hann fylgdi Gissuri Þorvaldssyni í aðförinni að brennumönnum og keyrði öxi í höfuð Kolbeini grön, þá er hann beiddist prestsfundar.¹⁾ En það er með öllu óvíst, að þessi maður hafi verið prestur, vel má vera, að hér hafi einungis verið um viðnefni að ræða, og sama máli er að gegna um Prest-Valda Másson, illræðismann einn, sem nefndur er í Guðmundar sögu dýra.

Jafnvel þótt þessum mönnum væri sleppt, getur Sturlunga samt um ýmsa presta, er voru misindismenn, svo sem Skæringur sá, er áður var nefndur, Klængur Þorvaldsson messudjákni og nokkrir fleiri.²⁾

Hér hef ég nefnt nokkra presta, og mætti þó nefna fleiri ef tími og rúm leyfði. En þó munu þeir vera langflestir, sem hvergi er getið. Þeir munu eigi hafa tekið þátt í róstum og vígaferlum Sturlungaaldarinnar, heldur unnið starf sitt í kyrrþey meðal fólksins, svo að lítið bar á. En um gildi þess og áhrif kirkjunnar á landsmenn yfirleitt verður mjög lítið sagt með vissu. En þó mun ég að endingu minnst á fáein atriði, er benda til þess, að þau hafa verið talsverð.

Eitt af því algengasta og eftirtektarverðasta fyrir hvern þann, er les Sturlungu, er það, að menn beiddust jafnan að fá að skrifta fyrir presti, áður en þeir voru teknir af lífi, og sú hinztá bæn var að öllum jafnaði veitt, þótt það kæmi fyrir, að einstöku yfirgangsseggir neituðu því eða sinntu því eigi, t. d. Gissur Þorvaldsson gagnvart Sturlu Sighvatssyni í bardaganum á Örlygsstöðum eða gagnvart Kolbeini grön síðar, er var einn þeirra, er verið höfðu að Flugumýrarbrennu.³⁾

Annað, sem einnig ber vott um hið sama, eru áheitin á helga menn, er fóru mjög í vöxt, eftir að helgi Þorláks biskups Þórhalls-sonar var lögtekin á Alþingi. Af jarteinabókunum má sjá, að svo mátti heita, að ekkert slys né óhapp vildi til, hvorki smátt né stórt, án þess að heitið væri á Þorlák, en vitanlega eru aðeins þau áheiti

1) Sturl. (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 212. 2) Sturl., I, 279 og 283. 3) Sturl., I, bls. 529 og II, bls. 212.

skrásett, þar sem maðurinn fékk bænheyrslu. Órækja Snorrason hét á hann sér til hjálpar, þá er Sturla Sighvatsson ætlaði að láta blinda hann og söng Maríuvers.¹⁾

Einnig er þess nokkrum sinnum getið, að menn hafi heitið á erlenda dýrlinga sér til hjálpar, einna oftast þó Maríu mey. Það gerði Ingimundur prestur Þorgeirsson, fósturfaðir Guðmundar biskups Arasonar, þá er hann lenti í skipreika á Ströndum. Þá hétu þeir því að gefa tíunda hluta af öllu því, er á land kæmi til kirkna eða fátækra manna, samkvæmt ráði biskups.²⁾ Áður en Þórður kakali lagði til orustu á Húnaflóa, hét hann á almáttugan guð, Maríu móður guðs og Ólaf konung helga til árnaðarorðs.³⁾ Áður en þeir Kálfur Guttormsson og Guttormur, sonur hans, voru teknir af lífi, hétu þeir á Pétur postula, og þegar Jón á Bakka í Öxnadal var veginn, bað hann guð að gæta sín og Jóhannes postula, en hann hafði helgað hinum síðarnefnda kirkju sína.⁴⁾ Hrafn Sveinbjarnarson hét á Thomas erkibiskup af Kantaraborg til þess að unnt yrði að draga hvalinn að landi,⁵⁾ og Brandur ábóti bað hinn sama dýr-ling að gæta Þorgils skarða, þá er hann fór norður um land til að berjast við þá Eyjólf Þorsteinsson og Hrafn Oddsson.⁶⁾ Þegar Hrafn Sveinbjarnarson fór utan, bað hann almáttugan guð þess, að af verðleikum Egíðii skyldi hvorki fjárhlutur, né þessa heims virðing veitast honum, svo að þeir hlutir hnekkti fyrir honum fögnuði himnaríkis dýrðar.⁷⁾

Sálumessur og sálugjafir virðast hafa tíðkapt töluvert á 13. öld. Þórður kakali og menn hans hétu því fyrir Flóabardaga, að þeir skyldu láta kaupa 12 mánaða tíðir fyrir sál Haralds konungs Sigurðssonar. Árið 1247 gaf Þórður kakali jörðina Skógtjörn á Álftanesi til Skálholtsstaðar fyrir sál föður síns og móður.⁸⁾

Suðurgöngur munu hafa tíðkapt allmikið meðal Íslendinga á 12. og 13. öld, þótt slíkt væru hinar mestu glæfraferðir á þeim tímum. Eitt af því, sem bendir í þá átt, er það, að í klaustrinu á

1) Sturl., I. bindi, bls. 485. 2) Bisk., I. bindi, bls. 421; Sturl., I. bd., bls. 136. 3) Sturl., II. bindi, bls. 65—66. 4) Sturl., I, bls. 455; II, 209—216. 5) Bisk., I, bls. 641. 6) Sturl., II, bls. 257. 7) Bisk., I, bls. 642. 8) Sturl., II, bls. 65—66 og 103.

Eynni auðgu (Reichenau) í Rínarhólmum var bók, þar sem allir suðurgöngumenn rituðu nöfn sín. Þar hafa fundizt nöfn margra pílagríma frá Norðurlöndum, og á meðal þeirra eru 39 frá Íslandi.¹⁾ En engan þeirra þekkjum vér af öðrum heimildum, enda vantar alls staðar föðurnafnið. Samt verður að taka tillit til þess, að margar aðrar leiðir voru til Rómaborgar, og þessa staðar er hvergi getið í þeim ritum, sem enn eru til. Auk þess er getið um þó nokkra menn í Sturlungu á 12. og 13. öld, er fóru suður til Rómaborgar. Þar á meðal má nefna Halldór slakkafót Þórarinnsson, mann Yngvildar Þorgilsdóttur, er fór suður ásamt Þorbirni Vermundarsyni, og önduðust þeir báðir í þeirri ferð,²⁾ og seint á 12. öld fóru þau Þórir prestur Þorsteinsson og Þorlaug Pálsdóttir Sölvasonar í Reykholti í suðurferð, og munu bæði þeirra hafa dáið, að minnsta kosti sagðist einum íslenskum presti svo frá, er hafði verið í suðurgöngu um þetta leyti.³⁾ Snemma á 13. öld fór Þorvaldur Vatnsfirðingur suður til Rómaborgar í því skyni að fá lausn af páfa fyrir víg Hrafn Sveinbjarnarsonar,⁴⁾ og sömuleiðis Kálfur Guttormsson fyrir víg Halls Kleppjárnssonar.⁵⁾ Þess er getið um Gissur Hallsson, að hann hafi verið betur metinn í Rómaborg heldur en nokkur þeirra Íslendinga, sem áður höfðu verið þar, sökum þess, hve hann var vel menntaður og framkvæmdasamur.⁶⁾ Hrafn Sveinbjarnarson fór einnig til Rómaborgar og fal líf sitt í hendur guðs postulum og öðrum helgum mönnum og svo er sagt í sögu hans, að á heimleiðinni frá Rómaborg hafi hann varið fé sínu til þess að kaupa helga dóma, hvar sem hann kom.⁷⁾

Þegar Snorri Sturluson fór utan í fyrsta sinn, sumarið 1218, er getið um tvo menn, er fóru utan með honum og réðust til suðurferðar.⁸⁾ Árið 1221 fór Guðlaugur, sonur Eyjólfssonar, bróður Keldna-Valgerðar af landi brott og andaðist hann á suðurvegum.⁹⁾

1) Dipl. Isl., I, nr. 25, bls. 171—172. 2) Sturl. (útg. Kálunds), I. bd., bls. 60—61. 3) Sturl. (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 107—108. 4) Bisk., I, bls. 675—676; Sturl., I. bindi, bls. 316—317. 5) Sturl., I. bindi, bls. 297. 6) Sturl., I. bindi, bls. 247. 7) Bisk., I, bls. 642. 8) Sturl., I. bindi, bls. 331. 9) Sturl., I. bindi, bls. 351.

Sturla Sighvatsson fór suður til Rómaborgar árið 1233 í því skyni að fá lausn fyrir misgerðir sín sjálfs og föður síns við Guðmund biskup Arason. Hann var leiddur berfættur milli allra kirkna í Rómaborg og húðstrýktur fyrir framan flestar höfuðkirkjur.¹⁾ Að visu hafði hann brotið mikið af sér við Guðmund biskup Arason, en því verður heldur eigi neitað, að skriftir þær, sem honum voru settar, voru ærið strangar.

Kolbeinn ungi Arnórsson og þrír förunautar hans fóru suður til Rómaborgar árið 1234.²⁾

Þegar Gissuri var haldið eftir í Noregi árið 1247, svo sem fyrr segir, fór hann suður til Rómaborgar³⁾ á næsta ári ásamt Brodda Þorleifssyni, og fékk Gissur þar lausn allra sinna mála, líklega illvirkja þeirra, er hann hafði gert. Sumir fóru jafnvel alla leið til Jór-sala, svo sem Aron Hjörleifsson⁴⁾ og líklega Jór-sala-Bjarni, mágur Kolbeins unga, sem getið er um í Sturlungu.⁵⁾ Vitanlega hefur ýmislegt annað en trúrækni valdið því, að menn lögðu í slíkar hættuferðir. Hjá mörgum munu sömu ástæður hafa ráðið mestu, sem venjulegast komu til greina, þegar menn leggja í langferðir, nefnilega fjárhagslegir hagsmunir og löngun til að kanna okunna stigu. En eins og ég hef áður minnst á, getur Sturlunga um fjóra menn, er lögðu í slíka för í þeim tilgangi, að fá lausn hjá páfanum fyrir misgerðir sínar, og svo getur hafa verið um fleiri. Þeir Hákon Þórðarson,⁶⁾ Hrafn Sveinbjarnarson,⁷⁾ og Þórður Þorvaldsson Vatnsfirðingur⁸⁾ buðust að fara til Rómaborgar í hinum sama tilgangi, þegar óvinir þeirra veittu þeim aðför, en það var eigi tekið til greina. Hinn fyrstnefndi bauð þeim einnig að höggva af sér hönd og fót, en þeir vildu eigi pína hann svo. Annað líkt dæmi kemur fyrir í sögu Guðmundar biskups Arasonar, þegar höfðingjar landsins sóttu að honum vorið 1209. Hinir síðarnefndu eggjuðu þá menn til útgöngu, er leitað höfðu hælís í kirkjunni á Hólum, og þeir þóttust eiga mestar sakir við, að öðrum kosti hótuðu þeir að kirkjan skyldi eigi hlífa þeim, en það var jafnan gert, þótt stund-

1) Sturl., I. bindi, bls. 450—451. 2) Sturl., I, bls. 476. 3) Sturl., II, bls. 132. 4) Bisk., I, bls. 631; Sturl., I, bls. 379. 5) Sturl., I, bls. 575. 6) Sturl., I, 203. 7) Bisk., I, bls. 673; Sturl., I bls. 314. 8) Sturl., I, bls. 426.

um væri út af því brugðið. Maður einn, er Sveinn Jónsson hét, bauðst þá til að ganga út með því skilyrði, að þeir limuðu hann að höndum og fótum, áður en hann yrði hálshöggvinn. Svo var gert og söng hann Ave Maria á meðan. Hjá þessum tveim síðast-töldu mönnum kemur fram sama trúin, sem í ummælum þeim, sem höfð eru eftir Magnúsi biskupi Einarssyni,¹⁾ að guð vildi það andlát spara honum til handa, er honum þætti sér í því laugarpíning. Ennfremur verður að geta þess, að klaustrin voru orðin hér á landi tiltölulega mörg um þetta leyti. Um mannfjölda þeirra vitum við eigi, en að langmestu leyti munu það hafa verið innlendir menn, en eigi útlendingar eins og í Noregi.²⁾ Margir af þeim höfðingjum, er áður höfðu tekið mikinn þátt í róstum Sturlungaaldarinnar, leituðu þangað í elli sinni, líklega til að finna sálu sinni frið. Jón Loftsson ætlaði að ganga í klaustur að Keldum, en það fórst fyrir sökum dauða hans.³⁾ Þorgils Oddason og Guðmundur dýri gengu í Þingeyrarklaustur.⁴⁾ Ormur Jónsson eldri, af ætt Svínfellinga, gekk í Munkaþverárklaustur,⁵⁾ Þorvaldur Gissurarson í klaustrið í Viðey⁶⁾ og sama ætlaði Gissur sonur hans að gera.⁷⁾

Enn er eitt ótalið, er mun hafa haft allmikil áhrif í þá átt að efla trúrækni manna, en það eru sögur helgra manna. Ég ætla að nefna hér tvö dæmi til þess, að sanna mál mitt. Nokkru áður en Þorvaldur Vatnsfirðingur fór að Hrafni, lét hann kveða fyrir sér Andrésardrápu, og ræddi hann margt um þá atburði, er gerzt höfðu í písl Andreas postula.⁸⁾ Kvöldið áður en Þorgils skarði Böðvarsson var veginn, var lesin fyrir honum saga Thomasar erkibiskups og sagði hann, að það mundi vera allfagur dauði.

Líklega hefur allmikið verið til af slíkum bókmenntum hér á landi um þessar mundir, og má nærri geta, hvort þær muni eigi hafa haft töluverð áhrif á ýmsa menn aðra en þá, sem nú voru nefndir.

Hins vegar verður því eigi neitað, að margir þeirra manna, sem

1) Bisk., I, bls. 78. 2) Alexander Bugge: Norges Historie, Andet Bind, Anden Del, bls. 80. 3) Bisk., I, bls. 293. 4) Sturl., I, bls. 60 og 225. 5) Sturl., I, bls. 271. 6) Sturl., I, bls. 371. 7) Gottskálksannáll, Íslenzkir ann-álar (útg. Gustavs Storms), bls. 331. 8) Sturl., I, bls. 312—313.

ég hef minnzt á, frömdu ýms illvirki, og er það ekkert tiltökumál. En hitt kynni að virðast einkennilegra, að töluverðrar hefningirni gæti jafnvel hjá þeim mönnum, er standa báðum fótum í hinum nýja sið, ef svo mætti að orði komast. Má þar nefna eitt dæmi úr Sögu Guðmundar biskups Arasonar, þar sem sagt er frá málaferlum hans gegn Koll-Oddi: „Nú skipti þar svá um, at Guðmundr fór við þat af mannamótinu, at guð hefndi óvinum hans svá mjök, at Jón lét son sinn þar fyrir sakar Odds, en Oddr varð sárr mjök, ok hlutusk þessi vandræði öll af Oddi, en guð gætti svá Guðmundar, at hann lagði til þessa harks hvárki orð né verk.“¹⁾ Alkunnug eru einnig ummæli Guðmundar Arasonar, þegar þeir feðgar Sighvatur og Sturla tóku hann höndum í Grímsey: „Hefn þú nú, drottinn, eigi má veslingur minn.“²⁾ En einna ljósasta dæmið eru þó ummæli Brands Jónssonar ábóta við Þorgils skarða, þegar hann var að draga saman lið gegn þeim Eyjólfvi Þorsteinssyni og Hrafni Oddssyni, því að af þeim ummælum, sem þar eru höfð eftir honum, er augljóst, hvernig hugarfar heiðninnar, að hefna jafnan misgerða, og boðorð kristninnar, að sýna óvinum sínum umburðarlyndi og sáttfýsi, berjast um völdin í huga hans.³⁾

Þó fór því mjög fjarri, að meiri hermdarverk væru framin hér á Íslandi en í öðrum kristnum löndum um þetta leyti, heldur þvert á móti, jafnvel þar, sem kristnin hafði haldizt lengst. Ég hygg, að töluvert muni vera hæft í því, sem Fredrik Paasche segir,⁴⁾ að flestir menn hafi á þessum tímum haft trú gamla testamentisins, og frásagnir þess um hernað Ísraelsmanna hafi oft skyggt á konung friðarins. Að minnsta kosti er eigi unnt að halda því fram, að trúrækni allra slíkra manna hafi verið eintómt yfirsýn, því að hins sama verður vart á öllum öldum.

1) Bisk., I, 428; Sturl., I, bls. 145. 2) Bisk., I, bls. 533; Sturl., I. bindi, bls. 358—359. 3) Sturl. (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 253—256. 4) Fredrik Paasche: Kong Sverre, bls. 48.

V. kafli

Erkistóll settur í Niðarósi. Vald kirkjunnar eykst mjög

Sú kirkjustjórn, sem ég hef lýst hér að framan, hélzt í öllum aðalatriðum óbreytt nokkuð langt fram yfir miðbik 12. aldar. Biskupar Íslands á þessu tímabili munu hafa verið mestu ágætismenn, þótt við vitum því miður mjög lítið um flesta þeirra. Það má heita aðdáunarvert, hve vel þeim tókst að halda uppi kristni í landinu, án þess að stofna sér í deilur við hina veraldlegu höfðingja, en orsökina til þess hlýtur að hafa verið sú, að þeim kröfum hinnar kaþólsku kirkju var eigi hreyft, er mest fóru í bága við hagsmuni þeirra. Það mun hafa miklu um valdið, að margir biskuparnir voru sjálfir af höfðingjaættum og að líkindum lítt snortnir af hinum stranga anda kirkjunnar, nema ef vera skyldi Jón biskup Ögmundsson. En þó mun hitt einnig hafa komið til greina, að þeir munu hafa séð fram á, að slíkum kröfum myndi eigi verða framgengt nema með afar harðri og langvinnri baráttu, og það væri báðum aðiljum fyrir beztu, ef unnt væri að komast hjá því. En þó var það eigi unnt, er til lengdar lét, enda varla að búast við því, því að Ísland var þá í svo miklu sambandi við umheiminn, að áhrifin þaðan hlutu að berast hingað til Íslands fyrr en varði, og mun stofnun erkistólsins í Niðarósi hafa flýtt mjög mikið fyrir því.

Ég verð í þessu sambandi að minnast nokkuð á tildrögin til þessa og hverju hinn næstfyrsti erkibiskup, Eysteinn Erlendsson, fékk komið til leiðar í Noregi, því að án þess verður ýmislegt í kirkjusögu Íslands á tímabilinu frá 1150—1200 hvergi nærri skilið til hlítar.

Allt fram að þessu hafði vantað mikið á, að kirkjuskipun Norðs fullnægði kröfum kaþólsku kirkjunnar, og í ýmsum efnum var vald kirkjunnar eigi komið lengra áleiðis þar en hér á Íslandi. Konungar völdu biskupana, og flestir þeirra voru hirðprestar þeirra, og sömuleiðis munu konungarnir upphaflega hafa skipað presta við allar fylkiskirkjur, er upphaflega voru einu kirkjurnar, þar sem

lík mátti grafa. Bændur hvers héraðs reistu¹⁾ héraðskirkjur og réðu því sjálfir, hver varð þar prestur. Slíkar kirkjur urðu síðan sjálfstæðar sóknarkirkjur og urðu það allsnemma sunnanfjalls,²⁾ en síðar vestanfjalls.³⁾ Auk þess reistu margir höfðingjar og heldri bændur kirkjur heima á bæ sínum, er voru kallaðar hægindiskirkjur, og réðu þeir sjálfir prest til þeirra.

Á þessu tímabili voru prestar Noregs almennt giftir eins og einnig tíðkaðist hér á Íslandi. Flestir þeirra voru af lágum stigum, og mun það ef til vill hafa verið aðalorsökn til þess, að menn vildu þar almennt, að þetta ástand héldist sem lengst.⁴⁾

Kristnirétturinn var samþykktur á lögþingunum norsku, og þeir bændur, er þar sátu í dómi, dæmdu bæði mál presta og leikmanna. En ármaður biskups skyldi kæra menn fyrir brot á kirkjulögjöfinni og stefna þeim til þings, ef þeir vildu eigi greiða þær sektir, sem lögin mæltu fyrir. Biskuparnir gátu einungis sett mönnum skriftir.

Fram um 1150 mun valdssvið norsku kirkjunnar hafa haldizt nokkurn veginn óbreytt, því að þótt erkistóll væri reistur í Lundi árið 1103 fyrir öll Norðurlönd, þá höfðu þeir erkibiskupar eigi mikið að segja í Noregi. Um tildrögin til þess, að erkistóll var reistur í Niðarósi vitum við eigi neitt, því að hvergi er getið um það í heimildum, og hefur Alexander Bugge reynt að geta í eyðurnar, en flestar af þeim getgátum eru á litlum rökum byggðar, nema það má telja víst, að klerkastétt landsins muni hafa átt frumkvæðið að þessu. Hins vegar er mjög hæpið að gera ráð fyrir því, að Ingi konungur Haraldsson muni hafa stutt þetta mál, en bræður hans, Sigurður munnur og Eysteinn, hafi verið því mótfallnir, og sömu-leiðis Þrændur, sökum þess að þeir hafi óttast vald erkibiskupsins. Það er einnig mjög vafasamt, að för Rögnvalds Orkneyjarls til

1) Kristniréttur Eiðsifabings, II, 37. kap., Noregs gamle Love, I, bls. 409; Kristniréttur Borgarþings, I, 10. kap., Norges gamle Love, I, bls. 345. 2) Kristniréttur Gulabings, 12. kap., Norges gamle Love, I, bls. 8 og IV, bls. 3—4. 3) Kristniréttur Gulabings, 15. kap., Norges gamle Love, I, bls. 9. 4) Kristniréttur Gulabings, 9. kap., Norges gamle Love, I, bls. 7; Frostabingslög, III, bls. 1, Norges gamle Love, I, bls. 147.

Noregs, árið 1149, hafi staðið í nokkru sambandi við þetta, og þess er heldur hvergi getið, að Íslendingar hafi verið spurðir ráða um þetta efni, eins og Alexander Bugge gerir ráð fyrir. Varla er unnt að draga miklar ályktanir af því, þótt Eysteinn Erlendsson væri féhirðir og hirðprestur Inga konungs, sízt af öllu, þar eð hann varð eigi erkibiskup fyrr en nokkrum árum síðar, né heldur af því, þótt konungasögurnar segi, að Nikulás kardináli af Albano, er var sendur til Noregs árið 1152 í því skyni að koma skipulagi á stjórn norsku kirkjunnar, hafi verið reiður þeim Eysteini og Sigurði en kallað Inga son sinn, því að hinir fyrrnefndu sættust við hann.

Raunar hafði Hreiðar nokkur verið vígður til erkistólsins í Nið-arósi árinu áður, en hann andaðist á heimleiðinni, og ástæðan til sendifarar kardinálans mun að öllum líkindum hafa verið sú, að þegar Hreiðar kom til Rómaborgar, hefur páfanum orðið kunnugt um, að margt færi aflaga í stjórn norsku kirkjunnar, og væri brýn þörf á að kippa því í lag sem allra fyrst. Enda verður því eigi neitað, að kardinálinn fékk stigið allstórt spor í áttina til þess að auka vald norsku kirkjunnar, þótt því miður sé eigi fyllilega ljóst um öll atriðin. Ég mun nú rekja það eftir því, sem við vitum.

Í konungasögunum er þess getið, að hann hafi bannað mönnum að bera vopn í kaupstöðum Noregs, nema 12 mönnum, er voru í fylgdarliði konungs. Í íslenskum annálum er sagt frá því, að árið 1154 hafi verið bannaður vopnaburður á Alþingi Íslendinga, og er eigi óhugsandi, að þetta tvennt kynni að standa í einhverju sambandi hvort við annað, þótt ekkert verði fullyrt um það. En hvað sem því líður, þá má telja víst, að þetta tvennt eigi sammerkt í því, að hvorugt hafi verið haldið til lengdar.

En þetta fyrirmæli snerti eigi hag kirkjunnar beinlínis, eins og hin fyrirmælin, sem hann fékk komið til leiðar. Mikilvægast af þeim má telja það, að nú voru settir kórsbræður við allar höfuðkirkjur Noregs, er skyldu kjósa biskupa. Þó var þetta eigi nema hálfur sigur fyrir kirkjuvaldið, því að konungarnir munu hafa áskilið sér, að þetta skyldi því aðeins koma til greina, að tveir konungar eða fleiri væru samtímis í landinu, og þeir yrðu eigi á eitt sáttir um veiting þessa embættis. Þetta komst samt eigi á í þeim

löndum, er byggð voru frá Noregi, og lutu þess vegna erkistólnum í Niðarósi, nema á Orkneyjum og Suðureyjum. Þess vegna voru biskupskosningar Íslendinga eigi teknar gildar á 13. öld, svo sem síðar verður vikið að.

Af bréfi Gregoríusar IX. páfa, dagsettu 5. okt. 1234,¹⁾ og bréfi Innocentíusar IV. páfa, dagsettu 19. des. 1247, verður eigi annað séð, en að Noregskonungar hafi um þetta leyti afsalað sér sínum forna rétti til að skipa presta við fylkiskirkjur Noregs. Samt sem áður var því þverneitað af hendi hins síðarnefnda hérumbil fimm-tíu árum síðar. En einmitt um það leyti stóðu deilurnar sem hæst milli konungsvaldsins og kirkjuvaldsins norska. Þess vegna verður lítið sem ekkert byggt á fullyrðingum beggja aðilja, og ógerningur að segja um það með vissu, hvor aðilinn muni hafa haft réttara fyrir sér, en sennilegasta tilgátan virðist mér vera sú, að konungur muni hafa gefið einhvern ádrátt um þetta mál og kirkjan þýtt það sem freklegast sér í vil.

Auk þess, sem nú hefur verið talið, var réttur manna til að gefa fé sitt rýmkaður talsvert, en samkvæmt hinum eldri norsku lögum var hann mjög takmarkaður og þurfti til þess samþykki nánustu erfingja, en ef engir erfingjar voru til, skyldi konungur fá arfinn. En Nikulás kardináli fékk breytt lögnum með ráði allra biskupa landsins og 12 hinna vitrustu manna frá hverju biskupsdæmi. Breytingin var í því fólgin, að sérhver maður eða kona mátti gefa tíunda hlutann af erfðafé sínu, en fjórða hlutann af sjálfsaflafé, hverjum sem vera skyldi. Þetta mun brátt hafa orðið mikil tekjulind fyrir kirkjuna, því að sálugjafir og áheit voru þá orðin algeng. Þó hyggur Keyser, að nokkuð langur tími muni hafa liðið, þar til þessi lög voru samþykkt á öllum lögþingunum, að minnsta kosti voru þau eigi tekin upp í Eiðsifabings- og Borgarþingslög fyrr en árið 1224.

Ennfremur telur Keyser sennilegt, að Nikulás kardináli hafi komið á Rómaskatti eða Péturspeningum, er voru í því fölgirnir, að hver maður skyldi gjalda talinn pening, ef hann átti að minnsta kosti þrjár merkur fyrir utan vopn og klæði. Raunar er þetta eigi

1) Dipl. Norv., I, 11.

alveg víst, en tvennt er þó, sem bendir mjög í þá átt. Annað er það, að Nikulás fékk komið þessum skatti á í Svíþjóð, meðan hann dvaldi þar, og hitt, að þess er eigi getið í þeim kirkjulögum, sem eru eldri en frá miðri 12. öld, en aftur á móti í Frostapingslögum, sem eru að miklu leyti yngri. Hér mun hafa verið um ógrynni fjár að ræða, sem fór út úr landinu til Rómaborgar. Sem sönnun þess má nefna, að þegar deilurnar stóðu sem hæst milli konungsvalds og kirkju í Noregi eftir 1280, var bannað að flytja peninga út úr landinu, og þá sá kirkjuvaldið þann kost vænstan, að láta undan síga. En þegar bannið var upphafið, fór sendimaður páfans með 2314 merkur silfurs frá Noregi til Rómaborgar.¹⁾ En meginatriðið í þessu máli var þó það, að með þessu viðurkenndu Norðmenn yfirráð páfans.

Nikulás kardináli af Albano mun hafa reynt að koma á einlífi klerka, bæði í Noregi og í Svíþjóð, en í hvorugu landinu varð honum neitt ágengt í því efni. Af bréfi Gregoríusar IX. páfa til Sigurðar erkibiskups í Niðarósi, sem er dagsett 16. maí árið 1237,²⁾ má sjá, að klerkarnir í Noregi hafa haldið því fram, að Nikulás kardináli hefði gefið þeim leyfi til að kvongast. Þó er sagt þar, að þeir hafi eigi getað sýnt nein skilríki fyrir þessu, enda er næsta ólíklegt, að hann hafi beinlínis leyft þeim slíkt, eins og málum var þá komið í rómversk kaþólsku kirkjunni, en aftur á móti er eigi óhugsandi, að hann hafi eitthvað slakað til í þessu efni til þess að fá kröfum sínum framgengt í öðrum greinum.

Um fyrsta erkibiskupinn í Niðarósi, sem hét Jón Birgisson, er lítið sem ekkert kunnugt, enda sat hann aðeins að stóli í 5 ár. Þó er honum eignað ákvæði um, að móðirin skuli heldur sjálf skíra barn sitt, ef það sé mjög veikt, heldur en að það deyi óskírt.

Næstur á eftir honum var Eysteinn Erlendsson, er var atkvæðamikill maður, og eftir að hann kom til sögunnar jókst vald kirkjunnar ótrúlega mikið á mjög skömmum tíma. Hann var af íslenzkum ættum, fjórði maður frá Óspaki Ósvífurssyni, bróður Guðrúnar Ósvífursdóttur, og áttundi maður frá Birni bunu, hvort tveggja í

1) Bang: Den norske Kirkes Historie, bls. 114—115. 2) Dipl. Isl., I, nr. 134, bls. 518.

beinan karlegg. Þessi maður kemur allmikið við kirkjusögu Íslands, því að hann átti upptökin að þeirri stefnu, er varð hættulegust fyrir sjálfstæði Íslands bæði kirkjulegt og stjórnarfarslegt. En til að skýra það mál verð ég fyrst að minnst nokkuð á það, sem hann fékk komið til leiðar í Noregi.

Stuttu eftir að hann var kominn heim til Noregs, vakti hann máls á því, hve erkistóllinn væri illa staddur fjárhagslega, og þess vegna fór hann þess á leit, að sakeyrir erkibiskups skyldi goldinn í silfurmetnum eyri í stað þess, að áður hafði bæði sakeyrir konungs og kirkju verið goldin í lögeyri eða sex álna eyri, er var helmingi minna virði en hreint silfur. En einmitt um þetta leyti var verið að byggja dómkirkjuna í Niðarósi, og þess vegna þurfti erkistóllinn á geysimiklu fé að halda.

Með þessu var stigið allstórt spor í áttina til að efla vald kirkjunnar, en annað og meira kom rétt á eftir. Erlingur skakki fékk komið því til leiðar, að Magnús, sonur hans, var tekinn til konungs á Eyrarþingi. En hann var einungis dótturson Sigurðar konungs Jórslafara, og þar á ofan óskilgetinn, enda bar Eysteinn erkibiskup honum það á brýn, þegar Erlingur álasaði honum fyrir, að hann hefði látið bændurna samþykkja það, sem bryti í bága við lög Ólafs helga. Loks fór þó svo, að erkibiskup krýndi Magnús Erlingsson til konungs árið 1164, en hann vildi fá töluvert í aðra hönd. Aðalskilmálarnir voru þeir, sem nú skal greina. Í fyrsta lagi skyldu Noregskonungar taka ríki sitt að léni af Ólafi helga (þ. e. a. s. af erkibiskupi, er taldist vera eftirmaður hans, og skyldu þeir offra kórónu sinni á altari dómkirkjunnar í Niðarósi. Sumir hafa talið þetta vera hliðstætt því, sem ýmsir konungar í Evrópu gerðu, þegar þeir tóku ríki sitt að léni af páfanum, en það er þó eigi að öllu leyti rétt, því að fyrst og fremst varð það aðallega nokkru síðar, í byrjun 13. aldar, en á því tímabili fór vald kirkjunnar sífellt vaxandi, og í öðru lagi var páfinn miklum mun völdugri en erkibiskup. Alexander Bugge hyggur, að Eysteinn erkibiskup muni hafa haft fyrirmyndina að þessu frá Frakklandi, því að á fyrri hluta 12. aldar höfðu erkibiskuparnir í Reims áskilið sér rétt til þess að krýna konunga Frakklands, og er vel trúlegt, að þetta geti verið

rétt.¹⁾ — Auk þess staðfestir Magnús konungur öll önnur réttindi kirkjunnar, bæði þau, sem hún hafði fengið árið 1152, og þau, sem Eysteinn hafði komið til leiðar. Sem dæmi má nefna réttindi erkibiskups til að flytja korn til Íslands, svo sem ég hef áður minnst á. Einnig var ítrekað, að kórsbræður í Niðarósi skyldu kjósa biskupa og biskupar skipa presta, einnig við kapellur konungs, auk þess skyldi erkibiskup taka arf eftir erlenda presta og allir andlegrar stéttar menn sleppa við herþjónustu.

Að lokum voru nýjar reglur settar um konungserfðir, er eigi hvað sízt myndu hafa aukið vald kirkjunnar, ef þeim hefði orðið framfylgt. Aðalreglan var sú, að hinn elzti skilgetni sonur hins látna konungs skyldi erfa ríkið, en ef hann var eigi fær um að hafa ríkisstjórnina á hendi, skyldi sá af bræðrum hans samfeðra verða konungur, sem erkibiskup, lýðbiskupar og 12 hinir vitrustu menn frá hverju biskupsdæmi teldu hæfastan til þess, og sama aðferð skyldi notuð, ef hinn látni konungur hafði eigi átt neinn skilgetinn son. En ef einhver léti gefa sér konungsnafn á annan hátt, skyldi hann sviptur öllum eignum sínum og vera í banni guðs og allra heilagra, páfans, erkibiskups og allra lýðbiskupa. Síðastnefnda ákvæðið mun hafa átt að sporna við því, að nokkur gæti brotízt til valda eftir þetta, eins og áður hafði átt sér stað. Þó var þessu ákvæði eigi beitt gegn Sverri konungi, þegar hann kallaði til ríkis nokkrum árum síðar, og bæði þetta og fylgi hans meðal Prænda, ásamt hans miklu hæfileikum munu hafa átt drýgstan þátt í því, að honum heppnaðist að vinna sigur.

Þessa samnings milli konungs og erkibiskups, sem ég hef nú drepíð á í aðalatriðunum, er getið á einum stað í hinum eldri Gulaþingslögum²⁾ og sömuleiðis í bréfi Magnúsar konungs Erlingssonar til Eysteins erkibiskups.³⁾ Ýmsir fræðimenn hafa borið bríður á það, að hin síðarnefnda heimild gæti verið rétt, því að bæði er það, að þetta bréf er eigi til nema í fremur lélegu afriti frá 17. öld, og í öðru lagi er hvergi getið um aðalefni þess í yngri

1) Alexander Bugge: Norges Historie, Andet Bind, Anden Del, bls. 96—97.

2) Gulathinglög, 2. kap., Norges gamle Love, I, bls. 3 og áfram. 3) Norges gamle Love, I, bls. 442—444.

heimildum, fyrr en í uppkastinu að sættargerð Magnúsar konungs lagabætis og Jóns rauða erkibiskups í Björgvin árið 1273. En hér var um efni að ræða, er var þannig vaxið, að það var í alla staði eðlilegt, að þeir aðiljar, er hlut áttu að máli, vildu foðrast að það yrði strax lýðum ljóst, því að það gat hæglega vakið óánægju meðal almennings.

Af því, sem nú var sagt, má sjá, að kirkjunni hafði orðið meira ágengt að efla vald sitt í Noregi á þessu tímabili, en í nokkru öðru landi á jafn skömmum tíma, en hann varð heldur eigi langvinnur, því að nýr og óvæntur maður kom skömmu síðar til sögunnar. Ef hið helzta af því, sem ég hef sagt um kirkjusögu Noregs á þessu tímabili, er haft í huga, jafnhliða því, sem kirkjusaga Íslands er rannsökuð, má vel skýra það, sem í fljótu bragði virðist vera lítt skiljanlegt, að í bréfi Eysteins erkibiskups til biskupa og allrar alþýðu á Íslandi um siðferðisbót er meðal annars komið svo að orði, að menn skuli sækja á konungs fund og vorn til þess að bæta fyrir misgerðir sínar. En nú virðist svo sem Noregskonungi kæmi það ekkert við, þótt Íslendingar hefðu drepð kennimenn og höfðingjar þeirra lifðu frillulífi, að minnsta kosti er það víst, að hann hafði ekkert dómsvald yfir slíkum málum, en aftur á móti hafði erkibiskup það, sem var lögum samkvæmt yfirmaður íslensku kirkjunnar. Loks endar bréfið með tilmælum til Íslendinga um að kjósa annan biskup í stað Klængs Þorsteinssonar Skálholtsbiskups, er þá var orðinn mjög hrumur. Sennilegt er, að þetta bréf sé frá árinu 1173, eins og Jón Sigurðsson hefur talið, því að við vitum, að biskupskosning fór fram á Alþingi árið eftir. En þar voru þrír í kjöri, nefnilega Þorlákur Þórhallsson, Ögmundur Kálfsson, ábóti að Helgafelli, og Páll Sölvason, prestur í Reykholti. Menn fólu Klængi Skálholtsbiskupi að skera úr þessu máli, og hann kaus Þorlák Þórhallsson. En þó fór hann eigi þá strax utan til vígslu, vegna þess að þá voru miklar deilur milli Norðmanna og Íslendinga, eins og ég hef áður minnt á.

Eysteinn erkibiskup tók Þorláki Þórhallssyni vel, en samt vildi hann eigi vígja hann án samþykkist þeirra feðga, Magnúsar og Erlings. Þeir voru lengi tregir til, hver sem ástæðan hefur verið,

en þó slökuðu þeir til að lokum. Hér var enn um eitt mál að ræða, sem konungur hafði ekkert yfir að segja, og er það enn ein sönnun þess, hve náð samband var milli konungsvalds og kirkju í Noregi þessi árin.

VI. kafli

Kröfur Þorláks biskups í kirkjumálum

Af því, sem áður var sagt, má ganga að því vísu, að Þorlákur biskup Þórhallsson hafi dvalið allengi í Noregi og vafalaust hefur margt borið á góma í viðræðum þeirra Eysteins erkibiskups, og væri mjög fróðlegt að vita, hvað það helzta af því hefur verið. Þeir börðust báðir fyrir þeirri stefnu, að efla vald kirkjunnar sem mest, því að allt ætti að lúta al máttugum guði og kirkjan væri verkfæri hans; af þeirri orsök mætti það eigi eiga sér stað, að hún væri í neinu háð veraldlega valdinu. Um þessar mundir sat Alexander þriðji á páfastóli (1159—1181). Hann var mjög atkvæðamikill maður, og um hans daga efldist vald kirkjunnar mikið víða um lönd og ekki sízt í Noregi.

Það er sennilegt, að Þorlákur hafi sagt Eysteini erkibiskupi nákvæmlega frá hag íslenzku kirkjunnar, og hann hafi þá séð, að hér var enn mikið verk óunnið, og að þessi maður myndi vera manna hæfastur til að leysa það af hendi. Hann mun hafa ráðlagt honum að reyna að heimta staðarforráðin af leikmönnum, sökum þess, að það myndi hnekkja valdi goðanna einna mest. Ef þeirri kröfu hefði orðið framgengt til fulls, myndu flestir þeirra hafa orðið nálega eignalausir, og þá hefði þess áreiðanlega orðið mjög skammt að bíða, að veraldlegu völdin hefðu togast úr höndum þeirra og landið glatað sjálfstæði sínu. Það hefur ávallt reynzt svo, að eignalaus höfðingjastétt hefur eigi getað haldið völdum sínum til lengdar. Sem dæmi þess má nefna sögu Noregs á 13. og 14. öld. Auðvitað munu margar orsakir hafa legið til þess, að hagur landsins varð smám saman verri og verri, en ein af aðalástæðunum til þess mun hafa verið sú, að fjárhagsafkoma höfðingjanna varð verri og verri

eins og Alexander Bugge hefur tekið fram, og þá varð hrörnun-
arinnar skammt að bíða.

Samt sem áður mátti fara ýmsar aðrar leiðir en þessa til að afla
kirkjunni aukinna réttinda. Til dæmis má nefna kröfuna um dóms-
vald kirkjunnar í andlegum málum, sem Guðmundur biskup Ara-
son reyndi að koma fram, en varð ekkert ágengt, og mun ég síðar
minnst á það.

Flestir höfðingjarnir á þessu tímabili voru bæði völdugir og auk
þess mjög einbeittir og fastir fyrir. Það virðist því í fljótu bragði
undarlegt, að Þorláki biskupi varð í fyrstu þó nokkuð ágengt með
þessa kröfu, þótt hún bryti mjög í bága við hagsmuni höfðingjanna.
Ástæðurnar til þess voru einkum tvær. Í fyrsta lagi var þungt að
búa undir algerðu banni, svo sem ég hef áður minnst á, og í öðru
lagi mun Þorlákur hafa slakað talsvert til á kröfunum, og ætla ég
nú að reyna að sýna fram á, hvernig þeim tilslökunum hefur ver-
ið varið.

Þorlákur biskup kom heim til Íslands úr vígsluför sinni sumarið
1178. En á næsta sumri hóf hann yfirreið sína yfir Austfirðinga-
fjórðung. Sigurður Ormsson á Svínafelli var þá mestur höfðingi
þar, og mun hann hafa haft umráð yfir mörgum hinum stærstu
kirkjustöðum. Sigurður vildi þá einmitt láta vígja nýja kirkju að
Svínafelli, en biskup vildi eigi gera það, nema hann fengi umráð
yfir kirkjustaðnum, samkvæmt boði postulanna og páfa. Ennfrem-
ur sagði hann, að páfinn hefði boðið Eysteini erkibiskupi að gera
þetta í Noregi, en Sigurður neitaði því og bar fyrir sig forna lands-
venju. Loks hótaði biskup honum banni, ef hann léti eigi undan.
Þá slakaði hann til, en þó eigi nema að nokkru leyti, því að bisk-
up skipaði honum staðinn að léni um stundarsakir, segir í Þorláks-
sögu hinni yngri. Það mun hann auðvitað hafa gert vegna þess, að
hann hefur vonað að geta fengið kröfum sínum framgengt síðar
með hjálp Eysteins erkibiskups, en það brást, því að hann varð
skömmu síðar að flýja land. En þegar helzti höfðingi fjórðungsins
hafði slakað þannig til, var engin von til þess, að aðrir kirkjueig-
endur gætu staðið móti kröfum biskups, og fékk hann forráð allra
kirkna fyrir austan Hjörleifshöfða, nema að Þvottá og Hallorms-

stað, hverjir sem hafa ráðið fyrir þeim. Þess vegna má svo heita, að engar bændakirkjur hafi verið í Austfirðingafjórðungi öldum saman, og hefur það haldizt fram á þennan dag.

Um þessar mundir var Ormur gamli á Rauðalæk, og er sú tilgáta Jóns Sigurðssonar sennileg, að hann hafi verið faðir Sigurðar Ormssonar, en þar fór allt á sömu leið sem að Svínafelli.

Jón Loftsson var mestur höfðingi hér á landi á þessu tímabili. Þorláks saga hin yngri getur þess, að hann hafi haft forráð margra kirkna og látið sér umhugað um það, að sem best væri vandað til þeirra. Tekjurnar af sumum kirkjustöðunum munu eigi hafa verið neitt smáræði, þótt eigi sé unnt að gizka á, hve miklu þær muni hafa numið, því að bæði vitum við eigi, hve margir þeir hafa verið, og í öðru lagi eru fáir máldagar til fyrr en allöngu síðar. Þorlákur biskup bar fram hinar sömu kröfur við Jón Loftsson, sem hann hafði áður fengið framgengt í Austfirðingafjórðungi, en Jón kvaðst vera staðráðinn í að halda boðskap erkibiskups að engu, og jafnvel þótt biskup hótaði honum banni, lét hann samt sem áður engan bilbug á sér finna.

Aðrir kirkjueigendur fóru að dæmi Jóns. Þess er sérstaklega getið, að Högni, er var prestur að Bæ í Borgarfirði, hafi látið reisa þar kirkju, en hann var lengi ófáanlegur til þess að láta Þorlák vígja hana, vegna þess, að honum var kunnugt um kröfur hans í staðamálum, og sagði hann, að hún skyldi verða skrautlegast hrossahús á Íslandi, ef hann mætti ráða. Loks fór þó svo, að biskup vígði kirkjuna með þeim máldaga, er þeir Högni komu sér saman um, og munu því báðir hafa slakað eitthvað til. Sagan segir, að biskup hafi látið undan þeirri kröfu Högna, að kirkjan ætti heldur útlönd en heimaland, þar sem hún fékk þó fulla peninga að fjártali. Högni mun hafa lagt það fé til kirkju, er honum bar, samkvæmt mati biskups, en viljað sjálfur eiga heimalandið, vegna þess að það mun hafa verið verðmætara en hin. Sagan segir, að biskup hafi gert þetta í því skyni, að margir mikilsverðir menn, er áður höfðu verið andstæðingar kirkjunnar, yrðu vinir hennar, enda hlaut slík krafa að vekja afar mikla mótspyrnu meðal höfðingjanna, eins og högum þeirra var þá háttað. Eftir þetta féll þessi krafa algerlega

niður um daga Þorláks, og var henni eigi aftur hreyft fyrr en næst-um hundrað árum síðar, á dögum Árna biskups Þorlákssonar.

Það virðist í fljótu bragði vera dálítið undarlegt, að sá maður, er var sjálfur prestur, skyldi vera einn hinn ákveðnasti andstæðingur Þorláks biskups, en sé betur að gætt, verður þetta í raun rétttri auðskilið, því að af frásögn sögunnar er auðsætt, að þessi maður muni hafa verið kirkjueigandi.

En nú kem ég að aðalvandamálinu, sem torveldast er að svara, og það er, hvernig muni hafa farið með forræði lénskirknanna, sem áður voru nefndar, eftir það að Þorlákur biskup var fallinn frá? Þeirri spurningu verður eigi svarað til hlítar, vegna þess að mjög fáar heimildir eru til um Austfirðingafjórðung á þessu tímabili. Þó er þessa samnings Þorláks biskups við kirkjueigendur getið stuttlega á einum stað í sögu Árna biskups Þorlákssonar, og þar er sagt, að höfðingjar á Austfjörðum hafi skipað staði með ráði eða samþykkt biskupa fram að dögum Árna biskups. Hér mun án efa vera átt við skipun presta, og mun þar hafa verið fylgt svipaðri reglu sem gildi í Noregi, samkvæmt því, sem ég hef áður sagt. Hitt er nokkuð vafasamt, hvernig eignarrétti höfðingjanna yfir kirkjustöðunum hefur verið varið, og hvort þeir hafa jafnan greitt biskupi einhverja ákveðna upphæð til þess að geta haldið þeim, en líklega hefur það þó eigi verið. Bæði er það, að tveir næstu biskuparnir eftir daga Þorláks, þeir Páll Jónsson og Magnús Gissurarson, voru báðir af helztu höfðingjaættum landsins, hinn fyrrnefndi af ætt Oddaverja, en hinn síðarnefndi af ætt Haukdæla. Þeir virðast yfirleitt hafa verið mjög vinsælir af landsmönnum, og má því gera ráð fyrir, að þeir hafi eigi haldið fram neinni af þeim kröfum kirkjunnar, er voru leikmönnum mjög í óhag. Í öðru lagi vill svo vel til, að Svínfellingasaga, er gerist á árunum 1241—1252, veitir okkur dálitlar upplýsingar um þetta. Af henni má ráða, að höfðingjarnir muni þá hafa haft full umráð yfir fé kirkna í Austfirðingafjórðungi, engu síður en annars staðar á landinu. Þess er getið þar, að Sæmundur Ormsson hafi tekið nokkuð af fé Guðmundar, bróður síns, í kirkjufé, og þegar Sæmundur háði féránsdóm eftir Ögmund Helgason í Kirkjubæ, var fyrst skipt af staðar-

eign.¹⁾ Enn má nefna eitt, sem ber að sama brunni. Árið 1270 hóf Árni biskup Þorláksson yfirreið sína um Austfirðingafjórðung og gerði tilkall til kirkjustaðanna. Nokkrum mótmælum var þar hreyft af þeim, er héldu kirkna eignir, en þó fékk hann vald yfir flestum þeirra, nema þeim tveimur, sem Þorlákur biskup hafði eigi náð valdi yfir. En þessa hefði hann eigi þurft, ef Þorlákur biskup hefði unnið þar fullkominn sigur og sama ástand haldizt óbreytt síðan. Allt mælir því með, að þessi sigur Þorláks biskups hafi aðeins verið í orði kveðnu, og sú skoðun Konrad Maurers er ærið hæpin, að staða prestanna við slíkar kirkjur hafi að öllu leyti verið samkvæmt kröfum rómversk kaþólsku kirkjunnar.²⁾

VII. kafli

Kröfur Þorláks biskups í siðferðismálum

Auk þess vandaði Þorlákur biskup um við höfðingja landsins fyrir siðferðisbrot þeirra, er voru ærið algeng um þessar mundir, en varð þar fremur lítið ágengt. Þó fékk hann komið því til leiðar, að Jón Loftsson skildi samvistir við frillu sína, er var Ragnheiður, systir biskups, og var hún síðan gift Austmanni nokkrum. En um tíma horfði til stórvandræða með þeim biskupi, því að þeir feðgar, Jón og Þorsteinn, sonur hans, sátu um líf biskups oftar en einu sinni, og mun það aðallega hafa afstýrt vandræðum, að biskup hikaði við að setja Jón í hið meira bann.

Sömuleiðis veitti Högni í Bæ biskupi fyrirsát, bæði fyrir kröfur hans í kirknamálum, og fyrir það, að hann lýsti banni yfir dóttur hans og tengdasyni, Þórði presti Böðvarssyni í Görðum á Akranesi, fyrir þá sök, að hún hafði áður átt barn með Hreini Hermundarsyni á Gilsbakka, er var fjórmenníngur við Þórð. Eyjólfur Stafhyltingur átti einnig í miklum deilum við biskup. Hann átti aðra dóttur Bæjar-Högna og flæktist þess vegna inn í deilur tengda-

1) Sturl. (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 109 og 120. 2) Konrad von Maurer: Island von seiner ersten Entdeckung, bls. 243.

manna sinna. Auk þess hafði biskup lýst stórmælum yfir Eyjólfí fyrir kvennamál, einnig deildu þeir um staðinn í Stafholti.¹⁾

Ýmsum öðrum mun einnig hafa þótt siðferðisboðorð biskups hörð, sem von var til, og samkvæmt frásögn sögunnar munu ýmsir eigi hafa viljað láta undan, fyrr en þeir voru neyddir til þess með valdi kirkjunnar.²⁾

Hér skárust erkibiskuparnir einnig í leikinn. Eysteinn erkibiskup hafði sent áminningarbréf til Íslendinga um sama efni nokkrum árum áður,³⁾ svo sem fyrr var getið, og Eiríkur erkibiskup sendi hingað til lands sams konar bréf nokkrum árum síðar.⁴⁾ Innocentius þriðji páfi í Rómaborg sendi Íslendingum einnig vandlætingarbréf, sem er dagsett 30. júlí árið 1198.⁵⁾

En öll þessi viðleitni kom að litlu eða engu haldi, eins og sérhverjum er kunnugt, sem hefur lesið Sturlungu með athygli.

VIII. kafli

Dýrlingar íslenzku kirkjunnar

Þrátt fyrir það, þótt Þorlákur biskup kæmi fáu af hugsjónum sínum í framkvæmd, meðan hann lifði, urðu áhrif hans mikil meðal íslenzku þjóðarinnar eftir lát hans, því að hvorki Jón biskup Ögmundsson né Guðmundur biskup Arason komust eins nálægt því að verða þjóðardýrlingar. Trúrækni hans og hin vandaða breytni hafa átt mikinn þátt í því. Um þessar mundir mun kristin trú hafa átt svo mikil ítök í hugum fólksins, að þeir menn munu hafa verið til, og að líkindum eigi allfáir, er kunnu að meta slíkt. En að sjálfsgöðu munu klerkarnir hafa haft forgöngu þessa máls, því að þeir sáu fram á, að það myndi bæði verða vegsauki fyrir kirkjuna og allmikill hagnaður fjárhagslega, að menn gætu farið að heita á innlendan dýrling í stað erlendra, því að miklar líkur eru til, að töluvert fé muni hafa farið þar út úr landinu. Það er eftirtektarvert,

1) Bisk., I, bls. 285. 2) Bisk., I, bls. 288. 3) Dipl. Isl., I, nr. 38, bls. 220—221. 4) Dipl. Isl., I, nr. 71, bls. 285—289. 5) Dipl. Isl., I, nr. 76, bls. 299—301.

að sögurnar segja, að helgi Þorláks biskups hafi fyrst komið upp á Norðurlandi, þótt gera mætti ráð fyrir því, að Þorlákur hefði þar verið einna minnst kunnur. En hér má benda á ýmislegt, er heldur styður það mál, að kristnin muni hafa fest dýpri rætur í Norðlendingafjórðungi en annars staðar á landinu um þetta leyti. Í fyrsta lagi hafði Jóni biskupi Ögmundssyni orðið furðanlega mikið ágengt í því efni, eftir því sem saga hans segir frá, og í öðru lagi má benda á það, að tvö fyrstu klaustur landsins, Þingeyrar- og Munkaþverárklaustur, voru bæði stofnuð þar, en einna mest munu þó áhrifin frá Guðmundi presti Arasyni hafa komið hér til greina, svo sem sjá má af sögu hans. Áður hef ég minnst á það, að íbúar Svarfaðardals vildu alls eigi, að hann færi þaðan burtu,¹⁾ og Kolbeinn Tumason taldi hann vera sannheilagan mann.²⁾ Þess er getið, að Guðmundur Arason hafi gengið næst þeim biskupunum að allri sýslu, þá er helgur dómur Þorláks var tekinn úr jörðu, og hann réði mestu um það, hvað sungið var við það tækifæri. Þó er svo að sjá sem Brandur biskup Sæmundarson hafi verið aðalhvatamaður þessa máls, því að Þorláks saga hin yngri getur þess, að hann hafi sent Orm prest með bréfum sínum til Alþingis, og voru þau borin fram fyrir Pál biskup og aðra lærða menn, og hinn síðastnefndi lýsti því yfir á þinginu, Pétursmessudag sumarið 1189, að mönnum skyldi leyft að heita á Þorlák biskup.³⁾ Pétursmessa var valin til þessa vegna þess, að þann dag hafði Þorlákur verið vígður til biskups. Þó er svo að sjá af sögu Páls biskups, að hann muni í fyrstu hafa verið tregur til þessa, og mun ástæðan til þess hafa verið sú, að hann hefur verið lítt snortinn af hinum nýja anda kirkjunnar, en þó lét hann undan, er hann sá, að það var eindreginn vilji almennings. Helgi Þorláks biskups var leidd í lög á Alþingi árið 1199, og helgur dómur hans tekinn úr jörðu sama sumarið.

Upp frá þessu fóru menn almennt að heita á Þorlák, hvaða óhapp, sem vildi til, smátt eða stórt, og mun það eigi hafa verið neitt smáræðis fé, er safnaðist til Skálholtsstaðar í gjöfum og á-

1) Bisk., I, bls. 449—450. 2) Bisk., I, bls. 458. 3) Bisk., I, bls. 303.

heitum. Sem dæmi má geta þess, að saga Páls biskups segir, að eitt sinn í harðæri hafi biskup tekið upp það ráð með ásjá Þorvalds Gissurarsonar og annarra viturra manna, að láta heita því, að gefa til staðarins Þorláksmessu á sumri (20. júlí, upptökudag beina hans) sauðanyt að morgunmáli, vöndul heys af kýrfóðri hverju, en mörk af mjölvætt hverri.¹⁾

Um þetta leyti var staðurinn í Skálholti svo fjölmennur, að útgjöldin hljóta að hafa verið geysimikil. Í sögu Páls biskups er þess getið, að þar hafi verið 70—80 heimamenn og hundrað (100) á útjörðunum,²⁾ enda er þess getið bæði í Hungurvöku og sögum Þorláks biskups, að fjárhagur Skálholtsstaðar hafi verið erfiður síðustu árin, sem Klængur biskup lifði, því að þá lágu engar gjafir til staðarins, en kostnaðurinn varð engu minni en áður.³⁾ Í sögu Páls biskups er það þakkað hagsýni Herðísar Ketilsdóttur, konu hans, að innan fárra vetra þurfti þar einskis í bú að biðja.⁴⁾ Það má vel vera, að mikið sé hæft í því, en eigi mun það þó sízt hafa verið því að þakka, að fjárhagur staðarins mun hafa batnað mjög mikið eftir að helgi Þorláks biskups var lögtekin.

Þó munu það að öllum líkindum vera ýkjur, sem stendur síðast í hinni eldri Þorláks sögu, að miklar gjafir hafi einnig borizt til Skálholtsstaðar frá öðrum löndum, hvaðanæfa þaðan, sem nafn Þorláks var kunnugt, og sömuleiðis frá erlendum farmönnum. Mest af því fé, er sagt að hafi komið frá Noregi, en þó mikið frá Englandi, Svíþjóð, Danmörku, Gautlandi, Gotlandi, Skotlandi, Orkneyjum, Færeyjum, Hjaltlandi og Grænlandi.⁵⁾ Það er einnig fremur ósennilegt, að Væringjakirkjan í Miklagarði hafi nokkurn tíma verið helguð Þorláki biskupi. Yfirleitt eru kraftaverkasögurnar með þeim óáreiðanlegustu heimildum, sem völ er á, því að það var klerkunum í löfa lagið að færa þær í stílinn og auka við til að blekkja alþýðu manna, og það munu þeir oft og einatt hafa gert.

Líklega mun það vera rétt, sem Jón biskup Helgason segir,⁶⁾ að

1) Bisk., I, bls. 137. 2) Bisk., I, bls. 132. 3) Bisk., I, 84, 99 og 273. 4) Bisk., I, bls. 131. 5) Bisk., I, bls. 124. 6) Jón Helgason: Kristnisaga Íslands, bls. 85.

mjög lítið muni hafa kveðið að dýrkun Þorláks erlendis, jafnvel í Noregi, þar sem það hefði legið einna næst. Jafnvel vitnisburðir hinna kirkjulegu sagnritara bera það með sér, að Þorlákur hafi eigi verið mikið dýrkaður í Noregi. Samkvæmt Guðmundar sögu Arngríms ábóta hefur Þorláksmessa eigi verið haldin heilög í Noregi á dögum Þóris þrænzka erkibiskups, og í sögu Laurentíusar Kálfs-sonar er þess getið, að bróðir Björn, sem erkibiskupinn sendi hing- að til Íslands, til þess að rannsaka hag og ástand íslensku kirkjunnar, vildi helzt banna biskupinum í Skálholti og klerkum hans að halda hátíðlega messu Þorláks biskups, sökum þess, að erkistóllinn í Niðarósi hefði eigi viðurkennt helgi hans. Að vísu var Þorláki helgað eitt altari í Krosskirkjunni í Björgvin um 1330, og Þorlákstíðir voru teknar upp í tíðabók erkistólsins í Niðarósi, þó að líkindum eigi fyrr en eftir 1464, en þrátt fyrir það mun helgi hans aldrei hafa verið lögtekin þar, þótt þetta bendi fremur til þess, að menn hafi eitthvað dýrkað hann þar.

En eftir að helgi Þorláks biskups kom upp, þóttust norðlenzku klerkarnir verða allmjög útundan, er sá fjórðungur átti engan helgan mann, og þótt leitt að sjá allar gjafir og áheiti úr Norðlendinga-fjórðungi fara suður til Skálholts. Þess vegna var það ráð upp tekið, að taka helgan dóm Jóns biskups Ögmundssonar úr jörðu, 3. marz árið 1200, og helgi hans var lögtekin á Alþingi sama sumarið. En þrátt fyrir það mun hann ætíð hafa verið langtum minna ákallaður en Þorlákur biskup, meðal annars má ráða það af ummælum Gunnlaugs munks Leifssonar, sem eru í innganginum fyrir framan kraftaverkasögur Jóns biskups. Þau eru á þessa leið: „En þó að þeir sé nokkrir hlutir, er á vorum dögum hafa gjörzt fyrir þessa guðs vinar verðleika, þá eru hinir þó fleiri, at vér höfum numit af oss eldri manna frásögn.“ Þetta bendir til þess, að klerkarnir hafi þá fyrst reynt að rifja þetta upp, er búið var að lögtaka helgi Þorláks biskups. Einnig er annars getið í sambandi við þetta, sem bendir mjög í þá átt, að helgi Jóns biskups muni aldrei hafa orðið mikil, og það er, að klerkarnir sjálfir, sem áreiðanlega hafa eigi gert minna úr kraftaverkunum en réttmætt var, verða oft og einatt að viðurkenna, að Jón hafi eigi getað gert kraftaverk,

nema með hjálp Þorláks biskups, og sýnir það, hvor þeirra muni hafa átt meiri ítök í hugum manna.

Brandur biskup lét taka helgan dóm Jóns biskups úr jörðu, og hann var einnig aðalhvatamaður þess, að helgi Þorláks biskups var lögtekin, svo sem áður var sagt. En það má heita vafalaust, að Guðmundur prestur Arason, er síðar varð biskup, muni hér hafa róið undir, því að enginn maður mun hafa stuðlað eins mikið að því sem hann, að sótsvört þoka hjátrúar og hindurvitna lagðist von bráðar yfir þetta land.

Annars eru einnig til margar kraftaverkasögur um Guðmund biskup Arason, bæði í þessu lífi og eftir að hann var látinn, en sumar þeirra eru ærið barnalegar, svo sem frásögnin um það, að lás sprakk frá kistu, er hann blessaði yfir, eða hann blessaði yfir hundana, svo að þeir hættu jafnskjótt að fljúgast á. Hann varð dýr-lingur alþýðunnar, bæði meðan hann lifði og einnig eftir andlát sitt, og mun þar mestu hafa um valdið trúrækni hans og líknsemi við fátæka, en hið síðarnefnda gekk langt fram úr hófi, því að vegna þess varð hann bændum til hinnar mestu byrði. Auðunn rauði Hólabiskup lét taka helgan dóm hans úr jörðu árið 1314, en helgi hans var aldrei viðurkennd á Alþingi eins og helgi hinna tveggja, er áður voru nefndir. Hins vegar er hvergi getið um, að nein til-raun hafi verið gerð til þess að fá rómversk kaþólsku kirkjuna til að taka þá í helgra manna tölu, en það var nokkrum sinnum reynt, þegar um hinn síðastnefnda var að ræða, og miklu fé kostað til þess, sérstaklega í síðasta skiptið árið 1524, en það kom allt fyrir ekki.

IX. kafli

Páll Jónsson Skálholtsbiskup

Eftir lát Þorláks biskups komu höfðingjar landsins sér eigi saman um það, hver myndi vera bezt fallinn til þess að vera biskup. Þeir höfðu nú fengið smjörþefinn af því, hvað það gat kostað að hafa klaustramann í þeirri stöðu, og er líklegt, að fæstir þeirra hafi viljað hætta á slíkt aftur. Flestir þeirra munu heldur hafa viljað kjósa mann úr sínum eigin hóp, en um það leyti var þegar orðið svo

mikið sundurþykki milli sumra þeirra, að það var í alla staði eðlilegt, að þeir gætu eigi orðið á eitt sáttir um það, hver skyldi hljóta þá tignarstöðu. Niðurstaðan varð sú, að Brandi biskupi Sæmundarsyni var falið að skera úr þessu, og var það gert samkvæmt ráðum Halls Gissurarsonar, er árið 1222 varð ábóti á Helgafelli. Hann tilnefndi Pál, son Jóns Loftssonar, til biskups. Hann var í fyrstu tregur til þess, en lét þó að lokum undan beiðni manna. Páll hafði lengi stundað nám erlendis, en þó hafði hann einungis tekið djáknavígslu, og mun hann þess vegna eigi í fyrstu hafa ætlað sér að ganga í þjónustu kirkjunnar. Um þetta leyti var þannig ástatt í Noregi, að Eiríkur Ívarsson erkibiskup hafði flúið úr landi þremur árum áður, og um þessar mundir dvaldi hann í Danmörku hjá Absalon erkibiskupi. Þess vegna tók Páll fyrst prestsvígslu hjá Þóri biskupi í Hamarkaupangi, en því næst fór hann að hitta Sverri konung. Ef það er rétt, að Sverrir hafi verið sonur Sigurðar konungs munns, þá hafa þeir Páll verið þremenningar að frændsemi. En það er fremur ósennilegt, að sú ættfærsla hafi verið rétt. En hvað sem því líður, mun frændsemin eigi hafa ráðið mestu um það, að Sverrir tók svo vel á móti Páli sem hann væri sonur hans eða bróðir, heldur mun annað og meira hafa þar búið undir. Auðvitað verður aldrei sagt um það með vissu, hvað það hefur verið, því að í sögu Páls biskups er hvergi beinlínis sagt frá því. En sagan segir, að konungur hafi ríkmannlega búið ferð Páls suður til Danmerkur og látið alla biskupa Noregs fá honum bréf sín með innsiglium. Þess vegna er það sennilega til getið hjá Jóni biskupi Helgasyni, að Sverrir muni hafa ætlazt til þess, að Páll biskup talaði máli sínu við þá erkibiskupana Absalon og Eirík.¹⁾

Absalon erkibiskup vígði Pál Jónsson til biskups, þriðja sunnudaginn eftir páska, árið 1195, í viðurvist Eiríks erkibiskups af Niðarósi og Péturs biskups Súnasonar í Hróarskeldu.²⁾ Eiríkur sagðist eigi treysta sér til að vígja Pál sökum sjóndepru, en hafi það verið rétt, má það heita merkilegt, að hann skyldi sjálfur geta vígt Guðmund Arason til biskups nokkrum árum síðar. Líklega mun

1) Jón Helgason: Kristnisaga Íslands, I. bindi, bls. 107. 2) Bisk., I, 128.

hin rétta orsök til þess hafa verið sú, að honum hafi verið þvert um geð að vígja Pál, og gátu tvær orsakir aðallega hafa legið til þess. Í fyrsta lagi var Páll goðorðsmaður, og er þess eigi getið, að hann hafi afsalað sér goðorði sínu, en örfáum árum áður hafði þessi sami erkibiskup bannað biskupum að vígja goðorðsmenn, nema með því skilyrði. En í öðru lagi hafði Páll notið gistivínáttu Sverris konungs, er þá var í hinu hæsta banni kirkjunnar. Jón biskup Helgason hefur getið þess til, og eigi allsendis fjarri lagi, að Innocentius¹⁾ þriðji páfi eigi meðal annars við framferði Páls í þessari för, þar sem hann í vandlætningarbréfi sínu til biskupa og klerka, telur það eina af höfuðsyndum Íslendinga, að þeir hafi samneyti við menn, er séu í banni, og nefnir hann þar sérstaklega afneitarann Sverri. Að minnsta kosti er það víst, að eitthvað hefur kirkjunnar mönnum þótt athugavert við það að vígja Pál til biskups, því að í sögu hans er sagt, að það hafi meðfram verið að þakka Knúti konungi Valdimarssyni, hve vel honum gekk að fá vígslu.

Þótt sérstök saga sé til af Páli biskupi, er þar mjög fátt sagt frá athöfnum hans, eftir að hann varð biskup. Ég hef áður minnt á það helzta af því tagi, bæði kirknatal hans og þann þátt, sem hann átti í því, að helgi Þorláks biskups, móðurbróður hans, var lögtekin, og skal ég þess vegna eigi endurtaka það hér. Honum er borin mjög vel sagan í sögu þeirri, sem rituð hefur verið um hann, og er þar sagt meðal annars, að hann hafi þótt öllum mönnum ástgoði.²⁾ En í Íslendingasögu Sturlu eru til ummæli um hann, er stinga mjög í stúf við þann vitnisburð, sem honum er annars staðar gefinn. Í deilum sínum við Loft, son Páls biskups, sagði Kolskeggur auðgi, að Páll biskup hafi eigi þótt neinn jafnaðarmaður í fyrstu og heldur fylginn sínu máli, þótt hann yrði góður maður, eftir það að hann varð biskup.³⁾ Samt sem áður kemur þetta að nokkru leyti heim við sögu Páls biskups, þótt því sé þar snúið á þann veg, að það verður honum til mikils sóma. Þar segir, að hann hafi haldið svo þingmenn sína til allra réttra mála, að hvergi hafi þeirra hlutur orðið undir.⁴⁾ Líklega er hvorug heimildin alveg óhlutdræg, því að

1) Dipl. Isl., I, nr. 76, bls. 299—301. 2) Bisk., I, bls. 137. 3) Sturl. (útg. Kálunds), I. bindi, bls. 342. 4) Bisk., I, bls. 128.

önnur þeirra er ummæli þess manns, er átti í deilum við son hans, en hin mun vafalaust vera rituð af einhverjum vini hans. En það er alkunnugt, hve frásögnin getur breytt um svip, þótt um hið sama sé að ræða, eftir því hvaða atriði eru dregin fram í dagsljósið.

Í sögu Páls biskups er meðal annars sagt frá því, að hann hafi gert marga hluti, eftir því sem Þorlákur biskup hafði gert. Af orðum sögunnar má sjá, að þar er átt við bænæræki, tíðagerð og föstuhald.¹⁾ Hins vegar mun hann alls eigi hafa hreyft þeim kröfum kirkjunnar, er frekastar voru, svo sem það að heimta staðarforráð af leikmönnum, eins og Þorlákur hafði gert, því að þá myndi hann eigi hafa notið almennra vinsælda til lengdar. Annað, sem einnig bendir til hins sama, er það, að þegar Guðmundur biskup Arason reyndi að hrifsa til sín dómsvaldið í kirkjumálum, reyndi Páll biskup að fá hann til að hætta við þetta. Framkoma hans í því máli var honum til mikils sóma, þótt það yrði árangurslaust sakir ofstopa Guðmundar.

X. kafli

Guðmundur Arason Hólabiskup

Þegar Brandur biskup Sæmundsson andaðist, kom það fyrir, sem aldrei hafði gerzt fyrr, þá er biskupskosningar skyldu fara fram, og verð ég að drepa nokkuð á það fyrst, hverjir fóru með hið veraldlega vald í Norðlendingafjórðungi um þetta leyti. Bæði í sögu Guðmundar biskups Arasonar og í Íslendingasögu Sturlu er sagt, að Kolbeinn Tumason hafi þá ráðið einn öllu fyrir norðan land.²⁾ Vitanlega var hann langvoldugasti höfðinginn þar, en í fljótu bragði virðist hér vera nokkuð djúpt tekið í árinni, því að við vitum, að fleiri goðorðsmenn en hann voru þar um þetta leyti. Að minnsta kosti er getið um þrjá goðorðsmenn í Eyjafirði, í Guðmundarsögu dýra, og Melamenn í Miðfirði, í Íslendingasögu Sturlu. Þó má þetta til sanns vegar færast, ef gert er ráð fyrir því, að Kolbeinn Tumason hafi verið svo völdugur, að hinna höfðingjanna

1) Bisk., I, bls. 134. 2) Bisk., I, bls. 470; Sturl., I, bls. 251.

hafi gætt mjög lítið, eða að þeir hafi að minnsta kosti eigi haft neitt holmagn til þess að rísa gegn vilja hans.

Báðum þeim heimildum, sem áðan voru nefndar, ber saman um það, að Kolbeinn hafi einn ráðið kosningunni og margir hafi mælt, að hann hafi gert það vegna þess, að hann hafi talið víst, að hann gæti þá ráðið bæði leikmönnum og kennimönnum fyrir norðan land, enda er það lang sennilegasta ástæðan. En sjálfum sagðist Kolbeini svo frá í viðtali við Guðmund Arason, að hann hefði látið sér vel líka, hvor þeirra yrði kosinn, hann eða Magnús Gissurarson, en Hjálmar Ásbjarnarson og Hafur Brandsson hefðu alls eigi viljað, að maður úr öðrum fjórðungi hefði verið kosinn til biskups. Þessi frásögn er mun ósennilegri, enda skiljanlegt, að Kolbeinn hafi viljað fegra mál sitt með því að láta í veðri vaka, að hann hefði eigi gengið lengra en góðu hófi gegndi. Að vísu voru þau Gyðríður Þorvaldsdóttir, kona Kolbeins, og Guðmundur Arason bræðrabörn, en hér er þess að gæta, að Magnús Gissurarson var eigi síður nákominn Kolbeini, því að hann var móðurbróðir hans, en hins vegar voru engar líkur til þess, að Kolbeinn gæti haft hann í vasanum.

Þó hefur Magnús Jónsson prófessor komið fram með aðra skýringu á þessu. Hún er sú, að trúrækni Kolbeins muni hafa verið aðalorsökin, því að ef valdagræðgi hefði verið undirrót, myndi hann áreiðanlega hafa valið einhvern mann, sem eigi hefði verið jafn einpykkur sem Guðmundur Arason. En margt er athugavert við þessa tilgátu. Í fyrsta lagi er það ætíð varhugavert að vísa vitnisburði heimildarritanna á bug, nema brýna nauðsyn beri til. Í öðru lagi voru þeir skapbrestir, er síðar urðu mestu gallar Guðmundar, þá eigi enn farnir að gera vart við sig að neinu ráði. Í þriðja lagi er það, að þótt Kolbeinn hafi að vísu verið trúaður maður, eins og Maríuvísur hans bera ljóst vitni um, hefur hann eigi að síður verið ágjarn til fjár og valda, enda getur slíkt oft farið saman.

En hver sem tilgangur Kolbeins kann að hafa verið með því að gera Guðmund Arason að biskupi, þá er það víst, að kosning hans fór eigi fram á Alþingi, svo sem venja hafði verið til, heldur á héraðsfundi norður í Skagafirði. Það mun hafa verið gert vegna þess, að Kolbeinn hefur óttast, að ef málið færi til Alþingis, myndu

svo margir höfðingjar veita Haukdælum, að hann yrði þar ofurliði borinn.

Guðmundur Arason var fyrst ófáanlegur til að taka við kosningu, en þó lét hann undan, er hann sá, að það var vilji alls almennings. Jón biskup Helgason hyggur, að ástæðan til þess hafi aðallega verið sú, að kosning hans fór eigi fram á venjulegan hátt, og þess vegna hefði ef til vill mátt gera hana ógilda.¹⁾ Vart getur þetta þó komið til greina, því að sagan segir, að hann hafi talizt mjög undan, eftir að hann kom til Noregs, og hafði þó Páll Jónsson Skálholtsbiskup þá lagt samþykki sitt á kjörið. Auk þess er önnur ástæða sennilegri hjá þeim manni, er var svo skapi farinn sem Guðmundur. Það var eigi að ófyrirsynju, að Kolbeinn Tumason likti Guðmundi Arasyni við Thomas Becket í vísu einni, því að margt var líkt með þeim mönnum, þótt sumt sé ólíkt, svo sem eðlilegt er. Pegar Thomas Becket var gerður að erkibiskupi í Kantaraborg, kvaðst hann óttast, að annaðhvort myndi hann missa hylli konungs síns eða vanrækja boðorð drottins síns og herra. Hann tók fyrri kostinn og helgaði allt líf sitt upp frá því málefnum kirkjunnar. Hið sama mun Guðmundur Arason hafa viljað leitast við að gera, þótt honum auðnaðist það hvergi nærri til fulls. Á þeim tímum var vald íslenzku höfðingjanna svo sterkt, að hver og einn gat vitað fyrir fram, að það myndi eigi verða neinn hægðarleikur að framfylgja kröfum kirkjunnar, enda varð brátt sú raunin á.

Skömmu eftir þetta voru menn sendir á fund Páls biskups Jónssonar, í því skyni að fá samþykki hans á kosningunni og meðmæla-bréf til erkibiskups.²⁾ En Páll sendi menn til Sæmundar, bróður síns í Odda, og bað hann að skera úr þessu máli. Svar Sæmundar er mjög merkilegt.³⁾ Augljóst er, að hann hefur verið á báðum áttum, hvað gera skyldi, en samt vildi hann eigi, að kosning Guðmundar væri dæmd ógild, því að í enda bréfsins segir hann, að sá maður muni eigi finnast, er ekkert sé að, og bezt sé, að Norðlendingar beri sjálfir ábyrgð á kjöri sínu. Ástæðan til þessarar ráða-

1) Jón Helgason: Kristnisaga Íslands, bls. 111. 2) Bisk., I, bls. 479; Sturl., I, bls. 269; Dipl. Isl., I, nr. 87. 3) Bisk., I, bls. 480; Sturl., I, bls. 265; Dipl. Isl., I, nr. 90—91.

breytni mun hafa verið sú, að hann hefur séð fram á, að það myndi kosta miklar deilur milli höfðingja landsins, ef þessari kosningu yrði hafnað og eigi viljað auka sundurlyndið milli þeirra, enda var sízt á það bætandi. Í öðru lagi má gera ráð fyrir því, að Oddaverjum muni eigi hafa verið það sérlega mikið áhugamál, að Magnús Gissurarson yrði Hólabiskup, því að það myndi hafa aukið virðingu Haukdæla. En milli þeirra og Oddaverja var jafnan valdarígur, svo sem glöggur kemur í ljós af frásögn Sturlungu um deilur þeirra Bjarnar Þorvaldssonar og Lofts Pálssonar. Samt sem áður mun Sæmundur ef til vill hafa rennt grun í, að Guðmundur Arason myndi halda fast fram kröfum kirkjunnar, og að slíkt myndi kosta miklar deilur, enda varð brátt sú raunin á, því að Guðmundur Arason heimaði fullt dómsvald kirkjunnar í öllum þeim málum, sem vörðuðu klerka. Þetta bitnaði einkum á Kolbeini, en þó einnig á öðrum, því að ofsi og yfiringur Guðmundar Arasonar var svo rammur, að hann forboðaði og bannsetti þá menn, er dæmdu andlegrar stéttar menn samkvæmt landslögum,¹⁾ þótt það væri í biskupsdæmi Páls Jónssonar. Síðan gekk á ýmsu í þessari viðureign. Biskup bannfærði þá Sigurð Ormsson og Hall Kleppjárnsson fyrir að taka mann úr klaustri og limlesta hann, og sömuleiðis bannfærði hann Kolbein Tumason fyrir að dæma prest samkvæmt landslögum. Hinir fyrrnefndu sættust við biskup og lögðu mál sín undir hans dóm, en hinn síðastnefndi eigi, því að hann stefndi húskörlum biskups skóggangsstefnu til Hegranesþings fyrir samneyti við sekan mann. Þó varð loks komið á sættum, með því móti, að málum þeirra skyldi skotið undir dóm erkibiskups. Við vitum ekki, hver hefur átt upptökin að þessu. Jón Sigurðsson hefur getið þess til, að það muni hafa verið Þorvaldur Gissurarson, en hugmyndin hafi verið komin frá Páli biskupi, og muni hann hafa gert það til að láta í veðri vaka, að hann vildi hlýða því bréfi, sem erkibiskup hafði ritað honum um að styrkja Guðmund Arason eftir mætti.

Þessi röksemdaleiðsla er þó fremur veigalítill, og ef nokkrum getum skyldi leiða að því, hver muni hafa átt frumkvæðið að þessu,

1) Bisk., I, bls. 141.

tel ég Guðmund biskup Arason allra manna líklegastan til þess, því að hann var gagntekinn af þeirri stefnu, að lögum kirkjunnar skyldi framfylgt til hins ýtrasta og samkvæmt þeim skyldi slíkum málum vísað til erkibiskups, ef menn vildu eigi sætta sig við úrskurð þess biskups, er yfir þeim fjórðungi var.

En þetta var hið mesta óheillaráð, eigi einungis fyrir sjálfstæði íslenzku kirkjunnar, heldur einnig fyrir stjórnarfarslegt sjálfstæði landsins, svo sem brátt kom í ljós. En annaðhvort hefur Guðmundur Arason eigi gert sér grein fyrir því að svo myndi fara, eða þá, að hann hefur látið sig það engu skipta, ef hann hafði von um að fá kröfum kirkjunnar framgengt. Hið síðara virðist mér vera langt um sennilegra, því að hvað sem menn vilja segja kaþólsku kirkjunni til lofs, þá er samt ógerningur að halda því fram, að hún hafi verið þjóðleg stofnun, því að vart mun nokkurn tíma hafa verið til óþjóðlegri stofnun en hún, og stafaði það af viðleitni hennar að vera alþjóðleg.

Þrátt fyrir þetta er þess eigi getið, að erkibiskup hafi dæmt um þetta mál, enda stóð sættin eigi lengi, því að sama vorið kom enn upp mál á hendur klerki einum. Þeir Kolbeinn Tumason og Sigurður Ormsson tóku upp fé hans, en biskup hannsetti þá báða. Um haustið 1208 varð bardagi í Víðinesi, og féll Kolbeinn þar eftir stutta viðureign. Eftir það varð lítið um varnir af hendi manna hans, og gengu þeir flestir til hlýðni við biskup. Hann bauð dóm erkibiskups á þessum málum, auðvitað vegna þess, að hann hefur talið víst, að hann myndi verða á sínu bandi, enda var það næstum undantekningarlaus regla, er um slík mál var að ræða, hversu svívirðilegum rangindum sem beitt var. En sem betur fór var því eigi játað.

Eigi verður annað sagt, en að Páll biskup kæmi mjög drengilega fram gagnvart Guðmundi, og mundi þó mörgum hafa mislíkað það mjög, að hann seildist inn á valdssvið hans, svo sem áður er sagt. Þegar hann frétti, að menn hans hefðu eignað sér fé nánustu ættlingja Kolbeins, sökum þess að þeir væru í banni, bað Páll vini sína að gera eigi bráða aðför að Guðmundi biskupi. En hann misvirtí þetta allt við Pál og grunaði hann um að vera fjandmönnum sínum

hliðhollur. En Kolbeinn var frændmargur, og var eigi við því að búast, að vígs hans yrði lengi óhefnt, sérstaklega eigi ef ættingjar hans hafa verið beittir jafn grimmilegu ranglæti sem saga Páls biskups segir frá. Næsta vor söfnuðu allmargir höfðingjar liði, og voru það þeir, er nú skal greina: Arnór Tumason, bróðir Kolbeins, Sighvatur Sturluson, er átti Halldóru systur þeirra bræðra, Snorri, bróðir Sighvats og Þórður Böðvarsson, móðurbróðir þeirra. Einnig Þorvaldur Gissurarson, er var móðurbróðir Kolbeins og Magnús Guðmundsson gríss frá Þingvöllum, er var mágur Þorvalds, Jón Sigmundsson, svili Þorvalds, og Þorvaldur Vatnsfirðingur.

Aftur á móti tóku Oddaverjar engan þátt í slíkri för, og er sennilegt, að það hafi verið fortölum Páls biskups að þakka.

Biskup var faliðaður fyrir og varð þar því lítið um varnir móti slíkum mannfjölda, og tóku þeir biskup höndum og lögðu þung fégjöld á menn hans.

Hér fór sem jafnan, að sá, sem beitir ofbeldi og kúgun, má eiga víst, að andstæðingar sínir muni beita sömu brögðum, ef þeim gefst færi á.

Guðmundur biskup hafði bannað að syngja messur í Hóla­kirkju, en þeir Arnór og Sigurður þröngvuðu prestum bæði til að gera þetta, og til þess að taka andstæðinga biskups úr banni. En þess þurfti samt eigi ætíð við, því að sumir prestar tóku þetta upp hjá sjálfum sér, og flestir þeirra fóru sínu fram, hvað sem Guðmundur biskup sagði. En þeir báru helzt vandamál sín undir Gunnlaug munk Leifsson, er þá var mest metinn af klerkum norðanlands. Arngrímur ábóti Brandsson vill auðvitað gera sem minnst úr þessu missætti þeirra Guðmundar og Gunnlaugs, og telur hann, að það muni hafa verið sprottið af því, að hinn síðarnefndi hafði sett saman nýja sögu um hinn heilaga Ambrosius, en áður var til saga um hann, rituð af Gregoríusi páfa. Ástæðan til þess, að frásögnin er þannig lituð, er augljós. Þessi saga er fyrst og fremst rituð handa útlendingum, og auðvitað vill Arngrímur eigi viðurkenna annað, en að allir andlegrar stéttar menn hafi verið samhuga og samtaka í því að efla hagsmuni kirkjunnar gagnvart hinu veraldlega valdi. En því fór mjög fjarri að svo væri. Bæði leiðir það af sjálfu sér,

þar eð sumir prestsvígðir menn munu þá enn hafa talizt til höfðingjastéttar landsins, og auk þess má finna ýms dæmi þess, að svo var, bæði í sögum Þorláks biskups og Guðmundar Arasonar. Glöggst dæmi þess er það, að prestar héldu því lengi áfram, að samneyta þeim mönnum, er Guðmundur biskup setti í bann fyrir brot gegn lögum kirkjunnar. Eitt atvik þótt lítið sé, sem getið er um síðar, er augljóst dæmi um hið sama. Oddleifur, prestur að Múla á Skálmarnesi, vildi eigi taka við biskupi, þá er hann kvaðst vilja veita þar tíðir Maríumessu síðari, jafnvel þótt biskup væri eigi fjölmennari en við þriðja mann. Einnig var Kygri-Björn Hjaltason mikill andstæðingur biskups, og af orðum sögunnar er ljóst, að sá, sem hana ritaði, hefur borið þungan hug til hans.¹⁾

Eftir þetta virðist svo sem stefnubreyting hafi orðið í lífi Guðmundar biskups Arasonar. Eftir þetta hreyfir hann eigi framar kröfunni um dómsvald kirkjunnar í andlegum málum, heldur flakkar hann um landið með alls konar landshornaskríl, og það kemur víða fram, að sá lýður hefur orðið hrein og bein plága fyrir bændur. Það var þess vegna ekkert tiltökumál, þótt Arnór Tumason vildi eigi, að biskup hefði umráð yfir öðru á Hólum en klerkum og tíðasöng. En biskup var svo einþykkur, að hann vildi eigi sætta sig við það²⁾ og varð þá ekkert af sættum. Þetta gerðist árið 1211.

Sama sumar kom hingað bréf frá Þóri erkibiskupi í Niðarósi, og var þeim höfðingjum stefnt utan, er farið höfðu að Guðmundi biskupi. Þó vantar þar Sighvat Sturluson, Magnús Guðmundsson og Þorvald Vatnsfirðing. Hins vegar telur bréfið upp Sigurð Ormsson og Hall Kleppjárnsson, er eigi voru í aðförinni að biskupi, samkvæmt frásögn sögunnar. Þess vegna hyggur Björn M. Ólsen, að Sturla Þórðarson muni eigi haft þekkt bréfið,³⁾ en þó er sú ályktun nokkuð hæpin, því að það má vel vera, að erkibiskupi hafi eigi verið kunnugt um alla þá höfðingja, er tóku þátt í þessari för, eða að hann hafi talið þá menn, sem nefndir eru í bréfinu, meira seka en hina, og það er algerlega óvíst, að Sturla Þórðarson hafi vitað neitt um ástæðurnar til þess. En hvað sem því líður, þá er það víst,

1) Bisk., I, bls. 475—476. 2) Bisk., I, bls. 502. 3) Safn til sögu Íslands, III. bindi, bls. 277—278.

að einungis tveir af þeim höfðingjum, sem tilgreindir eru í bréfinu, hlýddu utanstefnunni, og voru það þeir Þorvaldur Gissurarson og Arnór Tumason. Guðmundur biskup Arason fór utan árið 1214, og var hann ytra í fjögur ár. Við vitum ekki um það, hvað á daga hans hefur drifið þessi fjögur ár, en að líkindum hefur hann fengið þá úrlausn á málum sínum hjá erkibiskupi, að óvinir hans hefðu farið ómaklega með hann, og að minnsta kosti er það víst, að þegar hann kom heim til Íslands, fór hann aftur til stóls síns.

Þótt Guðmundar saga, eftir Arngrím Brandsson ábóta, sé alls eigi áreiðanleg heimild, þá finnast þar samt ýmsar upplýsingar, sem eigi eru í öðrum heimildum, þeim sem kunnar eru. T. d. má nefna það, að þar er sagt, að Sighvatur Sturluson hafi tekið undir sig biskupstíundir um allan Eyjafjörð eigi skemur en 8 ár, meðan stormurinn geysaði sem hæst móti kirkjunni.¹⁾ Einnig segir Arngrímur Brandsson, að þá er Arnór Tumason hafði biskup í myrkvastofu, veturinn 1219—1220, hafi Magnús biskup Gissurarson reynt að leita um sættir með þeim, og hafi hann gert það samkvæmt boði erkibiskups.²⁾ En sú sáttatilraun varð algerlega árangurslaus, og kennir Arngrímur Þorvaldi Gissurarsyni um það, en Arnór þrályndi biskups. Mun hvorttveggja mega að nokkru leyti til sanns vegar færast, því að hér stóðu stórbrotnir menn og óvægnir á báðar hliðar. Arnór Tumason fór mjög illa með Guðmund biskup í þetta sinn, en hann hafði það sér til afsökunar, að ef ekkert hefði verið að gert, myndi ómennskulýður sá, er jafnan fylgdi biskupi, hafa látið fé staðarins ganga til þurrðar. Þó verður að geta þess biskupi til lofs, að hann reyndi að halda uppi skóla á Hólum, og Þórður ufsi, sem var skólameistari, sýndi þá rögg af sér að halda uppi kennslu, þótt hann yrði að hrekjast frá Hólastað.³⁾

Með hjálp Eyjólf Kárssonar í Flatey slapp Guðmundur biskup úr varðhaldi Arnórs, og síðan flæktist hann um landið og hafði alls konar lausingja með sér, unz Þórður Sturluson setti hann aftur niður á Hólastað haustið 1221.⁴⁾ En það var mjög á móti vilja héraðsmanna, enda er ekki unnt að lá þeim það, þótt þeir vildu

1) Bisk., II, 72. 2) Bisk., II, bls. 106—107. 3) Bisk., I, bls. 508; Sturl., I, bls. 332, 333. 4) Bisk., I, bls. 514; Sturl., I, bls. 350.

helzt losna við hann. Enda kom það brátt í ljós, að Guðmundur biskup hafði enga stjórn á mönnum sínum og allt horfði til stórvandræða. Tumi Sighvatsson rak menn biskups og hann sjálfan burt af staðnum og út í Málmei. En Tumi réð eigi lengi yfir Skagafirði, því að hann var veginn af mönnum biskups þá um veturinn, og sá biskup þá þann kost vænstan að flýja til Grímseyjar. En þeir feðgar Sturla og Sighvatur söfnuðu liði, fóru þangað, tóku biskup höndum og fóru með hann til Noregs.¹⁾

Því miður er hvorki getið um það í hinni elztu sögu Guðmundar né í Íslendingasögu Sturlu, hvað þar fór fram, en sem betur fer getur Guðmundar saga Arngríms ábóta fyllt upp þá eyðu að allmiklu leyti. Þar segir svo, að Guttormur erkibiskup hafi litið þannig á málið, að Guðmundur biskup hefði farið lengra en góðu hófi gegndi, og að hann mætti eigi halda embætti sínu, nema að leyfi páfans kæmi til.²⁾ Sá úrskurður var á þá leið, að hann mætti segja af sér, ef hann vildi „si vult cedere, ædat.“³⁾ Síðan ritaði erkibiskup Magnúsi Skálholtsbiskupi áminningarbréf og Sturlungum einnig. Annars vitum við mjög lítið um, hvað gerðist í þessum efnum næstu árin, nema Konungsannáll getur þess, að árið 1226 hafi embættið verið tekið af Magnúsi Gissurarsyni og honum stefnt utan af Pétri erkibiskupi, ásamt Þorvaldi Gissurarsyni, Sighvati Sturlusyni og Sturlu Sighvatssyni.⁴⁾ Þetta sama sumar kom Guðmundur biskup hingað til Íslands, og er mjög líklegt, að hann hafi haft þessi bréf með sér. Í Høyersannál stendur þessi klausa við árið 1225: „út-koma kórsbræðra úr Noregi með bréfum“, og í annálsinnskoti í hinni elztu sögu Guðmundar biskups er þess getið,⁵⁾ að ill rit hafi verið lesin upp á þingi árið 1227, og tel ég víst, að í bæði skiptin hafi verið um utanstefnur að ræða.

Ég þarf eigi að fjölyrða um það, að Magnús biskup muni hafa verið settur af embætti, vegna þess að hann vildi eigi styðja Guðmund biskup í baráttu hans við höfðingja, svo sem Jón Sigurðsson hefur tekið fram, en eigi vegna boðorðabreytni hans í messu, sem

1) Bisk., I, bls. 516—534; Sturl., I, bls. 352—359. 2) Bisk., II, bls. 120—121. 3) Bisk., II, bls. 125. 4) Íslenzkir annálar (útg. Storms), bls. 127. 5) Bisk., I, bls. 548.

Flateyjarannáll getur um.¹⁾ Að vísu hafa Finnur biskup,²⁾ Keyser³⁾ og Munch getið þess til, en það var fyllilega réttmætt, eins og ég hef áður getið um.

Annars hafði þetta eigi mikið að segja, því að Magnús biskup mun hafa haldið embætti sínu eftir sem áður, og enginn þeirra höfðingja, er stefnt var utan, gegndi utanstefnunni. Þess vegna var hinum sömu stefnt utan aftur árið 1228, segir Konungsannáll, nema eigi Þorvaldi Gissurarsyni, því að hann var þá kominn í Viðeyjar-klaustur. Annars vitum við sáralítið um kirkjusögu landsins þessi árin, því að frásagnirnar í sögu Guðmundar biskups eru bæði stuttar og slitróttar, og er þá helzt við annála að styðjast, er jafnan gefa fáorðar upplýsingar. En sem betur fer er frásögn Konungsannáls venju fremur ýtarleg þessi árin. Árið 1230 getur Konungsannáll þess, að kórsbræður í Niðarósi hafi stefnt utan Guðmundi biskupi Arasyni, en Hákon konungur og Skúli jarl höfðingjum. Hér kemur sambandið milli kirkju og konungvaldsins norska mjög berlega í ljós, og mun það hafa átt einna drýgstan þátt í því að grafa grundvöllinn undan sjálfstæði Íslands.

Orsakirnar til þessa eru ókunnar, og hafa fræðimenn þess vegna reynt að geta í eyðurnar. Jón Sigurðsson hyggur, að Magnús biskup Gissurarson hafi sagt þeim Hákon og Skúla, að þetta væri eina leiðin til þess að láta höfðingjana hlýða.⁴⁾ Mér virðist þessi tilgáta vera afar ósennileg, því að hann var einmitt samtaka höfðingjunum í því að meta þessar utanstefnur einskis. Annaðhvort munu þeir, er gengust fyrir þessu hafa tekið það upp hjá sjálfum sér, eða þá, að Guðmundur Arason hefur bent þeim á það. Annars vitum við sáralítið um Guðmund biskup Arason þessi árin. Fræðimönnum hefur talizt svo til, að Kolbeinn ungi Arnórsson muni hafa haldið honum í eins konar varðhaldi á Hólum um þriggja vetra skeið, en á sumrum hafi hann getað farið allra sinna ferða sem frjáls maður.⁵⁾ Þessi tilgáta er þó allsennileg, og þau frásagnarbrot, sem til eru, virðast eigi benda til þess að svo hafi verið. Það,

1) Íslenzkir annálar (útg. Storms), bls. 381. 2) Historia ecclesiastica Islandiae, I, bls. 312. 3) Keyser: Den norske Kirkes Historie, I. bindi, bls. 402. 4) Dipl. Isl., I. bindi, bls. 426. 5) Jón Helgason: Kristnisaga Íslands, bls. 122.

sem veldur þessu er það, að fræðimenn hafa farið eftir því, hvar sá kafli, er segir frá þessu, er skeyttur inn í Sturlungusafnið, og samkvæmt því ætti bardaginn í Viðvík að hafa orðið 1229. En ef fylgt er tímatali því, sem er í sögu Guðmundar biskups Arasonar hinna elztu, ætti bardaginn í Viðvík að hafa orðið árið 1231.¹⁾ Það virðist liggja nær að fylgja því, því að bæði er tímatal þeirrar sögu áreiðanlegt, en talsverður ruglingur er á tímatalinu sums staðar í Sturlungusafninu, og í öðru lagi kemur þetta betur heim við það litla, er við vitum um Guðmund Arason, er eigi mun hafa sætt sig við annað en að flakka um landið, meðan hann var ferðafær, en það fór nú að styttest fyrir honum, sakir þess að hann var orðinn mjög ellihrumur.

Árið 1232 kom Sigurður tafi Eindriðason erkibiskup til Noregs, og sama ár kom Magnús biskup Gissurarson út að Gásum með bréf erkibiskups, og var Guðmundur settur af embætti. Konungsannáll bætir því við, að hann hafi einnig verið tekinn af stað.²⁾ En hann lét þetta eins og vind um eyrun þjóta og hélt áfram að gegna embætti sínu til hins síðasta, eftir því sem heilsa hans leyfði. Í sögu Guðmundar biskups er eigi getið um þetta, en hins vegar er þar getið um það, að haustið 1232 hafi komið út bréf Sigurðar erkibiskups, þar sem þeim feðgum, Sighvati og Sturlu, var stefnt utan, bæði fyrir Grímseyjarför og aðrar misgerðir við Guðmund biskup Arason, en það réðst af, að Sturla skyldi einn fara utan fyrir þá báða.³⁾ Annálar geta eigi um þetta.

Eftir þetta vitum við mjög lítið um Guðmund biskup Arason, enda má gera ráð fyrir, að fáir stórvíðburðir hafi drifið á daga hans síðustu árin, sem hann lifði, því að þá var hann orðinn svo hrumur, að hann gat eigi vígt presta með öðru móti en því, að djákni las vígsluorðin, en hann lagði sjálfur hendur yfir. Þó var slíkt skýlaust brot á reglum rómversk katólsku kirkjunnar, og þegar Gregorius níundi páfi frétti þetta, skipaði hann Sigurði erkibiskupi að setja Guðmund biskup af og sömuleiðis þá presta, er hann hefði vígt á þenna hátt. Í öðru bréfi sínu segir páfinn, að

1) Bisk., I, bls. 549—550; Sturl., I, bls. 413—415. 2) Íslenzkir annálar (útg. Storms), bls. 129. 3) Bisk., I, bls. 554; Sturl., I, bls. 446.

ef Guðmundur vildi eigi hlýða áminningum erkibiskups að sleppa embættinu alveg, skyldi erkibiskup skipa þann mann til að fara með öll völd biskups, er hann teldi vel færan til. En sem betur fór þurfti Guðmundur Arason eigi að beygja sig undir slíkt, því að hann dó hér um bil tveimur mánuðum áður en þessi bréf voru rituð, og lauk þar hans löngu og mæðusömu ævi.

Ef við berum saman þá Þorlák biskup Þórhallsson og Guðmund biskup Arason, sjáum við strax, að afar mikill munur er á baráttu-aðferð þeirra, þótt báðir muni hafa sett sér það markmið að efla vald kirkjunnar. Að vísu verður því eigi neitað, að kröfur Þorláks biskups í staðamálum voru ærið strangar, en hann slakaði ávallt til, áður en í óefni var komið, en það gerði Guðmundur Arason eigi.

Auk þess er annað, sem sýnir mjög glögg, hve afar mikill munur var á þessum mönnum. Enginn vafi er á því, að Þorlákur biskup hefur verið brjóstgóður maður, og sést það meðal annars á því, að í sögum hans er þess getið, að hann hafi kallað til sín fátæka menn fyrir hinar stærstu hátíðir, 12, 9 eða 7 menn, þvegið sjálfur fætur þeirra, þurrkað þá með hári sínu, og gefið sérhverjum þeirra góða ölmusu áður en þeir færu á brott. En samt gekk slík líknsemi eigi svo úr hófi fram sem hjá Guðmundi Arasyni, er sóaði fé staðarins til slíks, jafnan er hann hafði staðarforráð. Slíkir gallar komu snemma í ljós hjá Guðmundi Arasyni, því að veturinn áður en hann fór utan til vígslu, vildi hann láta gefa fátækum mönnum mat í þrjú mál, en Kolbeinn Tumason rak þá í gestahús og lét gefa þeim mat í eitt mál. Hins vegar stjórnaði Þorlákur biskup fjárhag staðarins svo viturlega, að skýrir menn höfðu orð á.

Þorlákur biskup var fastur fyrir, en þó neytti hann valds síns í hófi, og setti menn eigi í bann fyrr en útséð var um, að þeir vildu eigi skipast við fortölur hans. En hins vegar mun Guðmundur Arason hafa beitt því valdi tafarlaust, ef menn gerðu sig seka um það, sem gagnstætt var lögum kirkjunnar, og meira að segja verið svo ósvífinn að fara út fyrir takmörk biskupsdæmis síns í þeim efnum, svo sem ég hef áður minnt á.

Þorlákur biskup reyndi jafnan að stilla til friðar, en Guðmundur biskup var svo ofsafenginn í kröfum sínum, að hann stuðlaði manna

mest að því að æsa ófriðarbálið. En auðvitað verður samt að taka það með í reikninginn, að miklu örðugra var orðið að komast hjá því að lenda í stórdeilum en áður var; þó má heita, að biskupunum Páli Jónssyni og Magnúsi Gissurarsyni tækist það furðanlega.

Það má vel vera, að það sé rétt, sem ýmsir fræðimenn hafa haldið fram, að Guðmundur Arason hafi átt nokkurn þátt í því að svifta landið sjálfstæði sínu, með því að skjóta málum sínum undir dóm erkibiskups. En líklega mun það eigi hafa haft mjög mikið að segja, því að eins og málum var þá komið, má telja víst, að norskir biskupar hefðu verið sendir hingað til lands von bráðar, hvort sem var.

Enn er eitt ótalið, sem eigi má gleyma, þá er um Guðmund biskup Arason er að ræða, að enginn einstakur maður mun hafa stuðlað eins mikið að því að efla allskonar hjátrú og hindurvítni í landinu sem hann. Um þessar mundir hafa læknavísindin verið komin furðulega langt hjá einstökum mönnum hér á landi, svo sem Saga Hrafns Sveinbjarnarsonar ber glöggan vott um. En upp frá þessu mun það hafa kulnað út, og menn hétu á dýrlingana, hvað sem að höndum bar, og urðu þeir oftast eina læknishjálpin.

XI. kafli

Íslenzkum biskupsefnum hafnað Norrænir biskupar skipaðir hingað

Árið 1236 voru kosnir biskupar bæði fyrir Hóla- og Skálholts-biskupsdæmi, því að þótt báðir biskuparnir væru þá enn á lífi, voru þeir orðnir svo ellihrumir, að ekki varð séð fram á, að þeir gætu gengt embætti sínu til lengdar, og hafði Magnús Gissurarson sjálfur tilnefnt eftirmann sinn, er var Magnús, sonur Guðmundar gríss á Þingvöllum og Solveigar, systur Páls biskups. Sú tilgáta Jóns biskups Helgasonar er sennileg, að hann muni hafa gert það í því skyni, að eigi yrðu deilur um biskupskosningar eftir lát hans.¹⁾ Slíkt hafði átt sér stað áður, þá er þeir Þorlákur Þórhallsson og

1) Jón Helgason: Kristnisaga Íslands, bls. 130.

Páll Jónsson voru kosnir, og eigi voru minni viðsjár með höfðingjum nú en þá. Einnig má vel vera, að hann hafi gert það í þeirri von, að erkibiskup myndi þá síður blanda sér inn í þetta mál. En það fór á aðra leið. Þegar þeir Magnús Guðmundsson og Kygri Björn Hjaltason komu til Noregs, neitaði Sigurður erkibiskup að vígja þá og færði fram þá ástæðu fyrir því, að kosning þeirra hefði eigi farið fram samkvæmt lögum kirkjunnar, og var það að vissu leyti rétt, því að á kirkjuþinginu í Lateran árið 1215 höfðu verið sett fyrirmæli um það, að kórsbræður við dómkirkjurnar skyldu kjósa biskupa. En þar eð þeir voru eigi til hér á landi, sagði erkibiskup, að kosningarétturinn hlyti að vera í höndum kórsbræðra í Niðarósi.

Það er dálítið einkennilegt, að Guttormur erkibiskup skyldi eigi koma fram með þessa mótbáru, þegar hann vígði Magnús Gissurason til Biskups, því að vart getur hjá því farið, að honum hafi verið kunnugt um þetta, þar sem hann dvaldi í Rómaborg í vígsluför sinni einmitt um það leyti, sem Lateran kirkjuþingið stóð yfir. Að vísu vitum við mjög lítið um þenna erkibiskup, en þó er ástæða til að ætla, að hann hafi eigi haldið kröfum kirkjunnar fastar fram en góðu hófi gegndi og viljað forðast að vekja deilur. Sést það einkum á því, hvernig hann tók kærum höfðingja á hendur Guðmundi biskupi Arasyni.

Það er mjög sennilegt, að Hákon gamli Noregskonungur hafi hér róið undir, því að hinir norsku biskupar komu honum í góðar þarfir, er hann var að reyna að ná yfirráðum yfir Íslandi, svo sem ég hef áður minnt á. En samt sem áður er það rangt hjá Jóni biskupi Helgasyni,¹⁾ að frá sjónarmiði kirkjunnar hefði engin ástæða verið til þess að gera biskupskosningar Íslendinga ógildar, því að það var einmitt ein af aðalkröfum kirkjunnar, að biskupskosningar skyldu vera algerlega óháðar valdi leikmanna. En Íslendingar hefðu átt að gæta þess, að hafa vaðið fyrir neðan sig og krefjast þess, að kórsbræður væru settir við kirkjurnar á Hólum og í Skálholti um sama leyti, sem þeir komust á í Noregi og á Orkn-

1) Jón Helgason: Kristnisaga Íslands, I. bindi, bls. 128—129.

eyjum og Suðureyjum, því að þá hefði erkibiskupinn eigi getað hafnað biskupskosningum Íslendinga með því að skírskota til laga kirkjunnar. Sums staðar voru kórsbræður klaustramenn, en í Noregi voru þeir sóknarprestar, og fengu þeir aðra klerka til að gegna embætti sínu, ef biskupsdæmið var laust eða biskup var eigi viðstaddur. Það má gera ráð fyrir því, að svo margt hafi verið til af sæmilega menntuðum klerkum á Íslandi um þetta leyti, að þetta skipulag hefði getað komizt hér á.

Að vísu er þess getið í Gottskálksannál,¹⁾ að Jörundur biskup Þorsteinsson hafi árið 1267 fengið leyfi erkibiskups til að gera kórsbræður að Hólum, en því miður var það þá orðið of seint, því að sjálfstæði landsins var þá að fullu glatað. Enda er þess hvergi getið í heimildum, að þeir hafi nokkru sinni haft neinn íhlutunarrétt um biskupskosningar, og þeirra er hvergi getið eftir þetta, svo að annaðhvort hafa þeir aldrei komizt á, eða þá að þeir hafa fljótt lagzt niður aftur. Upp frá þessu réðu erkibiskup og kórsbræður í Niðarósi jafnan kosningu biskupa. Svo var gert, þá er Árni Þorláksson varð biskup,²⁾ og sömuleiðis, þá er Laurentíus Kálfsson og Jón Halldórsson urðu biskupar.³⁾ En þegar kom fram á 15. öld, kom það oft fyrir, að hinir og þessir ævintýramenn keyptu sér páfabréf fyrir íslenzku biskupsdæmunum, svo sem Jón Gerreksson og Marcellus.

Jón Sigurðsson hefur getið þess til,⁴⁾ að íslenzku höfðingjarnir muni hafa verið í ráðum með erkibiskupi, þegar hann skipaði norræna biskupa til Íslands, því að þess er eigi getið, að Íslendingar hafi mótmælt þessu. Hann hyggur, að þeir muni hafa litið svo á málin, að það væri fremur hagur fyrir landsmenn að hafa útlenda biskupa en hitt, því að hinir fyrrnefndu myndu síður geta beitt yfirgangi gagnvart þeim, þar sem þeir áttu engar ættastofir í landinu, og þetta gæti þess vegna stuðlað að því að rétta við höfðingjavaldið að nýju. „Oft fer rangt, þá er geta skal“, segir máltækið, og tel ég lítinn vafa á því, að þessi tilgáta muni vera algerlega röng. Fyrst og fremst er þess hvergi getið, að íslenzku höfðingjarnir hafi

1) Íslenzkir annálar (útg. Gustavs Storms), bls. 331. 2) Bisk., I, bls. 683.

3) Bisk., I, bls. 838. 4) Dipl. Isl., I, bls. 427.

verið kvaddir ráða um þetta mál, og tel ég afar ósennilegt, að svo hafi verið. Önnur og veigamesta ástæðan, sem mælir gegn þessu, er sú, að höfðingjarnir höfðu nú tekið það til bragðs að velja menn úr sínum hópi til biskupa, í því skyni að þurfa eigi að óttast kröfur kirkjunnar. Að minnsta kosti er það víst um Magnús Guðmundarson grís og líklega hefur Björn Hjaltason einnig verið á þeirra bandi, að minnsta kosti var hann mjög andvígur framferði Guðmundar biskups Arasonar.

Í þriðja lagi voru þessir norsku biskupar klaustramenn, og mátti þess vegna búast við, að þeir yrðu sízt vægari í kröfum en innlendir menn. Enda fór svo, að Heinrekur Kársson hreyfði fyrstur kröfunni um einlífi klerka, og það eigi við nein smámenni, svo sem Jón biskup Helgason hyggur,¹⁾ heldur við Gunnlaug prest Hallfreðarson, er var mágur Þorgils skarða, og mun það hafa verið fortölum hins síðastnefnda að þakka, að sú krafa var látin falla niður.²⁾ Þetta mun stafa af því, að nokkrum árum áður hafði komið páfábréf til Noregs, þar sem Sigurði erkibiskupi hafði verið skipað að sjá um, að prestar í Niðarósserkibiskupsdæmi kvæntust eigi.³⁾ En allt fram að þessu hafði klerkum verið frjálst að kvænast, nema hvað ráða má að sögum Þorláks biskups Þórhallssonar, að hann muni hafa bannað prestum að giftast ekkjum.

Sá, sem varð biskup í Skálholti í þetta skipti, hét Sigvarður Pétmarsson, og hafði hann áður verið ábóti í Seljuklaustri. En sá, sem varð biskup á Hólum, hét Bótólfur, og hafði áður verið kanúki í klaustrinu á Helgisetri. Hvorugur þeirra mun hafa verið sérlega mikill athafnamaður, en þó er þess nokkrum sinnum getið um hinn fyrrnefnda, að hann hlutaðist til um ágreiningsmál höfðingja, og fylgdi hann jafnan þeim að málum, er voru konungsmenn, svo sem Þorgils skarða, á síðustu árunum, sem hann lifði.

Um hinn síðarnefnda vitum við mjög lítið, en þó er dálítið sagt frá honum í viðbæti við Guðmundar sögu Arasonar eftir Arngrím Brandsson. Þar er sagt, að hann hafi verið góður maður og einfaldur og eigi mikill klerkur, enda bendir það, sem þar er sagt,

1) Jón Helgason: Kristnisaga Íslands, bls. 159. 2) Sturl. (útg. Kálunds), II. bindi, bls. 169—170. 3) Dipl. Isl., I, nr. 134, bls. 518.

eindregið í þá átt, að hann muni eigi hafa notið mikillar virðingar meðal landsmanna. Meðal annars er sagt, að Norðlendingar hafi gefið honum þann vitnisburð, að það mætti hvorki sjá á höfði né hendi, að hann væri biskup. Annað atvik, þótt lítið sé, bendir einnig í sömu átt. Eitt sitt voru tveir djáknar á Hólum að tefla skáktafl. Bótólfur biskup veitti öðrum þeirra lið, og lá þá við að hinn kæmist í mát. Hann varð þá reiður og hreytti úr sér þessum orðum: „Betra væri þér, bróðir Bótólfur, að fara út til kirkju og sjá yfir ræðing þinn, er þú átt að lesa í nótt, því að þú last allt rangt í fyrri nótt, starfaði og Guðmundur biskup, er fyrir þig var, meir í bænahaldi og ölmusugerðum en taflbrögðum.“ Sagan segir, að Bótólfur hafi játað, að þetta væri rétt. Enn fremur er þar sagt, að hann hafi eigi haft góða stjórn á undirmönnum sínum. Að minnsta kosti segir Lögmannsannáll,¹⁾ að hann hafi farið utan árið 1242, og er þess eigi getið, að hann hafi komið aftur til Íslands þau fjögur ár, sem hann lifði eftir það. Þetta bendir til þess, að honum hafi eigi líkað vel að vera hér.

Eftirmaður hans á Hólastóli var Heinrekur Kársson, og bendir nafn hans til þess, að hann hafi verið af þýzkum ættum. Þegar sá maður tók við af Bótólfi urðu skjót umskipti í valdabaráttunni, því að Heinrekur biskup rak erindi konungs bæði leynt og ljóst og bannfærði höfðingjana eða sendi þá utan, ef þeir sýndu nokkurn mótþróa af sér. En ég hef áður rakið þá sögu í aðaldráttunum og mun því eigi endurtaka það hér.

XII. kafli

Alþingissamþykktin 1253

En áður en ég lýk við þetta tímatal í kirkjusögu Íslands verð ég að minnast á alþingissamþykkt eina, er gerð var árið 1253, samkvæmt tali Flateyjarannáls, sem er sá eini af annálunum, sem getur hennar. Hún hafði miklar og víðtækar afleiðingar fyrir íslensku kirkjuna næstu áratugina eftir þetta, því að Árni biskup Þorláksson

1) Íslenzkir annálar (útg. Storms), bls. 256.

vitnaði jafnan til hennar, þegar hann var að berjast fyrir auknum réttindum kirkjunni til handa. Einkum er þess getið á Alþingi 1281, þegar Jónsbók var lögtekin, að þá þótti biskupi ýmislegt í henni koma í bága við guðslög, en samkvæmt þessari samþykkt skyldu þau ráða, þar sem þau greindi á við landslög.¹⁾ Hún er einnig tekin upp í 16. kapítula í Kristnirétti Árna biskups Þorlákssonar.

Hér var um ótrúlega mikinn sigur fyrir kirkjuvaldið að ræða, og gerðist hann á ótrúlega skömmum tíma, þegar þess er gætt, hve litlu þeir Þorlákur biskup Þórhallsson og Guðmundur biskup Arason fengu komið til leiðar með baráttu sinni fyrir kröfum kirkjunnar. Það er vafalaust, að einhver mikilhæfur maður í hópi kirkjunnar manna muni hér hafa átt hlut að máli. En samt sem áður er það næsta einkennilegt, að hinir veraldlegu höfðingjar landsins skyldu samþykkja slíkt, því að þeir hljóta þó að hafa vitað eitthvað um það, að sumar kröfur kirkjulaganna fóru mjög í bága við hagsmuni þeirra sjálfra. Þeir hlutu að renna grun í það, að minnsta kosti af kröfum þeirra Þorláks biskups Þórhallssonar og Guðmundar biskups Arasonar í kirkjumálum. En auk þess verður að taka tillit til þess, að Gissur Þorvaldsson, er mun hafa ráðið mestu á þessu þingi, eins og ég hef áður getið um, hafði tekið djáknavígslu og mun þess vegna hafa verið talsvert kunnugur hinum almennu lögum kirkjunnar.

Því miður geta það aldrei orðið nema ágizkanir, hvaða maður muni hafa gengizt fyrir því, að þetta var lögtekið, sökum þess, að heimildir vantar. Tryggvi Þórhallsson hefur reynt að geta í eyðurnar, og virðist sumt af því, sem hann færir fram, vera all sennilegt, þótt það sé ekki óyggjandi. Ég ætla nú að athuga það mál nokkru nánar. Fyrst reynir hann að leiða rök að því, að biskupum landsins geti alls eigi verið hér til að dreifa, því að Sigvarður biskup Þéttmarsson var erlendis árin 1250—1254. En um Heinrek Kársson Hólabiskup segir hann, að hann hafi aldrei komið á Alþingi, svo að vitað sé, og hann hafi heldur aldrei beitt sér fyrir þeim kröfum kirkjunnar, er þá voru efst á baugi. Fyrra atriðið er

1) Bisk., I, bls. 718—719, 720 og 723.

rétt, þótt það geti raunar að nokkru leyti stafað af því, hve frásagnirnar um Alþingi eru jafnan fáorðar, enda verður að gæta þess, að hann gat sent menn sína þangað og haft nokkur áhrif á úrslit mála, þótt hann mætti eigi þar sjálfur. En síðara atriðið er fullyrðing, er gengur helzti langt, því að eins og ég minntist áðan á, var hann sá fyrsti, er hreyfði kröfu kirkjunnar um einlífi klerka.

Tryggvi Þórhallsson gizkar á, að Brandur Jónsson, sem var ábóti í Þykkvabæjarklaustri í Álftaveri á árunum 1247—1262, muni hafa verið aðalhvatamaður þess, að þetta ákvæði var leitt í lög. En flest af þeim rökum, sem hann færir fram fyrir því, eru almenns eðlis og verður fremur lítið á þeim byggt. Þó er það raunar eðlilegt, því að við vitum mjög lítið með vissu um þenna merka mann. Þó má sjá af ýmsu, að hann hefur notið mikillar virðingar meðal landsmanna. Meðal annars má sjá það af því, hve oft hann var tekinn til gerðar í deilum höfðingjanna, svo sem eftir víg þeirra bræðra, Sæmundar og Guðmundar Ormssonar árið 1252,¹⁾ milli þeirra Gissurar og Hrafns Oddssonar haustið 1253,²⁾ og sömuleiðis var hann tekinn til yfirsýndar um mál þeirra Þorvarðs Þórarinssanr og Sighvats Böðvarssonar.³⁾

Þó kemur þetta enn betur í ljós, ef tillit er tekið til þess, að honum var tvisvar falið að gegna biskupsstörfum í Skálholti í forföllum biskupanna. Í fyrra skiptið eftir lát Magnúsar biskups Gissuararsonar, og þar til Sigvarður biskup Þéttmarsson kom út árið 1239,⁴⁾ en í seinna skiptið árin 1250—1254, meðan Sigvarður biskup var erlendis. Um hið síðara er hvergi getið berum orðum, en ýmislegt í Sturlungu bendir eindregið í þá átt, svo sem það, að þá er Heinrekur Kársson kom hingað til Íslands, tók Brandur biskup á móti honum, og segir sagan, að hann hafi þá verið fyrir kennimönnum um alla biskupssýslu Sigvarðar biskups.⁵⁾ Annað er það, að veturinn 1252—1253 og vorið þar á eftir dvaldi hann oftast í Skálholti og vestur í Borgarfirði,⁶⁾ og myndi hann tæplega hafa gert það til lengdar, ef hann hefði eigi haft á hendi forstöðu

1) Sturl., II, bls. 130—131. 2) Sturl., II, bls. 186. 3) Sturl., II, bls. 303.

4) Íslenzkir annálar (útg. Storms), bls. 130. 5) Sturl., II, bls. 133. 6) Sturl., II, bls. 172—173.

biskupsdæmisins. Hann var kosinn biskup á Hólum árið 1262, en því miður gegndi hann því starfi eigi nema eitt ár, svo að hæfileikar hans fengu þar lítið að njóta sín. En það má telja víst, að hann hefði orðið biskup fyrr, ef kórsbræður í Niðarósi hefðu eigi tekið upp það óheillarád að skipa hingað norræna biskupa, unz sjálfstæði landsins var að fullu glatað.

Ennfremur er Brandur Jónsson nokkuð kunnur af bókmenntastörfum sínum, og er þar eingöngu um kirkjulegar bókmenntir að ræða, að svo miklu leyti sem vitað verður með vissu. Við vitum, að hann hefur þýtt Alexanders sögu, og einnig má telja víst, að hann hafi þýtt fyrri hlutann af Gyðingasögu. Sumir fræðimenn hafa einnig eignað honum síðari hlutann af Stjórn, en eigi verða færð fram fullgild rök fyrir hinu síðasttalda. En hvað sem því líður, þá má draga þá ályktun, bæði af þessu og sömuleiðis af því, að hann var ábóti í einu helzta klaustrinu á Íslandi, að hann hafi verið fróður í bókmenntum kaþólsku kirkjunnar og verið kunnugt um þær kröfur, er kirkjan barðist fyrir erlendis. Auk þess hélt Brandur Jónsson ábóti mjög merkilegan skóla á Þykkvabæjarklaustri. Því miður vitum við aðeins um þrjá af lærisveinum hans, en það voru einmitt þeir, er áttu drýgstan þátt í því, að auka vald kirkjunnar á síðari hluta 13. aldar. Þetta voru þeir menn, er nú skal greina: Jörundur Þorsteinsson, er varð biskup á Hólum næst á eftir Brandi Jónssyni, Árni Þorláksson, er varð litlu síðar biskup í Skálholti, og Runólfur Sigmundsson, er varð ábóti í Þykkvabæjarklaustri árið 1262. Hinn síðastnefndi varð hin mesta hjálparhella Árna biskups Þorlákssonar í staðamálunum. Ummæli þau, sem höfð eru eftir Brandi ábóta um þessa menn í sögu Árna biskups Þorlákssonar, benda ótvírætt til þess, að hann muni hafa haft mjög náin kynni af þeim. Tryggvi Þórhallsson hyggur, að hann muni hafa mótað stefnu þeirra, og er það raunar all sennilegt, þótt hins vegar megi finna mýmörg dæmi þess, að stefna lærisveinsins fer í allt aðra átt en stefna kennara hans.

Helztu agnúarnir á þessari skýringartilraun Tryggva Þórhalls-sonar eru þó þeir, að í fyrsta lagi er þess eigi getið, að Brandur ábóti hafi komið til Alþingis þetta ár, og í öðru lagi finnast engin

merki þess, að hann hafi beitt sér fyrir neinum af kröfum kirkjunnar, þegar hann varð biskup. Auðvitað var eigi eðlilegt, að honum yrði mikið ágenzt á svo skömmum tíma, en eitthvað myndi hann þó vafalaust hafa reynt að gera, ef hann hefði verið kirkjuhöfðingi á borð við Árna biskup Þorláksson. En svo sem ég hef áður minnt á, sýna ummæli hans við Þorgils skarða fyrir fundinn á Þveráreyrum, að mikið var enn eftir af víkingslundinni í huga hans og svipar honum þar allmjög til höfðingja Sturlungaaldarinnar.

En hvort sem Brandur ábóti Jónsson eða einhver annar hefur átt upptökin að þessu, þá gegnir furðu, að það skyldi verða samþykkt, því að hvað gat knúð Gissur Þorvaldsson, er mun hafa verið næstum einráður á þessu þingi, til að slaka svo mjög til fyrir kröfum kirkjunnar. Til þess að því verði svarað, verður að athuga nokkuð sögu landsins þessi árin. Sturlunga getur þess, að um þetta leyti hafi eigi verið jafn blítt sem áður með þeim Heinreki biskupi, og mun það vafalaust hafa verið vegna þess, að Gissur sýndi eigi rögg af sér í því að fylgja fram málum konungs. Eigi er ólíklegt, að hann hafi viljað reyna að koma sér í mjúkinn við Heinrek biskup með þessari samþykkt, þótt það tækist eigi í það skipti, svo sem kunnugt er. Annars verður þess vart, að Gissur Þorvaldsson var vinur kirkjunnar, og mun það að sumu leyti hafa verið fyrir hygginda sakir, en þó mun trúrækni einnig hafa getað komið til greina. Ég hef áður getið þess, að hann beitti sér fyrir því, að alþýða manna á Íslandi hét því að fasta fyrir hina fyrri Ólafsmessu.

Síðustu ár ævi sinnar mun hann hafa verið orðinn þreyttur á lífinu og viljað leita sér hvíldar innan klausturveggjanna, enda hafði margt misjafnt drifið á daga hans. Þess vegna ætlaði hann að afsala sér jarlstigninni og verða kanúki í Viðeyjarklaustri árið 1267, en ekkert varð af því, sökum þess að hann dó snemma á næsta ári.

Niðurlagsorð

Um þessar mundir var vald kaþólsku kirkjunnar svo mikið í flestum löndum Norðurálfunnar, að eigi finnst dæmi til slíks hvorki fyrr né síðar, og um tveggja alda skeið höfðu allir konungar Norðurálfunnar orðið að beygja sig fyrir valdi hennar. Enda þótt margt megi að henni finna, verður því samt eigi neitað, að hún lét mikið gott af sér leiða. Hún var þá eina valdið, er gat haldið yfirgangi höfðingjanna í skefjum, og klaustrin voru jafnan griðastaðir fyrir ferðamenn og þá, sem umkomulausir voru. Einnig áttu munkarnir víðast hvar mikinn þátt í því að rækta löndin.

En þegar hámarkinu er náð kemur hnignunin brátt á eftir, og þannig fór einnig hér. Ástæðurnar til þess voru margar og verða hér eigi raktar til neinnar hlítar. En aðallega munu þær vera tvær, nefnilega efling konungsvaldsins, samfara því, að iðnaður og verzlun jókst, og aukin menntun almennings. Um hið fyrra er það að segja, að kaupmannastéttin fylgdi konungi jafnan að málum, því að friðurinn var þeim fyrir mestu. Með krossferðunum jókst bæði verzlunin og menntun almennings og þetta tvennt varð kirkjunni hættulegt áður en lauk.

En ef við hverfum heim til Íslands um þetta leyti, þá má svo heita, að leikmenn hafi umráð kirkjunnar algerlega í hendi sér. Ýmislegt mun hafa valdið þessu, en hitt er vafasamt, hver aðalorsök in er. Þó má hér benda á ýmislegt, sem getur komið til mála. Reynsla liðinna alda sýnir, að þær stefnur, sem hafa verið efst á baugi í Norðurálfunni, hafa verið allengi að berast til Íslands og hefur það valdið mestu um, að samgöngurnar hafa fram að þessu verið fremur ógreiðar, enda varð Ísland síðar kristið en flest lönd önnur. Annað er það, að höfðingjastétt landsins var tiltölulega völdug og náði strax miklum yfirráðum yfir kirkjunni. En höfuðorsökin hygg ég þó að liggi í lyndiseinkennum þjóðarinnar, því að Íslendingar eru yfirleitt einstaklingshyggjumenn, og leggja fremur litla rækt við kenningakerfið eða margbrotna helgisíði.

INNGANGUR

Inngangur	Bls.	5—49
I. þáttur: <i>Upphaf goðavaldsins og þróun þess</i>	—	50—88
II. þáttur: <i>Héraðsstjórn goðanna. Meðferð goðorða</i>	—	89—120
III. þáttur: <i>Landsstjórn</i>	—	121—224
Fyrsti hluti: <i>Löggjafarvaldið</i>	—	121—158
I. kafli: Inngangur	—	121—126
II. kafli: Skipun löggjafar- og dómsvalds á Alþingi	—	126—129
III. kafli: Skipun lögréttu	—	129—137
IV. kafli: Lagasetning	—	137—148
V. kafli: Lögsögumaðurinn og störf hans	—	148—158
Annar hluti: <i>Dómsvald Alþingis</i>	—	159—213
I. kafli: Skipun fjórðungsdómanna	—	159—174
II. kafli: Valdssvið fjórðungsdómanna	—	174—190
III. kafli: Fimmtardómur, stofnun hans, skipun og verksvið	—	190—203
IV. kafli: Dómsstörf á Alþingi á Sturlungaöld	—	203—205
V. kafli: Hafði Noregskonungur rétt til að dæma mál ís-		
lenzkra manna?	—	206—210
VI. kafli: Þingstörf að lögbergi	—	210—213
Þriðji hluti: <i>Önnur þing</i>	—	214—224
I. kafli: Fjórðungsþingin	—	214
II. kafli: Vorþingin	—	214—223
III. kafli: Leiðarþingin	—	223—224
IV. þáttur: <i>Tilraunir Noregskonunga til þess að ná völdum</i>		
<i>yfir Íslandi</i>	—	225—262
I. kafli: Almennt yfirlit	—	225—249
II. kafli: Ástæðurnar til þess, að Íslendingar gengu Nor-		
egskonungi á hönd	—	249—253
III. kafli: Gamli sáttmáli	—	253—262
V. þáttur: <i>Kirkjustjórn</i>	—	263—340
I. kafli: Inngangur	—	263—265
II. kafli: Tíundarlögin	—	265—284
III. kafli: Biskupar landsins og vald þeirra	—	284—295
IV. kafli: Prestarnir, menntun þeirra og athafnir	—	295—305

V. kafli: Erkistóll settur í Niðarósi. Vald kirkjunnar eyket mjög	— 305—313
VI. kafli: Kröfur Þorláks biskups í kirkjumálum	— 313—317
VII. kafli: Kröfur Þorláks biskups í siðferðismálum	— 317—318
VIII. kafli: Dýrlingar íslenzku kirkjunnar	— 318—322
IX. kafli: Páll Jónsson Skálholtsbiskup	— 322—325
X. kafli: Guðmundur Arason Hólabiskup	— 325—337
XI. kafli: Íslenzkum biskupsefnum hafnað. Norrænir bisk- upar skipaðir hingað	— 337—341
XII. kafli: Alþingissamþykktin 1253	— 341—345
Niðurlagsorð	— 346

